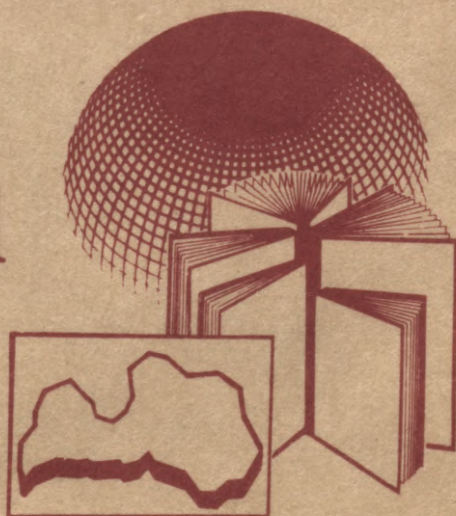

8
9
LZA Filozofijas un socioloģijas institūts

Zinātniskā asociācija
«Latvija un latvieši pasaulē»

ĀRZEMJU LITERATŪRA PAR LATVIJU

1

«ZINĀTNE»

B
9 LZA Filozofijas un socioloģijas institūts

Zinātniskā asociācija
«Latvija un latvieši pasaulē»

ĀRZEMJU LITERATŪRA PAR LATVIJU

1. LAIDIENS

RĪGA «ZINĀTNE» 1992

63.3(2L)
Ar 981

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA

93—

Redakcijas kolēģija

VALDIS BLŪZMA, OLGERTS EGLĪTIS, JURIS PRIKULIS
(sastādītājs un atbildīgais redaktors), HELENA ŠIMKUVA

Ārzemju literatūra par Latviju. 1. laid. / Sast. un atb.
Ar 981 red. J. Prikulis; Filoz. un socioloģijas inst.; Zinātniskā
asociācija «Latvija un latvieši pasaulē». — Rīga: Zinātne,
1992. — 231 lpp.

ISBN 5-7966-0700-6.

Izdevums ir pārskatu un referātu krājums, kurā aplūkotas ārzemju autoru publikācijas par Latviju un Baltiju kopumā. Aplūkoti darbi politoloģijas, tiesību, vēstures un citu sociālo un humanitāro zinātņu jomā. Krājums informē par jaunajiem ārzemju periodiskajiem izdevumiem, kas skar Latviju un Baltiju. Sociālo un humanitāro zinātņu speciālistiem, politisko un sabiedrisko organizāciju aktivistiem, žurnālistiem, visiem, kas interesējas par Latvijas pagātnes un šodienas vērtējumiem.

63.3(2L)

ISBN 5-7966-0700-6

© Filozofijas un socioloģijas institūts,
Zinātniskā asociācija «Latvija un
latvieši pasaulē», 1992

PRIEKŠVārds

Kopš 1940. gada, kad PSRS okupēja un anektēja Latviju, Lietuvu un Igauniju, ārzemēs par tām dažādās valodās (īpaši angļu un vācu valodā) ir iznācis ievērojams publikāciju klāsts. Daudzas no tām joprojām ir grūti pieejamas, tāpēc ka to nav pat mūsu valsts lielākajās bibliotēkās. Iepazīšanos ar šo izdevumu saturu apgrūtinā arī mūsu nepietiekamās svešvalodu zināšanas. Lai palielinātu iespēju plašākām interesentu aprindām iepazīties ar nozīmīgu ārzemēs iznākušās literatūras daļu, ir tapis šis apskatu, referātu un anotāciju krājums. Iepriekšējos gados ar īpašu kompartijas vadības rīkojumu vairākums šo publikāciju atradās (tika slēpts) bibliotēku t. s. specfondos (galvenokārt Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas J. Mišņa Latviešu literatūras nodaļā), tajās izteikto ideju izplatīšana bija saistīta ar risku nonākt administratīvu represiju lokā.

Zinātņu akadēmijai, kas 80. gados uzsāka gatavot šai literatūrai veltītus informatīvu materiālu krājumus, sākotnēji bija atļauts tos publicēt tikai dienesta lietošanai, turklātniecīgā tirāžā krievu valodā ar komentāriem valdošās padomju ideoloģijas garā. Stāvoklis sāka uzlaboties tikai 80. gadu beigās.

Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas laikā aizvien vairāk kļūst nepieciešams apvienot dažādās pasaules valstīs dzīvojošo zinātnieku un speciālistu pūles mūsu valsts un tautas pagātnes un mūsdienų situācijas izziņāšanā un izvērtēšanā, nākotnes plānu izstrādāšanā. Mēs ceram, ka šis izdevums šo procesu veicinās.

Krājuma tapšanas laikā ar informāciju, piebūldumiem, padomiem, grāmatu sūtījumiem ir palīdzējuši Juris Dreifelds (Kanāda), Jānis Gaigulis (ASV), Baiba un Kārlis Kangeri (Zviedrija), Jānis Krēsliņš, seniors (ASV), Jānis Krēsliņš, juniors (Zviedrija), Dītrihs Andrejs Lēbers (VFR), Valters Nollendorfs (ASV), Jānis Peniķis (ASV), Rīta Petera (ASV), Andrejs Plakans (ASV) un vairāki citi ārzemēs dzīvojošie zinātnieki. Krājuma veidotāji

to uzņēma ar lielu pateicību. Taču par krājumu kopumā nenoliedzami atbild sastādītājs, redkolēģijas locekļi un autori. Vēl piebildīsim, ka rakstu autoru dotsis ārzemju publikācijās izteikto viedokļu vērtējums ne vienmēr saskan ar redkolēģijas locekļu uzskatiem.

Manuskripta tehniskajā sagatavošanā piedalījās Ilona Jākobsone un Arta Jāne, ar recenzijām to atbalstīja Jānis Graudonis un Jānis Vējš.

Par materiālu izvietojumu krājumā. Vispirms ir sniegta informācija, kas skar mūsdienu problēmas un visjaunākās vēstures pētījumus, tālāk — darbi par starpkaru periodu, pilsoniskās sabiedrības veidošanos un attīstību līdz pirmajam pasaules karam, viduslaikiem, īpašā apakšnodaļā aplūkoti periodiskie izdevumi, kuros skarta Baltijas un Latvijas tematika. Vēl tikai piebildīsim: krājuma sastādītāji apzinās, ka daudzi nozīmīgi darbi nav atspoguļoti tā lappusēs.

Manuskripta lielum lielākā daļa ir tapusi pirms Latvijas Republikas neatkarības formālās atjaunošanas 1991. gada augustā, tāpēc krājumā liela uzmanība pievērsta totalitārā režīma pretīšķību samilzumam 80. gados un Baltijas tautu atmodai.

Ar Latvijas deokupācijas, dekolonizācijas un debolešvizācijas īstenošanu saistīto problēmu analīzi ārzemju autoru darbos būs iespējams iepazīties nākamajā krājuma laidienā.

Krājuma veidotāji turpmākajā darbā centīsies ņemt vērā kritiskās piezīmes un ierosinājumus, kurus lūdzam sūtīt LZA Filozofijas un socioloģijas institūtam, Meistaru ielā 10, Rīgā, LV 1940.

Juris Prikulis

VISJAUNĀKO LAIKU VĒSTURE UN MŪSDIENU PROBLĒMAS

BALTIJAS REĢIONĀLISMS

Regional identity under Soviet rule: The case of the Baltic states / Ed. by D. A. Loeber, V. Stanley Vardys, L. P. A. Kitching. — N. Y.: Hacketstown, 1990. — XXII, 470 p.

Reģionālā identitāte padomju varas apstākļos: Baltijas valstu piemērs.

Apjomīgā krājuma «Reģionālā identitāte padomju varas apstākļos» pamattektu veido referāti, kas tika iesniegti identiska nosaukuma starptautiskai zinātniskai konferencei, kas notika Ķīles universitātē (VFR) 1987. gada jūnijā. Vēlāk lielākā daļa šo materiālu tika publicēta žurnālā «*Journal of Baltic Studies*» (1987. — 18. sēj., Nr. 2.—4.; 1988. — 19. sēj., Nr. 1.—3.).

Krājums aptver 32 zinātniskus rakstus, kas sakārtoti šādās apakšnodalās: 1) Reģionālisma jautājums, 2) Reģionālisms un politiskā integrācija, 3) Reģionālisms un sociālā attīstība, 4) Reģionālisms un kultūras attīstība, 5) Reģionālisms un ekonomiskā attīstība, 6) Reģionālisms salīdzinošo tiesību zinātņu aspektā, 7) Reģionālisma starptautiskās dimensijas.

Krājuma dokumentu sadaļā ietverts Dz. Bungs raksts «Igaunu, latviešu un lietuviešu apvienotās politiskās iniciatīvas, kā tās atspoguļotas 1969.—1987. gada samizdata materiālos», 12 samizdata publikācijas no 1969. līdz 1987. gadam un prof. D. A. Lebera (Ķīles universitāte) sastādītā bibliogrāfija, kas aptver padomju publikācijas par Baltijas reģionu laikā no 1956. līdz 1986. gadam.

Atzīmēsim, ka minētā konference ir viens no nozīmīgākajiem mēģinājumiem pētīt Baltiju kompleksi kā reģionālu veselumu.

DABISKAIS UN MĀKSLIGAIS BALTIJAS REĢIONS

Baltijas reģiona pamatdimensijas ir izceltas VFR profesora juridisko zinātņu doktora D. A. Lēbera ievadrakstā «Baltijas reģionālās identitātes virzienā». D. A. Lēbers uzsver, ka, izmantojot padomju avotus, viņš ir centies apskatīt Baltijas reģionālās identitātes jautājumu (XIII lpp.). Viņš atzīmē, ka terminam «reģions» padomju literatūrā vispāratzīta, precīza un tiesiska definīcija nav atrodamā (XIV lpp.), taču termina skaidrojumos padomju pētnieki uzsver sociālo un teritoriālo viendabību.

D. A. Lēbers atzīst, ka Baltijas reģiona gadījumā var runāt par «divu reģionālisma formu līdzāspastāvēšanu vienā un tajā pašā reģionā» (XVII lpp.), t. i., reģionālisms no augšas, ko veido Padomju Savienības centrālās varas iestādes, un reģionālisms no apakšas, kas saskatāms triju Baltijas republiku iestāžu, kā arī personu sadarbībā. Pirmā forma izpaužas ekonomikas, administratīvajā un militārajā laukā, bet otrā sevišķi spilgti redzama kultūras un zinātnes laukā. D. A. Lēbers reģionālisma izpausmes Baltijā rod ģeogrāfiskajā, ekonomiskajā, militārajā, kultūras, zinātnes un politiskajā aspektā, kā arī sabiedriskās psiholoģijas jomā.

Baltijas valstu novietojums pie jūras ļauj runāt par Baltijas reģionu kā ģeogrāfisku vienību. To atzīmē arī Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģeogrāfi, kas kopš 1963. gada regulāri tiek kopīgās konferencēs savu republiku galvaspilsētās (XIV lpp.).

Ekonomiskajā plāksnē par reģionālu pieeju Baltijai liecina Baltijas republiku un Kaļiņingradas apgabala iekļaušana Baltijas ekonomiskajā rajonā. Šāda rajonēšana, kuru tautsaimniecības plānošanas nolūkos veic centrālās iestādes, gan neparedz vienotu administratīvu pārvaldi. Par reģionālu pieeju liecina teritoriālu ražošanas kompleksu veidošana Baltijā, tādas organizācijas kā Baltijas dzelzceļš, Zapriba u. c. Militārā joma arī nenoliedzami atspoguļo reģionālu pieeju Baltijai, jo te ir izveidots Baltijas kara apgabals un paralēli tam Baltijas robežapsardzības apgabals. Sevišķi ciešus sakarus starp Igauniju, Latviju un Lietuvu D. A. Lēbers atzīmē kultūras un zinātnes jomā: notiek regulāras kultūras darbinieku tikšanās, tiek rīkotas kopīgas izstādes, teātru, kino, literatūras un mākslas festivāli, parādās daudz daļlitteratūras tulkojumu no Baltijas tautu valodām, regulāri notiek Baltijas zinātnieku konferences visdažādākajās zinātnes jomās.

Autors uzsver, ka apskatāmajā periodā PSRS nekādu īpašu statusu Baltijas republikām nav piešķirusi,¹ kaut gan 1924. gadā

¹ Pedējā gadā pirms Baltijas valstu neatkarības atzīšanas M. Gorbačovs izteicās par «īpaša» statusa piešķiršanu Baltijai atjaunotas Padomju Savienības ietvaros. Par Baltijas valstu gatavību sekmēt Baltijas reģionālismu liecina Baltijas Padomes darbība, lēmumi par bezvīzu satiksmi starp visām Baltijas valstīm.

Maskavā Kominternes ietvaros tika izveidots Baltijas valstu komunistisko partiju sekretariāts, kam bija jānodrošina Baltijas kompartiju saskaņota darbība vienādajos pagrīdes apstākļos. 1926. gadā šo sekretariātu pārveidoja par Polijas un Baltijas valstu sekretariātu, kas savas darbības lokā ietvēra Polijas, Baltijas valstu un Somijas komunistiskās partijas. Tas tika slēgts 1935. gadā sakarā ar aparāta tīrīšanām (XVI lpp.). Līdzīga Baltijas sekcija darbojās arī Profinternē — komunistisko arodbiedribu starptautiskajā apvienībā.

Mūsdienās, kā atzīmē prof. Lēbers, Baltijas republikās ir radušās neformālas grupas, no kurām dažas izvirza visu Baltiju aptverošus politiskus mērķus un veic kopīgas politiskas akcijas, «aizstāvēt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību» (XVII lpp.). Arī starptautisko attiecību plāksnē, sākot ar 1940. gada notikumiem, Baltijas republikas veido vienotu politisku veselumu. Baltijas īpašo nozīmi PSRS ārpolitikā pastiprina ASV un citu Rietumvalstu politika, kas neatzīst Baltijas inkorporāciju PSRS.

D. A. Lēbers atzīmē, ka «šie vēsturiskie precedenti var kalpot par norādi, ka Baltijas reģionam ir dažādi veidoli un ka tā uztvere dažādos laikmetos un dažādiem cilvēkiem var būt atšķirīga» (XVII lpp.).

Pēc D. A. Lēbera domām, Baltijas reģionālismu raksturo šādas iezīmes: 1) tas savā būtībā ir apolitisks; 2) tas tiek neitralizēts, iekļaujot reģionā tādu ārēju rajonu kā Kaļiņingradas apgabalu vai pat ārpus reģiona ietvariem esošas Baltkrievijas un Ļeņingradas organizācijas un iestādes; 3) tas nekādā ziņā neietekmē centrālo kontroles aparātu. Šeit kā piemēru D. A. Lēbers min faktu, ka Baltijas reģionālajās aktivitātēs nepiedalās neviena starprepublikāniska asociācija. Baltijas republiku līmenī tādu izveidot nav iespējams, jo ir vajadzīgs apstiprinājums no partijas vai valsts centrālās iestādes Maskavā. (Pēdējo gadu politiskās pārmaiņas ir stipri vien politizējušas Baltijas reģionu, un šie spriedumi, kas bija pamatoti 1987. gadā, ir pilnībā jāpārskata, runājot par 1991. gadu.)

Ievada nobeigumā profesors Lēbers pievēršas tā saucamajam subjektīvajam reģionālismam, respektīvi, reģionālisma fenomenam pašu baltiešu psiholoģijā. Viņš pareizi atzīmē, ka daudzi igauņi, latvieši un lietuvieši, ceļojot pa Baltijas republikām, tiecas pēc tā, lai viņi tiktu identificēti kā «brālīgie baltieši». Tas ir tipiski, iepērkoties veikalos, lūdzot pakalpojumus utt., taču, kā atzīmē autors, Padomju Savienībā socioloģiskie pētījumi par reģionālās identitātes apziņu Baltijā nav veikti vai vismaz to rezultāti nav publicēti. Rietumos šādu pētījumu nav iespējams izda-

rīt, jo ne iebraucēji no Baltijas, ne emigrācijas kopienu locekļi nevar uzrādīt pietiekami reprezentatīvus datus (XVIII lpp.).

D. A. Lēbers vēl uzsver, ka ārpus Baltijas dzīvojošie Padomju Savienības pilsoņi Baltiju mēdz dēvēt par «padomju Rietumiem» vai «mūsu ārzemēm», tā atzīstot Baltijas atšķirību no pārējās Savienības.

Interesants ir D. A. Lēbera dotais Baltijas un Vidusāzijas reģiona salīdzinājums. Vidusāzijas iedzīvotājiem kopīgie saskares punkti ir islams un etniski lingvistiskās saknes, un tomēr mēģinājumi attīstīt reģionālismu reliģiskajā vai lingvistiskajā jomā vai pat veidot starprepublikāniskus sakarus tiek bremsēti. Pēc autora domām, izskaidrojums šādai atšķirībai Baltijā un Vidusāzijā rodams tajā apstākļi, ka Vidusāzijas republikas agrāk bijušas Krievijas kolonijas un protektorāti, bet Baltijas republikas pirms iekļaušanas PSRS ir bijušas neatkarīgas.

VFR profesora Gerta fon Pistolkorša (Getingenes universitāte) referāts «Reģionālisms kā Baltijas historiogrāfijas koncepcija» pauž atziņu, ka Rietumu zinātniskā doma reģionālismu pašreiz bieži definē kā vēsturiskās identitātes apzināšanos. Tomēr, kā atzīmē G. fon Pistolkorss, ja mēs apskatām senākus Baltijas vēstures un Baltijas historiogrāfijas periodus, tad jāatzīst, ka vēstures analizē «reģionālismam nav bijusi izšķiroša loma».

Tomēr Baltijas reģionālisma izpētē jāņem vērā ne tikai pēdējais padomju periods. «Vismaz 800 iepriekšējiem gadiem Baltijas vēsturē ir nozīmīga loma» (3. lpp.). G. fon Pistolkorss arī norāda, ka Rietumu un padomju vēsturniekiem priekšstats par Baltijas reģiona vēsturi radikāli atšķiras. Padomju historiogrāfijā nav iespējams atrast kaut ko līdzīgu Vernerā Konces nepublicētām tēzēm, uz ko atsaucas G. fon Pistolkorss, ka «Baltijas reģions ir latīņu Eiropas daļa» un ticis veidots uz Vidusjūras antīkās kultūras pamatiem (4. lpp.). V. Konce norāda uz šādu šīs civilizācijas virzības ceļu — Roma, Gallija, Vācija, Sklavīnija², ko gan nevajadzētu uztvert kā vienvirzienu kustību no Rietumiem uz Austrumiem, bet gan kā vietējo iedzīvotāju kustību sajaukšanos ar misionāru, aristokrātijas un tirgotāju virzību uz Baltiju, kas piešķir Baltijas vēsturei sevišķu kvalitāti.

Līdz starpkaru posmam, kad Baltijā izveidojās trīs neatkarīgas valstis, reģionālisma koncepcija aptvēra gandrīz tikai igauņu un latviešu apdzīvotās teritorijas, kā arī Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes augšslāņus, kas bija vācieši, jo Lietuva, noslēgusi per-

² Sklavīni — rietumslāvu ciltis, kas apdzīvoja zemes no Donavas augštecēm līdz Dņestrai.

sonālūniju ar Poliju, no 1385. gada attīstīja pati savu reģionālismu.

G. fon Pistolkorss atzīmē, ka Baltijas reģions nekad nav bijis politiski vienots. Reformācijas laikā Livonijas ordeņa pēdējam mestram Valteram fon Pletenbergam muižniecība un pilsētu aristokrātija piedāvāja apvienot visu Livonijas teritoriju un pakļaut to savai varai, bet viņš šo priekšlikumu noraidīja, vēlēdamies palikt katoļticībā. Tā netika izmantota iespēja Livonijā veidot politisku vienību (5. lpp.).

Baltvāciešu reģionālā kopība, kā pēc vēsturnieku secinājumiem atzīmē fon Pistolkorss, lielā mērā izrietēja no pilsētnieku un bruņniecības cīņām ar Polijas, Zviedrijas un Krievijas valdībām par privilēģiju saglabāšanu. Šī cīņa izrādījās sekmīga, jo Polijas karaļa Sigismunda II Augusta 1561. gadā dotās privilēģijas tika saglabātas līdz 1881. gadam.³

Baltijas reģions Krievijā ievērojami atšķirās no cita Baltijas jūras piekrastē esoša Krievijas impērijas apgabala — no Somijas. G. fon Pistolkorss atsaucas uz somu pētnieka O. Jusilas tēzi, ka Latvijā un Igaunijā dziļa plaisa starp vācu aristokrātiju un latviešu un igauņu tautām traucēja tādas nacionālas vienotības izveidi, kāda tā bija Somijā.⁴ Turklāt Somija, būdama iekļauta Krievijas impērijā, spēja saglabāt savu valstisko autonomiju pretstatā Baltijai, kas bija daudz vairāk integrēta Krievijas sastāvā. Šīs valsts tiesiskā statusa atšķirības tiek skaidrotas ar Somijas vēlāku iekļaušanu Krievijā, kad šeit populāri kļuva liberālāki politiskie uzskati. O. Jusila šai sakarībā atzīmē, ka J. Staļins 1945. gadā Jaltas konferencē, pamatojot savas pretenzijas uz Baltijas valstīm, izmantojis argumentu, ka Baltijas guberņas Nikolaja II valdīšanas laikā bija daļēji zaudējušas savu autonomiju, bet nemaz nediskutēja par Somijas neatkarīgo statusu (6. lpp.).⁵

Kaut arī pret atsevišķiem G. fon Pistolkorsa minētiem faktiem var iebilst, tomēr jāpiekrīt profesora izvirzītai domai, ka par

³ 1881. gadā Krievijas tronī kāpa Aleksandrs III, kurš uzsāka plašas reformas Baltijas administratīvajā pārvaldē un tiesu sistēmā. Tās ievadīja 1882. gada senatora Manaseina revīziju.

⁴ Sk.: Jussila O. From province to state: Finland and the Baltic provinces (1721—1920); A comparative survey // Proceedings «Les «petits états» face aux changements culturels, politiques et économiques de 1750 à 1914»: 16-e Congrès internationale des sciences historiques. — Stuttgart, 1985. — P. 55—67.

⁵ Mūsbrāt, J. Staļins nedomāja par vēsturiskajiem precedentiem, bet piekopa pragmatisku politiku teritoriālo ieguvumu jomā. Somijas Demokrātiskās Republikas izveidošanas piemērs 1939. gadā, ko pēc Ziemas kara beigām likvidēja, izveidojot Karēļu—Somu PSR, liecina par sākotnējiem tālejošiem J. Staļina plāniem attiecībā uz Somiju.

reģionālismu Baltijā nebūtu pareizi runāt vienīgi no neatkarīgu Baltijas valstu izveidošanas perioda.

Igaņu izcelsmes amerikāņu pētnieks no Merilendas universitātes T. Pārmings savā rakstā «Baltijas pētījumi: rašanās, attīstība un reģionālo pētījumu specializācijas problemātika» izvirza jautājumu, ko tad mēs saprotam ar terminu «Baltija». Atbildes ir ārkārtīgi atšķirīgas atkarībā no izpētes priekšmeta. Vēsturiski terminam «Baltija» ir izveidojušies četri atšķirīgi skaidrojumi. «Pirmām kārtām, ar «Baltijas valodām» tradicionāli saprot latviešu, lietuviešu un senprūšu valodas, bet tajā neietilpst igauņu valoda. Otrkārt, «Baltijas provinces» ir vēsturisks apzīmējums cariskās Krievijas trijām guberņām laikā pēc Ziemeļu kara: Igaunijai (mūsdienu Igaunijas ziemeļdaļa), Vidzemei (mūsdienu Igaunijas dienviddaļa un mūsdienu Latvijas centrālā daļa) un Kurzemei (Latvijas rietumdaļa); šis apzīmējums neietver Lietuvu. Treškārt, termins «baltieši» dažkārt tiek lietots kā šāks apzīmējums Baltijas vāciešiem. Un, ceturtkārt, termins «Baltijas valstis» bieži tiek lietots no 1. pasaules kara laikiem, runājot par starpkaru posma Igaunijas, Latvijas un Lietuvas republikām un pat par tām sekojošām padomju republikām Padomju Savienības sastāvā, bieži pieminot tās kā «Baltijas republikas», «Padomju Baltiju» (16. lpp.).

Runājot par Baltijas pētījumiem, T. Pārmings atzīmē, ka pirmskara Polijas Baltijas institūtā tie aptvēra visu Baltijas jūras piekrasti, savukārt Baltijas vāciešu uzmanības lokā bija viņi paši. Pēckara posmā kopš Stokholmā iznākušā periodiskā izdevuma «*Baltic Review*» nodibināšanas termins «Baltija» tika sašaurināts, un tas aptvēra tikai Igauniju, Latviju un Lietuvu. Autors secina, ka no akadēmisko pētījumu viedokļa Lietuvas, Latvijas un Igaunijas izpētei vienota reģiona ietvaros ir minimāls attaisnojums, jo lingvistiskās saites Igauniju saista ar Somiju, Ungāriju un vairākām etniskām grupām Krievijā, savukārt Lietuvai plaši vēsturiski, politiski, kultūras u. c. sakari ir veidojušies ar Poliju, bet Lietuvas saikne ar Igauniju un Latviju vēsturiskā aspektā ir bijusi vāja.

Kā uzskata T. Pārmings, pēc 1. pasaules kara neatkarību ieguvušu triju valstu grupēšanai zem Baltijas valstu nosaukuma pamatā bijuši nevis akadēmiska rakstura apsvērumi, bet gan starptautisko attiecību politiskās realitātes. Baltijas reģiona definīcijas politisko būtību pastiprināja fakts, ka trīs valstis 1919. gada miera sarunās ar Padomju Krieviju centās sadarboties, kaut gan pārsvarā nesekmīgi (16., 17. lpp.). Uz to norāda arī Baltijas Antantes attīstība 20. un 30. gados, diplomātiskās konsultācijas un kopīgās akcijas Tautu Savienībā, sadarbība periodiskā izdevuma

«*Baltic Review (Revue Baltique)*» izdošanā 1940. gadā. Bet vairāk par citiem faktoriem jēdzienu «Baltija» tai nozīmē, kādā mēs to lietojam šodien publicistikā, politikas un pētniecības jomā, veidoja «likteņa kopība, ko ārējā plāksnē uzspieda 1939. gada augusts. [..] Politiskā likteņa kopības temats kļuva par pamatu agrīnajiem pēckara zinātniskajiem un populārajiem rakstiem» (17. lpp.). Kā atzīmē T. Pārmingss, ASV vēsturnieks S. Peidžs savā 1959. gadā sarakstītajā grāmatā⁶ šo tematu paplašināja, ietverot tajā 1. pasaules kara periodu.

Kā uzsver T. Pārmingss, politiskās un citas sadarbības formas vairāk nekā pašas Baltijas zemēs ir raksturīgas emigrantu un politisko bēgļu kopienām Rietumu valstīs. Akadēmiskajā praksē «Baltija drīzāk ir triju atšķirīgu komponentu summa nekā viens veselums». Labākie darbi par Baltiju, uzskata T. Pārmingss, ir tapuši drīzāk ārējo attiecību, nevis iekšlietu jomā (19. lpp.).

T. Pārmingss savā rakstā visai sīki parāda Baltijas pētījumu rašanos un attīstību. Baltijas pētījumu sākumu varētu datēt ar šī gadsimta 20. gadiem, kad Anglijā sāka iznākt periodisks izdevums «*Baltic Review*» (1920.—1921. g.), kura publikācijas apskatīja galvenokārt tirdzniecības problēmas.

Par pirmo zinātnisko izdevumu Baltijas problemātikā uzskatāms Polijas pilsētā Toruņā 1926. gadā dibinātā Baltijas institūta angļu valodā izdots žurnāls «*Baltic Countries*» (vēlāk «*Baltic and Scandinavian Countries*»), kura pieci sējumi iznāca laikposmā starp 1935. un 1939. gadu, kad karš pielika punktu veiksmīgi uzsāktai Baltijas izpētei. Sākotnēji institūts nodarbojās vairāk ar Pomerāniju, bet tā starpdisciplinārā ievirze drīz aptvēra visu Baltijas jūras piekrasti. 1946. gadā institūts atjaunots kā Baltijas pētījumu institūts, bet tā loma Baltijas studijās turpmāk bija nenozīmīga (9. lpp.).

Starpkaru posmā darbojās Baltijas institūts Stokholmas universitātē, bet, kā atzīmē ilggadējais Baltijas studiju centra vadītājs Stokholmas universitātē A. Loits, pirmskara institūts faktiski ierobežojies ar šauru programmu valodu apguves jomā. Pašās Baltijas valstīs reģionālu pētījumu pirmskara periodā nebija, tās orientējās uz savām iekšējām problēmām. Arī Eiropā un Amerikā pētījumu par Baltiju gandrīz nebija, izņemot Lielbritānijas Karaliskā ārlietu institūta pētījumu par Baltijas valstīm 1938. gadā un M. V. Greiama Kalifornijas universitātē (ASV)

⁶ Page S. W. The formation of the Baltic states. A study of the effects of great power politics upon the emergence of Lithuania, Latvia and Estonia. — Cambridge: Harvard Univ. Press, 1959.

publicēto trīssējumu darbu par Baltijas valstu (Somijas, Igaunijas un Latvijas) diplomātisko atzišanu.⁷

Pēckara gados jaunu stimulu Baltijas pētījumiem deva politiskie bēgļi no Baltijas valstīm, kuri pakāpeniski izklīda pa dažādām attīstītajām Eiropas, Amerikas zemēm un Austrāliju. 1945. gadā Zviedrijā tika nodibināts žurnāls «*Baltic Review*» nolūkā sniegt informāciju par Baltijas jūras piekrastes zemēm un to kultūru, sevišķu uzmanību pievēršot igauņiem, latviešiem un lietuviešiem. Žurnālu izdeva Baltijas Humanitārā biedriba un 1944. gadā izveidotā bēgļu organizācija, tā pirmais redaktors bija zviedru luterāņu mācītājs A. V. Vēgers.

Tomēr žurnāls par tīri akadēmisku izdevumu nekļuva. Tā galvenais mērķis bija informēt angļu valodā lasošos par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bēdīgo stāvokli (10. lpp.).

1946. gadā zinātnieki no Baltijas valstīm nodibināja Baltijas universitāti Hamburgā, kas vēlāk pārcēlās uz tuvumā esošo Pinebergu.

Savukārt baltvācieši Getingenē 1947. gadā organizēja Baltijas vēstures konferenci un 1951. gadā Baltijas vēstures komisiju. No 1947. gada līdz 1987. gadam ir notikušas 40 gadskārtējas Baltijas vēstures konferences,⁸ kaut gan baltvācu pētnieki savu uzmanību galvenokārt ir koncentrējuši baltvācu kopienas darbības izpētei Igaunijā un Latvijā.

1953. gadā Bonnā uzsāka darbību Baltijas pētījumu institūts (*Baltisches Forschungsinstitut*). Tas no 1954. līdz 1971. gadam izdevis periodisko rakstu krājumu sēriju «*Commentationes Balticae*», kā arī daudzas monogrāfijas; Kēnigšteinā no 1960. gada darbojās Baltijas institūts (*Baltisches Institut*), kas kopš savas dibināšanas līdz 1987. gadam izdevis starpdisciplināras gada grāmatas «*Acta Baltica*» 24 sējumus (11. lpp.). Lielbritānijā 1954. gadā klajā nāca žurnāls ar periodiskumu 4 reizes gadā «*East and West*», kas pārņēma «*Baltic Review*» stafeti, taču kopš 1956. gada no Baltijas tematikas tas novērsās. T. Pārmingss atzīmē, ka Anglijas pētnieku devums Baltijas pētniecībā ir nozīmīgs.⁹ 1953. gadā ASV sāk iznākt «*The Baltic Review*». Šo žurnālu, apvienojot savus spēkus, izdod komitejas par brīvu Igaun-

⁷ The Baltic states: A survey of the political and economic structure and the foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. Information department RIIA. — London: Oxford Univ. Press, 1938; Graham M. W. The diplomatic recognition of the Baltic states. — Berkeley: Univ. of California Press, 1939.

⁸ Sk.: Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung. — Göttingen: Baltische Historische Kommission, 1987.

⁹ No jaunākajām monogrāfijām jāatzīmē: Hiden J. The Baltic states and Weimar ostpolitik. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987.

niju, Latviju un Lietuvu. Līdz 1971. gadam, kad žurnāla izdošana tika pārtraukta, iznāca 38 numuri. Žurnālā galvenokārt ir politiskas publikācijas, taču te atrodami arī zinātniska satura raksti. Publikācijās apskatīta padomju aneksija un pēckara padomju periods Baltijas valstīs.

T. Pārmingss secina, ka 40.—50. gados ar Baltijas izpēti galvenokārt nodarbojas zinātnieki no Baltijas zemēm un paveiktais ir bijis daudz nozīmīgāks par to, kas Baltijas pētījumu jomā tika darīts viņu dzimtajā zemē (11., 12. lpp.). Sevišķi spīdoši, uzsver autors, Baltijas pētījumi sāka attīstīties 60. gadu otrajā pusē, kad pirmās Baltijas studiju konferences rezultātā (notika Merilendas universitātē 1968. gadā) tika nodibināta AABS (Baltijas studiju veicināšanas asociācija)¹⁰. 1988. gadā notika divpadsmitā AABS rīkotā konference. AABS žurnāls *«Journal of Baltic Studies»* ar izdošanas periodiskumu 4 reizes gadā šai jautājumam jomā kļuvis par pasaules vadošo zinātnisko izdevumu. 1972. gadā dibināta AABS filiāle Kanādā un 1982. gadā — Austrālijā. Tur kopš šī laika notikušas trīs zinātniskas konferences Baltijas pētījumu jomā (12. lpp.).

1981. gadā Parīzē Nacionālā Austrumu valodu un civilizāciju institūta ietvaros nodibināts Baltijas pētījumu centrs ar Žanu Liku Mono direktora postenī. 1986. gadā Sorbonnā notika kolokvijs par Lielās franču revolūcijas ietekmi uz Baltiju.

70. gadu beigās Itālijā Florences universitātē uzsāka izdot žurnālu *«Ponto-Baltica»*. 1986. gadā Itālijā tika sarīkots starptautisks kolokvijs baznīcas vēsturē sakarā ar Livonijas kristišanas 800. gadskārtu.

Visunikālākais fakts Baltijas pētījumu attīstībā bija Baltijas un Skandināvijas pētījumu asociācijas izveidošana Japānā 1978. gadā. Tā apvienoja 40 locekļus un 1979. gada rudenī uzsāka žurnāla *«Balto-Scandia»* izdošanu (13. lpp.). Bez šaubām, tik liela interese par Baltiju gan ģeogrāfiskajā, gan kultūras ziņā tālajā Japānā uzskatāma par pārsteidzošu.

Ievērojamu devumu Baltijas izpēti ir sniedzis 1970. gadā Zviedrijā dibinātais Baltijas institūts sadarbībā ar Stokholmas universitātes Baltijas studiju centru (dibināts 1980. gadā). Kopš 1971. gada institūts katru otro gadu rīko zinātniskas konferences. T. Pārmingss norāda, ka atšķirībā no AABS, kur darbojas visu triju Baltijas zemju pētnieki, Zviedrijā Baltijas institūtā dominē igauņi. Zviedrijas Baltijas institūts uzsāka aktīvu sadarbību ar

¹⁰ Nepieciešams atzīmēt, ka tolaik Padomju Latvijā tika plaši propagandēta tēze, ka, Baltijas emigrācijas pirmajai paaudzei nomainoties ar otro, t. i., izceļotājiem bērnu vecumā un dzimušajiem Rietumos, Baltijas pētījumi Rietumos apstiks. Taču reālā attīstība bija diametrāli pretēja.

pētniekiem no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas, kaut arī šī rīcība izraisīja polemiku vietējās baltiešu kopienās (13. lpp.).

80. gados Baltijas studiju centri tika izveidoti vairākās ASV universitātēs. Īpaši atzīmējama Latvijas studiju centra izveidošana un pētījumu programmas izstrādāšana 1981. gadā Rietummičiganas universitātē. Pēc T. Pārminga atzinuma, šī programma domāta galvenokārt studentu izglītošanai, nevis pētījumu veicināšanai. 1983. gadā tika nodibināts Baltijas pētījumu centrs Viskonsinas universitātē Medisonā. Tagad tas apvieno 20 locekļus, kas veic plašus starpdisciplinārus pētījumus.

Raksta autors atzīmē, ka Somijā pagaidām vēl nav izveidots Baltijas pētījumu centrs un tomēr daudzi jaunie somu pētnieki velta savu uzmanību Baltijas problēmām.

Par Baltijas pētniecību dzimtenē T. Pārmingš raksta: «Pat Padomju Savienībā ir notikusi Baltijas pētījumu aktivizācija. Konkrēti, ar Rietumvācijas pētnieku ierobežotu piedalīšanos Rīgas universitātē iecīmredzot domāta LU. — V. B.] un Latvijas PSR Zinātņu akadēmija sarīkojusi Baltijas problēmu konferences 1981., 1983. un 1985. gadā. Tajās, protams, piedalījās ierobežots pētnieku skaits no trijām Baltijas padomju republikām — tikai tie, kam padomju amatpersonas bija atļāvušas piedalīties dažādos simpozijos un konferencēs Rietumvācijā un Ziemeļamerikā» (15. lpp.).

Taču Baltijas pētniekiem vēl ir jārīsinā nopenietnas problēmas. Nepieciešams, lai Baltijas izpētes rezultāti iegūtu plašāku ievēribu citu nozaru un reģionu pētnieku vidū. «Vispārēja nezināšana par Igauniju, Latviju un Lietuvu ir plaši izplatīta to cilvēku vidū, kam ir augstākais informētības līmenis. Piemēram, 1985. gadā Savienoto Valstu Galvenā kontroles pārvalde (GAO), Kongresa pētījumu labā roka, nāca klajā ar šādu neticamu paziņojumu: «...daudzas zemes, kas stājās savienībā ar nacistisko Vāciju vai fašistisko Itāliju, tagad pārvalda komunisti, piemēram, Latviju, Igauniju, Rumāniju, Poliju un Ungāriju.»»¹¹ ASV Tieslietu departamenta Speciālo pētījumu pārvaldes bijušais vadītājs esot apgalvojis, ka latvieši ir katoļi, lietuvieši — protestanti utt. (28. lpp.).

T. Pārmingš ierosina Baltijas pētniekiem vairāk piedalīties citos, nebaltiešu forumos, paaugstināt zinātnisko rakstu kvalitāti un publicēt izdevumus plašākam lasītāju lokam. AABS, atzīmē T. Pārmingš, trīs reizes ir noraidījusi AAASS (Amerikas asociācijas slāvu studiju veicināšanai) priekšlikumu kļūt par AAASS filiāli, kaut gan visas citas organizācijas, kas pēta noteiktus

¹¹ U.S. General accounting office: Report GAO/GGI-85-66, June 28, 1985. — Washington: GAO, 1985. — P. 1.

PSRS un Austrumeiropas reģionus, ir kļuvušas par AAASS filiālēm, jo AAASS ir ietekmīgākā reģionālo pētījumu grupa Rietumu pasaulē. Šādu lēmumu acīmredzot ir ietekmējuši arī zināmi politiski apsvērumi.

T. Pārmings ir satraukts par to, ka Baltijas pētījumu konferences maz redz 20 un 30 gadus vecos, tomēr kā kļūdainu noraida Kalifornijas universitātes profesora R. Tāgeperas uzskatu, ka emigrācijas vadītāju politiski orientētā kritika aizbaida perspektīvus pētniekus (29. lpp.). Neskatoties uz šīm problēmām, T. Pārmings Baltijas studiju nākotni vērtē kā cerīgu.¹²

Baltijas reģiona izpētes problemātikai ir veltīts arī Viļa Liniņa nelielais referāts «Divi Baltijas reģioni: dabiskais un mākslīgais». V. Liniņš, kurš līdz 1984. gadam dzīvoja Padomju Savienībā, savā referātā balstās uz personisko pieredzi, kā arī uz 1985.—1986. gada Latvijas preses analīzi.

Dabiskais Baltijas reģions, pēc autora domām, ietver Igauniju, Latviju un Lietuvu. Kaļiņingradas apgabala pievienošana Baltijas reģionam 1945. gadā ir bijusi reģiona mākslīga paplašināšana, jo Kaļiņingradai ir maz dabisku saišu ar Baltijas reģionu (121. lpp.). Baltijas reģions mākslīgi tika paplašināts līdz ar Krievijas un Baltkrievijas teritoriju iekļaušanu. Autors šādu Baltijas reģiona paplašināšanu izskaidro ar interesi, kas ir Baltkrievijai un Krievijai par rietumnieciskajām Baltijas republikām. Iemesls esot arī citu padomju republiku vēlēšanās gūt labumu no Baltijas republiku augstāka kultūras un it īpaši rūpniecības un lauksaimniecības attīstības līmeņa. «Sajā ziņā Baltijas reģions kalpo kā tilts starp Rietumiem un vairāk atpalikušajiem Padomju Savienības novadiem» (122. lpp.).

V. Liniņš uzsver būtiskas dabiskā Baltijas reģiona kultūras īpatnības: «Piemēram, Baltijas republikas regulāri organizē dziesmu un deju svētkus — nekā tamlīdzīga nav citās padomju republikās.» Savdabīgas ir Baltijā valdošās reliģiskās konfesijas (katoļi un luterāņi). Baltijas skolās izglītības iegūšanas ilgums ir 11 gadi, bet citās padomju republikās tas ir 10 gadi. Baltijas republiku vieglā rūpniecība sasniegusi augstāku kvalitātes līmeni nekā citās padomju republikās. Baltija ir apsteigusi pārējo Padomju Savienību lauksaimniecības un it sevišķi lopkopības ziņā. Dabiskais Baltijas reģions visvairāk atšķiras no citiem Padomju Savienības rajoniem, uzsver autors, piezīmējot, ka «attiecības starp Baltijas republikām ir daudz labākas nekā starp citiem Padomju Savienības reģioniem».

¹² Domājams, ka Baltijas valstu neatkarības atgūšana stimulēs Rietumu pētnieku interesi par Baltiju. Jau tagad publikāciju skaits par Baltiju krasi pieaug.

Uzsvērdams Baltijas nozīmi Savienības zinātnē, atsevišķās rūpniecības nozarēs, kūrvieta iekārtošanā, ostu darbībā, jaunu tehnoloģijas un ražošanas organizācijas formu izmēģināšanā, V. Liniņš secina, ka Rīgu varētu uzskatīt par Padomju Savienības rietumu rajonu neoficiālu galvaspilsētu (123. lpp.). Rakstā minēts fakts, ka 1985.—1986. gadā Rīgā un Jūrmalā notika 21 savienības un 21 starptautiska mēroga pasākums — konferences, sanāksmes, semināri, simpoziji, kolokviji, forumi un izstādes, un šis skaits pieaug no gada gadā. Kā negatīvu momentu V. Liniņš atzīmē to, ka Baltijas reģions integrācijas procesu rezultātā pakāpeniski zaudē savas unikālās iezīmes.

Pilnīgi atšķirīgi no citiem konferences referentiem Baltijas reģionālismu vērtē Hains Rebass no Kristiāna Albrehta universitātes (VFR, Ķīle) savā rakstā «Baltijas reģionālisms?». Viņš izvirza antitēzi: «Baltijas iedzīvotājiem — es tagad runāju par lielum lielo vairākumu — nekad nav bijusi nekāda daļa gar jebkādu «reģionālismu», tie nav bijuši arī noskaņoti tam par labu» (413. lpp.).

Autors, atsaucoties uz Gerta fon Pistolkorsa rakstu šajā krājumā, atzīmē, ka Baltijas reģionālismu pirmās sāka aizstāvēt oligarhiskās baltvācu grupas 19. gadsimtā, piemērojot to savām īpašajām šķiriskajām un nacionālajām interesēm. Pēc H. Rebasa uzskata, Padomju Savienības administratoru un juristu uzdevums ir bijis veicināt īpašu mūsdienu Baltijas reģionālisma koncepciju.

H. Rebass apgalvo, ka ziemeļvalstis — Dānija, Norvēģija, Somija un Zviedrija un to iedzīvotāji ir daudz ievērojamāk integrēti vairākos līmeņos, šīs valstis ir daudz konstruktīvākas ārējo attiecību jomā nekā nācijas mūsdienu Baltijā.

Gan agrāk, gan arī patlaban, uzsver autors, «Baltijas tautu — šeit es domāju igauņus, latviešus un lietuviešus, kā arī kolonistus krievus (agrāk arī lībiešus, zviedrus, baltvāciešus un ebrejus) — nostāju citai pret citu varētu raksturot kā visai neitrālu, ja ne visnotaļ atsvešinātu un dažos gadījumos pat naidīgu. Tieši šī iemesla dēļ nevar būt ne runas par kādu tālejošu «Baltijas reģionālismu».» (414. lpp.). H. Rebass uzskata, ka reģionālisms sakņojas attiecīgā apvidus iedzīvotāju, tautu gatavībā uztvert sevi reģiona kategorijās. Pretējā gadījumā jārunā par birokrātisku izgudrojumu vai arī kailu propagandu. «Izejot no Rietumiem kopīgās demokrātijas idejas,» atzīmē H. Rebass, «es tādejādi atļaujos aizrādīt, ka reģionālismam jābūt vairākuma atbalstītam, miermīlīgam un jāsakņojas konsekventā brīvprātībā» (414. lpp.).

Tieši tāds ir Ziemeļeiropas valstu reģionālisms, bet «Baltijas apgabalā», apgalvo autors, «vairākumam mūsdienu igauņu, lat-

viešu, lietuviešu un krievu ir sevišķi mazs gandarījums par savstarpējo klātbūtni». Igaunī, latvieši un lietuvieši drīzāk dzīvo cits citam kaimiņos un nevis vieni kopā ar otriem, turklāt igauņi gandrīz nekā nesaprot no latviešu un lietuviešu valodas. Baltiešiem ir pārāk maz darišanu citam ar citu, toties visām trim tautām ir pārāk daudz saskares ar imigrantiem no Padomju Krievijas, piebilst H. Rebass.

Tālāk referāta autors pievēršas Baltijas jēdziena analīzei, norādot, ka tas būtībā ir cittautiešu izcelsmes. Jēdziens «Baltija» pirmoreiz parādījies 19. gadsimta vidū 350 aristokrātisko baltvācu ģimeņu šaurajās aprindās, kas pārvaldīja Igauniju un Vidzemi. No šī vācu augšslāņu (kas bija mazāk nekā pusprocents no visiem iedzīvotājiem) Baltijas «reģionālisma» tautas vairākums tika izslēgts, un tas kalpoja vācu minoritātes kundzības nostiprināšanai cīņā ar pieaugošā krievu nacionālisma vilni. Tikai ap 1920. gadu lietuvieši arī tika iekļauti Baltijas jēdzienā. Lietuviešu vēsture bija gluži atšķirīga no valodā radniecīgo latviešu vai arī somugru valodā runājošo igauņu vēstures. Arī šodien Baltijas reģiona gadījumā, pēc H. Rebasa domām, mums ir darišana ar tādu pašu virspusēju sistēmu kā agrāk. Tieši tāpat kā agrākos gadsimtos šodienas «Baltijas reģionālisms» ietver sevī no augšas un no citurienes nākošus pasākumus un regulatīvus mērus (415. lpp.).

H. Rebass ļoti atturīgi vērtē Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sakaru attīstību 20. un 30. gados. Viņš uzskata, ka šajā laikā noslēgtās politiskās savienības (arī 1934. gada Baltijas Antante) galvenokārt pastāvēja uz papīra, bet Igaunijas un Latvijas attiecības nekad nav bijušas sevišķi konstruktīvas vai pat īpaši draudzīgas. Tam pamatā bijuši daudzi vēsturiski cēloņi: latviešu sarkano strēlnieku cīņa pret Igaunijas neatkarības cīnītājiem 1918.—1920. gadā, dažādā Cēsu kauju interpretācija igauņu un latviešu historiogrāfijā, diskusija par Valkas/Valgas pilsētu, igauņiem radniecīgo lībiešu latviskošana, tāpat arī senlatviešu «kolaboracionisms», kopā ar vācu krustnešiem 13. gadsimtā dodoties iebrukumos Igaunijā, kā to liecina Indriķa hronika. Padomju okupācija brutāli pārtrauca pirmos brīvprātīgos un iedzīvotāju vairākuma atbalstītos centienus patiesa Baltijas reģionālisma virzienā. Autors uzskata, ka Igaunija un Latvija joprojām paliek tikpat neitrālas un pasīvas kā agrāk un tieši trimdā sadarbība starp igauņiem, latviešiem un lietuviešiem ir bijusi gan daudz efektīvāka, gan draudzīgāka, iespējams tādēļ, ka tā bijusi brīvprātīga. H. Rebass min daudzus kopīgus politiskus un kultūras pasākumus, ko baltieši organizējuši Rietumos (416., 417. lpp.).

Tālāk H. Rebass analizē Igaunijas—Somijas un Igaunijas—Zviedrijas attiecības, akcentējot domu, ka Igaunijai kopš nacionālā romantisma laikmeta 19. gadsimta vidū ir veidojusies orientācija uz sadarbību ar Somiju un Skandināviju, t. i., ziemeļvirzienā, nevis dienvidvirzienā. Tomēr, mūsaprāt, H. Rebasa viedoklis vērtējams kā vienpusīgs. It īpaši pēdējā laika politiskie notikumi Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, kas saistās ar nacionālo atmodu, rāda reģionālās kopības pieaugumu, politiskās sadarbības aktivizēšanos (atzīmēsim kaut vai Baltijas Padomes darbību, kurai arī ir savas problēmas). Domājams, ka arī turpmāk, ņemot vērā triju Baltijas valstu likteņu kopību 20. gadsimtā, reģionālā sadarbība Baltijā demokrātisma un brīvprātības garā pieaugs, aizstājot mākslīgo un baltiešiem svešo Padomju Baltijas koncepciju. Tomēr ievēribas cienīga ir referāta autora doma par Igaunijas tradicionālo orientāciju Somijas un Zviedrijas virzienā. Iespējams, varētu runāt par Igaunijas iekļaušanos divos reģionos — Baltijas un Somijas—Skandināvijas reģionā, turklāt atkarībā no vēsturiski politiskajiem apstākļiem pastiprinās te viena, te otra reģiona nozīme Igaunijas sabiedrības dzīvē.

Politologs filozofijas zinātņu doktors Gerhards Simons no Ķelnes (VFR) savā referātā «Reģionālisms Padomju Savienībā: Padomju sistēmas graušana vai stabilizēšana» cenšas atbildēt uz jautājumu, vai reģionālisms Padomju Savienībā apdraud vai arī stabilizē padomju sistēmu. Atbilde ir atšķirīga, runājot par dažādiem PSRS reģioniem dažādos vēstures posmos. Referātu iesākot, G. Simons atzīmē, ka ne Rietumos, ne Padomju Savienībā metodoloģiski pamatota PSRS reģionālisma koncepcija nav izstrādāta. Joprojām tiek diskutēts, par kādu reģionālisma paveidu ir jārunā PSRS gadījumā. G. Simons uzsver, ka vispārsteidzošākais ir fakts, ka «rietumeiropiešu priekšstati par reģionālismu nav piemērojami Padomju Savienībai» (125. lpp.). Rietumeiropā kā reģionālisma pamatiezīme tiek akcentēts nacionālais aspekts, piemēram, tiek runāts par bretoņu, basku, skotu utt. reģionālismu.¹³

G. Simons atzīmē, ka krievu terminoloģijā jēdzienam «reģions» nav kādas specifiskas nozīmes un to var lietot saistībā ar jebkuru ģeogrāfisku vienību, sākot ar lauku ciematu un beidzot ar lielām pasaules daļām. «Bieži padomju pētījumos lauku rajons, apgabals, savienotā republika, kā arī vairāku savienoto republiku kopums vai arī Sibīrijas plašumi tiek saukti par «reģionu» (125. lpp.). Arī Rietumu pētījumos ekonomikas un ģeogrāfijas

¹³ Mūsaprāt, arī Rietumeiropā ir transnacionālā reģionālisma piemēri, sācisim, Beniluksa valstis, arī H. Rebasa pieminētais Ziemeļeiropas valstu reģions.

jomā jēdziens «regions» tiek izmantots tikpat plaši, taču vēsturiskajā un politiskajā aspektā pasīva ģeogrāfisko, ekonomisko un sociālo faktoru vienādība tiek papildināta ar aktīviem sociāli ekonomiskajiem procesiem, kas nodrošina šo areālu pieaugošo konvergenci. Bet vairāk par visu, secina doktors Simons, ir nepieciešama reģionālā kopības apziņa. «Ar cilvēku nesaistītie faktori ir neapmierinoši kritēriji reģionālisma noteikšanai,» pārliecināti apgalvo autors (125. lpp.).

Reģionālisms tāpat, pēc G. Simona uzskatiem, paredz specifisku interešu atzišanu un ievērošanu un nav iedomājams bez aktīvu sociālo atbalsta grupu eksistences. Autors uzsver domu, ka «reģionālisms tiecas pēc nošķirtības un tādējādi sacensībā starp centrālo varu un varu perifērijā tas nepārprotami nostājas perifērijas pusē» (126. lpp.).

Tomēr Padomju Savienībā reģionālisms ticis izmantots kā politisks instruments arī pretējā virzienā. Kā reģionālisma piemēru «no augšas» G. Simons min triju Aizkaukāza republiku apvienošanu Aizkaukāza Sociālistiskajā Federatīvajā Padomju Republikā, neskatoties uz plašu vietējo pretestību, sevišķi no gruzīnu komunistu puses. Šā reģionālisma «no augšas» mērķis, kā norāda autors, sakņojās Aizkaukāza iekšējo nesaskaņu izmantošanā nolūkā nostiprināt šeit centrālās varas iestādes.

Poststaļinisma periodā parādījās divas reģionālisma formas, kas nozīmēja izaicinājumu Padomju Savienības vienotībai: pirmkārt, daudznacionālais reģionālisms, otrkārt, teritoriālais reģionālisms KPFSR iekšienē, t. i., krievu apdzīvotajā apgabalā. Tajā pašā laikā, raksta G. Simons, Padomju vadība, atsaucīgi reaģējot uz dažādiem reģionālisma paveidiem, ir centusies to veicināt, lai nostiprinātu centrālo varu. Tā triju austrumslāvu nāciju kopība veidoja pretsvaru centrālās spēkiem un kalpoja par stabilizējošu faktoru daudznacionālajā valstī. Autors uzskata, ka supranacionālais, t. i., pāri nācijām stāvošais, reģionālisms sevišķi redzams Baltijā un Vidusāzijā.

Atšķirībā no H. Rebasa G. Simons uzsver iekšējās kopības sajūtu, kas veidojusies Baltijā, sākot ar 60. gadiem. Šo triju nāciju vienotība, atzīmē autors, tiek atzīta kā Padomju Savienībā, tā arī ārzemēs. Likteņpārbaudījumi — tādi kā aneksija, sovetizācija, vecās elites deportācija un piespiedu kolektivizācija — satuvināja visas trīs nācijas.

G. Simons uzsver, ka Baltija bija pirmajās vietās sociālekonomiskās attīstības un dzīves līmeņa rādītāju ziņā salīdzinājumā ar citām PSRS republikām. Autors atzīmē, ka visas trīs Baltijas tautas, pateicoties aktīvai un pasīvai pretestībai sovetizācijai, ir attīstījušas intensīvu kultūras dzīvi, padomju ierobežojumu

rāmjos veidojot «patiesu kultūras autonomiju», tajā pašā laikā attīstot ārkārtīgi intensīvus savstarpējus kultūras sakarus kopš 60. gadiem. G. Simons norāda uz Baltijas kultūras distancēšanos no krievu padomju kultūras un tās sakņošanas Eiropas kultūras tradīcijā, un tas ir palīdzējis izveidot Baltijas kulturālo reģionālismu (127. lpp.).

Kultūras, politiskās un reliģiskās opozīcijas kustības Baltijā kopš 60. gadiem liecina par centieniem pēc kopīgām Baltijas aktivitātēm, lai gan Igaunijas un Latvijas kustības nekad nevarēja salīdzināt ar katoliski nacionālo opozīcijas kustību Lietuvā ne dalībnieku skaita, ne iespaida ziņā. 1977. gadā KGB, t. i., VDK, novērsa kopīgas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nacionālo kustību komitejas dibināšanu, taču daudzas atsevišķas akcijas tomēr notika. Piemēram, 1979. gada 23. augustā petīcijā sakarā ar Ribentropa—Molotova pakta 40. gadadienu, kas tika adresēta PSRS, abu vācu valstu valdībām un ANO, vadošie opozīcijas pārstāvji no Baltijas republikām pieprasīja, lai vienošanās tiktu pasludināta par «spēkā neesošu no parakstīšanas brīža» un lai tās «sekas tiktu pārskatītas». 1980. gada 17. janvārī Baltijas opozīcija parakstīja protesta deklarāciju pret padomju intervenci Afganistānā (127. lpp.). Baltijas opozicionāro reģionālismu raksturo arī tas, ka kopš 70. gadu beigām visas politiskās grupas prasīja atdalīšanos no PSRS un valstu suverenitātes atjaunošanu, turklāt daži to locekļi izteicās par Baltijas valstu federācijas veidošanu (127. lpp.).

Tālāk G. Simons analizē Vidusāzijas, Sibīrijas un austrumslāvu tautu reģionālisma specifiku, uzsverot, ka pirmajam pamatā ir islams un tjurku valodu kopība (izņemot tadžikus), otrajam — vēsturiskā nošķirtība no Krievijas centra un ētiskās atjaunošanas gaisotne, bet pēdējam — vienotā vēsturiski etniskā izcelsme.

Autors atzīmē, ka PSKP vadība lielāko uzsvāru liek uz austrumslāvu iedzīvotāju bloku, pasvitrojot krievu, ukraiņu un baltkrievu solidaritāti un tādējādi cenšoties nostiprināt centrniecības tendences PSRS (132., 133. lpp.). Īpaši jāatzīmē relatīvi lielais ukraiņu un baltkrievu īpatsvars Padomju Savienības vadošajos orgānos, sākot ar 60. gadiem (134. lpp.).

G. Simons uzskata, ka kultūras dzīves liberalizācijas politika Krievijā, Ukrainā un Baltkrievijā gan bija saistīta ar zināmu risku Komunistiskās partijas vadībai, tomēr pastāvēja cerības, ka tādējādi tiks nodrošināta ciešāka ukraiņu un baltkrievu sadarbība vienotā austrumslāvu blokā (134. lpp.).

**PADOMJU VARASVĪRI BALTIJAS INTEGRĒŠANAS DARBĀ:
PLĀNI, METODES, REZULTĀTI**

Ievērojams skaits 1987. gadā Ķīles konferencē nolasīto referātu tika veltīts Padomju Savienības komunistiskās vadības centieniem integrēt Baltijas valstis Padomju Savienībā, likvidēt būtiskās iezīmes, kas joprojām atšķir Baltijas reģionu no citām PSRS republikām, un pārvarēt Baltijas tautu psiholoģisko norobežošanos no «lielā brāļa».

Baltijas republiku integrāciju Padomju Savienībā savā referātā «Baltijas republiku integrēšana Padomju Savienībā» izvērtēti analizējis zviedru pētnieks Jans Oke Dellenbrants no Upsalas universitātes. Viņš secina, ka, neskatoties uz aktīvu varas iestāžu darbību, izvirzītie mērķi integrācijas laukā nav panākti. Sevišķi tas sakāms par Baltijas kultūras un politiskās jomas integrēšanas centieniem. Šiem procesiem Baltijā nav stabila rakstura, jo tiem nav brīvprātīgu pamatu.

Sākumā autors atzīmē, ka «triju Baltijas republiku integrācijai Padomju Savienībā, šķiet, vajadzētu apstiprināt Morgentaua pirms 40 gadiem izdarītās pesimistiskās piezīmes par politiskās integrācijas priekšmetu: «Mēs pasludinām, ka pirmais solis, kā mierīgi noregulēt starptautisko konfliktu, kas varētu novest pie kara, būtu starptautiskas kopības izveidošana, kas kalpotu par pamatu pasaules valstij. Mēs uzskatām, ka daudznacionālas valsts radīšana jau no paša sākuma nodrošina vismaz starptautisko konfliktu remdināšanu vai mazināšanu tādējādi, ka intereses, kas apvieno dažādo nāciju pārstāvjus, kļūst svarīgākas par interesēm, kas šķir tos.»» (101., 102. lpp.; cit. pēc: *Morgenthau H. Politics among nations.* — N. Y., 1947).

J. O. Dellenbrants atzīmē, ka H. Morgentaus gan pievēršas argumentiem par un pret integrāciju, analizējot tās visaptverošāko, globālo variantu, bet problēmas pamatos paliek tās pašas, ja mēs no globālā (pasaules) konteksta pārvirzāmies uz reģionālo. Nav iedomājams, ka nācijas brīvprātīgi virzītos pretim politiskajai integrācijai, ja vien tās jau neatrastos harmonijas stāvoklī, kas izslēgtu konfliktus starp tām.

Saprotams, ka ierobežotā nozīmē brīvprātīga integrācija ir iespējama, veidojot atsevišķu valstu tautu savienību (referātā minēta Ziemeļu savienība, ko izveidojušas skandināvu valstis), tomēr savstarpējās bailes zaudēt suverenitāti, nāciju fundamentālo interešu neievērošana apgrūtina šo procesu.

Pēc J. O. Dellenbranta atzinuma, par integrācijas katalizatoru ir uzskatāms karš. Tiesa, pēc Morgentaua domām, tas ir pēdējais līdzeklis, bet citi pētnieki — Almonds un Pauels — uzsver

šāda veida nacionālās unifikācijas procesa vardarbīgo raksturu. Zviedriem un frančiem bija nepieciešami vairāki gadsimti, lai pabeigtu nacionālās integrācijas procesu tagadējās robežās. Lielbritānijai un Spānijai, kuru valdībām vēl jārēķinās ar pretestību — dažbrīd visai nopietnu — šo zemju kādreiz iekarotajās perifērijās, iespējams, būs nepieciešams vēl ilgāks laiks.

Baltijas valstis un Padomju Savienība, norāda J. O. Dellenbrants, pārstāvēja šo pēdējo integrācijas scenāriju, kuru precīzākai apzīmēšanai autors ierosina saukt par piespiedu integrāciju (*integration under duress*; 102. lpp.). Autors norāda, ka ciešā saistībā ar integrācijas jēdzienu Padomju Savienībā bija rusifikācijas jēdziens. Šo jēdzienu lieto, gan apzīmējot visaptverošu krievu ietekmi nekrievu tautību kultūrā, gan aprakstot krievu imigrācijas līmeni nekrievu republikās. Tā kā šim terminam vēl nav precīzas nozīmes zinātniskajā literatūrā, zviedru pētnieks izvēlās no tā lietošanas, vienlaikus pievēršoties gan krievu iespaidam kultūras sfērā, gan arī krievu migrācijas analīzei (105. lpp.).

Apskatot demogrāfijas jomu, J. O. Dellenbrants konstatē, ka jau cariskās Krievijas laikā Baltijas iedzīvotāju sastāvs bija daudznacionāls un līdztekus pamatiedzīvotājiem te lielā skaitā dzīvoja vācieši, krievi, poļi, ebreji un pat zviedri. Tomēr visās četrās Baltijas guberņās (Igaunijas, Vidzemes, Kurzemes un Kauņas), pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, dominēja Baltijas pamatiedzīvotāji — sākot ar 88,8% igauņu Igaunijas guberņā un beidzot ar 68,3% lietuviešu Kauņas guberņā (105., 106. lpp.). Neatkarības gados pamatnācijas īpatsvars Baltijas valstīs palielinājies, bet pēckara gados tas ir ievērojami sarucis. (Autors operē ar 1897. gada Krievijas, 1920., 1925. un 1939. gada Latvijas Republikas un 1959. un 1979. gada PSRS tautas skaitīšanas datiem.)

Krievu imigrācija Baltijā it kā būtu varējusi kalpot par norādi pieaugošajai sabiedrības integrācijai, jo tā kļuva daudznacionāla, tomēr «šķiet, ka tautību integrācija ir visai virspusēja», atzīmē autors, norādot, ka Igaunijā igauņi un krievi pārsvarā apdzīvo savus noteiktus areālus. «Liela daļa krievu iedzīvotāju koncentrēta Igaunijas austrumu perifērijā» (108. lpp.).

J. O. Dellenbrants norāda, ka ir maz zīmju, kas liecinātu par tautību reālu demogrāfisko integrāciju Baltijā. Atsevišķie nacionālie elementi neveido vienotu veselumu, Baltijas tautas saglabā augstu nacionālās apziņas līmeni. Autors uzskata, ka nacionālās situācijas izmaiņas Baltijā saistījās ar tālāku republiku industriālo attīstību, norādot, ka pēdējos gados padomju varas iestādes ieņēma piesardzīgāku nostāju pret krievu imigrāciju Igaunijā un Latvijā tās radīto vietējo nesaskaņu dēļ.

Runājot par integrāciju kultūras jomā, zviedru pētnieks sevišķu uzmanību pievērš divvalodības faktora analīzei, uzsverot, ka krievu valodai neapšaubāmi bija integrējoša funkcija kultūras jomā. Tomēr, neskatoties uz Padomju Savienības politiskās vadības centieniem nodrošināt krievu valodas apgušanu, neskatoties uz to, ka Baltijas republikās izglītības līmenis ir ļoti augsts, pārsteidz visai zema pamattautības iedzīvotāju procents, kas brīvi pārvalda krievu valodu: pēc 1979. gada datiem, Igaunijā — 23,3%, Latvijā — 59,6%, Lietuvā — 52,4%, turklāt Igaunijā krievu valodu zinošo procents samazinājies no 1970. līdz 1979. gadam no 27,8% uz 23,3%. «Vienīgais iespējamais secinājums ir patiesas intereses trūkums igauņu vidū par krievu valodas apgušanu, kas tādējādi liecina par kulturālās integrācijas zemo līmeni,» secina zviedru autors (109. lpp.).

Analogi zemā līmenī ir Baltijā dzīvojošo krievu baltiešu valodu zināšanas. Latvijā un Lietuvā šie skaitļi 1970. gadā bija attiecīgi 17,3% un 31,5%, bet Igaunijā laikposmā no 1970. līdz 1979. gadam igauņu valodas pratēju skaits krievu vidū samazinājies no 12,8% uz 11,5% (109. lpp.). Par zemu kulturālās integrācijas pakāpi Baltijā liecina arī tas, ka ārkārtīgi mazs procents pamattautības iedzīvotāju par dzimto uzskata citu, piemēram, krievu valodu. Baltijā pastāvošā skolu sistēma ar atsevišķām skolām pamatnāciju un krievu tautības iedzīvotāju grupām nav veicinājusi dažādu nacionālo kultūru integrāciju, bet drīzāk tai piemita tendence stiprināt divu nacionālo kopienu nošķirtību Baltijā. Tātad, neskatoties uz spēcīgu padomju kultūras ietekmi, Baltijas tautas zināmā mērā saglabāja kulturālo neatkarību (110. lpp.).

Pievēršoties politiskās integrācijas vērtējumam, J. O. Dellenbrants uzsver, ka «Padomju Savienībā Baltijas republiku politiskās integrācijas līmeņa noteikšana izvirza pētniekam sarežģītu problēmu» (110. lpp.). No vienas puses, formālā integrācija bija attīstījusies ļoti tālu, bet, no otras puses, noteiktās krīzes situācijās reālās integrācijas pakāpe nebūt nebija tik augsta kā formālā.

Norādot, ka pēc Baltijas inkorporācijas PSRS sastāvā šeit strauji auga komunistu skaits, kuru 1940. gada vasarā bija nedaudz vairāk kā 100 Igaunijā, aptuveni 1000 Latvijā un 1500 Lietuvā, autors uzsver, ka arī 1980. gadā Baltijā PSKP biedru procents bija relatīvi zems. Visus padomju varas gadus komunistu procents Baltijā bija zemāks par PSRS vidusmēra rādītāju. Vienīgi 1980. gadā Igaunijā tika sasniegts PSRS vidusmēra rādītājs — 6,2%, Latvijā komunistu procents bija 6,0%, bet Lietuvā — 4,6% no visiem iedzīvotājiem.

J. O. Dellenbrants, izmantojot 1982. gada PSKP nacionālā sastāva datus, parāda, ka Baltijas tautību PSRS iedzīvotāju īpatsvars PSKP ir zemāks nekā attiecīgās tautības īpatsvars PSRS iedzīvotāju sastāvā. Tā, piemēram, latvieši, kuru īpatsvars PSRS iedzīvotāju vidū bija 0,5%, PSKP rindās — 0,4%, igauņi attiecīgi — 0,4% un 0,3%, lietuvieši — 1,1% un 0,7%, kamēr krievi 52,4% un 59,8% (112. lpp.).¹⁴

J. O. Dellenbrants cenšas izskaidrot salīdzinoši mazo pamattautību iedzīvotāju īpatsvaru Komunistiskās partijas rindās gan ar vēlēšanās trūkumu kļūt par partijas biedriem, gan ar piemērotu kandidātu trūkumu, kurus partijas vadība būtu gatava uzņemt partijā. Zviedru pētnieks ir pārliecināts, ka zemā baltiešu pamatnāciju iedzīvotāju pārstāvniecība partijā liecina par «salīdzinoši zemo politiskās integrācijas līmeni» (112. lpp.).

J. O. Dellenbrants norāda, ka ievērojamu politisko rezonansi Baltijā radīja notikumi Polijā 1980. un 1981. gadā. Tā, 1980. gada oktobra sākumā streikoja apmēram 1000 Tartu traktoru rūpnīcas strādnieku; Igaunijā notika masveidīgas jaunatnes demonstrācijas. Vairāk nekā 2000, bet iespējams arī 5000 vidusskolu audzēkņu demonstrējuši, protestējot pret sliktajiem apstākļiem skolās un pieprasot brīvību Igaunijai.

Zviedru zinātnieks īpaši atzīmē, ka komunistisko partiju līderi Baltijas republikās regulāri uzsveruši cīņas pastiprināšanas nepieciešamību pret nacionālisma dažādažām izpausmēm, pret imperiālistiskajiem diversiju centriem, pret baltiešu emigrācijas darbību. Izejot no šiem materiāliem, autors izdara slēdzienu, ka, «tiešām, sevišķi 1980.—1981. gadā Baltijas republikās norisinājušās nozīmīgas nacionālistu akcijas» un ka šajā laikā Baltijas politiskā integrācija Padomju Savienībā tikusi nopietni apdraudēta (114. lpp.).

Integrāciju ekonomikas jomā zviedru pētnieks vērtē kā vistālāk attīstījušos. J. O. Dellenbrants atzīmē, ka Baltijas republiku straujai pēckara attīstībai bija objektīvs pamats: kvalificētu strādnieku kadri, kurus parasti nevarēja atrast citos Padomju Savienības apgabalos, augsti attīstīta infrastruktūra, kas kara rezultātā sevišķi cietusi nebija. Rūpniecības atjaunošanu, atzīmē pētnieks, pavadīja plaša krievu ieplūšana Baltijā, sevišķi Igaunijā un Latvijā. Sākot ar 1970. gadu, rūpniecības pieauguma tempi samazinās. Pētnieks to izskaidro ar uzsvara pārlīkšanu uz produkcijas kvalitāti, darbaspēka pieplūdes samazināšanos, kā arī ar kapitālieguldījumu samazināšanos, it sevišķi 80. gados. Tomēr

¹⁴ No savas puses atzīmēsim, ka latviešu īpatsvars LKP arī 80. gadu sākumā bija tikai nedaudz vairāk kā viena trešdaļa. Lielā mērā LKP rindu pieaugumu nodrošināja imigranti un atvaļinātie virsnieki, kas šeit apmetās uz dzīvi.

Baltijas īpaša nozīme PSRS ekonomikā saglabājas, jo šeit tiek attīstīta elektroniskā industrija (115. lpp.).

Par Baltijas augsto ekonomiskās integrācijas pakāpi PSRS liecina fakts, ka apmēram 1/3 rūpniecības ir pakļauta vissavienības ministrijām, nedaudz vairāk par pusi rūpniecības atrodas Savienības un republikas ministriju pakļautībā un tikai kādus 10—15% rūpniecības pārzina republikas ministrijas, kas atrodas Baltijas republiku galvaspilsētās. Tātad Baltijas republiku saimniecībā dominē Maskava.

Pievēršoties Baltijas republiku eksportam un importam, autors konstatē, ka 2/3 Igaunijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma ir ar KPFSR un Ukrainu (1972. gadā 70,7% izveduma, 67,4% ieveduma). Analoga situācija izveidojās arī Latvijas un Lietuvas tirdzniecībā. Tirdzniecības apgrozījums ar Lietuvu un Latviju Igaunijai veidoja 10,3%.¹⁵

J. O. Dellenbrants, izmantojot R. Misjūna un R. Tāgeperas sniegtos datus, norāda, ka no 1950. līdz 1970. gadam rūpnieciskās ražošanas pieauguma ziņā Baltijas republikas pārspējušas PSRS vidējos rādītājus.¹⁶ Baltijas reģiona būtisko atšķirību līdztekus straujajai rūpniecības attīstībai veidoja arī augstais dzīves līmenis un kvalitāte salīdzinājumā ar citiem PSRS novadiem, ražošanas kvalitatīvais līmenis un orientācija uz modernajām rūpniecības nozarēm (117. lpp.).

Apskatot pārmaiņas, kas Baltijā notikušas pēc 1985. gada, autors secina, ka ir vērojama atkāpšanās uz zemāku integrācijas līmeni ar PSRS, progress patiesākas pašnoteikšanās virzienā, kas saistās ar tautas frontu tipa organizāciju rašanos Baltijā, kuras pieprasa pārtraukt cittautiešu ieplūšanu Baltijā, un tiek realizētas tālejošas programmas kultūras, politiskās un ekonomiskās autonomijas jomā (117. lpp.). Līdz ar jauno valodu likumu pieņemšanu Baltijas republikās ir mainījusies situācija kultūras integrācijas jomā. No 1988. gada arī politikas jomā norisinājās būtiskas izmaiņas. Ir jāatzīmē plašs, galvenokārt pamattautību, atbalsts tautas frontēm. Embrionālā stadijā parādās politiskās partijas — pirmām kārtām ekoloģisti un sociāldemokrāti. Kaut izveidojās internacionālās kustības — Interfronte Latvijā un Interkustība Igaunijā, kas formāli skaitās internacionālas, faktiski tās saņem atbalstu no krievu iedzīvotājiem Baltijā (117., 118. lpp.).

Interesants ir J. O. Dellenbranta atzinums, ka daudzi tautas

¹⁵ Skaitļi būtiski nemainās arī vēlāk. Atzīmēsim, ka brīvvalsts gados Latvijas tirdzniecības apgrozījums ar pārējām Baltijas valstīm veidoja 10%, tas rāda, ka spēcīgu stimulu Baltijas tirgus attīstīšanai līdz šim nav bijis.

¹⁶ Sk.: *Misiunas R., Taagepera R. The Baltic states: Years of dependence. 1940—1980.* — London: Hurst, 1983. — P. 298.

frontu priekšlikumi saņem atbalstu no republiku komunistiskajām partijām.¹⁷

Arī ekonomikas jomā Baltijā vērojama orientācija uz integrācijas līmeņa pazemināšanu. Autors sevišķi analizē Igaunijas ekonomistu piedāvāto IME programmu, kas paredz nodrošināt Igaunijas saimniecisko pašnoteikšanos, ieviest nacionālo valūtu.

Kopumā J. O. Dellenbrants norāda, ka pēdējos gados Baltijas integrācija ar PSRS ir nopietni vājināta, bet «vēl ir ilgs ceļš līdz pilnīgai neatkarībai, ja vien tā tiks sasniegta» (118. lpp.). Izšķirīgus lēmumus vēl joprojām pieņem Maskavā, un centralizētās padomju sistēmas pamatiezīmes paliek nemainīgas. Pētnieks uzskata, ka arī nākotnē saglabāsies zināma ierobežota Baltijas valstu integrācija Padomju Savienībā, bet šajā sistēmā tiks pieļauta lielāka autonomija kultūras, politikas un ekonomikas jomā.

Latviešu izcelsmes politologa A. Urdzes (VFR, Bonna) referāts «Nacionālisms un internacionālisms: Ideoloģiskais pamatojums un konkrētās izpausmes formas Latvijas PSR» veltīts nacionālās politikas analīzei Padomju Savienībā vēsturiskās attīstības kontekstā, tās specifikai Latvijā un cēloņiem, kas radīja nacionālo atdzimšanu Latvijā 80. gadu otrajā pusē.

Aplūkojot V. I. Ļeņina īstenoto nacionālo politiku, A. Urdze spiests secināt, ka, kaut arī Staļins, Hruščovs, Brežņevs un visi turpmākie Padomju Savienības līderi apgalvoja, ka Ļeņina īstenotā nacionālā politika veidojusi fundamentu viņu pašu piekoptajai politikai, patiesībā V. I. Ļeņina pēcteču nacionālā politika bijusi diametrāli pretēja Ļeņina teorētiskajām nostādnēm (355. lpp.).

Iztirzājot ļeņinisma principus nacionālās politikas jomā, A. Urdze atzīmē, ka Ļeņins nacionālismu un marksismu deklarēja kā nesavienojamas lietas, tomēr viņš bija gatavs atzīt mazo, apspiesto nāciju nacionālismu, aizstāvēt apspiestās nācijas tiesību prioritāti salīdzinājumā ar apspiedēju nāciju tiesībām. V. I. Ļeņins uzskatīja, ka nacionālismam nav jāpastāv ilgāk, kamēr eksistē apspiestās nācijas un apspiedējas nācijas.

Ļeņins ierosināja likvidēt lielo nāciju privilēģijas un nodibināt faktisku nāciju vienlīdzību. Nacionālās apspiešanas likvidēšana varētu būt par pamatu turpmākai «paātrinātai nāciju saplūšanai», kuru, pēc A. Urdzes domām, Ļeņins nekad nav traktējis kā nākotnes programmu, bet aplūkojis kā brīvu, vienlīdzīgu tautu draudzības rezultātu.

A. Urdze 20. gadus kvalificē kā daudzu Padomju Savienības

¹⁷ Saprotams, ka pēc Baltijas kompartiju sašķelšanās 1989.—1990. gadā sociāldemokrātiska virziena partijā un ortodoksālos komunistos Baltijas komunistu attieksme pret tautas frontēm mainījies.

nekrievu tautu «zelta laikmetu», jo tika stimulēta nacionālo literāro valodu attīstība, nacionālajām grupām tika piešķirtas plašas iespējas pašpārvaldes laukā.

30. gados virsroku guva staļiniskā nacionālā politika, kura bija orientēta uz centrālismu, krievu nācijas hegemoniju un stipru varu. Vienlīdzības principi tika upurēti tautu kopības vārdā, to tautu, kuras apvienojušās ap «vecāko brāli», respektīvi, krievu nāciju, kura par visām tautām atbildēja un tās vadīja.

Staļina mērķis, atzīmē autors, bija nevis visu nacionālo īpatnību un visu veidu neatkarīgās dzīves attīstība, bet gan iznīcināšana (357. lpp.).

Kā piemērus šai tēzei A. Urdze min slāvu alfabēta ieviešanu dažādu PSRS tautu valodās (sevišķi Vidusāzijā), Krievijas vēstures revīziju, kā rezultātā tika reabilitēta carisma koloniālā politika. Krievu tauta un krievu valoda tika pacelta etalona līmenī. Par programmatisku mērķi kļuva valodu saplūšana. Šīs attīstības rezultātā tika iznīcinātas nacionālās elites, vēlāk tika deportēta liela nekrievu iedzīvotāju daļa un pat veselas tautas, kuras apsūdzēja kolaboracionismā un pretpadomju darbībā. Līdz ar to pašnoteikšanās iespējas kļuva tīri formālas.¹⁸

Hruščova ēra lika galu patvaļai nacionālo attiecību jomā. Atsevišķas personas, kā arī veselas tautas tika reabilitētas.¹⁹ Tomēr «atkušņa» laikā, atzīmē A. Urdze, atgriešanās pie leņiniskās politikas nenotika. Kā spilgtu piemēru A. Urdze min izrēķināšanos ar nacionālkomunistiem Latvijā, kas mēģināja atjaunot leņiniskās nacionālās politikas principus. Jau 21. partijas kongresā 1959. gadā N. Hruščovs runāja tikai un vienīgi par graužošo vietējo šovinismu, liekot akcentu uz nāciju tuvināšanos un uz to gaļīgo saplūšanu.

Taču, ja Hruščova politikā vēl varēja samanīt kādas leņiniskās nacionālās politikas pēdas, sevišķi pirmajos gados, tad L. Brežņeva laikā dominēja staļiniskās nostādes.

Kursu uz krievu nācijas lomas pastāvīgu izcelšanu ar lielu entuziasmu atbalstīja toreizējā LKP vadība. Tā, A. Voss 1982. gadā uzsvēra, ka Latvijas sociālos un ekonomiskos sasniegumus ir noteicis pirmkārt jau nesavtīgais un vispusīgais krievu tautas atbalsts. Daudzējādā ziņā, kā uzskata autors, viņam bija taisnība, ja mēs atceramies paātrināto kolektivizāciju un straujo,

¹⁸ Atceroties Aizkaukāza valstu likteni 20. gadu sākumā, padomju varas nodibināšanu šeit varmācīgā ceļā, šķiet, pareizi būs uzskatīt, ka arī V. I. Leņina laikā nāciju pašnoteikšanās tiesības bija visai ierobežotas.

¹⁹ Tomēr Hruščovs tā arī neatrada iespēju reabilitēt Krimas tatārus, Volgas vāciešus un meshus (Adžārijas turkus). Krimas pievienošana Ukrainas PSR 1954. gadā nacionālo jautājumu vēl vairāk sarežģīja.

ekonomiski nepamatoto industrializāciju ar visām tās sekām zemei un tautai.

1971. gadā PSKP 24. kongresā L. Brežņevs paziņoja par jaunas vēsturiskas cilvēku kopības — padomju tautas rašanos.

A. Urdze vērs lasītāja uzmanību uz internacionālisma propagandas intensitātes krasu pieaugumu 70. un 80. gados. 1968. gadā Latvijā vairāk nekā 7000 runu tika veltīts internacionālisma jautājumiem, bet 1976. gadā šādu uzstāšanos bija jau gandrīz 50 000. Tām vēl jāpieskaita neskaitāmās radio un TV pārraides, tautu draudzības vakari u. tml. (359. lpp.). Tomēr šis bezprecedenta kampaņas efekts, uzsver A. Urdze, bija ierobežots, jo cilvēki ikdienā sadūrās ar realitāti, kas runāja pretim vārdiem par visu tautu vienlīdzību. Bija pieliktas lielas pūles, lai visi nekrievi Latvijā apgūtu krievu valodu, taču jebkuri mēģinājumi nodrošināt latviešu valodas mācīšanu krieviem tika ierobežoti.

A. Urdze atzīmē, ka «glasnostj» politika radīja kardinālas izmaiņas nacionālo attiecību jomā un to var raksturot kā atgriešanos pie leņinisma principiem. Autors atzīmē, ka M. Gorbačovs atšķirībā no saviem priekštečiem izvirzījis uzsvērt krievu tautas lomu un nenosoda mazo nāciju nacionālismu.

M. Gorbačovs ironizē par iepriekšējo gadu pētījumiem nacionālo attiecību laukā, ka tās ir bijušas «brošūras par galda runu tematiem», kurām brīžam bija vairāk līdzības ar estētiski noformētiem tostiem nekā ar nopietnu zinātnisku pētījumu (360. lpp.). A. Urdze izsaka cerību, ka M. Gorbačovs kādā brīdī mēģinās sagatavot pamatu tādai politikai, kura tiešām būtu piesātināta ar patiesu internacionālismu.

Padomju nacionālā politika Latvijā, atzīmē autors, radīja tādu situāciju, ka latviešu nācijas turpmākā eksistence kļuvusi nenosakāma. Pēckara gados latviešu īpatsvars Latvijā arvien samazinājās, latviešiem draud iespēja kļūt par minoritāti pašu zemē.

Krievu valoda kļuva par normatīvu arvien jaunās un jaunās sabiedriskās dzīves jomās. Latvijā bija radusies absurda situācija, ka latvieti, kas iestājās pret krievu valodu, latviešu vidū dēvēja par augstprātīgu nacionālistu, bet krievu, kas runāja tikai krieviski, par internacionālistu, jo, redz, viņš lieto starpnacionālās sazināšanās valodu. Kā mēģinājumu graut latviešu sadzīves tradīcijas A. Urdze min piespiedu pāriešanu no viensētām uz ciematiem. Šai latviešu nācijas apspiešanai agri vai vēlu bija jārada priekšnoteikumi nacionālam konfliktam, secina A. Urdze.

Tomēr «glasnostj» ir sekmējusi jaunu nacionālo atdzimšanu. Tā, jau 1986. gadā Latvijas Rakstnieku savienība savā kongresā uzstājās par dzimtās valodas attīstīšanu un plašu lietošanu ik-

dienā. 1987. gadā jau LKP vadības līmenī atskanēja prasība par latviešu valodas apgušanu krievu skolās.

A. Urdze uzsver, ka latviešu intelīgences vidē nekādu norāžu uz nacionālo augstprātību vai nesamierināmu nacionālismu, vai arī neiecietīgu attieksmi pret citām nācijām nav. Intelektuālu izteikumi vieš cerību patiesa internacionālisma nodrošināšanai Latvijā.

Tālāk A. Urdze analizē 1987. gada politiskos notikumus un izsaka viedokli, ka paies vēl daudz gadu, līdz latviešu tauta varēs brīvi lemt par savu likteni. Getingenē (VFR) dzīvojoša latviešu izcelsmes politologa Egila Levita referāts «Nacionālās elitārās grupas un to politiskā funkcija padomju sistēmā: Latviešu elite» veltīts jautājumam, ko Latvijas sociologi politisku apsvērumu dēļ nevarēja līdz šim analizēt, — nacionālās elites loma Padomju Savienībā.

E. Levits uzsver, ka PSRS var nodalīt divas apmēram vienādas iedzīvotāju grupas: dominējošā krievu iedzīvotāju un zemākā nekrievu iedzīvotāju grupa (53. lpp.). Autors uzsver, ka «glasnostj» politikas iespaidā solidaritāte starp nekrievu tautām, kuru savstarpējie kontakti agrāk bija vāji attīstīti, pakāpeniski pastiprinās. Šo divu atšķirīgo grupu pastāvēšana Padomju Savienībā ir svarīgs iekšējais politiskais faktors, kurš destabilizē visu valdošo sistēmu. Nekrievu iedzīvotāju daļas pieaugošā tieksme pēc politiskās emancipācijas palielina nacionālā faktora nozīmi. Šo emancipāciju var veicināt nekrievu tautu elite. Terminu «nacionālā elite» E. Levits lieto socioloģiskā nozīmē un ar to apzīmē slāņus, kas sevišķi gūst labumu no eksistējošās sociālās sistēmas un saņem lielāku materiālo un nemateriālo labumu daļu — varu, ietekmi, privilēģijas, prestižu. Tā kā pastāv pretruna starp federālajām interesēm, kuras pārstāv centrālā padomju vadība, kur dominē krievi, un nekrievu tautu sevišķajām interesēm, nacionālās elites nostājai ir īpaša nozīme padomju sistēmas stabilitātes nodrošināšanā.

Autors analizē nacionālās elites politisko nozīmi, tās intereses, kā arī tās politisko pašapziņu, par piemēru izvēloties Padomju Latvijas eliti.

E. Levits atzīmē, ka būtībā nekrievu nacionālajām elitēm ir divas funkcijas — pirmkārt, tās īsteno centrālās vadības politiku Padomju valsts nekrievu perifērijā, otrkārt, tās noteiktā pakāpē aizstāv savu tautu nacionālās intereses.

Autors atzīmē, ka nacionālo elīšu veidošana Padomju Savienībā sākās 20. gados, kad tika atzīts, ka opozīcija pret valdības soļiem samazināsies, ja jauno politiku īstēnos vietējie funkcionāri, ņemot vērā vietējos apstākļus un tradīcijas.

Vietējo kadru izvērzišana nekrievu apgabalu pārvaldes aparātā turpinājās līdz 30. gadiem. Veidojot nekrievu eliti, priekšroka tika dota tiem nekrieviem, kas lingvistiski un sociāli kultūrālajā jomā bija asimilējušies krievu vidē vai arī adaptējušies tajā, piemēram, jauktu laulību bērni vai arī personas, kas ilgi dzīvoja Krievijā, tur mācījās utt., jo ir vieglāk nodrošināt šo personu lojalitāti pret federālo valsti, ieslēgt tās valdošajā aparātā, kas galvenokārt sastāv no krieviem.

Kaut šīs pārkrievujošās marginālās grupas ir relatīvi mazas, tās ir visai izteikti pārstāvētas nacionālajā elitē, sevišķi politiskajā jomā.

Federalisma princips Padomju Savienībā nacionālajai elitei garantē zināmas priekšrocības, kas paredz nozīmīgu posteņu ieņemšanu ar attiecīgu privilēģiju saņemšanu un zināmām iespējām tieši piekļūt pie faktiskā varas centra. Tomēr nacionālās elites grupas galvenokārt tika pārstāvētas vietējā aparātā. Centrālajā aparātā tās bija vāji pārstāvētas. Sevišķi redzama bija nekrievu nepietiekamā pārstāvība padomju varas centrā, PSKP Politbirojā. No 1917. līdz 1986. gadam Politbirojā bija ietilpušas 86 personas, no kurām 59 bija krievu tautības pārstāvji, bet 29 — citu tautību pārstāvji: 9 ukraiņi, 4 ebreji, 4 gruzīni, 2 latvieši, pa vienam polim, armēnim, tatāram, somam, uzbekam, baltkrievam, kazaham un azerbaidžānim. 1987. gadā PSKP CK Politbirojā no 16 tā locekļiem un kandidātiem 13 cilvēki bija krievi un tikai 3 cilvēki citu nacionalitāšu pārstāvji.

E. Leviits izvērza jautājumu, kādā mērā nacionālo eliti, kas saistīta ar centralizēto un autoritāro sistēmu, var uzskatīt par savas tautas interešu pārstāvi. Viņaprāt, nacionālā elite funkcionē kā savas tautas pseidopolitisks pārstāvis, jo patiesībā tā funkcionē, balstoties uz partijas centrālās vadības lēmumiem. Nacionālā elite imitē empīriski nepārbaudāmu atbalstu eksistējošai valdošai sistēmai un republikas dalībai Padomju Savienībā. Tādā veidā nacionālā elite palīdz valdošās sistēmas stabilizēšanai (57. lpp.).

Tomēr, kaut arī nacionālā elite faktiski ir «pārstāvji bez pilnvarām», vismaz politikas jomā, nebūtu pareizi apriori uzskatīt, ka tā sistēmas iekšpusē nevarētu izteikt un pārstāvēt atsevišķas nacionālās intereses.

Apstākļos, kad centrālais varas mehānisms bija vājāks — 20. gados, 30. gadu sākumā un 50. gadu otrajā pusē —, nacionālās elites centrālās politikās tendences pastiprinājās. Višos šajos gadījumos centrālajai vadībai nācās ķerties pie represijām, lai atjaunotu savu kontroli. Nacionālās elites grupu iespējas atbalstīt specifiskās nacionālās intereses sistēmas rāmjos un apiet

kontroles mehānismus ir relatīvi nelielas. Visbūtiskākā vietējās elites orientācija uz nacionālajām interesēm visspilgtāk var būt izteikta kultūras jomā. Objekta dabas dēļ nodrošināt kontroli šajā jomā ir daudz grūtāk nekā valsts aparāta un ekonomikas jomā.

Nacionālās elites grupas nav īpaši ieinteresētas esošās politiskās kārtības saglabāšanā. Tomēr ir tādas grupas, piemēram, partijas funkcionāri, kas ir ieinteresētas sociālistiskās sistēmas saglabāšanā, jo tikai tā garantē viņu posteņus. Kopumā nacionālā elite tiecas, no vienas puses, pastiprināt savu iespaidu uz centrālo padomju vadību, no otras puses, tiecas panākt lielāku neatkarību no tās. Lai nodrošinātu nacionālo elišu objektīvās intereses, padomju sistēmai būtu jāvirzās autoritārā dienvidslāvu modeļa virzienā, apgalvo Levits.²⁰ Šāda notikumu attīstība gan nozīmētu, ka centrālā vadība zaudēs savu varu, kuru tā diez vai ir gatava labprātīgi atdot.

Tālāk E. Levits parāda latviešu nacionālās elites attīstību, sākot ar 1940. gadu. Viņaprāt, var runāt par četrām elites paaudzēm. Pirmo, staļinisko paaudzi veidoja latviešu zemākā un vidējā līmeņa funkcionāri, kuri tika pārvietoti no Krievijas uz Latviju un kuriem izdevās pārdzīvot 1937.—1938. gada represijas, to veidoja zemāko sociālo šķiru pārstāvji, kurus pierunāja piedalīties varas realizēšanā, solot dažādus labumus, vecās Latvijas Republikas elites pārstāvju nelielas grupas, kas oportunistiski nostājās jaunās kārtības pusē un ko režīms akceptēja tīri propagandistiskos nolūkos, un, beidzot, — nelielas vietējo latviešu komunistu grupas, kas cīnījās par sociālistisku kārtību un tagad cerēja to īstenot.

Ē. Levits uzskata, ka, izņemot no Krievijas ieradušos staļinistus, pārējie šī laika nacionālās elites pārstāvji izpildīja savus pienākumus sovietizētā Latvijā, vai nu orientējoties uz personīgo izdevīgumu, vai bailēs no represijām.

Hruščova destalinizācija izraisīja radikālas pārmaiņas latviešu nacionālās elites sastāvā. Daudzi latvieši iestājās partijā, cerot pakāpeniski reformēt sistēmu no iekšpuses un nodrošināt lielāku autonomiju Latvijai. Norisinājās vietējās vadības un visas sabiedriskās dzīves ātrs latviskošanas process. 1958. gada beigās no LKP CK biroja locekļiem tikai viens bija krievs. Tomēr šīs nacionāli orientētās elites izvērstās reformas Maskava pārtrauca 1959. gada vidū, uzsākot periodiskas rūpīgas tīrīšanas līdz pat 1962. gadam.

Nākamā, stagnācijas laika nacionālā elite tautas intereses paust neuzdrošinājās, tā bija korupcijas saēsta, bez iniciatīvas.

²⁰ Pēdējie notikumi Dienvidslāvijā gan rāda, ka arī «decentralizēts» autoritārisms nespēj sabalansēt atsevišķu republiku un vadošā centra intereses.

Turklāt centrālā vadība turpināja neuzticēties latviešu funkcionāriem un deva priekšroku nelielai latviešu grupai no Krievijas, kas ieradās Latvijā pēc tās padomju okupācijas.

Vietējo latviešu funkcionāru skaits, kas ieņēma vietējos vadošos amatus, tika ievērojami samazināts. Taču kultūras elite turpināja sekot «atkušņa» paaudzes tradīcijām arī šajos stagnācijas perioda sliktajos apstākļos. Tādējādi šajā laikā notika latviešu funkcionāru elites un kultūras elites diferencēšanās.

80. gadu vidū, atzīmē E. Levits, latviešu elite demonstrē pieaugošus centienus nomainīt vecos, stagnātiskos kadrus ar jaunu, labi izglītotu funkcionāru paaudzi, kura piedzīmusi kara vai arī pēckara gados. Latvijā šāda kadru nomaiņa, pēc autora domām, uzsākta agrāk nekā citos Padomju Savienības reģionos (61., 62. lpp.). Latvijā šī kadru nomaiņa sakrita ar B. Pugo stāšanos amatā. Jaunā latviešu nacionālā kultūras elite, izmantojot «glasnostj» politiku, uzstājās par latviešu valodas lomas nodrošināšanu sabiedriskajā dzīvē, par divvalodību arī krieviem, kas dzīvo Latvijā, pieprasīja objektīvu vēstures atainojumu un tā pasniegšanu skolās.

Tomēr kultūras elite šajā laikā — 1986.—1987. gadā savā kritikā palika valdošās sistēmas ietvaros, cīnoties par tās ietvaru paplašināšanu. Tomēr, uzskata autors, tās darbība lielā mērā var nākotnē ietekmēt padomju nacionālo politiku. Turpmāk nacionālās elites grupas varētu tuvināties nacionālajai opozīcijai un pastiprināt savus centienus pēc nacionālās neatkarības, taču nevadāms nacionāli opozicionāru spēku sprādziens varētu izsaukt konservatīvo spēku pretuzbrukumu nekrievu elitēm.

Ar E. Levita pētījumu sasaucas nesen mirušā VFR dzīvojušā pazīstamā latviešu jurista Ā. Sildes referāts «Krievijas latviešu loma Latvijas sovietizācijā». Tajā tiek norādīts, ka kopš 1940. gada latvieši, kas 20. un 30. gadus pavadījuši Krievijā vai arī tur dzimuši, Latvijā ieņēma nozīmīgus amatus partijas vadībā (J. Kalnbērziņš, Ž. Spure, A. Pelše, A. Voss), vēstures un jurisprudences zinātnes laukā (A. Drizulis, G. Kļava, A. Bīrons, J. Zūtis utt.) un īpaši valsts drošības orgānos. Galvenā loma Latvijas sovietizācijā bijusi pirmajam latviešu funkcionāru vilnim no Krievijas 1940.—1941. gadā.

Rakstam pievienoti divi personu rādītāji. Viens uzrāda 62 latviešus, kas dzimuši Krievijā un pēc kara Latvijā ieņēma augstus amatus dažādās sabiedriskās dzīves jomās. Otrajā pielikumā — 256 uzvārdi. Nosaukti latvieši, kas atgriezās pēc ilgstošas uzturēšanās Padomju Savienībā 1940.—1941. gadā un pēc 1944. gada, un viņu ieņemtie amati uzreiz pēc ierašanās Latvijā. So pielikumu trūkums ir tas, ka tos nebūt nevar uzskatīt par pilnīgiem,

bez tam netiek norādīts, kurā laikposmā attiecīgais amats ticis ieņemts, atsevišķiem uzvārdiem pat netiek minēti vārdi. Tomēr ir skaidrs, ka Krievijas latviešiem, kas pārdzīvoja 1937.—1938. gada represijas, bija liela nozīme Latvijas sovietizācijas procesā.

Vēstures jomā nozīmīgākais referāts šai konferencē piederēja prof. E. Andersona spalvai un aplūkoja tematu «Kā Narva, Petseri un Abrene tika iekļauta KPFSR» (395.—412. lpp.). Plašajā referātā daudz uzmanības pievērsts PSRS hegemonistiskajai un aneksionistiskajai politikai pirms 2. pasaules kara un kara laikā. Šīs politikas kontekstā tiek vērtēta Baltijas valstu inkorporācija PSRS. E. Andersons izsaka viedokli, ka Austrumprūsijas daļas pievienošana PSRS 1945. gadā saistījās ar Staļina centieniem nošķirt Baltiju no pārējās Eiropas. Lēmumu par Abrenes atdalīšanu no pārējās Latvijas 1944. gadā ievērojamais trimdas vēsturnieks saista ar J. Staļina bažām zaudēt Baltijas valstis Potsdamas sarunu rezultātā, un tādēļ bija jālikvidē Latvijas un Igaunijas (Petseru apgabala aneksija) pierobežas nocietinājumu līnija.

Kā vēstures ironiju, runājot par šo tematu, var atzīmēt Abrenes iedzīvotāju masu mītiņu 1940. gada jūlijā, kurā tika pieprasīta Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā. Varētu uzskatīt, ka pat Latvijas inkorporācija neapmierināja Abrenes iedzīvotājus, un tādēļ notika Abrenes iekļaušana KPFSR sastāvā, taču patiesībā, kā norāda prof. E. Andersons, ar Abrenes iedzīvotāju domām 1944.—1945. gadā neviens nerēķinājās.

E. Andersons arī uzsver, ka pats lēmums par Abrenes atdalīšanu no Latvijas tika pieņemts pretēji Latvijas PSR konstitucionālajām normām. Ar E. Andersona referāta teksta pilnu tulkojumu latviešu valodā var iepazīties žurnāla «Latvijas Vēsture» 1991. gada 1. numurā.

BALTIJAS NEOFICIĀLĀ SABIEDRISKĀ DOMA RIETUMU SOCIOLOGU VĒRTĒJUMĀ

Daudzi referāti šajā konferencē bija veltīti Baltijas reģiona dažādu socioloģijas problēmu izpētei. Jāatzīmē gan, ka situācija šobrīd ir ievērojami mainījusies salīdzinājumā ar 1987. gadu — Baltijas tautas ir sasniegušas neatkarību, patlaban sevi spīlgti parāda daudzi sociāli politiskie procesi, kas 80. gadu vidū bija novērojami latentā fāzē. Tomēr šie referāti raksturo Rietumvalstu sociologu un politologu rūpīgo analīzi, vērtējot Baltijas reģiona sociālpolitiskās tendences.

Sevišķi interesants ir Minhenes radiostacijas «Brīvā Eiropa» darbinieka Jāņa Arveda Trapāna pētījums «Baltijas valstis un

Rietumu radio raidījumi: Radiostacijas «Brīvā Eiropa» loma un novērotā ietekme». Šajā referātā analizēta radiostacijas «Brīvā Eiropa» ietekme uz Baltijas klausītājiem.

Radiostacija «Brīvā Eiropa/Brīvība» (RBE/RB) uzsāka raidīt Baltijai 1975. gadā. 1984. gadā raidījumi Baltijai no «Brīvības» nonāca «Brīvās Eiropas» redakcijas pārziņā (368. lpp.).²¹

Referātā minēti dažādu padomju reģionu auditorijas viedokļu pētījuma rezultāti, kas raksturo Rietumu raidstaciju klausītāju īpatsvaru arī Baltijas valstīs. Pētījums skar periodu no 1984. gada oktobra līdz 1985. gada septembrim. Tika aptaujāti 6558 respondenti. Par klausītāju pētījumā uzskatīja cilvēku, kurš sasniedzis 16 gadu vecumu un vismaz reizi nedēļā regulāri klausās Rietumu radiopārtraides. Lai savāktu datus, tika izmantotas intervijas ar padomju ceļotājiem Rietumu valstīs. Aptaujā galvenokārt piedalījās vidēja vecuma izglītoti vīrieši, kas dzīvo pilsētās KPFSR Eiropas daļā un ir Komunistiskās partijas biedri. Trapāns atzīmē, ka tieši pilsētās visstiprāk tiek traucētas Rietumu radiopārtraides un tāpēc te vajadzētu būt mazāk klausītāju nekā lauku apvidos, bet tieši no šejienes nāk lielākais aptaujāto skaits.

Aptauja uzrādīja, ka procentuāli visvairāk RBE klausās Baltijas valstīs — 20% no iedzīvotāju kopskaita; Ukrainā — 18%, Moldāvijā — 16%, Vidusāzijā — 12% un Maskavā — 10%. Savukārt «Amerikas balsi» Baltijā klausījās 21% iedzīvotāju, Maskavā un tās apgabalā — 23%, Ļeņingradā un tās apgabalā — 21%, Kaukāza republikās un Ukrainā — 20%, Krievijas Eiropas daļā un Baltkrievijā — 13%. BBC Baltijā klausās tikai 13% iedzīvotāju, bet «Vācu vilni» — 5%. Acīmredzot mazāka uzmanība divām pēdējām radiostacijām izriet arī no tā apstākļa, ka tās neraida Baltijas tautu valodās.

Aptaujātie ir norādījuši, ka galvenais RBE raidījumu klausīšanās iemesls ir bijusi nepieciešamība iegūt informāciju gan par notikumiem ārzemēs, kas netiek atspoguļoti TASS un APN informācijās, gan par notikumiem PSRS un Baltijā, jo RBE prot prasmīgi preparēt padomju presi, parādot reālos sociālos procesus Padomju Savienībā.

J. A. Trapāns norāda, ka Baltijas valstīs iedzīvotāji ir kritiskāk noskaņoti pret oficiālo PSRS politiku nekā citos Padomju Savienības reģionos. Kā piemērs tiek minēta padomju politika

²¹ Abas radiostacijas atrodas Minhenē un tiek finansētas no ASV kongresa līdzekļiem. Strukturāli tās tiek uzskatītas par neatkarīgām radiostacijām, taču to vadībā ir ASV pilsoņi. «Brīvība» ir specializējusies uz raidījumiem PSRS, bet «Brīvās Eiropas» raidījumu objekts ir Austrumeiropas (agrākās «tautas demokrātijas») zemes. Baltijas raidījumu pārejai no RB uz RBE bija politisks raksturs. Ar to tika pasvītrotā Baltijas valstu inkorporācijas neatzišana un to pielīdzināšana citām Austrumeiropas zemēm.

Afganistānas jautājumā. 1984.—1985. gadā par attieksmi šai jautājumā tika aptaujāts 5431 cilvēks. 51% respondentu no Baltijas zemēm atsaucās nelabvēlīgi par PSRS politiku Afganistānā, 36% attieksme nebija noteikta un tikai 14% attaisnoja PSRS iejaukšanos Afganistānas lietās. Tajā pašā laikā 51% respondentu no Sibīrijas PSRS politiku Afganistānā atbalstīja un tikai 18% vērtēja to noraidoši. Vidusāzijā PSRS klātbūtni Afganistānā negatīvi vērtēja 40% respondentu, bet pozitīvas atsauksmes par to bija saņemtas no 41% aptaujātajiem. Acīmredzot īpašu negatīvu attieksmi pret PSRS politiku Afganistānā izsauca Baltijā 1940. gadā gūtā vēsturiskā pieredze. Afganistāna, uzskata J. A. Trapāns, ir sekmējusi sabiedriskās apziņas dalīšanos šādos pretmetos: «viņi» (Maskava) un «mēs» (Baltijas tautas).

Īpaši autors atzīmē vēstures tematiem veltīto RBE programmu popularitāti Baltijas radioklausītāju vidū. Pretraksti sakarā ar RBE vēsturiskajiem tematiem veltītajiem raidījumiem padomju periodikā (J. A. Trapāns minēja «Padomju Latvijas Komunistā» publicēto pretrakstu sakarā ar RBE raidījumu ciklu, kas bija veltīts 1939.—1940. gada vēsturiskajiem notikumiem un to atainojumam padomju historiogrāfijā) rāda, ka ar RBE raidījumiem un to iespējamo ietekmi padomju iestādes nopietni rēķinās.

Pārbūves apstākļos, pēc autora domām, RBE uzdevumi attiecībā pret Baltijas valstu radioklausītājiem ir šādi: sniegt informāciju no Rietumiem, arī no baltiešu emigrācijas aprindām, uz Baltiju, sniegt informāciju Baltijai no dažādiem Padomju Savienības reģioniem, parādīt šo reģionu sabiedriskās domas attieksmi pret Baltijas notikumiem, analizēt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas notikumus. Šajās jomās RBE loma var būt nozīmīga arī turpmāk — apstākļos, kad preses cenzūras žņauģi PSRS ir kļuvuši vaļīgi.

J. Dreifelds, sociologs no Broka universitātes Ontario provincē (Kanāda), pievēršas tematam «Sociālā nevienlīdzība Baltijā: Nodarbošanās hierarhija un augšupejošas virzības izpēte». Pētījums balstās uz Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sociologu iegūtajiem rezultātiem, veicot profesiju prestiža izpēti savās republikās, sākot ar 1965.—1966. gadu un beidzot ar 1984. gadu. Autors norāda, ka sociālā nevienlīdzība un sabiedrības stratifikācija ir tie Rietumu socioloģijas pamatjēdzieni, kas apdraud sociālisma un marksisma mācību, jo sociālā viendabība un tai kalpojošais sociālās vienlīdzības komponents joprojām ir padomju ideologu mērķis. Taču dzīvē šo mērķi nav izdevies sasniegt.

Autors par savu darba uzdevumu uzskata parādīt, ka visās Baltijas republikās pastāv amatu hierarhija, ka augstākajās hierarhijas pakāpēs atrodas profesijas, kas prasa speciālu augstāko

izglītību, un ka nebūt ne visi sabiedrības slāņi ir proporcionāli pārstāvēti to vidū, kuri ir pārvarējuši augstāko mācību iestāžu iestājekšāmenu barjeras.

J. Dreifelds īpaši uzsver Baltijas sociologu veiktā darba kvalitāti salīdzinājumā ar to, kas tika darīts šai pētījumu jomā citur PSRS. Visos šajos pētījumos izpaužas viena kopīga pastāvīga tendence: kvalificētās profesijas ir minētas hierarhijas augšgalā un nekvalificētās, kas prasa roku darbu, lejasgalā. Zems prestižs ir lauka darbam, ko J. Dreifelds saista ar nožēlojamo lauksaimniecības stāvokli PSRS vispār, augsts prestižs savukārt ir ārstu, juristu, augstskolu pasniedzēju, radošās inteligences un zinātnieku darbam.

J. Dreifelds atzīmē, ka Baltijas augstskolu studentu sociālais sastāvs (tiek izmantoti 1977.—1978. gada socioloģiskā pētījuma dati, ko veicis igauņu sociologs M. Tītma) neatbilst visu iedzīvotāju sociālā sastāva proporcijām. Ievērojamā pārsvarā — no 40 līdz 55% studentu nāk no speciālistu ģimenēm, kaut gan, piemēram, Igaunijā 1975. gadā speciālisti veidoja tikai 18% no darbaspēka, bet rūpniecības strādnieku bērni veido no 22,5% studentu humanitāro specialitāšu jomā līdz 30,6% studentu ekonomikas specialitāšu jomā. Kolhoznieku bērni veido 7,6% studentu ekonomikas specialitātē un 11,9% humanitārajās specialitātēs, bet lauksaimniecības un pedagogiskajās specialitātēs šādu studentu īpatsvars pārsniedz vidējo kolhoznieku īpatsvaru sabiedrībā (17%; 197. lpp.).

J. Dreifelds atzīmē, ka daži sociologi Padomju Savienībā bija spiesti atzīt, ka inteligences statuss kļūst pārmantojams. Autors uzsver, ka Baltijas sociologu konstatētās tendences atbilst pasaules tendencēm profesiju hierarhijas jomā.

Vēl jāatzīmē Oklahomas universitātes (ASV) profesora V. Stenlija Vardisa pētījums «Baznīcas loma reģionālās un nacionālās identitātes nodrošināšanā Baltijas republikās», jo baznīcas loma Baltijas valstu sabiedrībā padomju periodā nekad nav nopietni analizēta, un līdz ar to V. Stenlija Vardisa izpētes temats izraisa interesi.

Sākot jautājuma aplūkošanu, V. Stenlijs Vardiss uzsver, ka pētnieki vispārējos vilcienos atzīst reliģijas izšķirošo ietekmi uz nācijas veidošanos (151. lpp.). Autors norāda, ka luterānisms un katolicisms — Baltijā dominējošās konfesijas ir Rietumu izcelsmes reliģijas. Teoloģiski tās ir visai tuvas pareizticībai, taču ievērojami atšķiras no pareizticības reliģiskās filozofijas, prakses un kultūras jomā. Līdz ar to baltiešiem ir citādi priekšstati par varu, cilvēku kopienu, darba ētiku, tiesībām, un tas viss veidojis viņiem atšķirīgu kultūras koncepciju. Baznīca Baltijā ir re-

gionā vecākais nacionālais institūts, sevišķi tas attiecas uz katoļu baznīcu. Baznīca bija arī vienīgais institūts, kas varēja izvairīties no Komunistiskās partijas un valsts kontroles. Tā varēja uzstāties kā potenciāls opozicionārs centrs dažādos padomju politikas aspektos, pirmām kārtām pilsoņu tiesību, izglītības un biedrošanās jomā.

Tālāk V. Stenlijs Vardiss sīki analizē baznīcas stāvokli dažādās Baltijas republikās. Igaunijā 78,03% iedzīvotāju pēc 1. pasaules kara piederēja pie luterāņu konfesijas un tikai 0,2% pie katoļiem, 19% tās iedzīvotāju piederēja pie pareizticīgo baznīcas, ieskaitot arī pēdējo republikas prezidentu K. Petsu. Latvijā savukārt šajā laikā tikai 56,17% iedzīvotāju bija luterāņi. Katoļu bija 24,45% un pareizticīgo — 8,95%. Lietuvā savukārt 80% iedzīvotāju bija katoļi, 9,56% — protestanti (galvenokārt luterāņi) un 2,62% — pareizticīgie (152., 153. lpp.). Apmēram puse luterāņu šeit bija vācieši. Pilnīgu kontroli pār savu baznīcu visas trīs Baltijas nācijas nodrošināja tikai pēc 1. pasaules kara. Līdz tam luterāņu baznīcā Igaunijā un Latvijā dominēja vācieši, savukārt Lietuvā katolicismā bija vērojama poļu kulturālā un politiskā ietekme.

2. pasaules kara laikā baznīca Baltijas zemēs cieta ievērojamus zaudējumus. Igaņu luterāņu baznīca, piemēram, padomju varas pirmajos gados (1940—1949) zaudēja 25 no 162 mācītājiem, vēl 72 emigrēja uz Rietumiem 1944. gadā.

Saskaņā ar 1985. gada lietuviešu katoļu baznīcas kalendāra ziņām 250 tūkstoši Igaunijas iedzīvotāju bija kristīti un iesvētīti luterāņu ticībā. Tātad luterāņu skaits ir samazinājies gandrīz par 70% salīdzinājumā ar 1934. gadu, kad Igaunijā bija 874 026 cilvēki, kas tika uzskaitīti kā luterāņi. Tīri tehniski par luterāņu draudžu locekļiem var uzskatīt tikai tos ticīgos, kas katru gadu maksā baznīcas tiesu. 1983. gadā Igaunijas luterāņu vidū tādi bija 56 000, apvienoti 142 draudzēs, kuras apkalpoja 90 mācītāji, to vidū 5 sievietes (154. lpp.).

1963. gadā Igaunijas baznīca tika uzņemta Pasaules luterāņu federācijā un Pasaules baznīcu padomē. Pēdējos gados Igauniju regulāri apciemojuši somu, zviedru un vācu luterāņu garīdznieki. Bez tam 1983. gadā Igaunijā bija 79 baptistu draudzes (6500 locekļu), 13 adventistu draudzes (2000 locekļu), viena pentakostu un 14 metodistu draudzes (metodistu draudzes acimredzot nekur citur Padomju Savienībā nedarbojas). Kopumā Igaunijā 1983. gadā bija 65 500 baznīcu apmeklējošu protestantu. Patiesībā ticīgo protestantu skaits ir ievērojami lielāks (154. lpp.).

Latvijas evaņģēliski luteriskai baznīcai šajā pašā laikā bija 206 draudzes (pirms 2. pasaules kara to bija 280), bet pusei šo

draudžu nebija sava mācītāja. Vairāk nekā pusmiljons Latvijas iedzīvotāju ir kristīti luterāņu ticībā, bet tikai viena desmitā daļa aktīvi piedalās reliģiskajos pasākumos (154. lpp.). Latvijā plaukst arī spēcīga baptistu kopiena. Tomēr precīzākas ziņas par Latvijas baptistiem un adventistiem V. Stenlija Vardisa darbā neatrodam.

Lietuvā līdz 2. pasaules karam protestantu bija 10%, bet pēc Mēmeles (Klaipēdas) pievienošanas Vācijai 1939. gadā un vāciešu repatriācijas no Lietuvas uz Vāciju to skaits strauji saruka. 1983. gadā Lietuvā bija 25 luterāņu draudzes, kuras apkalpoja 9 mācītāji, un 5 kalvinistu draudzes, kuras apkalpoja viens mācītājs. Kopskaitā protestantu bija 25 000, no kuriem 13 000 bija kristīti luterāņi.

Baptistiem Lietuvā bija 4 draudzes ar apmēram 600 locekļiem un pentakostiem viena draudze; 565 cilvēki pieder pie neregistrētām baptistu, pentakostu un adventistu draudzēm. Bez tam šeit ir divas neregistrētas luterāņu grupas un viena ar likumu aizliegta Jehovas liecinieku sekta ar 250 locekļiem (155. lpp.). Pareizticīgo baznīca šobrīd Baltijā ir populāra galvenokārt krievu iedzīvotāju vidū. Latvijā ir daži desmiti tūkstoši pareizticīgo, to vidū ir nedaudz latviešu (155. lpp.).

Kas attiecas uz katoļu baznīcu, tad tās ietekme Igaunijā tradicionāli ir bijusi vāja. Pirms 2. pasaules kara šeit bija viens biskaps, 14 mācītāji, kas apkalpoja 5000 katoļu, kuri bija apvienojušies 10 draudzēs, un vairākas mūķenes (155. lpp.).

Latvijas katoļu baznīca ir labāk organizēta un darbojas labāk par Latvijas luterāņiem. Pirms 2. pasaules kara šeit bija 145 katoļu draudzes, kuras apkalpoja 198 mācītāji. 1983. gadā baznīcai bija 179 draudzes, bet tikai 145 mācītāji. 36 mācītāji atstāja zemi 1944.—1945. gadā, bet 56 tika arestēti un deportēti Staļina valdīšanas laikā.

V. Stenlijs Vardiss arī atzīmē, ka Latvijas katoļiem, kurus vadījis kardināls J. Vaivods, nav bijušas sadursmes ar valdību atšķirībā no Lietuvas katoļiem. 1983. gadā Latvijā bija vairāk nekā 300 000 katoļu, bet pirms kara to skaits bija 476 965 (156. lpp.).

Kaut arī Lietuvas katoļu baznīca cieta milzīgus zaudējumus 2. pasaules kara laikā — 253 mācītāji, to skaitā 3 bīskapi, devās uz Rietumiem 1944. gadā, 240 mācītāji tika nogalināti vai deportēti Staļina režīma laikā, to vidū viens bīskaps, vēl aptuveni 12 gāja bojā vācu okupācijas laikā, un 150 mācītāji emigrēja uz Poliju pēc kara —, tā joprojām ir spēcīgākā katoļu baznīca PSRS. 1985. gadā baznīcai bija 677 mācītāji, no tiem 6 bīskapi. No 630 baznīcām, kas joprojām ir atvērtas, tikai 477 bija pastā-

vīgi mācītāji. V. Stenlijs Vardiss atzīmē, ka šis klerikāļu korpuss ir daudz lielāks nekā visās citās Baltijas kristīgajās baznīcās, kopā ņemot, un katoļu skaits Lietuvā ir daudz lielāks nekā visu citu kristīgo skaits Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Disidentu avoti uzrāda vairāk nekā miljonu ticīgo, kas veido aptuveni 47% no republikas iedzīvotāju kopskaita (1977. gada aprēķini).

1980. gada padomju pētījums rādīja, ka Viļņā 41,47% pilsētas strādnieku, 62,03% laukstrādnieku, 20% valsts iestāžu darbinieku un 18,6% studentu ir ticīgie. Taču patiesībā ticīgo skaits varētu būt lielāks, norāda autors, jo pētījums ir veikts ateistiskā valstī (157. lpp.).

Kopumā var droši sacīt, atzīmē V. Stenlijs Vardiss, ka 1,5 miljoni etnisko lietuviešu un poļu Lietuvā tādā vai citādā veidā piedalās reliģiskajā dzīvē. Lietuviešu kustība par reliģiskajām tiesībām, kā uzsver V. Stenlijs Vardiss, kļuva par Padomju Savienības pilsoņu kustības sastāvdaļu. Lietuvas katoļu baznīcai visveiksmīgāk izdevies identificēt katolicismu un baznīcu ar nacionālo tradīciju, pasniegt sevi kā nacionālā mantojuma institūciju. Tas redzams arī «Lietuvas katoļu baznīcas hronikā» — pagrīdes disidentu izdevumā, kurš sāka iznākt 1972. gadā. Šis izdevums atbalstīja 1979. gada baltiešu aicinājumu, kas prasīja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības atjaunošanu.

Taču, kā atzīmē Rietumu pētnieki Kristela Leina (*Lane*) un Vilhelms Kāle (*Kahle*), starp luterānismu un latviešu un igauņu nacionālītāti vairs nav ciešas saiknes (159. lpp.). Latvieši luterāņi ir bijuši visklusākie cīņā par pilsoņu un reliģiskajām tiesībām. Aktīvāki bijuši Latvijas katoļi, kas parakstīja petīciju, protestējot pret baznīcas atņemšanu draudzei (Daugavpils katoļi) (161. lpp.). Visaktīvāk savu neapmierinātību Latvijā pauda mazā, bet enerģiskā baptistu kopiena. 1978. gadā V. Kalniņš griezās ar vēstuli pie A. Vosa, pieprasot jaunu LPSR Konstitūcijas variantu, kas garantētu reliģiskās un nacionālās tiesības, sevišķi pilsoņu tiesības, valsts neiejaukšanos baznīcas lietās un latviešu valodas tiesības valdības iestādēs un ražošanā (161. lpp.).

Vairāki baptisti, to vidū medmāsa Lasmāne-Doroņina un elektrīķis J. Rožkalns, tika arestēti 1983. gadā un vēlāk notiesāti par reliģisko un citu samizdata materiālu pavairošanu un izplatīšanu. Šie gadījumi parāda reliģisko un nacionālo interešu identifikāciju (161. lpp.).

Šīs tendences pēdējā laikā parādījās arī Igaunijas luteriskajā baznīcā, kur divi mācītāji V. Salums un H. Motsniks tika arestēti par saviem sprediķiem un rakstiem, kuros tika pausti

nacionāls viedoklis par rusifikāciju, morāli un nacionālo reliģiskās kultūras vērtību sagraušanu.

Noslēgumā V. Stenlijs Vardiss secina, ka, neskatoties uz smagajiem pārbaudījumiem, Baltijas republikās ir vairāk nekā 2,8 miljoni kristieši, kas pieder pie katoļiem un dažādiem protestantu novirzieniem, un tas ir vairāk nekā 50% etnisko Baltijas pamatiedzīvotāju. Speciālu pētījumu prasa dažādu Baltijas baznīcu diferencētā nostāja pilsoņu tiesību kustību jomā. V. Stenlijs Vardiss izsaka cerību, ka baznīcas aktivitāte šajā jomā pieaugs, tomēr šo cerību Latvijā viņš saista ar katoļiem, kaut gan, kā ziņāms no turpmākajiem notikumiem, jaunie luterāņu mācītāji Latvijā aktīvi iesaistījās trešās atmodes kustībā, tā ievērojami ceļot luteriskās baznīcas prestižu Latvijā.

*

Līdztekus augstāk referētajiem rakstiem apskatāmajā krājumā atrodami arī daudzi citi interesanti raksti, kurus nebija iespējams sīki izvērtēt šā raksta apjoma dēļ.

Sadaļā «Reģionālisms un politiskā integrācija» ievietots Rasmus Kārklīnas (Ilinoisas universitāte, ASV) raksts «Nacionālās kadru politikas analīze» (43.—52. lpp.), kas daļēji sasaucas ar E. Levita referātu un parāda krievu nācijas dominējošo stāvokli PSRS nomenklatūras slānī.

S. Zamaščikovs (*RAND* korporācija, ASV) referātā «Padomju metodes un līdzekļi kontroles nodrošināšanai pār baltiešiem» (87.—100. lpp.) parāda, ka, neskatoties uz centieniem pakļaut Baltijas republikas, tās ir pretojušās tām uzspiestajiem integrācijas procesiem politikas, ekonomikas un kultūras jomā.

Sadaļā «Reģionālisms un sociālā attīstība» igauņu izcelsmes ASV profesors Reins Tāgepera referātā «Kas ko asimilē? — Pasaule un Baltijas reģions» (137.—150. lpp.) ar statistikas datu palīdzību noskaidro, ka 1959.—1979. gadā par būtiskiem asimilācijas procesiem Baltijas republikās nevar būt ne runas. Reāli asimilācijas procesi varētu turpmāk kļūt nozīmīgi vienīgi Latvijā.

Profesors B. Meisners (Kēlnes universitāte, VFR) savā referātā analizē izmaiņas Igaunijas sociālajā struktūrā padomju varas gados (165.—186. lpp.).

Dr. Vilfrīds Šlaus no Maincas universitātes (VFR) rakstā «Baltijas valstu demogrāfiskās attīstības novērtējums» (209.—224. lpp.) analizē tradicionāli zemās dzimstības cēloņus Baltijas reģionā.

Cvi Segals no Telavivas universitātes referātā «Ebreju minoritāte Baltijas republikās pēckara gados» (225.—232. lpp.) atzīmē,

ka šīs minoritātes etniski kulturālā attīstība šai laikmetā bija nopietni apdraudēta un tas sekmēja Baltijas ebreju emigrāciju, galvenokārt uz Izraēlu.

Sadaļā «Reģionālisms un kultūras attīstība» ievietoti trīs referāti. Izabella Kreindlere no Haifas universitātes (Izraēla) vērtē Baltijas valodu sociolingvistiskās perspektīvas PSRS sastāvā (233.—248. lpp.), Pēters Hilkess no Minhenes Austrumeiropas institūta (VFR) apskata Igaunijas PSR kā parauga lomu 80. gadu padomju skolas reformā (249.—266. lpp.), Māris Graudiņš no Čikāgas universitātes (ASV) analizē, kas bija nodomāts un paveikts 1984. gada skolas reformas gaitā Latvijā (267.—278. lpp.).

Arī sadaļā «Reģionālisms un ekonomiskā attīstība» atrodami trīs raksti. Hjūstonas universitātes (ASV) pētnieks Pols Gregorijs pievēršas Baltijas dzīves līmeņa problēmai, izmantojot ASV iebraukušo padomju emigrantu aptaujas rezultātus. Ichoks Adirims no Berlīnes Brīvās universitātes rakstā «Ekonomiskās attīstības un sadales realitātes Baltijas valstīs» (287.—298. lpp.), salīdzinot PSRS oficiālo statistiku ar ASV CIP datiem, parāda, ka saimniecība Baltijā ir attīstījies daudz efektīvāk nekā Padomju Savienībā kopumā, toties sadales jomā vērojams ļoti liels patēriņa priekšmetu deficīts. Armīns Bonē un Norberts Penkaitis no Justusa Lībiga universitātes (Gisene, VFR) savā referātā salīdzina dzīves līmeni un patēriņa modeli Krievijā un Baltijas republikās (299.—314. lpp.).

Sadaļā «Reģionālisms salīdzināmo tiesību aspektā» iepazīstina ar Rietumu juristu devumu Baltijas reģiona pētījumos. Igaņu izcelsmes Zālcburgas universitātes (Austrija) profesors Hennis Jiri Uibopū referātā «PSRS likumdošanas pamati: likumdošanas vara Baltijas republikās» (313.—326. lpp.) ataino kopīgo un atšķirīgo PSRS un Baltijas republiku likumus. Savukārt Džordžs Ginsburgs no ASV Rutgersa universitātes salīdzinājis sodu sistēmu Krievijas, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas republikās (327.—335. lpp.), bet Rene Bīrmanis no Glāzgovas universitātes (Lielbritānija) parādīja, kā Krievijā un Baltijā līdz 1917. gadam spēkā bijušie zemnieku likumi noteikuši turpmākos vēsturiskos notikumus (337.—350. lpp.). Getingenes profesors Lotārs Sulcs centies ieskicēt «centra» un savienoto republiku attiecību atspoguļojumu padomju konstitucionālajās tiesībās. Visbeidzot, sadaļā «Reģionālisma starptautiskās dimensijas» atzīmējams Arno Līvaka (Rutgersa universitāte, ASV) referāts «Padomju reakcija uz Baltijas aneksijas neatzīšanu Rietumos», kā arī «Brīvās Eiropas» radiostacijas darbinieces Dzintras Bungs referāts «Igaņu, latviešu un lietuviešu apvienotās politiskās iniciatīvas samizdata materiālu atspoguļojumā», kam pievienotas vairākas

samizdata dokumentu publikācijas. Jācer, ka arī šīs publikācijas tiks turpmāk rūpīgāk izvērtētas.

Rakstu krājumu noslēdz padomju publikāciju bibliogrāfija (1956.—1986. g.), kas atspoguļo Baltijas reģionālisma dažādas problēmas, aspektus un jautājumus (463.—469. lpp.), saprotams, padomju totalitārisma noteiktajās ideoloģiskajās robežās. Šo bibliogrāfisko izziņas materiālu sastādījis Ķīles universitātes (VFR) profesors Dītrihs Andrejs Lēbers.

Visumā tas ir ļoti veiksmīgs krājums, kas sniedz plašu ieskatu Rietumu zinātniskajā domā par Baltiju trešās atmodas priekšvarā. Tiesa gan, vēl varētu vēlēties īsas biogrāfiskas ziņas par publicēto referātu autoriem un varbūt arī personu rādītāju.

Valdis Blūzma

BALTIJAS NĀCIJAS RIETUMEIROPAS PĒTNIEKU SKATĪJUMA

Die baltischen Nationen: Estland—Lettland—Litauen / Hrsg. von B. Meissner. — Köln: Markus Verl., 1990. — 324 S.

Baltijas nācijas: Igaunija—Latvija—Lietuva.

Šī grāmata ir Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vēstures pētījums konkrētā — nacionālo kustību aspektā. Visvairāk vajadzīga un noderīga tā varētu būt vācu valodā lasošiem ārzemniekiem.

Grāmatas informatīvā nozīme ir neapšaubāma. Cik zināms, tas ir pirmais apkopojošais izdevums vācu valodā par pašreizējām nacionālajām kustībām un to priekšvēsturi Baltijā. Jāpiebilst, ka pēdējā apkopojošā autoritatīvā grāmata vācu valodā par Baltijas valstu vēsturi iznāca jau vairāk nekā pirms desmit gadiem.¹

Šo darbu ir rakstījuši augsti kvalificēti speciālisti, kuriem ir tuvas aplūkojamās problēmas. Absolutajā vairākumā gadījumu autori paši vai viņu vecāki ir Baltijas izcelsmes cilvēki. Viņi ir likuši lietā Baltijas valstu valodu zināšanas, izmantojuši vietējos literatūras avotus.

Laikā, kad notiek mūsu tautas vēstures vispusīgāka un dziļāka apzināšana, arī latviešu lasītājam būs derīgi uzzināt, kādus

¹ Rauch G., von. Die Geschichte der baltischen Staaten. — München, 1977. — 2. Aufl.

Baltijas tautu nesenās pagātnes notikumus akcentē Rietumu pētnieki, kā viņi tos skaidro un ko no tiem secina. Šajā apskatā minēsim tos faktus un secinājumus, kuriem Latvijā vismaz pēdējos gadu desmitos ir pievērsta mazāka uzmanība vai arī tie vispār nav skarti.

Grāmata ir viengabalaina, kaut arī to ir rakstījusi liela autoru grupa. Tas ir rakstu krājums: šeit ietverti 14 zinātnieku 17 raksti, kas būtībā ir pārstrādāti un aktualizēti referāti, kuri nolasīti 1984. gadā Vācijā nodibinātās mūsdienu Baltijas pētniecības starpdisciplinārās studiju grupas (*Interdisziplinäre Studiengruppe für gegenwartsbezogene Baltikumforschung*) zinātniskajās konferencēs.

Rakstu krājuma redaktors, priekšvārda un viena raksta autors ir ievērojamākais baltvācu (šajā apskatā tiek lietots apzīmējums «baltvāci», kaut gan šīs iedzīvotāju grupas apzīmēšanai pēckara periodā akadēmiķis J. Stradiņš ierosina lietot terminu «vācbalti») izcelsmes sovietologs B. Meisners².

Priekšvārdā pēdējo gadu nacionālajām kustībām Baltijā ir dots pozitīvs un visai augsts vērtējums. «Tās vispirms ir Baltijas tautas — igauņi, latvieši un lietuvieši,» raksta B. Meisners, «kuras nostājās tā procesa priekšgalā, kas vērsts uz ierobežotās padomju impērijas (šaurākā nozīmē — *des engeren Sowjetimperiums*) dziļu pārveidošanu. No vienas puses, tās deva impulsus Gorbačova iecerētajām ekonomiskajām reformām. No otras puses, tās izmantoja iespējas, ko deva viņa sāktā sabiedrības reforma, un izveidoja politiskas formas un struktūras, kuras daudzām citām nekrievu tautām ir kļuvušas par paraugu. Zināmā veidā viņu uzsāktā nevardarbīgā nacionālā kustība daļēji ir izpaudusies kā paraugs ārpus padomju robežām» (5. lpp.).

Grāmatas pirmā raksta «Baltijas valstu rašanās vēsturiskie nosacījumi» autors ir G. fon Pistolkorss³.

² Boriss Meisners (*Meissner*) ir dzimis 1915. gadā Pleskavā, skolas gadus un jaunību pavadījis Pērnāvā, no 1932. līdz 1939. gadam studējis ekonomiku un tiesības Tartu universitātē. Pēc kara bijis diplomātiskajā darbā, tad — profesors vairākās Vācijas augstskolās. Nozīmīgākās publikācijas — «Die Sowjetunion, die Baltischen Staaten und das Völkerrecht» (Köln, 1956); «Sowjetgesellschaft am Scheideweg» (Köln, 1985); «Partei, Staat und Nation in der Sowjetunion» (Berlin, 1985); «Aussenpolitik und Völkerrecht der Sowjetunion» (Köln, 1987); «Die Sowjetunion im Umbruch» (Stuttgart, 1988; 2. Aufl. — 1989).

³ Gerts fon Pistolkorss (*Pistohlkors*) ir dzimis 1935. gadā Narvā. Studējis vēsturi, anglistiku un ģermānistiku Getingenē un Minhenē. Disertāciju aizstāvējis 1974. gadā Getingenes universitātē, kur pašlaik strādā par vēstures pasniedzēju. Kopš 1979. gada Baltijas vēstures komisijas priekšsēdētājs, kopš 1984. gada — J. G. Herdera Pētniecības padomes, kuras sastāvdaļa ir arī minētā komisija, valdes loceklis. Zurnāla «*Zeitschrift für Ostforschung*» līdzizdevējs. Publikācijas galvenokārt ir par Baltijas muižniecības politiku 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

«Tā sauktajām Baltijas provincēm nonākot Krievijas impērijas sastāvā,» raksta G. fon Pistolkorss, «Baltijas muižniecība bija tā, kas pirmām kārtām iestājās par šo novadu reģionālu patstāvību.» Tiesa, autors «piemirst», ka baltvāci tādējādi vispirms aizstāvēja savas intereses.⁴

Objektīvi vērtējot, gan jāatzīst, ka cīņa par Baltijas guberņu īpašo statusu zināmā mērā bija labvēlīga arī latviešiem un igauņiem. Taču, kā atzīmē G. fon Pistolkorss, atšķirībā no Somijas, kurai 19. gadsimtā, neskatoties uz piederību Krievijas impērijai, izdevās panākt četru kārtu landtāgu, savu valūtu, bruņotos spēkus un pastu, Baltijas provincēm nesekmējās izvairīties no Krievijas unifikācijas un asimilācijas tendencēm (14. lpp.).

Valsts unifikācijas posms starp 19. gs. 80. gadiem un 1905. gada revolūciju ir jāuzskata par igauņu un latviešu nacionālo kustību aktivizēšanās laiku (18. lpp.). 80. gadu beigās «katrā pagastā jau bija izveidojies stingrs priekšstats par kultūras autonomijas nepieciešamību. Baltijas provincēs jau četras latviešu un igauņu paaudzes bija baudījušas skolas izglītību, kad sākušs tā saucamā kultūras rusifikācija, kuras mērķis bija saplūšana ar Krieviju un krieviem» (19. lpp.).

Runājot par nacionālo valstiskumu, autors atzīmē, ka atšķirībā no latviešiem un igauņiem, kuriem līdz pat 1918. gadam nebija lemts piedalīties pārvaldes struktūrās augstāk par lokālo limeni, Lietuvas lielkņazistes vara 14. un 15. gadsimtā sniedzās līdz pat Melnajai jūrai. Tikai pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas lietuviešu muižniecība bija spiesta pilnīgi pakļauties Polijai. Tas turpinājās līdz pat 20. gadsimta sākumam, kad pret Krievijas virskundzību vērsta nacionālā kustība sāka izvirzīt autonomijas prasību, turklāt šai kustībai reizē bija arī antipolisks raksturs (12. lpp.).

Autors izseko politiskās cīņas sākumam un attīstībai nacionālo kustību iekšienē, skaidrojot šīs kustības ar «spilgti iztektu sociālo diferenciāciju» zemniecībā. Trijās Baltijas guberņās šī diferenciācija bija daudz raksturīgāka parādība nekā Lietuvā. Lietuvas provincēs bezzemnieku bija tikai 24% (Suvalkos) un 9,7% (Viļņā), Igaunijā 19. gs. 50. gados — 52%, 90. gados — pat 58,6%, Vidzemē, pēc 1864. gada statistikas datiem, — 78,5% un Kurzemē — pat 84% (20. lpp.).

Tālāk tiek raksturots straujais urbanizācijas process Baltijā 19. gs. otrajā pusē, kura gaitā, piemēram, Tallina kļuva igauņu-

⁴ Par to sk., piem.: *Duhanovs M.* Baltijas muižniecība laikmetu maiņā: Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.—70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika. — R., 1986.

kāka, Rīga — latviskāka, bet Viļņā un Kauņā bija pieaudzis krievu, poļu un ebreju īpatsvars (22. lpp.).

Par svarīgu faktoru, kas veicināja igauņu un latviešu tautu sociālo un politisko diferenciāciju, autors uzskata augsto lasītprātēju īpatsvaru. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, Igaunijā bijis 95%, Vidzemē — vairāk nekā 92 procenti lasītprātēju. To G. fon Pistolkorss skaidro ar luterāņu mācītāju pozitīvo ietekmi. Turpretī lietuviešu starta apstākļi ceļā uz neatkarību bijuši mazāk labvēlīgi. Jau 1864. gadā lietuviešu pamatskolas bija spiestas pāriet uz krievu mācību valodu (24. lpp.).

Autors izseko sociālistisko un citu idejisko strāvojumu attīstībai Baltijā, sākot ar 19. gs. 80. gadiem. G. fon Pistolkorss uzskata, ka 1905. gada rudenī Sociāldemokrātija latviešu apdzīvotajā teritorijā kļuva par dominējošo spēku. Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā šajā laikā tika izdemolēts vairāk nekā 180 muižu. Revolūcijas laikā arī skanēja prasība pēc autonomijas, taču par atdalīšanos no Krievijas impērijas visumā vēl netika runāts. Tikai Miķeļa Valtera (1874—1968) mazskaitlīgā Sociālrevolucionārā partija jau 1903. gadā prasīja patstāvīgu Latvijas valsti, ieskaitot Latgali (27. lpp.).

1. pasaules karš Baltijas tautām, kā atzīmē autors, atnesa daudz ciešanu un zaudējumu. Vēlākās Latvijas teritorijā 1918. gadā dzīvoja par 623 000 mazāk iedzīvotāju nekā 1914. gadā, bet pavisam kara laikā Baltija zaudēja vairāk nekā vienu miljonu cilvēku (29. lpp.).

Autors parāda, cik sarežģīts militārajā, politiskajā un diplomātiskajā ziņā bija Baltijas tautu ceļš uz neatkarību. Sevišķi asas domstarpības pastāvēja starp Poliju un Lietuvu Viļņas dēļ. Kad Polija 1930. gadā Viļņu pievienoja sev, starp abām valstīm sākās «ilgstošs karastāvoklis bez karadarbības». Līdz 1938. gadam robeža bija nepārejama un pasta sakari tika uzturēti caur Latviju vai Vāciju.

Nodaļu «Baltijas nācijas neatkarības laikā. 1918—1940» ievada H. J. Uibopū⁵ raksts «Igaunijas brīvvalsts attīstība».

Autors raksturo Latvijas ziemeļu kaimiņu sarežģīto situāciju gan pirms, gan pēc 1918. gada 24. februāra — Igaunijas Republikas dibināšanas dienas. Vienu dienu vēlāk sākās vācu kara spēka virzīšanās uz priekšu: 1918. gada 25. februārī tika okupēta

⁵ Henns Jiri Uibopū (*Uibopuu*) ir dzimis 1929. gadā Tartu, disertāciju aizstāvējis 1974. gadā Zālcburgas universitātes Juridiskajā fakultātē, turpat profesors kopš 1977. gada, pašlaik vada Starptautisko tiesību institūtu Zālcburgā. Publikācijas galvenokārt ir par Padomju Savienību starptautisko tiesību aspektā.

Tallina, 4. martā — arī Narva. Pēc Vācijas kapitulācijas 1918. gada beigās bija jāatvairā Sarkanās armijas iebrukumi, un tikai 1919. gada 24. februārī — pirmajā Republikas gada dienā — visa Igaunijas teritorija bija brīva. 1920. gada 2. februārī tika noslēgts Tartu miera līgums, kurā Padomju Krievija uz visiem laikiem atteicās no savām tiesībām Igaunijā (53. lpp.).

1920. gadā pieņemto Satversmi autors vērtē kritiski, tās trūkumus uzskatīdams par vienu no faktoriem, kas vēlāk, 30. gados, noveda pie parlamentārās krīzes Igaunijā. Par Satversmes negatīvajām iezīmēm autors uzskata «parlamenta kompetenču pārspīlētu izcelšanu salīdzinājumā ar valdību, kura bieži tika nosaukta par vienu no parlamenta pastāvīgajām komisijām» (54. lpp.). Parlamentam bijusi pastāvīga kontrole pār valdību. Ne valdības priekšsēdētājam, kurš reizē bija arī valsts galva, ne valdībai nav bijušas veto tiesības attiecībā uz parlamenta lēmumiem. Atsevišķas Satversmes daļas autors vērtē pozitīvi, piemēram, plašo pamattiesībām veltīto nodaļu un it īpaši izvērstās mazākumtautību tiesības: mazākumtautību tiesības uz kultūras autonomiju, uz savām skolām, tiesības vākt kolektīvos nodokļus un pat majoritātes tiesības novados, kur minoritāte veidoja vairākumu.

Kā jaunās Igaunijas valsts svarīgāko pasākumu autors raksturo 1919. gada agrāro reformu, kuras rezultātā 51 000 zemnieku saimniecību pievienojās vēl 56 000 jaunsaimnieku. H. J. Uibopū akcentē šīs reformas divus aspektus: 1) nacionāli ekonomiskais aspekts: tā kā lielākā daļa lielo zemes īpašumu atradās baltvācu rokās, tad reforma noveda pie baltvācu ekonomiskās un politiskās varas likvidēšanas; minimālās kompensācijas izraisīja bijušo zemes īpašnieku «dabisku sašutumu»; 2) sociāli politiskais aspekts: «ar zemes vēlmju apmierināšanu pirmām kārtām tika panākta bijušo bezzemnieku imunitāte pret komunistisko propagandu» (55. lpp.).

H. J. Uibopū atspoguļo dažādus uzskatus par vairākām 30. gadu autoritārā režīma iezīmēm. Prezidenta Konstantīna Peta centieni pēc personiskās varas nostiprināšanas te savijās ar zināmu sabiedrības demokratizāciju, ar parlamentārisma atjaunošanu. 1938. gada 1. janvārī stājās spēkā jauna Konstitūcija, taču, piemēram, partiju aizliegums vai sapulču un preses brīvību ierobežojumi netika atcelti. Tomēr autors augstu novērtē to, ka vienīgi Igaunijā starpkaru posmā eksistējošais autoritāri diktatoriskais režīms pats saviem spēkiem uzsāka ceļu uz demokrātisku konstitucionālismu. To, ka sāktais ceļš netika noiets līdz galam, autors pirmām kārtām skaidro ar ārpolitiskajiem apstākļiem (59. lpp.).

Apskatu «Latvijas Republikas attīstība» sniedz Ā. Silde⁶. Daudzas autora tēzes un viņa izmantotie citāti par to laiku skan aktuāli arī tagad. Piemēram, Ā. Silde citē A. Berga rediģētajā avīzē «Baltija» 1. pasaules kara laikā pausto viedokli: «Mūsu svarīgākā politiskā aksioma ir — latviešu tautas kā tādas saglabāšana.»⁷ Tiesa, toreiz satraukuma pamatā bija cita demogrāfiskā situācija, proti, 1. pasaules kara laikā pa visu Krieviju izklīdēti dzīvoja ap 800 000 latviešu. Tikai pēc vairākiem gadiem daļa no šiem bēgļiem atgriezās dzimtenē.

Domāt par daļējām paralēlēm ar mūsdienām rosina arī Ā. Silde, dots arī otrs latviešu nacionālās atmodas pretinieku uzskaitījums. «Kad latviešu nacionālie centieni pirmā pasaules kara laikā pastiprinājās,» raksta autors, «tie sastapās ar stipru pretestību kā no Krievijas, tā arī no Vācijas puses, kurai bija aneksionistiski nodomi. Līdzīgi kā cariskā Krievija, arī carisma pēcteči, Kerenska valdība, kā arī padomju laika krievi (*Sowjetrussen*) turpināja īstenot Krievijas imperiālistiskos mērķus. Raksturīgi, ka šos mērķus dogmatiskā iecirtībā atbalstīja latviešu komunisti» (63. lpp.). Tālāk autors citē P. Stučkas vārdus: «...Latvijas Komunistiskā partija nekad nav izvirzījusi «patstāvīgas», «neatkarīgas» Latvijas lozungu. Gluži otrādi, mēs vienmēr izsmējām šādu lozungu kā bezjēdzīgu, jo imperiālisma laikmetā sīku valstiņu neatkarība nav nekas cits kā diplomātiska krāpšana, bet sociālisma laikmetā tā galu galā nav vajadzīga.»⁸

Nodaļā par parlamentārisma laiku autors vispirms raksturo Latvijas Republikas Satversmi, kura tika pieņemta 1922. gada 15. februārī un stājās spēkā tā paša gada 7. novembrī. Autors piekrit domai, ka Latvijas Republikas Satversme un Veimāras Republikas Konstitūcija ir līdzīgas, bet tikai tajā ziņā, ka abos gadījumos plaša kompetence ir paredzēta parlamentam. Pēc autora domām, vairāk saskares punktu Satversmei bija ar Francijas un Šveices pamatlikumu. Tā, piemēram, no šveiciešiem aizgūts referenduma princips. Parlamentārisma posmā Latvijā notika seši referendumi.⁹

⁶ Adolfs Silde, jurists un publicists, ir dzimis 1907. gadā Rīgā, miris 1990. gadā Minsterē (VFR). Vairāku grāmatu autors visjaunāko laiku vēstures, sovietoloģijas un tiesību jomā. Īpaši jāatzīmē: «Latvijas vēsture. 1914—1940» (Stokholma, 1976); «Pasaules revolūcijas vārdā» (Ņujorka, 1983; arī vācu valodā).

⁷ Baltija. — 1916. — Nr. 1.

⁸ Stučka P. Par padomju varu Latvijā. 1918—1920. — R., 1958. — 335. lpp.

⁹ Par Satversmi sīkāk sk.: Cielava V. Latvijas Republikas Satversme: vēsture un mūsdienas // Cīņa. — 1989. — 17., 19., 22., 27., 30. marts, 1. apr. No jauna publicēta arī pati Satversme (Latvijas Jaunatne. — 1990. — 16. jūn.).

Autors nedaudz raksturo likumdošanas institūciju Saeimu. To ievēlēja uz 3 gadiem, un tā sastāvēja no 100 ievēlētiem tautas pārstāvjiem¹⁰.

«Daudz strīdu,» raksta Ā. Šilde, «izraisījās par Valsts Prezidenta pilnvarām. Parlamenta labējais spārnš bija par to, ka tauta tieši ievēl valsts galvu, tas būtu saistīts ar kompetenču paplašināšanu. Tomēr izšķīrās par to, ka Valsts Prezidentu ievēl parlaments. Viņš tika ievēlēts uz 3 gadiem, viņa pilnvaras bija ierobežotas, tomēr visai nozīmīgas» (63. lpp.).

No valdības kompetenču uzskaitījumā atzīmēsim to, ka valdība parlamenta starpsesiju laikā bija tiesīga pieņemt rīkojumus, kuriem bija likuma spēks. Parlamentam, darbību atsākot, tie bija jāapstiprina 3 dienu laikā. Šī pieredze būtu īpaši izmantojama likumdošanas operativitātes paaugstināšanai pārejas periodos.

Kā 1922. gada Satversmi raksturojošu īpatnību Ā. Šilde min faktu, ka tā saglabājās visu neatkarības laiku atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas, kur tika izstrādātas katrai vēl divas jaunas konstitūcijas.

Visumā raksturodams starpnacionālās attiecības Latvijā kā harmoniskas, autors atzīmē, ka pirmajos neatkarības gados galvenā problēma, kas izraisīja interešu sadursmes, bija agrārā reforma (66. lpp.).

Kā nozīmīgākos politiskos spēkus Latvijā autors raksturo sociāldemokrātu partiju un Zemnieku savienību. Sociāldemokrāti savukārt tiek dalīti mērenajos (piemēram, ilggadējais parlamenta priekšsēdētājs Pauls Kalniņš) un kreisajos radikāļos (Fricis Menders un Ansis Buševics), «kas īpaši uzsvēra šķiru cīņas principus un prasīja tuvināšanos Padomju Savienībai» (67. lpp.). No Zemnieku savienības vadītājiem tiek akcentēts K. Ulmanis. «Īpaša ietekme bija zemnieku vadonim Kārlim Ulmanim (1877—1942),» raksta Ā. Šilde, «politiskajam pragmatīķim, kurš Latvijas 22 neatkarības gados no pavisam 18 valdībām vadīja astoņas» (67. lpp.).

Noslēdzot jautājumu par politisko spēku izvietojumu parlamentārisma laikā, autors raksta: «Bez šīm divām relatīvi lielajām partijām centrs un labējais spārnš dalījās sīkās partijās un vienpatņos, kas apgrūtināja parlamenta un it sevišķi valdības darbību. Tā pamatā bija ārkārtīgi liberālais vēlēšanu likums. Turklāt sociāldemokrātu partijai un Zemnieku savienībai bija tendence samazināties. Partiju sistēmas sadrumstalotība kompromitēja demokrātisko iekārtu tautas acīs, kas galu galā nepalika bez sekām» (67., 68. lpp.).

¹⁰ Arvien biežāk skan aicinājumi samazināt Augstākās Padomes skaitlisko sastāvu (201 deputāts).

Ā. Silde izvērsti raksturo relatīvi augsto kultūras un ekonomikas attīstības līmeni un atzīmē: «Kaut arī Latvija bija agrāra zeme, tomēr no visām Baltijas valstīm rūpnieciski tā bija visattīstītākā» (68. lpp.).

Arī sociālpolitiskā ziņā autors raksturo Latviju kā progresīvu, uzsverot, piemēram, ka strādniecībai 8 stundu darbadiena ar likumu bija noteikta jau 1922. gadā.

Isa noslēdzošā nodaļa veltīta K. Ulmaņa autoritārajam režīmam. Autors apstrīd Vācijas parauga lomu režīma tapšanā un funkcionēšanā, vairāk uzsver Itālijas pieredzi, kā arī Latvijas savdabību. K. Ulmanis savās interesēs izmantojis tautā godājamo jēdzienu «saimnieks» un ar to cieši saistītā patriarhālā dzīvesveida principus (71. lpp.).

Apskata «Lietuvas Republikas attīstība» autors ir V. Stenlijs Vardiss¹¹. Savas neatkarības sākumā tūlīt pēc 1. pasaules kara «Lietuva iemiesoja gan tradīcijām bagātu politisku vienību, gan arī mazattīstītu mūsdienu sabiedrību» (75. lpp.). Lietuviešu cīņu par neatkarību iedvesmojusi slavenā (*glanzvolle*) pagātne viduslaikos. Līdz ar jau autonomajiem somiem lietuvieši 1905. gadā bija pirmā cariskās Krievijas tauta, kas savai zemei prasīja autonomiju. Taču, kad bija pienācis laiks dibināt valsti un Rietumiem to atzīt, lietuvieši salīdzinājumā ar ziemeļu kaimiņiem latviešiem un igauņiem atradās mazāk labvēlīgā stāvoklī. Izpaudās grūtības, kas izrietēja no šīs «slavenās pagātnes». Politisku vienību ar lietuviešu zemēm prasīja Polija. Pilsudska vadītā Polija ne tikai novilcināja Lietuvas atzīšanu no Tautu Savienības puses, bet pat okupēja un anektēja Lietuvas vēsturisko galvaspilsētu Viļņu. Šis konflikts izraisīja gan starptautiskā, gan iekšpolitiskā stāvokļa nestabilitāti Lietuvā. Līdzīgas sekas bija arī Klaipēdas novada aneksijai no Lietuvas puses 1923. gadā. Visā tajā sliktajā autors saskata arī pozitīvo: norobežošanās no Polijas ļoti veicinājusi Lietuvas nacionālās un kultūras identitātes nostiprināšanos un attīstību. Tas galu galā nācis lietuviešiem par labu vēlāk — «Krievijas atjaunošas kundzības apstākļos» (76. lpp.).

Par Lietuvas valstiskuma sekmīgu attīstību bremzējošu faktoru autors uzskata iedzīvotāju relatīvi zemo kultūras un izglītības līmeni. Tā, 1923. gadā Lietuvā bija 44,1% analfabētu. Tas ir «īpatvars, kurš bija pārāk augsts tās politiskās sistēmas realizācijai, kuru bija izvēlējusies Lietuvas izglītotā elite» (71. lpp.). Pārvaldes efektivitāti mazinājusi korupcija (76. lpp.). Sabiedrības attīstību ļoti ietekmēja katoļu baznīca, un tāpēc «politiskā

¹¹ V. Stenlijs Vardiss ir dzimis 1924. gadā. Viņš ir Oklahomas universitātes (ASV) politisko zinātņu profesors. Publikācijas galvenokārt par Lietuvu.

kultūra Lietuvā bija konservatīvāka un mazāk laicīga nekā Igaunijā un Latvijā» (77. lpp.).

Tā kā Lietuvā vairākumā bija lauku iedzīvotāji (1913. gadā — 87%, 1939. gadā — 73%), sociāldemokrātiem un it sevišķi komunistiem bija maz piekritēju. Sociāldemokrātu lielākais panākums — 15 no 85 parlamenta (saeimas) deputātiem 1926. gadā (78. lpp.). Komunistiskajā partijā 1926. gadā bija aptuveni 1500 biedru. Augsts bija mazākumtautību īpatsvars partijā.

V. S. Vardiss detalizēti apraksta autoritārā režīma funkcionēšanu Lietuvā, kas sākās ar 1926. gada decembrī īstenoto nacionālistiski noskaņoto virsnieku puču. Autors to pirmām kārtām skaidro ar «nepietiekamu demokrātiskas pārvaldīšanas pieredzi» (79. lpp.).

30. gadu otrajā pusē diktatora Antana Smetonas ietekme nemitīgi samazinās, un, kad 1940. gada jūnijā pēc padomju ultimāta saņemšanas A. Smetona bijis par bruņotu pretošanos, viņu atbalstījuši tikai divi kabineta locekļi. A. Smetona atstājis valsti un 1944. gadā gājis bojā ugunsgrēkā kādā ASV viesnīcā.

To, ka pašlaik, atklātuma apstākļos, bijušie Lietuvas vadošie politiķi un institūti tiek gandrīz vai idealizēti, autors uzskata kā apliecinājumu tam, «cik dziļi kolektīvajā apziņā ir iesakņojušies centieni pēc neatkarības» (85. lpp.).

Par vienu no lielākajiem Lietuvas panākumiem neatkarības gados autors uzskata ievērojamu tautas izglītības līmeņa paaugstināšanos. «Vāji attīstīta valsts,» raksta V. Stenlijs Vardiss, «tomēr spēja 17 gados panākt analīabētisma samazināšanos no 44 līdz 12 procentiem» (85. lpp.).

M. Garlefa¹² rakstā «Nacionālo minoritāšu kultūras pašpārvalde Baltijas valstīs» raksturota pieredze, kas šajā jomā uzkrāta laikā starp abiem pasaules kariem un kurai tagad var būt aktuāla nozīme starpnacionālo attiecību optimizācijā.

Kad Baltijas republikas veidojās kā izteikti nacionālas (kas izpaudās kaut vai savās nacionālajās valodās) un demokrātiskas (kad pamatā ir vairākuma princips) valstis, pastāvēja bažas, atzīmē autors, ka attīstības iespējas varētu tikt nodrošinātas tikai pamatnācijai. Īstenībā nacionālo minoritāšu vēlmēs pēc savu kultūru attīstības «jau agri un lielā mērā tika respektētas» (87. lpp.).

So visumā pozitīvo attīstību autors cita starpā skaidro ar

¹² Mihaels Garlefs (*Garleff*) ir dzimis 1940. gadā Ķīlē, doktora disertāciju aizstāvējis Austrumeiropas vēstures specialitātē; viņa pazīstamākais darbs — «Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland» (Bonn, 1976).

Baltijas nāciju vēsturisko pieredzi — tās pašas kā nacionālas minoritātes ilgu laiku bija atradušās daudznacionālās Krievijas valsts sastāvā un cīnījušās par savas nacionālās kultūras attīstību. Lietuva turklāt varēja balstīties arī uz citu pieredzi — šeit ebreji kā lielākā nacionālā un reliģiskā minoritāte kultūras autonomiju bija baudījuši jau no 14. gadsimta. Nacionālo minoritāšu tiesību garantijas bija arī nepieciešamas, lai iestātos Tautu Savienībā.

Pašām mazākumtautībām svarīgi bija tas, ka visās trijās Baltijas valstīs vēlēšanu likums radīja mazākumtautībām pārstāvniecības iespējas parlamentos, kur tās sekmīgi varēja aizstāvēt savas tiesības.

Neskatoties uz dažiem līdzīgiem nosacījumiem, nacionālo minoritāšu kultūras autonomija Baltijas valstīs bija atšķirīgi nostiprināta konstitucionāli un — vēl jo vairāk — dažādi īstenojās dzīvē.

Lietuvā, pēc autora apkopotajiem statistikas datiem, no apmēram diviem miljoniem iedzīvotāju ap 84% piederēja pie pamatnācijas, ebreji (7,6%) bija lielākā mazākumtautība, bet poļi (3,2%), krievi (2,5%), vācieši (1,4%) un latvieši (0,7%) bija skaitliski lielākās citu tautību pārstāvju grupas. Vēl pirms Lietuvas Konstitūcijas pieņemšanas tika risināts jautājums par ebreju kultūras autonomiju valstī. 1919. gada 15. augustā Parīzes miera konferencē tika iesniegta attiecīga deklarācija. 1920. gada 21. oktobrī to apstiprināja Lietuvas valdība. Tajā līdzās nacionālo minoritāšu pārstāvju individuālajai līdztiesībai astoņos punktos bija īpaši noteiktas autonomijas tiesības ebreju minoritātei, kas organizēta kā juridiska persona.

Ebreju kultūras autonomijas principi drīz tika attiecināti arī uz citām minoritātēm. Tie atspoguļoti arī 1922. gada 1. augusta Lietuvas Konstitūcijā (tās 73. § un 74. § ar kopēju nosaukumu «Nacionālo minoritāšu tiesības»).

«Nevienā citā konstitūcijā nacionālā kultūras autonomija,» raksta autors, «nebija guvusi tik tālejošu atzišanu. Bet arī nevienā no Baltijas valstīm piecus gadus vēlāk minoritāšu stāvoklis nebija tik nelabvēlīgs kā Lietuvā» (91. lpp.).

Latvija citu Baltijas valstu vidū nacionālā sastāva ziņā bija visneviendabīgākā — šeit minoritātes veidoja apmēram ceturto daļu no iedzīvotāju kopskaita (krievi 12,5%, ebreji 5,2%, vācieši 3,9%, poļi 2,8%, baltkrievi 2,5%, lietuvieši 1,3% un igauņi 0,4%).

Sakarā ar lielo cittautiešu īpatsvaru nacionālā jautājuma risināšanai Latvijā kopš valstiskās neatkarības iegūšanas tika veltīta liela uzmanība. Tiesa, Latvijas Satversmē gan trūka vispārēju principu par minoritāšu tiesībām kopumā, taču konkrēti

jautājumi šajā jomā tika risināti pozitīvi. Jau 1919. gada 8. augustā tika panākta minoritāšu skolu autonomija. To noteica divi tajā pašā dienā pieņemtie likumi par Latvijas izglītības iestādēm un par autonomu nacionālo minoritāšu skolu sistēmu. Izglītības ministrijā katrai minoritātei izveidoja īpašu nodaļu, kuras vadītāju pēc minoritātes priekšlikuma apstiprināja Ministru kabinets. Viņi patstāvīgi risināja visus izglītības jautājumus un kā augstākais minoritātes orgāns kultūras jautājumos pārstāvēja savu minoritāti attiecībā ar valdību un citām iestādēm, ar padomdevēja tiesībām piedalījās valdības sēdēs, kur tika izlemti jautājumi, kas tieši skāra minoritāšu intereses. Valstij bija kontroles tiesības, bet minoritātes varēja patstāvīgi organizēt un pārvaldīt skolu sistēmu.

Visorganizētākā un aktīvākā minoritāte Latvijā bija vācieši. 1927. gadā viņi panāca, ka Herdera institūts ieguva privātas vācu augstskolas statusu.

Pēc 1934. gada 15. maija minoritāšu skolu nodaļas tika likvidētas. To vietā nāca referenti, kuru pilnvaras bija noteiktas visai pretrunīgi. Referenti drīzāk bija padomdevēji. Mācību programmas pielīdzināja latviešu skolu programmām, taču mācību valoda palika iepriekšējā.

«Bet par vadošo valsti minoritāšu tiesību attīstībā,» kā pamatoti atzīmē autors, «bija lemts kļūt Igaunijai» (93. lpp.). Autors cita starpā to skaidro ar samērā nelielo cittautiešu īpatsvaru, un līdz ar to vairākuma tautās sastopamās bažas par nacionālās autonomijas piešķiršanas sekām bijušas minimālas. Saskaņā ar autora minētajiem datiem no Igaunijas iedzīvotāju kopskaita gandrīz 90% bija igauņi, 8,2% krievi, 1,7% baltvācieši, 0,7% zviedri un 0,4% ebreji.

Balstoties uz Igaunijas brīvvalsts 1920. gada 15. jūnija Konstitūcijas 21. §, pēc kura Igaunijas mazākumtautībām savu kultūras un sociālo interešu īstenošanai bija tiesības dibināt «attiecīgas autonomas institūcijas, ciktāl tās nerunā pretī valsts interesēm», Igaunijas parlaments 1925. gada 2. februārī pieņēma Likumu par kultūras autonomiju. Tā pamatā bija politikas un kultūras nošķiršana, un «minoritātes ieguva ārkārtīgi plašas pašpārvaldes tiesības» (94. lpp.). Likums par autonomiju tieši attiecās uz vāciešiem, krieviem un zviedriem, taču tas deva likumā paredzētās iespējas arī citām minoritātēm, ja tās pārstāvju kop skaits bija vismaz 3000 cilvēku (94. lpp.).

«Ļoti liberāli izveidotā kultūras pašpārvalde» (95. lpp.) balstījās uz principu, ka, no vienas puses, valsts atturējās no jebkuras tiešas iejaukšanās kultūras jautājumos, bet, no otras puses, valsts saglabāja iespējas nodrošināt kopējās valstiskās intereses.

Tā, piemēram, likuma 12. § īpaši tika uzsvērts «minoritāšu pie-
nākums būt lojāliem» (95. lpp.).¹³

Grāmatas nodaļu «Baltijas nācijas padomju pakļautībā.
1940—1989» ievada H. J. Uibopū raksts «Igaunija uzsver savu
savdabību». Tuvāk neapstājoties pie 1940.—1941. gada notiku-
miem, autors sistemātiski izklāsta sovetizācijas gaitu Igaunijā,
sākot ar «otro okupāciju» 1944. gadā.

Kā pirmos jaunieceltās padomju varas pasākumus Igaunijā
1944. gadā autors min tautas skaitīšanu un 1911.—1926. gadā
dzimušo vīriešu mobilizāciju Sarkanajā armijā. Tam sekoja
2350 km² zemes (5% teritorijas) nodošana KPFSR. Krievijas sa-
stāvā tika iekļauts Pārnarvas apriņķis, 1954. gadā — Narvas pil-
sētas austrumdaļa un liela daļa Pečoras (Petseri) apriņķa. Autors
gan piebilst, ka Pečoras novada iedzīvotāju vairākums tā kā tā
bija krievi (110. lpp.).

Autors izklāsta jautājumu par demogrāfiskās struktūras iz-
maiņām, to skaitā par deportācijām: «Pirmais deportāciju vilnis
uz PSRS pēc otrās okupācijas 1944. gadā skāra galvenokārt vīrie-
šus, kuri bija tikuši iesaukti vērmahtā vai kaut kādā veidā bija
sadarbojušies ar okupācijas režīmu, vai arī no viņiem varēja sa-
gaidīt, ka viņi kā partizāni (mežabrāļi, *metsavennad*) varētu
meklēt patvērumu mežos. Patiešām, Igaunijā vēl līdz 1949. ga-
dam bija aktīva mežabrāļu partizānu kustība, un vēl līdz 1960. ga-
dam padomju masu informācijas līdzekļi ziņoja par partizānu
arestiem un tiesāšanu. Līdz 1955. gadam bija pieņemti pieci likumi
par amnestiju, taču tie nekad netika isti ievēroti. Otrais depor-
tācijas vilnis, galvenokārt starp 1949. gada 23. un 28. martu, at-
tiecās uz tiem zemniekiem, kuri pretojās piespiedu kolektivizāci-
jai.» Pamatiedzīvotāju skaita samazināšanai un ieceļotāju no-
metināšanai Igaunijā «vajadzēja stabilizēt politisko sistēmu un
bloķēt iespējamās igauņu nacionālistiskās tendences» (111. lpp.).

Autors sīki apskata valsts aparāta uzbūvi, funkcijas un pa-
kļautību centram; lauksaimniecības kolektivizāciju; ekonomikas,
kultūras un izglītības sistēmas sovetizāciju; tautas kustības un
emigrāciju.

Runājot par nacionālās atmodas laiku, autors atzīmē, ka tā
sākās 1987. gada vasarā ar jaunatnes un studentu protestu pret
fosfātu ieguves paplašināšanu Ziemeļigaunijā, «kas līdzās apkār-
tējās vides pastiprinātai degradācijai būtu izraisījusi arī rusifi-
kācijas paplašināšanos» (118., 119. lpp.). Tika izstrādāta Igau-
nijas saimnieciskās pašpārvaldes koncepcija (IME). 1988. gada

¹³ Sīkāk par M. Garlefa rakstu, it īpaši par Latvijai veltītajām nodaļām,
sk.: *Riekstiņš E.* Reiz Latvija un Igaunija bija paraugs... // Latvijas Jau-
natne. — 1990. — 9. okt.

aprīļa sākumā notika Igaunijas Kultūras darbinieku savienības gadskārtējais kongress, kurš pieņēma rezolūcijas, kas bija adresētas PSRS un Igaunijas valdībai. Tas izraisīja ķēdes reakciju divās Baltijas republikās. 1988. gada rudenī pirmo reizi Padomju Savienībā notika Tartu universitātes rektora īstas vēlēšanas, pārējās Baltijas republikas sekoja šim paraugam. «Faktiski visu Igauniju,» raksta autors, «pārņēma nacionāla eiforija, kura arvien vairāk koncentrējās prasībā pēc saimnieciskas patstāvības. Pie tās pieder arī prasība pēc savas muitas zonas vai arī pēc savas konvertējamās valūtas, jo iepirkšanās tūrisms no PSRS apdraud iedzīvotāju apgādi ar plaša patēriņa precēm» (120., 121. lpp.).

Izvērtējot Igaunijas attīstības perspektīvas, H. J. Uibopū raksta: «Igaunijas un citu savienoto republiku liktenis visvairāk ir atkarīgs no tā, cik lielā mērā Maskava var izšķirties par īstu nacionālās politikas atjaunināšanu. Tā ļoti vienpusīgā, polemiskā un selektīvā informācija centrālajā presē par procesiem Igaunijā, kura neparāda nekādu izpratni par tūries problemām, it nemaz neatbilst Gorbačova pasludinātajam atklājumam» (126. lpp.).

E. Levits¹⁴ savu rakstu «Latvija padomju virskundzībā» sāk ar 1939. gadā noslēgto Hitlera un Staļina paktu un tā īstenošanas posmiem, atzīmējot, ka, «lai lieki nesatrauktu Rietumvalstis, tā [PSRS. — P. O.] īstenoja Latvijas un divu pārējo Baltijas valstu iekļaušanu (*Vereinnahmung*) ar vairākiem soļiem. Visās Baltijas valstīs tā rīkojās vienlaicīgi un vienveidīgi» (131. lpp.).

Autors apstrīd tēzi par LKP vadošo lomu 1940. gada notikumos. Par partijas stāvokli un par tās nostiprināšanas pasākumiem E. Levits raksta: «Vietējā (nelegālā) Latvijas komunistiskā partija pirms padomju karaspēka ienākšanas bija nenožīmīga. 1940. gada sākumā tajā bija tikai ap 200 biedru. Padomju Savienība neuzticējās vietējiem latviešu komunistiem, viņi, ar nelieliem izņēmumiem, netika pielaisti svarīgiem amatiem. Viņu mēģinājumi tūlīt pēc padomju karaspēka ienākšanas pārņemt varas amatus tika apturēti.»

Rakstā detalizēti raksturotas represijas un masveida deportācijas. Kopsavilkumā par iedzīvotāju sastāva izmaiņām laikā no 1940. līdz 1953. gadam autors raksta: «Latvijas iedzīvotāju kopskaits — ap 2 miljoniem — laikā starp 1940. un 1953. gadu palika konstants, taču tā sastāvs padomju un vācu okupācijas varas iestāžu vardarbīgo pasākumu rezultātā izmainījās. Padomju drošības spēku terora rezultātā radušies zaudējumi bija vismaz

¹⁴ Egils Levits ir dzimis 1955. gadā Rīgā, pabeidzis tiesību un politisko zinātņu studijas Hamburgas universitātē. Kopš 1989. gada viņš ir Getingenes Vācijas un Austrumeiropas pētniecības institūta zinātniskais referents.

155 000 personu (7,5% no iedzīvotājiem).»¹⁵ Vācu okupācijas varas upuru skaits ir vismaz 127 000 (to skaitā ap 90 000 iznīcināto Latvijas ebreju iedzīvotāju), t. i., 6,5% no iedzīvotāju kopskaita. Klāt vēl nāk 130 000 bēgļu, kuri sasniedza Vācijas Rietumu zonas vai Vāciju. Šie drošie minimālie skaitļi rāda 412 000 cilvēku zaudējumu. Tā kā šajā skaitā nav ietvertas personas, kas ir gājušas bojā bēgļu gaitās vai karadarbības rezultātā, tad Latvija ir zaudējusi vismaz pusmiljonu cilvēku, t. i., vienu ceturtdaļu no tās pirmskara iedzīvotājiem (138., 139. lpp.).

Tālāk autors raksta par ieceļotāju, galvenokārt krievu, masveidīgu nometināšanu zaudēto cilvēku vietā. Priekšroka — arī stratēģisku apsvērumu dēļ — tikusi dota karavīriem un virsniekiem. Ieceļotāji galvenokārt tikuši izmantoti kā rūpniecības strādnieki jaunizveidotajos milzīgajos uzņēmumos un kā uzpūstā valsts aparāta darbinieki (139. lpp.).

Tālāk autors raksta par Latvijas partijas un valsts aparāta zināmu latviskošanu 1953.—1959. gadā, par 1958.—1959. gada reformu mēģinājumiem, par partijas un valsts aparāta tīrīšanu 1959.—1961. gadā, kurā nežēlastībā kritis ap 2000 latviešu funkcionāru. Šajā tīrīšanas gaitā 1959. gadā savus amatus zaudēja arī partijas vadītājs J. Kalnbērziņš un Ministru Padomes priekšsēdētājs V. Lācis, viņu vietā nāca attiecīgi A. Pelše un J. Peive. Abi bija Krievijas latvieši, turklāt J. Peive latviešu valodu nepārvaldīja nemaz (142. lpp.).

Pateicoties A. Pelšes «stingrajai» līnijai, Latvijā agrāk nekā citur Padomju Savienībā sākās stagnācija — jau Ņ. Hruščova valdīšanas pēdējos gados (142. lpp.). Autors uzskata, ka šo «nopelnu» dēļ 1966. gadā PSKP 23. kongresā L. Brežņevs izvirzīja A. Pelši par PSKP CK Politbiroja locekli, un viņš kļuva par Partijas kontroles komisijas priekšsēdētāju. Pēc autora domām, A. Pelše kā Politbiroja loceklis no 1966. līdz 1984. gadam lielā mērā ir atbildīgs par L. Brežņeva reprezentēto neostaļiniskās stagnācijas politiku (143. lpp.). Savukārt A. Voss, kas LKP CK pirmā sekretāra krēslā sēdēja no 1966. līdz 1984. gadam, bijis uzticīgs A. Pelšes sekotājs, «Brežņeva ēras stagnācijas politikas reprezentants Latvijā», viens no kampaņas iniciatoriem pret nacionālkomunistiem (143. lpp.).

Tālāk autors detalizēti raksturo politiskos procesus Latvijā, sākot ar 1986. gadu (cilvēktiesību grupas «Helsinki-86» dibināšana Latvijā). Sekmīgie protesti pret Daugavpils HES un Rīgas metro celtniecību 1987.—1988. gadā «pirmoreiz pēckara vēsturē iedzīvotājiem deva sajūtu, ka ir iespējams ietekmēt politiskos

¹⁵ Sk. arī: *Gore I.* 1953. gada karstā vasara // Literatūra un Māksla. — 1989. — 10. jūn. — 5. lpp.

notikumus» (146. lpp.). Autors īpaši atzīmē «pirmo publisko demonstrāciju padomju pēckara vēsturē, kuru opozīcija iepriekš bija plānojusi un izziņojusi» (147. lpp.). Runa ir par demonstrāciju 1987. gada 14. jūnijā — 1941. gada masveida deportāciju gadadienā. Autors raksta arī par 1988. gada «dziedošo revolūciju» — par lielajām manifestācijām, radošo savienību plēnuma iniciatīvām un par LNNK izveidošanu, kā arī par LTF dibināšanu 1988. gada 8.—9. oktobrī un Interfrontes dibināšanu 1989. gada janvārī.

«Interfronte,» raksta E. Levits, «pārstāv visu līmeņu partijas un valsts birokrātiju, kurai sakarā ar reformām draud privilēģiju zaudēšana, kā arī lielu grupu atvaļināto krievu virsnieku, kuri ir apmetušies uz dzīvi Latvijā. Sākumā tai bija atbalsts arī krievu strādniecībā. Tās biedru sastāvu veido gandrīz tikai krievu iecelotāji, kuri Baltijā nav iesaņķojušies un kuriem nereti piemīt koloniāla mentalitāte. Interfronte balstās uz agrākās oficiālās propagandas veidoto priekšstatu par to, ka krievi ir atnākuši uz Latviju kā «atbrīvotāji», un ar sašutumu reagē uz «nepaklausīgo» latviešu «nepateicību», kuri tiecas pēc pašnoteikšanās. Tajā pašā laikā krievu iedzīvotāju gaišā daļa — pirmām kārtām intelligences — distancējas no šādas pozīcijas. Viņi atbalsta Tautas frontes politiku, un viņus Interfronte asi apkaro kā «nodevējus». Interfronte iestājas par līdzšinējo politisko struktūru saglabāšanu, pret pilsoniskajām brīvībām, par partijas «stingru» līniju, īpaši par partijas «vadošās lomas» un valsts kontroles pār masu informācijas līdzekļiem «atjaunošanu», pret republiku lielāku autonomiju un par krievu minoritātes līdzšinējo sociālo un kultūras privilēģiju saglabāšanu Baltijā» (151. lpp.).

Tālāk autors raksturo PSRS tautas deputātu vēlēšanas, 1989. gada 28. jūlijā LPSR Augstākās Padomes pieņemto Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti, krīzi LKP, vairāku politisko partiju darbības atjaunošanu vai uzsākšanu.

Baltijas valstīs autors saskata austrumeiropeskās attīstības sākumu. Baltijas jautājums nav (tikai) padomju iekšējā, bet arī starptautiskā problēma. «Baltijas valstu neatkarības atjaunošana,» teikts rakstā, «tikai izbeigtu starptautisko tiesību pārkāpumu turpināšanos. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tautas ir pārdījušas, ka tās nesamierināsies ne ar ko citu kā ar savu tiesību pilnīgu atjaunošanu» (162. lpp.).

«Arī padomju vadībai,» noslēgumā raksta E. Levits, «agri vai vēl būs jāatzīst, ka turēšanās pie impēriskām tradīcijām sen ir novecojusi un ka tieši padomju interesēs ir atbrīvoties no pastāvīgā nemiera perēkļa pie savas Rietumu robežas un tā vietā

uzturēt ciešas un savstarpēji izdevīgas, labas kaimiņu attiecības ar neatkarīgajām Baltijas valstīm» (163. lpp.).

V. Stenlijs Vardiss savā rakstā «Lietuva: padomju republika ar nepatiku» pēc pirmo sovetizācijas pasākumu izklāsta pievēršas stalinisko represiju raksturojumam. Jau 1940. gada 13. jūlijā valsts drošības dienesta vadītājs un LKP pirmais sekretārs Antans Sniečkus deva rīkojumu arestēt un deportēt ap 2000 inteliģences pārstāvjus un vadošu politiķus, lai nepieļautu nekādas opozīcijas veidošanos sakarā ar priekšā stāvošajām vēlēšanām. Pirmajā padomju varas pastāvēšanas gadā pavisam tika arestēti ap 12 000 cilvēku. 1941. gada 14. jūnijā tika deportēti ap 34 000 cilvēku (172. lpp.).

Atšķirībā no pārējām divām Baltijas valstīm Lietuvā vācu okupācijas laikā SS leģions izveidots netika — Himlera plānu šeit boikotēja. Boikotu organizēja plaši izvērstas antinacistiskās pagrīdes organizācijas. Šai pretestībai visumā bija pasīvs raksturs, lielākā daļa tās dalībnieku ieņēma nogaidošu nostāju. Sekoja represijas. Tiesa, dažādā veidā — no propagandas līdz arestiem — okupācijas varai izdevās savākt strādniekus darbam reihā un ietērt karavīrus dažādos formas tērpos, taču bez SS zīmotnēm.

Autors dod savu versiju «lietuviešu brīnuma» skaidrojumam, proti, tam, ka pēckara gados Lietuva attīstījās relatīvi strauji. To viņš saista ar Mihailu Suslovu, kurš pirmajā pēckara posmā tika nozīmēts par priekšsēdētāju kompartijas īpašās organizācijas birojam Lietuvas jautājumos un šajā laikā bija sadraudzējies ar Lietuvas kompartijas pirmo sekretāru Antanu Sniečku. Tiesa, jau 1946. gadā M. Suslovs tika aicināts atpakaļ uz Maskavu par «Pravdas» galveno redaktoru un drīz kļuva par PSKP CK sekretāru un Politbiroja locekli, bet draudzība turpinājusies līdz pat 70. gadu sākumam. Tā deva iespēju «īstenot Maskavas politiku Lietuvā tādā veidā, kas viņam [A. Sniečkam. — P. O.] sagādāja Lietuvas nacionālo interešu aizstāvja slavu» (175. lpp.).

Autors raksturo Lietuvas partizānu cīņu pret padomju varas un padomju ietekmes atjaunošanu Lietuvā. Šīs kustības saknes bijušas «antinacistiskajā pagrīdē». Partizāni cīnījušies visā Lietuvā cerībā, ka Rietumu sabiedrotie galu galā «varētu nepieņemt, ka Padomju Savienība piesavinās Baltijas valstis» (175. lpp.). Partizānu cīņa turpinājusies no 1944. līdz 1952. gadam, laikā no 1944. līdz 1948. gadam tā prasījusi visvairāk upuru — 40 000 līdz 60 000 cilvēku.

Arī 1949.—1951. gadā masveidīgi realizētā kolektivizācija prasīja daudz upuru: deportēja ap 350 000 zemnieku, inteliģences pārstāvjus un politiski nevēlamu pilsoņus. Represijas tika vērstas

arī pret galveno ideoloģisko prelinieku — katoļu baznīcu (175. lpp.).

Rakstā ir runāts par Lietuvas Komunistiskās partijas attīstību. 1989. gadā tajā bijuši 209 000 biedru, no kuriem 70,5% bijuši lietuvieši, taču šis rādītājs ir mazāks nekā lietuviešu īpatsvars republikā. Krievu īpatsvars Lietuvas KP bija 17,2%, taču viņu īpatsvars republikas iedzīvotāju vidū — tikai 9,4% (176. lpp.).

V. Stenlijs Vardiss detalizēti raksturo gan plašākas tautas kustības izpausmes Lietuvā, piemēram, 1972. gadā Kauņā, gan disidentu aktivitātes. Autors atzīmē, ka «Lietuvas katoļu baznīcas hronika» bija visilgāk nepārtraukti iznākošais nelegālais (samizdata) izdevums Padomju Savienībā. Lietuva ieņēma pirmo vietu starp savienotajām republikām samizdata izdevumu skaita ziņā uz vienu iedzīvotāju (179. lpp.).

Pārbūve Lietuvā sākās vēlāk nekā pārējās Baltijas republikās, «jo partijas sekretārs Griškevičs bija pārmērīgi piesardzīgs un konservatīvs» (180. lpp.). Pēc partijas progresīvo spēku iniciatīvas 1988. gada 3. jūnijā tika izveidota Lietuvas kustība par pārbūvi («Sajūdis»). Tad partijas pirmais sekretārs bija «pārejas laika figūra» Songaila, kuru 20. oktobrī nomainīja Aļģirds Brazauskas.

Tagad nedaudz par to, kā autors pamato savu vispārinošo tēzi: «Notikumu attīstība Baltijā darbojas uz reformu spēkiem Padomju Savienībā kā iedvesmojošs piemērs» (184. lpp.). Kā viens no šādas ietekmes momentiem tiek minēts tas, ka Baltijas valstis — kā carisma laikā Somija — nereti dod patvērumu citu savienoto republiku demokrātiskajai opozīcijai. Tā, piemēram, Demokrātiskā savienība, kas ir svarīgākā opozicionārā kustība Krievijā, savu kongresu 1989. gada sākumā organizēja Rīgā, jo Maskavas iestādes to neatļāva; Baltkrievijas Tautas fronte savu dibināšanas kongresu 1989. gada rudenī bija spiesta organizēt Viļņā, turklāt vairāki tās vadītāji raduši pagaidu patvērumu Lietuvā un darbojas no turienes; vairāki krievu neformālie izdevumi tiek izdoti Baltijas valstīs un pēc tam nogādāti un izplatīti Krievijā.

Krājuma izdevējs Boriss Meisners savā rakstā «Baltijas zemju valstiskā kontinuitāte un starptautiski tiesiskais statuss» atzīmē, ka igauņiem, latviešiem un lietuviešiem 1. pasaules kara beigās tik sekmīgi izdevās realizēt tautu pašnoteikšanās tiesības un nodibināt nacionālas valstis tāpēc, ka «pēc cariskās Krievijas un ķeizarkās Vācijas sabrukuma bija izveidojies varas vakuums, kas Baltijas jūras reģionā darīja iespējamu jaunu politisku, valstisku izkārtojumu pēc etniskiem principiem» (192. lpp.).

Baltijas valstu traģika pamatojās uz to, raksta B. Meisners.

ka Krievijas (Padomju Savienības formā) un Vācijas jauna nostiprināšanās notika «zem totalitāru režīmu un imperiālistisku mērķu zīmes» (193. lpp.). Viņu sadarbības epizode noveda līdz 1939. gada rudens Hitlera un Staļina paktam, kas veidoja izejas punktu Padomju Savienības bruņotajai intervencei Baltijā, kuras sekas bija Baltijas nāciju neatkarības zaudēšana (193. lpp.).

B. Meisners uzskata, ka no divu totalitāru valstu slepenās vienošanās «Padomju Savienībai nevarēja izrietēt nekādas īpašas tiesības attiecībā uz Baltijas valstīm, jo mūsdienu starptautiskajām tiesībām ir noraidošā attieksme pret interešu sfēru sadalīšanas iespēju no lielvalstu puses un pirmām kārtām jau tās nepieļauj nekāda veida bruņotu intervenci interešu sfērā, uz kuru pretendē kāda lielvalsts» (193. lpp.).

«Baltijas brīvvalstu pārveidošanu sociālistiskās padomju republikās», kā uzsver B. Meisners, vadīja PSRS pārstāvji: A. Ždanovs, atrazdamies Tallinā, A. Višinskis — Rīgā un V. Dekanovs — Kauņā. Komunistiskā vēlēšanu bloka lozungs sākotnēji bija triju Baltijas republiku valstiskās neatkarības saglabāšana. Jauno lozungu par pievienošanos Padomju Savienībai A. Ždanovs pasludināja tikai pēc savas atgriešanās no Maskavas 1940. gada 17. jūlijā (195. lpp.).

Padomju Savienības mēģinājumus attaisnot slepenās vienošanās ar Hitleru, no tām izrietošo agresiju pret Baltijas valstīm un šo valstu aneksiju, motivējot to, piemēram, ar savām drošības interesēm, B. Meisners neuzskata par pamatotiem. «Padomju Savienības ārējā drošība,» raksta autors, «lielā mērā bija nostiprināta ar triju Baltijas valstu [un PSRS. — P. O.] savstarpējās palīdzības saistībām un savstarpējās palīdzības paktoš paredzētajām bāzēm. Tiešie draudi Padomju Savienībai 1940. gada vasarā vēl nepastāvēja. Ja arī šo padomju attaisnošanos pieņemtu par pamatotu, tad pēc uzvaras karā Padomju Savienības pienākums būtu atjaunot Baltijas valstu sākotnējo statusu» (198. lpp.).

«Objektīvi vērtējot Baltijas gadījumu no mūsdienu starptautisko tiesību viedokļa,» secina autors, «jānonāk pie slēdziena, ka, vadoties no aneksiju aizlieguma, vardarbīga Baltijas valstu iekļaušana Padomju Savienībā nav spēkā. Līdz ar to Baltijas valstis būtu jāuzskata par apgabaliem, kurus arvien vēl okupē Padomju Savienība. Trijās Baltijas valstīs pastāvošajam režīmam tiesiskā un morālā ziņā trūkst nepieciešamās leģitīmācijas» (198. lpp.).

Taču, kā tālāk atzīmē B. Meisners, īstenība bieži vien atšķiras no teorijas. Starptautiskās tiesības, kā zināms, ir nepilnīgas, jo tām nav varas, kas spētu novērst pastāvošu netaisnību. Pasaules suverēnās valstis kā starptautisko tiesību subjekti katru

gadījumu izvērtē atsevišķi. Tāpēc dažādu valstu prakse Baltijas jautājumā ir atšķirīga.

Pašreizējo Baltijas valstu statusu B. Meisners raksturo šādi: «Tām valstīm, kuras aneksiju nav atzinušas *de iure*, Igaunija, Latvija un Lietuva turpina pastāvēt starptautiski tiesiski. Tās gan ir zaudējušas savu neatkarību, taču joprojām saglabā noteiktas suverenitātes tiesības, kurām pirmām kārtām ir nozīme pilsonības un īpašuma tiesību jautājumos. Tām valstīm, kuras aneksiju ir atzinušas *de iure*, Baltijas nācijas savu valstisko patstāvību ir zaudējušas pilnā mērā. Būtiska nozīme ne tikai valstiskā politiskā, bet arī starptautiski tiesiskā ziņā ir faktam, ka pie pirmās grupas, kura triju Baltijas valstu aneksiju *de iure* nav atzinusi un tāpēc iziet no to starptautiski tiesiskās valstu tālākas pastāvēšanas, pieder vairākums Rietumvalstu ar Savienotajām Valstīm priekšgalā» (199. lpp.).

V. Slaus¹⁶ savu rakstu «Izmaiņas Baltijas zemju sociālajā struktūrā» sāk ar šādām ievadtēzēm: «Visās trijās Baltijas zemēs kopš 19. gs. otrās puses risinājās dziļas sociālas pārmaiņas, kuru cēloņi meklējami kā politiskajās, tā arī ekonomiskajās un demogrāfiskajās izmaiņās. Šiem procesiem, kuri bija vērojami arī citās Eiropas daļās, klāt nāk fakts, ka abu pasaules karu katararbība vairākas reizes gāja pāri visām trijām zemēm: pāri Lietuvai un Igaunijai — piecas reizes, pāri Latvijas centrālajai daļai — pat sešas reizes... Turklāt 19. gs. pēdējās ceturksnīgades un 20. gs. pirmie 14 gadi — tā devētais miera laiks kara impērijā — iezīmējās ar strauju attīstību visās jomās; priekšgalā atradās vēlākā Latvija ar Rīgu, tai sekoja vēlākā Igaunija un ar atstarpi — vēlākā Lietuva» (219. lpp.).

Autors, runājot par uzplaukuma laiku no 1901. līdz 1914. gadam, Rīgu sauc par Baltijas reģiona kopējās attīstības «motoru» (222. lpp.). Rīga gadsimta sākumā kļuva par Krievijas galveno jūras tirdzniecības ostu, vispirms pārspējot Tallinu, vēlāk Odesu un visbeidzot arī Pēterburgu. 1913. gada 5. decembrī Rīgā bija 514451 iedzīvotājs, un V. Slaus izdara secinājumu, ka tad «Rīga latviešu tautai faktiski jau bija kļuvusi par lielu» (222. lpp.); pilsēta bija uzsūkusi lielu daļu ne tikai apkārtējo mazpilsētu, bet arī lauku un pat vēlākās Igaunijas un Lietuvas iedzīvotāju; latviešu un arī baltvācu sekmīgas karjeras iespējas Rīgā sāka sa-

¹⁶ Vilfrīds Slaus (*Schlau*) ir dzimis 1917. gadā Velikijustjugā. Skolas un jaunības gadus pavadījis Jelgavā. 1970. gadā aizstāvējis doktora disertāciju politiskajā socioloģijā un jaunāko laiku sociālajā vēsturē. Kopš 1979. gada Maincas universitātes profesors. Publikācijas galvenokārt par «izraidītajiem» (tas ir, par tiem miljoniem vāciešu, kuri 2. pasaules kara beigās bija spiesti atstāt savas dzimtas vietas un pārcelties uz dzīvi Vācijā tās jaunajās robežās) un viņu integrāciju VFR. Pašreiz pensionārs.

mazināties, viņi aizvien biežāk devās meklēt darbu Krievijā, savukārt — sevišķi šī uzplaukuma posma pēdējos gados — Rīgā sāka pieaugt krievu iecelotāju skaits.

Atšķirībā no igauņiem un latviešiem daudzi lietuvieši šajā laikā izejoja uz Ameriku. Pirms 1. pasaules kara sākuma apmēram viena trešdaļa lietuviešu jau atradās okeāna otrā krastā, galvenokārt ASV un Kanādā (223. lpp.).

Autors sīki raksturo Baltijas tautu milzīgos materiālos un cilvēku zaudējumus 1. pasaules kara laikā. Sevišķi katastrofāli tie bija latviešiem. No 2 552 000 Latvijas iedzīvotāju (1914. g.) pēc kara bija palicis tikai 1 596 131 (1920. g.), tātad bija zaudēti 38,5% iedzīvotāju. Rīgas iedzīvotāju skaits samazinājās attiecīgi no 530 500 līdz 220 000 (222., 225. lpp.).

Baltijas tautām uzsākot valstiskās neatkarības ceļu, vislabākās starta pozīcijas izrādījās igauņiem.

Runājot par laiku pēc 2. pasaules kara, autors atzīmē, ka Rīga «atkal ir Baltijas ekonomiskā reģiona, kā arī Baltijas Kara apgabala neapšaubāma metropole». Rīga kļuva par pārsvarā krievu pilsētu, kurā var ērti dzīvot, neapgūstot pat elementāras latviešu valodas zināšanas. Latviešu īpatsvars Rīgā tuvojās vienai trešdai, līdzīgi kā tas bija ar baltvāciem 1881. gadā, un vispār latviešu un igauņu liktenis autoram šķiet arvien līdzīgāks baltvācu liktenim pirms 1939. gada (235. lpp.).

Būtisks raksta trūkums ir tas, ka izmantota tikai vācu valodā iznākusi literatūra, un tas, ka nav ņemti vērā pēdējās tautskaites dati. Trūkst arī to pasākumu analīzes un vērtējuma, kas pēdējos gados tiek veikti Baltijas valstīs demogrāfiskās situācijas normalizēšanai.

Grāmatas otro daļu «Baltijas nācijas pētniecībā un kā mācību priekšmets (*in Forschung und Lehre*)» ievada F. Šolca¹⁷ raksts «Baltijas valodas pētniecībā un kā mācību priekšmets VFR augstskolās».

Raksta sākumā autors dod samērā plašu ieskatu vēsturē, cita starpā atzīmējot, ka baltu valodas «nonāk Eiropas zinātnes uzmanības lokā 19. gs. sākumā, kad indoģermāņu valodniecība atklāja vairākuma Eiropas valodu ģenētisko radniecību ar indiešu un irāņu valodām» (247. lpp.). Vispirms zinātnieki pievērsušies lietuviešu valodai «tās arhaiskās struktūras dēļ».

Arī šodien, raksta autors, baltistika ir indoeiropiešu valodniecības nozare. Tā ir tipisks neliels pētniecības priekšmets ar mazu

¹⁷ Frīdrihs Šolcs (*Scholz*) ir dzimis 1928. gadā Hamburgā, profesors, Minsteres Vestfāles Vilhelma universitātes Slāvu-baltu semināra direktors. Doktora disertāciju aizstāvējis vispārējā un salīdzinošajā valodniecībā. Viena no pēdējām publikācijām — «Die Literaturen des Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung» (Opladen, 1989).

studentu skaitu. Tāpēc lietuviešu, latviešu un igauņu valoda pār-svarā gadījumu tiek apgūta valodas kursos, kuru mērķis nav šo valodu praktiska iemācīšanās, bet gan drīzāk spēja ar šīm valo-dām rīkoties zinātniski — pirmām kārtām valodnieciski. Vācijā baltistika šādā veidā pastāv Getingenē, Heidelbergā un Kon-stancē.

Baltistikai labvēlīgāks liktenis ir Minhenes, Bonnas un Min-steres universitātē. Minhenē un Bonnā labā līmenī ir ne tikai baltu valodniecība, bet mācību plānos ir ietverta arī lietuviešu un latviešu folklorā un daiļliteratūra. Bet galvenais — šajās uni-versitātēs baltu valodu praktiskai apgūšanai tiek pievērsta daudz lielāka uzmanība nekā citās Vācijas universitātēs. Bonnas uni-versitātē kopš 1972. gada lekcijas baltu valodās lasa latvietis — maģistrs A. Grasis (dz. 1942. g.). Saskaņā ar kadru nodrošinā-jumu Minhenē uzsvars ir likts uz lietuviešu valodu, bet Bonnā — uz salīdzinošo baltistiku un latviešu valodu.

Minsteres universitātes Slāvu semināru 1955. gadā pārdēvēja par Slāvu—baltu semināru zināmā mērā tādēļ, ka toreiz Minster-tuvumā dzīvojošais Jānis Jaunsudrabiņš semināra bibliotē-kai uzdāvināja daudzas latviešu grāmatas. Kopš 1968. gada baltu filoloģija universitātē ir iekļauta maģistra un doktora eksāmenu priekšmetu sarakstā. Kopš 1969. gada praktisko latviešu valodu pasniedz latvietis O. Rozītis (dz. 1926. g.). Tālākas nākotnes mēr-ķis varētu būt atsevišķas Baltu filoloģijas katedras nodibināšana Minsteres universitātē, kā tas līdz šim Rietumeiropā ir tikai Stok-holmā.

Latviešu valodas apgūšanu Minsterē, pēc autora domām, vei-cina tas, ka šajā pilsētā atrodas vienīgā brīvās pasaules latviešu ģimnāzija un kopš 1968. gada — Latviešu kultūras centrs.

Pašreiz Minsteres universitātē uzsākta īpaša projekta īsteno-šana, kura būtība ir lietuviešu, latviešu un igauņu valodu prak-tisku kursu atvēršana visu specialitāšu studentiem. Šo kursu va-dāšanu ir uzņēmies raksta autors. Kursus finansē fonds «*Volks-wagenwerk*».

Kopumā Vācijā no Baltijas valodām visvairāk tiek pētīta un pasniegta lietuviešu valoda, daudz mazāk — latviešu un pavisam nedaudz — igauņu valoda.

Kā sava raksta «Baltijas zemju pētniecība VFR mūsdienās» sākumā atzīmē M. Helmanis¹⁸, īpašu Baltijas pētniecības centru pirmskara Vācijā nebija, te varētu atzīmēt tikai Kēnigsbergas uni-

¹⁸ Manfreds Helmanis (Hellmann) ir dzimis 1912. gadā Rīgā. Daudz pub-likāciju par Krievijas vēsturi, kā arī par Baltiju viduslaikos. Pensionēts pro-fesors.

versitāti, kur darbojās vēsturnieks H. Rotfelss un viņa sekotāji (259. lpp.).

1951. gadā Vācijā nodibinājās Baltijas vēstures komisija, kurai pēc ieceres bija jāklūst par baltvācu vēstures pētniecības centru (261. lpp.). Komisijā apvienotie baltvācu vēsturnieki izvērsa plašu sadarbību arī ar latviešu un igauņu vēsturniekiem emigrācijā, bet pēdējos gados — ar pētniekiem Baltijā. Komisija ir 1950. gadā Marburgā dibinātās J. G. Herdera Pētniecības padomes biedre, un viens no tās valdes locekļiem H. Veiss kļuva par Marburgā dibinātā J. G. Herdera institūta bibliotēkas vadītāju, kurā plānveidīgi tiek vāktas grāmatas, periodiskā prese u. tml. materiāli arī par Baltiju.¹⁹

Autors īpaši atzīmē trīs periodiskos izdevumus, kuros regulāri tiek atspoguļoti pētījumu rezultāti par Baltiju. Tie ir *«Jahrbuch des baltischen Deutshtums»*, *«Osteuropa»* un *«Zeitschrift für Ostforschung»*.

Sodien gandrīz visās VFR universitātēs, kā atzīmē autors, pastāv Austrumeiropas vēstures katedras, taču sakarā ar darba apjomu ne to vadītāji, ne līdzstrādnieki nevar koncentrēties uz Baltijas pētīšanu. Izņēmums ir trīs gadījumi. Tā, Getingenē savā laikā darbojās R. Vitrams, kurš bija viens no Baltijas vēstures komisijas dibinātājiem un tās ilggadējs vadītājs. Tagad tur darbojas pašreizējais komisijas priekšsēdētājs G. fon Pistolkorss²⁰. Hamburgā lekcijas par Hanzas savienības un Austrumeiropas vēsturi lasīja P. Johansens, tagad Baltijas viduslaiku vēsturi tur pēta F. Benninghovens, N. Angermanis un vēl daži vēsturnieki. Un, visbeidzot, Ķīlē ar Baltijas vēstures pētīšanu nodarbojas G. fon Rauhs, kurš ir izveidojis savu skolu (M. Garlefs, H. Neišefers u. c.).

Autors īsi raksturo Baltijas institūtu Kēnigšteinā (Hesenes federālā zeme), kur sadarbojas igauņu, latviešu, lietuviešu un vācu pētnieki un kas kopš 1961. gada Dr. Andriņa Namsona vadībā izdod rakstu krājumu *«Acta Baltica»*, kura pēdējais 25./26. numurs ir iznācis par 1987./1988. gadu.

Un, visbeidzot, M. Helmanis min jaunāko rakstu krājumu *«Baltisches Jahrbuch»*, kura izdevējs ir Baltiešu kristīgo studentu savienība Bonnā, redaktori — Dainuvīte un Andrejs Urdzes, kā arī Arturs Hermanis.

Raksta noslēgumā autors īsi raksturo galvenās publikācijas par Baltijas visjaunāko laiku vēsturi, kuras ir iznākušas Vācijā.

¹⁹ Sīkāk par šīm institūcijām sk.: Озолин П. Исследовательский совет и Институт им. И. Г. Гердера // Зарубежная литература о Латвии. — Рига, 1984. — Вып. 2. — С. 202—212.

²⁰ G. fon Pistolkorss ir šajā rakstā aplūkojamās grāmatas pirmā raksta autors.

P. Kegbeins²¹ savā rakstā «Par bibliotēku fondu kopkatalogu veidošanu un to koordināciju Baltijas reģiona izpētei Vācijas Federatīvajā Republikā», kā pats izsakās, pirmo reizi mēģina raksturot to bibliotēku fondu uzskaiti un koordināciju, kuri izmantojami Baltijas reģiona pētniecībā Vācijā.

Savu rakstu autors sāk, raksturojot nepieciešamību koordinēt bibliotēku darbību, grūtības, ar kurām nākas saskarties, un pirmos rezultātus.

Par sevišķi būtisku autors uzskata kopkatalogu, kuru, pamatojoties uz 30 bibliotēku katalogiem, par Vidusaustrumeiropu (*Ostmitteleuropa*), tajā skaitā arī par Baltijas valstīm, veido J. G. Herdera institūts Marburgā.

H. J. Uibopū sava raksta «Mūsdienu Baltijas pētniecība Austrijā» sākumā konstatē, ka Baltijas valstu neatkarības laikā Austrijā studēja daudz studentu no Baltijas, «tomēr Baltijas pētniecība Austrijā šajā laikā ir minimāla» (276. lpp.), Austrijā uz Baltiju attiecās tikai viena disertācija valsts tiesību jomā. Izejot no šī viedokļa, droši vien varētu uzskatīt, ka pēc 2. pasaules kara Baltijas pētniecības apjoms ir dubultojies, jo šajā laikā Austrijā aizstāvētas divas disertācijas filozofijā.

Autors atzīmē vairākus situāciju raksturojošus faktus. Zalcburgas universitātē 1965. gadā tika nodibināts Valodniecības institūts. Gan tā dibinātājs, gan arī pašreizējais institūta vadītājs profesors Pangls nodarbojas ar baltu valodām, it īpaši ar lietuviešu valodu. Pateicoties ciešajiem Zalcburgas un Viļņas universitātes kontaktiem, ir palielinājies grāmatu un žurnālu fonds par Lietuvu, pastāvīgi tiek abonēti divi Lietuvas žurnāli. Institūtā ir grāmatas lietuviešu, latviešu un igauņu valodā.

Vīnes universitātē kopš 1974. gada pastāv Somugristikas institūts.

Baltistikas fondus Austrijas bibliotēkās, raksta autors, «nevar uzskatīt par pārmērīgi bagātiem» (277. lpp.). Katrā nozīmīgākajā Austrijas bibliotēkā atrodas pāris simtu izdevumu par katru Baltijas valsti.

Raksta noslēgumā H. J. Uibopū izklāsta savu zinātnisko darbību Starptautisko tiesību institūtā Zalcburgā, un tā galvenokārt skar likumdošanu un tiesību zinātnei Igaunijā, informē par savu un sava institūta ciešo sadarbību ar kolēģiem Igaunijā.

²¹ Pauls Kegbeins (*Kaegbein*) ir dzimis 1925. gadā Tartu. Studējis vēsturi un ģermānistiku Berlīnē. No 1975. gada Kēlnes universitātes profesors bibliotēku zinātnēs. Daudzu publikāciju autors par bibliotēku sistēmu un par Baltiju. Kopš 1979. gada katru gadu sastāda un žurnālā «*Zeitschrift für Ostforschung*» publicē bibliogrāfiskus apskatus par Baltiju.

S. Miliniemi²² rakstā «Mūsdienu Baltijas pētniecība Somijā» savu uzmanību koncentrē tikai uz Baltijas historiogrāfiju un nekadus citus Baltijas pētījumus Somijā neapskata. Somijā veiktās Baltijas pētniecības vispārējo fonu, kā atzīmē autors, «veido pagājušā gadsimta beigās modušās jūtas par igauņu un somu izcelsmes radniecību» (281. lpp.). Zīmīgi šajā ziņā bijuši dziesmu svētki Igaunijā 1869. gadā. Kontakti ar Somiju igauņiem devuši spēcīgus impulsus, piemēram, rakstniece Lidija Koidula (1843—1886) pacilāti runājusi par saitēm starp Somiju un Igauniju savā dzejoļu krājumā «*Soome sild*» (Somu tilts). To, cik svarīga ir Igaunijas un Somijas tuvināšanās kultūras jomā, uzsveris arī Karls Roberts Jakobsons (1841—1882), viens no vadošajiem igauņu nacionālās atmodas darbiniekiem. Vēlāk, sevišķi pēc gadsimtu mijas, igauņi devās uz Somiju, lai studētu Helsinku universitātē vai citās augstākajās mācību iestādēs. Pēc 1905. gada revolūcijas daudzi pazīstami Igaunijas rakstniecības un politikas dzīves pārstāvji meklēja patvērumu Somijā. Bija arī citi kontakti, taču autors uzskata, ka kustība pa «somu tiltu» pirms 1. pasaules kara intensīvāka bija virzienā no Igaunijas uz Somiju, nevis otrādi.

Somu pētnieki sākotnēji pievērsās galvenokārt vēsturiskajai pagātnei, tam laikam, kad varētu meklēt kopsomisko posmu. Taču pēdējos 20 gados viņu uzmanība koncentrējas uz Baltijas visjaunāko laiku vēsturi, it sevišķi uz abu pasaules karu laiku. Autors šī posma nozīmīgumu skaidro šādi: «Pēdējās lielās pārmaiņas Baltijas reģionā ir saistītas galvenokārt ar abiem pasaules kariem: pirmā pasaules kara laikā Somija un Baltijas republikas ieguva savu patstāvību, kuru Baltijas zemes otrajā pasaules karā atkal zaudēja; turklāt bija apdraudēta arī Somijas patstāvība. Šo laikaposmu Somijas vēstures pētīšana tieši var palīdzēt izprast Baltijas likteni un otrādi» (283. lpp.).

Somu zinātnieks Kalervo Hovi ir pētījis Francijas politiku attiecībā uz Baltiju no 1917. līdz 1921. gadam un nonācis pie secinājuma, ka Francijas politika 1. pasaules kara laikā un pēckara izkārtojuma bija vērsta uz to, lai ar mazo (arī Baltijas) valstu palīdzību: 1) izveidotu izolācijas zonu («sanitāro kordonu») boļševisma atvairīšanai un 2) uzceltu aizsargvalni pret Vācijas draudiem (283. lpp.). Savukārt citā savā pētījumā «Interesu sfēras Baltijā. Somija Polijas austrumu politikas ietvaros, 1919—1922»²³ K. Hovi analizē hipotēzi, ka Polija 1919. gada beigās un

²² Sepo Miliniemi (*Mylliniemi*) ir dzimis 1937. gadā Somijā, filozofijas zinātņu doktors, Hemēlinnas arhīva vadītājs Somijā. Publikācijas galvenokārt par Baltijas visjaunāko laiku vēsturi.

²³ *Hovi K. Interessensphären im Baltikum. Finland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919—1922 // Studia historica. — Helsinki, 1984. — N 13.*

1920. gada sākumā izteikusi Somijai priekšlikumu sadalīt Baltiju interešu sfērās tā, ka Igaunija tiktu iekļauta somu, bet Latvija un Lietuva — poļu interešu sfērā. Ja arī par to nav bijis nekādu konkrētu vienošanos, tad tomēr šāda politika *de facto* izpaudās.

S. Miliniemi izklāsta arī savu Baltijai veltīto darbu galvenās idejas. Savā pētījumā «Baltijas krīze, 1938—1941»²⁴ S. Miliniemi centies noskaidrot, cik reāla ir bijusi Baltijas valstu pasludinātā neitralitāte un kā skaidrojama PSRS politika. Padomju Savienības politiku Baltijā tā sauktajā bāzu posmā un tās politiku attiecībā uz Somiju Ziemas kara laikā autors ir tiecies skatīt kā vienu veselumu.

Par šī pētījuma turpinājumu autors uzskata savu darbu «Baltijas zemju jaunais izkārtojums, 1941—1944. Par vācu okupācijas politikas nacionālsociālistisko saturu».²⁵ Pēc viņa domām, vācu okupācijas sekas vēl joprojām negatīvi atsaucas arī uz Baltijas attīstību mūsdienās. Vispirms tas attiecas uz demogrāfisko struktūru. Daudzas nacionālo minoritāšu grupas gandrīz pilnīgi pazuda no Baltijas (vācieši, ebreji, zviedri), pamatiedzīvotāji cieta lielus zaudējumus karadarbības, piespiedu deportāciju, mobilizāciju un kara pēdējā fāzē arī masu bēgļu gaitu rezultātā. Kad 1944. gadā Baltiju atkal ieņēma Sarkanā armija, sākās izrēķināšanās par patiesu vai iedomātu sadarbību ar vāciešiem. «Tā vācu okupācija netieši veicināja Baltijas etnisko rusifikāciju,» konstatē autors (285. lpp.).

Pašreizējais Somijas vēstnieks Apvienoto Nāciju Organizācijā Keijo Korhonens ir pētījis Somijas lomu padomju diplomātijā no Tartu miera līguma (1921. g.) līdz Ziemas karam. K. Korhonens bieži velk paralēles ar Baltiju un konstatē, ka Somijai padomju diplomātijā ir bijusi savdabīga dubulta loma, te tā tikusi uzskatīta par Baltiju, te par ziemeļvalsti. 1939. gadā Somija, pēc Molotova terminoloģijas, bija Baltijas valsts.

Osmo Jusila savā jaunākajā grāmatā «Terijoki valdība»²⁶ meklē atbildi uz jautājumu, ko Padomju Savienība gribēja panākt ar Tautas valdību O. Kūsinena vadībā, kuru tā nodibināja 1939. gada 1. decembrī pēc Ziemas kara sākuma. Šī valdība bija sastādīta no somu komunistiem, kuri dzīvoja emigrācijā Padomju Savienībā. Tikai 1940. gada janvāra beigās Padomju Savienība bija ar mieru vest sarunas ar oficiālo Somijas valdību. O. Jusila ir uzskatījis par iespējamu un mērķtiecīgu šo salīdzinošo skatījumu attiecināt uz Padomju Krievijas iekšpolitiku

²⁴ Mylliniemi S. Die baltische Krise, 1938—1941. — Stuttgart, 1979.

²⁵ Mylliniemi S. Die Neuordnung der baltischen Länder, 1941—1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. — Helsinki, 1979.

²⁶ Jussila O. Terijoen hallitus. — Helsinki, 1985.

1918.—1921. gadā Pilsoņu kara laikā un tās pielietojumu dažādās impērijas daļās. Cita starpā viņš ir pētījis, kā toreiz revolūcija tika izplatīta ar Sarkanās armijas palīdzību. Pētniekam palīdz tas, ka attiecībā uz šo periodu ir pieejams daudz vairāk materiālu nekā par 1939.—1940. gadu. Publicētais materiāls, kā to uzsvēr Miliniemi, daudzviet apšaubā oficiālo vēstures ainu, saskaņā ar kuru strādnieku un zemnieku revolūcija izplatījās kā spontāna revolūcija. O. Jusilas darbā tiek izklāstīts Gruzijas piemērs. Saskaņā ar autora minētajiem faktiem 1921. gada sākumā V. I. Ļeņins Politbirojā lika priekšā divsliežu (*zweigleisig*) darbības plānu. No vienas puses, ar Gruziju bija jāuztur normālas diplomātiskas attiecības, bet, no otras puses, bija jāveic priekšdarbi valdības gāšanai un jāatbalsta gruzīnu revolucionāri. Tas nozīmēja, ka Gruzijas Komunistiskajai partijai tika doti norādījumi sākt sacelšanos un Sarkanajai armijai — pavēle palīdzēt sacelšanās dalībniekiem. J. Staļinam uzdeva vadīt šo otro darbības līniju, t. i., gatavot sacelšanos. Šis piemērs, kā norāda S. Miliniemi, «viegli izraisa asociācijas ar padomju valdības divsliežu politiku Baltijā 1940. gada pavasarī» (287. lpp.).

Raksta noslēgumā autors atzīmē, ka Baltijas pētniecība Somijā tematiski ir visai ierobežota — tā orientējas galvenokārt uz visjaunāko laiku politisko vēsturi. Baltijas un Padomju Savienības pētniecība vispār Somijā ir samērā maz institucionalizēta — Padomju institūts (*Neuvostoliittoinstituutti*) galvenokārt risina tikai kultūras un augstskolu stipendiātu apmaiņas jautājumus.

K. Kangeris²⁷ savā rakstā «Mūsdienu Baltijas pētniecība Zviedrijā» Austrumeiropas pētījumu ietvaros izseko Baltijas pētniecības attīstībai Zviedrijā. Šīs disciplīnas iedibinās un plašāku attīstību gūst tikai 70. gados. Līdz tam laikam šajās jomās darbojās atsevišķi pētnieki. Kā Zviedrijas galveno Austrumeiropas pētniecības centru autors raksturo Upsalas universitāti, kur jau 1970. gadā tika nodibināta attiecīga nodaļa, kura vēlāk pārtapa Austrumvalstu pētniecības institūtā. Otrajā vietā autors min Lundas universitāti, «kurā pastāv stingras Austrumeiropas pētniecības tradīcijas» (291. lpp.). Tālāk seko Stokholmas universitāte, kura tagad kā atsevišķu reģionu pēta Baltiju. Arī Ģēteborgas un pēdējā laikā Ūmeo universitātē tiek pētīta Austrumeiropa.

Visās šajās universitātēs kā semināru vai noslēguma darbi

²⁷ Kārlis Kangeris ir dzimis 1948. gadā Vācijā. Minsteres universitātē studējis psiholoģiju, kā arī visjaunāko laiku vēsturi un Austrumeiropas vēsturi. Kopš 1983. gada Stokholmas universitātes Baltijas studiju centra zinātniskais līdzstrādnieks; Stokholmas universitātes Vēstures institūta doktorands (tēma — Zviedrijas un Latvijas attiecības no 1918. līdz 1934. gadam). Sk., piem., viņa rakstu: Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944. gadā // Vācija un Baltija. — Rīga, 1990. — 129.—139. lpp.

tiek veikti nelieli pētījumi Baltijas vēsturē, politiskajās zinātnēs, socioloģijā, antropoloģijā un citos priekšmetos, kam ir sakars ar šo tēmu. Noslēguma darbus registrē un uzglabā universitāšu bibliotēkās.

Zviedrijas universitātēs ir iespējams apgūt latviešu, lietuviešu un igauņu valodu.

Stokholmas universitātes Slāvu un baltu valodu institūtā (*Institutionen för slaviska och baltiska språk*) kopš 1970. gada pastāv Baltistikas katedra. Pēc tam kad 1983. gadā pensijā aizgāja tās dibinātāja un ilggadējā vadītāja profesore Velta Rūķe-Draviņa, to vadīja norvēģu profesors Helge Rinholms (nesen pieņāca ziņa par H. Rinholma nāvi). No abām baltu valodām šeit dominē latviešu valoda. 1987. gada pavasara semestrī baltistiku studēja 40 studenti, to skaitā desmit doktorandi. Kopš 1983. gada sērijas «*Acta Universitatis Stockholmiensis*» ietvaros baltisti publicē savu izdevumu «*Stockholm Studies in Baltic Languages*».

Lundas un Upsalas universitāšu somugru institūtos pastāv igauņu valodas lektorāti. Stokholmas universitātē igauņu valodu pasniedz Somu institūtā.

Stokholmas universitātē kopš 1980. gada pastāv Baltijas studiju centrs (*Centrum för baltiska studier*). Tajā ir četras štata vietas: direktors (no centra dibināšanas līdz 1991. gadam šo amatu ieņēma igauņu izcelsmes vēsturnieks profesors Aleksandrs Loits), divi zinātniskie darbinieki (pašreiz valodniece docente Dr. Baiba Kangere un šī raksta autors K. Kangeris) un viens tehniskais darbinieks. Centrs savā zinātniskajā darbā šobrīd pirmām kārtām orientējas uz Zviedrijas (vai Skandināvijas) un Baltijas attiecību izpēti laikā starp abiem pasaules kariem. Centrs sērijas «*Acta Universitatis Stockholmiensis*» ietvaros izdod savu pētījumu «*Studia Baltica Stockholmiensis*». Centra līdzstrādnieku pienākumos neietilpst mācību darba veikšana, taču citu akadēmisko struktūrvienību mācību procesā viņi nereti piedalās. Plaši tiek izvērsti zinātniskie kontakti ar citiem institūtiem savā zemē un ārzemēs, it īpaši ar Baltijas valstīm.

Runājot par Baltijas pētniecību ārpus universitātēm, K. Kangeris vispirms min Baltijas institūtu (BI) Skandināvijā (*Baltiska institutet*) un raksturo to kā tādu personu organizāciju, kuras ar savu «zinātnisko, literāro un māksliniecisko darbību ir parādījušas savu kompetenci un interesi par BI mērķiem» (293. lpp.). 1987. gadā BI bija 230 biedru. BI ir dibināts 1970. gadā. Kopš 1975. gada epizodiski, bet, sākot ar 1985. gadu, BI saņem regulāru finansiālu atbalstu no valsts. Kopš 1971. gada BI katrus divus gadus rīkoja starptautiskas Baltijas studiju konferences, bet no 1983. gada tās notiek sadarbībā ar Baltijas studiju centru.

Starp abām institūcijām pastāv darba dalīšana: BI ir atbildīgs par kultūras jomu, bet Baltijas studiju centrs — par pētniecības koordināciju un zinātniskajiem kontaktiem (294. lpp.).

Austrumu ekonomikas birojā (*Östekonomiska byrån*), kuru finansē valsts un saimnieciskās aprindas, ekonomisko analīžu ietvaros tiek gatavoti ekspertu slēdzieni par Baltiju. Materiālus par Baltiju ir publicējis arī Ārpolitikas institūts (*Utrikespolitiska institutet*).

Par zināmu raksta trūkumu ir jāuzskata tas, ka šeit nav atsevišķi aplūkotas baltiešu trimdas organizācijas Zviedrijā un to zinātniskais devums,²⁸ un, kaut gan daži baltiešu uzvārdi šajā rakstā ir jau pieminēti, K. Kangeris dod arī kvantitatīvu analīzi K. Arvidsona sastādītai un publicētai bibliogrāfijai par Austrumeiropas pētniecību Zviedrijā.²⁹ Šeit ir minētas publikācijas zviedru, vācu, angļu un franču valodā, kuru autori — baltieši — vai nu dzīvo Zviedrijā, vai arī ilgāku laiku ir šeit darbojušies.³⁰

Runājot par Baltijas pētniecības perspektīvām Zviedrijā, autors izsakās visai pesimistiski. Trimdas latvieši nav sagatavojuši jaunu pētnieku paaudzi. Ja zviedru jaunā paaudze iesaistās Baltijas pētniecībā, tad tikai par laiku pirms 1. pasaules kara, jo tad var iztikt bez Baltijas valstu valodu un pat bez krievu valodas zināšanām. Pašreiz ievērojamākie Baltijas pētnieki zviedri K. Gerners (Lundas universitāte) un J. O. Dellenbrants (Upsalas universitāte), tāpat kā daži citi zviedru zinātnieki, pārvalda krievu valodu, bet neprot nevienu no Baltijas valstu valodām. «Zemes valodas neprašana,» atzīmē K. Kangeris, «var — tas gan nav obligāti — novest pie Baltijas republiku skatījuma caur Maskavas centrālo «krievu filtru»» (296. lpp.). Par pētniecību bremzējošu faktoru autors uzskata arī to, ka akadēmiskā grāda iegūšanai vairāk nav agrākā prestiža.

N. Houps³¹ savā rakstā «Mūsdienu Baltijas pētniecība Lielbritānijā» dod visai kritisku situācijas vērtējumu: «Pētniecība un materiāli par Baltiju ir visai ierobežoti. Tikai daži zinātnieki nodarbojas ar pētniecību un piedalās mācību darbā. Ārpus Londonas un Glāzgovas ir tikai ierobežoti bibliotēku fondi. Emigranti no kādreiz neatkarīgajām republikām maz ir nodarbojušies ar savas dzimtenes visjaunāko laiku vēsturi. Taču tas nenozīmē, ka

²⁸ Par šīm organizācijām sk., piem.: De första batlyktingarna: En antologi om balterna: Sverige. — Norrköping, 1986. — S. 341—349.

²⁹ Arvidsson C. Öststats forskning: Sverige, 1950—1983: Forskningsöversikt och bibliografi. — Stockholm, 1984.

³⁰ Turpat. — 5., 7., 8. lpp.

³¹ Nikolass Houps (*Hope*) ir dzimis 1944. gadā Oksfordā. Studējis divās augstskolās Oksfordā un Maincā. Kopš 1971. gada lasa lekcijas Glāzgovas universitātē par Eiropas vēsturi. Publikācijas galvenokārt par reliģiju un liberalismu Eiropas vēsturē.

par to nebūtu intereses. Vairākumam emigrantu nācās visu sākt atkal no sākuma, tas attiecas gan uz viņu personīgo dzīvi, gan uz zinātni. Nebija arī nekādu kompensāciju. Pie «Eesti Maja», igauņu emigrantu nama Londonā, pastāv komiteja, kurā ir pārstāvētas visas trīs kādreiz neatkarīgās republikas un kura situāciju pašreiz tur savā redzeslokā un sevišķi nodarbojas ar neatkarības jautājumu. Attiecīgā pētniecība Lielbritānijā ir ļoti maz organizēta; zinātnieki gandrīz nesaņem naudu šādiem mērķiem» (299. lpp.).

Autors nosauc divas institūcijas, kas veic attiecīgu pētniecības un mācību darbu: Londonas universitātes Slāvu un Austrumeiropas pētniecības institūts (SSEES) un Glāzgovas universitātes Padomju un Austrumeiropas pētniecības institūts. SSEES jaunāko laiku vēstures docents Dr. D. G. Kirbijs (*Kirby*) pašreiz gatavo grāmatu divos sējumos par Baltijas valstīm. Glāzgovā R. Bīrmanis (*Beermann*) specializējas Baltijas republiku tiesībās pirms un pēc 1940. gada.³² Pats raksta autors cita starpā nodarbojas ar Igaunijas un Vidzemes baznīcu vēsturi. Par mūsdienu Baltijas republikām vairākus darbus ir publicējis Kembridžas universitātes ģeogrāfs Dr. G. Smits.³³ Vairākus svarīgus rakstus ir publicējis Selfordas universitātes politologs Dr. A. Štromass.³⁴

Materiālus par Baltijas tautu sarežģīto vēsturi ilustrē grāmatas pielikumā ievietotās kartes. Grāmatu pārskatāmāku dara īsas ziņas par autoriem (daļa no tām atspoguļota arī šajā apskatā), kā arī personu un priekšmetu rādītājs.

Pēteris Ozoliņš

³² Sk., piem., viņa darbu: Max Weber, Friedrich Engels and the Soviet Baltic Republics // Co-existence. — N 12 (1975). — P. 158—174.

³³ Smith G. The Impact of modernisation in the Latvian Soviet Republic // Co-existence. — N 16 (1979). — P. 45—64; Soziale und geographische Veränderungen in der Bevölkerungsstruktur von Estland, Lettland und Litauen 1918—1940 // Acta Baltica. — N 19/20 (1981). — S. 118—181; The Soviet Baltic Peoples // Encyclopedia of Russia and the Soviet Union. — Cambridge, 1981; Die Probleme des Nationalismus in den drei baltischen Sowjetrepubliken Estland, Lettland und Litauen // Acta Baltica. — N 21 (1982). — S. 143—177.

³⁴ Štromas A. The Baltic problem and peace studies // Journal of Baltic Studies. — N 9 (1978). — P. 3—6; Soviet occupation of the Baltic states and their incorporation into the USSR: Political and legal aspects // East European Quarterly. — N 19 (1985/1986). — P. 286—304, 459—467; The Baltic states // The last empire: Nationality and the Soviet future / Publ. by R. Conquest. — Hoover Institution Press, 1986. — P. 183—217; Prospects for restoring the Baltic states independence // Journal of Baltic Studies. — N 17 (1986). — P. 256—279.

LATVIEŠI UN IMPĒRIJA

Levit E. Der politische Konflikt zwischen den Selbstbestimmungsbestrebungen und dem sowjetischen Herrschaftsanspruch in Lettland // Dokumentation Ostmitteleuropa. — 1988. — Dez. (Marburg a. Lahn). — 123 S.

Levits E. Politiskais konflikts starp pašnoteikšanās centieniem un padomju virskundzības pretenzijām Latvijā.

Mūsu atmodas laikā un pārejas periodā uz neatkarību ir daudz paveikts, atjaunojot latviešu vēsturisko atmiņu, jo sevišķi — aizpildot robu visjaunākās vēstures zināšanās. Tomēr no sabiedrisko zinātņu viedokļa pēdējos gados uzkrātais lielākoties ir «jēlmateriāls» — dokumenti, atmiņas, fakti un notikumu izklāsti. Ir arī ļoti daudz uz vēsturisko pieredzi balstītas aktuāli politiskas publicistikas. Salīdzinoši daudz retāki ir mēģinājumi sistemātiski un konceptuāli analizēt un aptvert to, kas ar mūsu tautu noticis pēdējos gadu desmitos. Vēl retāk sastopam pašu pēdējo 3—4 gadu dinamiskās attīstības bezkaislīgus izvērtējumus. Šis darbs acīmredzot vēl priekšā. Nevienu nevajadzētu īpaši pārliecināt par tā nepieciešamību: rezultāti būs vajadzīgi gan Latvijas vēstures mācīgrāmatu rakstītājiem, gan tiem, kam mūsu stāvoklis būs jāskaidro citu valstu pilsoņiem, gan mums visiem — lai saprastu šodienas norises plašākā perspektīvā.

Nevienam, kas mēģinās veikt šos uzdevumus, nevajadzētu apiet Vācijā dzīvojošā, bet Latvijā ļoti pazīstamā politologa Egila Levita nozīmīgo pētījumu «Politiskais konflikts starp pašnoteikšanās centieniem un padomju virskundzības pretenzijām Latvijā». Pētījums ir balstīts uz autora 1985. gadā Hamburgas universitātē aizstāvēto diplomdarbu politoloģijā un papildināts, aptverot notikumus Latvijā līdz 1989. gada aprīlim.

Darbs sastāv no trim daļām. Pirmajā aplūkota latviešu brīvības centieni un PSRS centrālās varas konflikta būtība un attīstība laikposmā līdz 1985. gadam. Otrā daļa veltīta latviešu politiskās pretestības dažādu veidu izklāstam. Trešajā iztirzātas politiskās pārmaiņas Latvijā «glasnostj» un «perestroikas» apstākļos.

PAVERDZINĀŠANAS MEHĀNISMI

Pirmajā daļā «Konflikts starp padomju virskundzības pretenzijām un nacionālās atbrīvošanās centieniem Latvijā» detalizēti

izklāstīta šī konflikta rašanās vēsture: vācu—padomju neuzbrukšanas pakta noslēgšana un padomju iebrukums. Tālāk autors pievēršas padomju virskundzības politikas instrumentārija analīzei. Viņš aplūko četrus galvenos tā veidus:

- 1) represīvie pasākumi ārējās paklausības nodrošināšanai,
- 2) lojālas iedzīvotāju bāzes radišana, nometinot Latvijā krievu iebraucējus,
- 3) pasākumi latviešu iedzīvotāju lojalitātes nodrošināšanai,
- 4) «pareizās» domāšanas ieaudzināšanas pasākumi.

Aplūkojot masu represijas, kas turpinājās līdz 1951. gadam. E. Levits uzsver, ka tās pilnībā atbilst genocīda nozieguma sastāvam pēc 1948. gada ANO konvencijas, jo bija vērstas pret noteiktu iedzīvotāju grupu kā tādu, nevis pret atsevišķām personām to konkrēto nodarījumu dēļ, nežēlojot arī sievietes, bērnus un sirmgalvjus.

Balstoties uz Ā. Šildes pētījumiem, E. Levits min masu represiju upuru kopskaitu: 1940./41. gadā — 35 828, no 1944./45. līdz 1951. gadam — 220 000—290 000. Tātad saskaņā ar šiem datiem 13—17% no Latvijas iedzīvotājiem kļuva par padomju masu represiju upuriem.

Paralēli masu represijām jau no padomju okupācijas sākuma represijas tika vērstas arī pret konkrētiem cilvēkiem, kuri pretojās režīmam. Autors atzīmē, ka «stagnācijas perioda» beigās politiskos procesus pret «atmaskotajiem tautas ienaidniekiem» arvien biežāk pavadīja plašas kampaņas masu informācijas līdzekļos — acīmredzot tāpēc, ka 40. un 50. gadu masu represiju iebiedēšanas efekts, paaudzēm mainoties, sāka lēnām zust un varas iestādes mēģināja to atjaunot, publiski plaši atspoguļojot atsevišķu personu sodīšanu. Kā spilgts piemērs tam kalpo tiesas process pret nelegālās Latvijas Sociāldemokrātijas vadību 1981. gadā, kas tika parādīts arī televīzijā. Tomēr iecerētie mērķi ar to sasniegti netika, drīzāk otrādi — «disidenti» ieguva popularitāti. Tāpēc turpmāk politiskie procesi vairs netika tik plaši nodoti atklātībai.

E. Levits norāda arī uz plašo pārējo soda sankciju sistēmu, kurā ietilpa profesionālās karjeras ierobežojumi, pazemināšana amatā, atlaišana, sodīšana par «parazitismu», ja savlaicīgi neizdevās atrast citu darbu, dzīvokļa nepiešķiršana, neuzņemšana augstskolā u. tml. Īpaša nozīme bija VDK «neoficiālo līdzstrādnieku tīklam», kura radītā neuzticība «atomizēja» sabiedrību, izolojot cilvēkus citu no cita.

Līdzās represijām kā otru svarīgāko padomju vadības lietoto virskundzības instrumentu Latvijā E. Levits uzlūko (pārsvarā) krievu ieceļotāju nometināšanu Latvijā, tādējādi izveidojot pa-

domju varai pilnīgi lojālu un latviešu neatkarības centieniem naidīgu iedzīvotāju slāni. Tālākās iebrucēju iepludināšanas sekas ir labi zināmā iedzīvotāju demogrāfiskā sastāva deformēšana. Pirmskara Latvija, raksta E. Levits, bija tipiska minoritāšu valsts (*Minderheitenstaat*). Eiropā tādu ir daudz — Francija, Spānija, Rumānija, Lielbritānija, Somija, Grieķija u. c. Tās raksturīgas ar to, ka līdzās viēnai izteikti dominējošai «valsts tautai» (*Staatsvolk*) pastāv diezgan ievērojams minoritāšu procents. Rusifikācijas politika panāca to, ka mūsdienās Latvija pēc iedzīvotāju sastāva ir tuvāka «divtautu valsts» (*Zwei-Völker-Staat*) tipam, kāda ir, piemēram, Beļģija.

E. Levits analizē arī sabiedriskās dzīves rusifikāciju, kas vispirmām kārtām izpaudās kā krievu valodas virskundzība, tādējādi sociāli un psiholoģiski jau priekšlaicīgi nostādot latviešus minoritātes lomā. Savukārt divvalodības uzspiešana latviešiem bija priekšnosacījums mūsu dubultai identitātei (latviešu—padomju), kas bija iecerēta kā pārejas posms uz vienu, krievu valodā runājošu «padomju tautu». Šim mērķim kalpoja visai Padomju Savienībai kopējas krieviskas «padomju kultūras» — vērtību sistēmas, domāšanas struktūru, sociālās uzvedības modeļu — uzspiešana.

Kā trešo padomju virskundzības nodrošināšanas līdzekli E. Levits aplūko pasākumus latviešu iedzīvotāju lojalitātes radīšanai. Viņš raksta: «Šī, uz nākotni orientētā politika, kas vērsta uz to, lai nodrošinātu pilnīgu Latvijas piederību Krievijai, resp., Padomju Savienībai, gribēja apkarot nevis konflikta izpausmes, bet gan likvidēt pašu tā kodolu — latviešu iedzīvotāju patstāvīgo politisko apziņu» (30. lpp.).

Sai nolūkā notika cīņa pret latviešu «nepareizo» («buržuāzisko», «nacionālistisko», «lokālistisko») domāšanu. Tā izpaudās tādās formās kā nacionālā kultūras mantojuma likvidēšana, slēpšana vai aizliegšana, ārzemju ietekmju neitralizēšana, «kontrapaganda» u. c.

E. Levits uzskata, ka šāds varas nostiprināšanas ceļš parasti izrādījās neveiksmīgs. Sai sakarā autors min gan to lielo cīņu, ar kādu, par spīti padomju varas pūlīņiem, Latvijā tika uzturēts kultūras mantojums, gan visa ārzemnieciskā augsto prestižu, gan padomju iestāžu veltīgo cīņu pret Līgo svētkiem, gan neizdevušos mēģinājumus «internacionalizēt» dziesmu svētkus.

Paralēli mēģinājumiem apkarot «nepareizo» domāšanu padomju vara centās audzināt komunistiskajiem ideāliem atbilstošu «jauno cilvēku», kura apziņas svarīgākā iezīme bija «bezgalīga uzticība partijai un valstij», tātad arī — pilnīga atteikšanās no jebkādiem mēģinājumiem kritiski analizēt padomju vadības

politiku. Kritiska attieksme jau pati par sevi tika uzskatīta par ķecerību.

Šāda cilvēka apziņas tipa veidošanu Padomju Savienībā atviegloja uz valsti orientētais autoritārās domāšanas veids (*Staatsorientierte autoritäre Denkmuster*), kam Krievijā bija senas un dziļas tradīcijas: «Autokrātiski valdošais cars krievu iedzīvotāju masām bija augstākā autoritāte» (43. lpp.). Padomju vara izmantoja šo tautas nekritiskās padevības un paklausības ieražu, «pārnēsot» to uz jaunajām varas struktūrām.

Atšķirībā no Krievijas un pat lielākās Eiropas zemju daļas, kurās uz valsti orientētā autoritārā domāšana pastāvēja vismaz līdz 19. gadsimta beigām, Latvijā, uzskata E. Levits, šim domāšanas veidam nebija nekādu tradīciju: «Tradicionālā autoritārā domāšana atspoguļojās ģimenes un saimes struktūrā, taču ne identifikācijā ar autoritāru valdītāju vai valdošo (aristokrātijas) kārtu. Valsti, kurai pirms patstāvības [iegūšanas] bija koloniāls raksturs, latvieši vienmēr uztvēra kā kaut ko svešu un apspiedošu. Tāpēc latviešu politiskajai kultūrai tradicionāli ir raksturīgs dziļš naidīgums pret valsti ar visiem tās varas simboliem» (44. lpp.).

Tiesa, neatkarības parlamentārajā periodā (1918.—1934. g.) latvieši ieguva spēcīgu un līdz mūsdienām pastāvošu identifikāciju ar savu nacionālo valsti, tomēr tā nebija orientēta uz konkrētām personībām, jo radikāli demokrātiskā Satversme veicināja biežas personālās izmaiņas. Vienīgi sešos Ulmaņa valdīšanas gados pirmo reizi Latvijas vēsturē iezīmējās autoritārais «vadoņa un tautas» attiecību modelis. Tomēr šis periods, uzsver E. Levits, bija par īsu, lai izveidotu stingru uz valsti orientētu autoritārās domāšanas veidu, nemaz jau nerunājot par to, ka tas varētu tikt vienkārši pārnests uz citas valsts varas struktūrām. Tāpēc šo domāšanu Latvijā vajadzēja nevis saglabāt un pārveidot — kā Krievijā, bet gan radīt no jauna. Tas tika darīts ar visā Padomju Savienībā pieņemtām metodēm un jo sevišķi — ar «militāri patriotiskās audzināšanas» palīdzību. Taču, pēc E. Levita domām, Latvijā šīs audzināšanas iecerētie mērķi parasti palika nesasnēgti — autoritārās domāšanas ieaudzināšanas centieniem biežāk bija gluži pretēji rezultāti.

E. Levits detalizēti analizē vēl vienu latviešu garīgās pakļaušanas veidu — dubultās (padomju—latviešu) identitātes veidošanu kā pārejas posmu ceļā uz vēlamo nākotnes stāvokli, kad latvieši sevi jau pilnībā identificētu ar krieviski runājošo «padomju tautu»: «Latviešu iedzīvotāju politiskās identifikācijas objekts sākotnēji bija patstāvīgā latviešu valsts. Tās vietā 1940. gadā vajadzēja nākt padomju valstij, kur dominētu krievi. Lai padarītu

iespējamu šo pārorientāciju, valsts propagandas aparāts pēc kara mēģināja izveidot padlatvisku (*sowjetleltische*) dubultidentitāti, kurā abi elementi kādu laiku varētu pastāvēt blakus» (46. lpp.).

Šim nolūkam kalpoja izkropļota vēstures aina, kurā selektīvi tika atlasīti padomju varas attaisnošanai izdevīgie fakti, kā arī pēc kara radītā latviešu—padomju kultūra. Tomēr, kā norāda E. Levits, šī kultūra ne vienmēr kalpoja padomju varas stiprināšanai. Lai arī formāli tā bija režimam pakļāvīga, pēc destalinizācijas tā ieguva zināmu patstāvību, kļūdama par latviešu kopienas ierobežotu «atklātības surogātu» (*Ersatzöffentlichkeit*), kuras ietvaros bija iespējama gan latviskās apziņas un kultūras saglabāšana, gan arī citādi aizliegtu tēmu iztirzāšana. Saproto šīs negaidītās attīstības sev nelabvēlīgo virzienu, padomju vara kopš sešdesmito gadu vidus centās arvien vairāk «internacionalizēt», respektīvi, krieviskot, latviešu—padomju kultūru, piemēram, administratīvi nosakot padomju (pārsvarā krievu) tulkotās literatūras proporciju latviski izdodamajā daiļliteratūrā un ierobežojot latviešu autoru darbu izdošanu.

LATVIEŠU PRETESTIBA

Otrajā pētījuma daļā «Latviešu politiskā pretestība» E. Levits sistemātiski aplūko dažādas latviešu pretestības cīņas un opozīcijas formas: aktīvo pretestību — bruņotu partizānu cīņu, politisko pagrīdes darbību, atklāto politisko darbību un sabiedriskās kārtības traucējumus; pasīvo pretestību un latviešu interešu pārstāvēšanu oficiālajās struktūrās. Viņš norāda uz to, ka Latvijā, tāpat kā Lietuvā un Igaunijā, iedzīvotājiem vēsturiski izveidojušies daudz attīstītāka politiskā apziņa, nekā tas ir Krievijā un citur Padomju Savienībā. Tādēļ politiskai opozīcijai Baltijā izveidojās daudz plašāka iedzīvotāju bāze, kas padarīja iespējamu arī nacionālās atjaunotnes kustības masveidīgo raksturu 80. gadu beigās. Kā politiskās aktivitātes rādītāju E. Levits min faktu, ka laikā no 1966. līdz 1977. gadam no Rietumos reģistrēto atklātās politiskās nepaklausības gadījumu kopskaita 19% bija notikuši Baltijā. Pēc sava rakstura, norāda autors, politiskā pretestība Baltijā bijusi tuvāka Austrumeiropas un Viduseiropas opozīcijas kustībām, nevis Krievijai — tā nebija hierarhiski veidota un netika vadīta no kāda noteikta organizatoriskā centra, bet gan balstījās uz tautā plaši izplatīto noliedzošo attieksmi pret pastāvošo politisko sistēmu. Īpaši integrējoša loma bijusi centieniem pēc pašnoteikšanās, kurī apvienojuši dažādus elementus — antikoloniālos, reģionālos un vispārdemokrātiskos — un dažādas pretestības cīņas formas vienotā kustībā.

E. Levits izseko latviešu pretestības cīņu un politiskās opozīcijas vēsturei no 1940. gada līdz mūsdienām, pievēršoties pēdējo gadu desmitu pagrīdes grupām un politiskās pretestības spontānām izpausmēm (1977. gada jauniešu demonstrācijas Liepājā, 1985. gada skolnieku sadursmes Rīgā). Autors vērtīgi aplūko arī pasīvo pretestību, raksturojot to kā «sistēmai nepakļāvīgās politiskās apziņas manifestāciju, kas notiek ārēji legālā un pamatā nepolitiskā veidā, bet iegūst tiešu politisku nozīmi vienīgi uz noteiktu vēsturiski politisku sakarību fona» (59. lpp.). Kā šādas pretestības piemērus E. Levits min demonstratīvu krievu valodas nelietošanu sabiedrībā, izvairīšanos no oficiāliem runas vai uzvedības paraugiem, latviešu nacionālo krāsu šķietami nevainīgu lietošanu, «provokatorisku» jautājumu uzdošanu utt. Šādi un līdzīgi ikdienas simboliskie akti radīja latviešu solidaritātes izjūtu, savstarpēji apliecinot, ka citādi «atomizētais» cilvēks nav vientuļš savos politiskajos uzskatos.

Kā īpašu pretestības formu E. Levits apskata iestāšanos par latviešu interesēm oficiālo varas struktūru ietvaros, to skaitā 1958.—1959. gada nacionālkomunistu pasākumus un neveiksmi, kā arī nacionālās tendences oficiālajā latviešu—padomju kultūrā. Viņš atzīmē arī interesantu fenomenu — kultūras darbinieki pie mums baudīja tādu popularitāti un autoritāti, kāda citur ir ievērojamākiem politiķiem. Tas notika tāpēc, ka viņi izpildīja politiķu funkcijas, paužot latviešu intereses tai laikā vienīgi iespējamā veidā.

JAUNĀS IESPĒJAS

Pētījuma nobeigumā aplūkota politiskā attīstība Latvijā no 1985.—1986. gada līdz 1989. gada aprīlim un politiskais spektrs Latvijā 1989. gada sākumā. Autors norāda, ka jaunajos «perestroikas» un «glasnostj» apstākļos latviešu un padomju varas interešu konflikts nemainīja savu būtību, bet tikai izpausmes formas. Politiskās darbības iespējas kļuva daudz plašākas — no ierobežotām iespējām izteikties presē līdz politisko organizāciju veidošanai.

Pēc svarīgāko politisko spēku analīzes E. Levits sniedz lakonisku, bet pietiekoši precīzu šī perioda politiskā procesa raksturojumu: «Politiskais process Latvijā pašlaik noris līdzīgi «ķēdes reakcijai»: reformu priekšlikumus vispirms radikālā veidā formulē nacionālā opozīcija. Tie tūdaļ izsauc visas partijas asus uzbrukumus. Taču pēc tam — jau vājinātā formā — tos pārņem un sistēmai lojālā formā pārveido Tautas fronte, un pēc ilgas sabiedriskas diskusijas tie iekļūst partijas neizlēmīgajā reformspārnā.

Reformspārns tad mēģina šo iniciatīvu pārveidot vēl maigākā formā un absorbēt, pieņemot to kā savu vēl vairāk vājinātā veidā, centriskais spārns cenšas pēc iespējas ilgāk izvairīties no konkrēta lēmuma, bet konservatīvi staļiniskais spārns — ar Interfronti aizmugurē — dara visu, lai reformu torpedētu un pret atjaunotnes kustību laistu darbā virskundzības instrumentāriju.

Šī procesa galarezultātā rodas daļējs un nekonsekvents reformpasākums — kā, piemēram, pieņemot lēmumu par migrācijas ierobežošanu, apspriežot valodu likumu, pilsonības likumu, jauno konstitūciju vai ekonomisko patstāvību. Reformu atbalstošiem spēkiem tas parasti var sniegt mazu gandarījumu, taču tādus «mazos soļus» viņi uzlūko tikai kā reformu procesa sākumu» (80. lpp.).

E. Levits īpaši pievēršas LTF iekšējai struktūrai, parādot, ka tajā iekļāvās ļoti plašs politiskais spektrs no nacionālās opozīcijas pārstāvjiem līdz pat kompartijas reformspārnā. Autors uzskata, ka šāda LTF konstrukcija veica vienojošo un pretrunas izlīdzinošo funkciju sabiedrības reformiski noskaņotajā daļā. Tieši LTF, pēc E. Levita domām, bija galvenais reformu «motors» aplūkotajā laikposmā. Autors attaisno LTF taktiku — neveidot atklātu opozīciju vai alternatīvu kompartijai, bet gan darboties saskaņā ar LKP reformisko spārnu, jo «atklāta alternatīvā spēka uzstāšanās izraisītu valdošās komunistiskās partijas tiešu pretdarbību un ierobežotu reālās politiskās ietekmes iespējas» (83. lpp.).

Laikā, kad tika publicēts aplūkotais E. Levita darbs, tam raksturīgā objektivitāte politisko norišu vērtēšanā Latvijā vēl nebija sasniegta gan ārējās cenzūras un pašcenzūras palieku dēļ, gan arī profesionāli sagatavotu politologu trūkuma un virmojošo politisko kaislību dēļ. Taču tagad — Latvijas valsts reālās neatkarības nostiprināšanas laikā — būtu nepieciešams nopietni ķerties pie nesenās pagātnes norišu analītiskas izpētes, lai skaidri saprastu, kas ar mūsu tautu noticis pēdējā pusgadsimta laikā. Šajā ceļā E. Levita pētījums varētu būt labs paraugs — vispirms jau tam, ka politiskās simpātijas vai antipātijas nedrīkst aizēnot zinātnieka skatījumu uz sabiedriskajām norisēm. To nedrīkst arī politiskās konjunktūras apsvērumi, kuri arvien vēl stipri dominē pār mūsu prātiem Latvijā.

Tā, piemēram, no E. Levita darba varētu pamācīties skaidru skatījumu jautājumā par latviešu kā noteiktas, reāli pastāvošas kopības politiskās apziņas, interešu un tiesību identifikāciju. Latvijā to arvien vēl traucē politiski angažētie ideoloģiskie štampi, kā «Latvijas iedzīvotāji», «Latvijas ļaudis», «Latvijas cilvēki»,

«Latvijas pilsoņi». Vērtīga ir arī tādu jēdzienu kā «padomju» un «krievu», «Krievija» un «Padomju Savienība» diferenciācija. Autors, piemēram, nebaidās konstatēt, ka 1940. gada padomju agresija Baltijā sekmēja krievu nacionālo lielvalstisko centienu apmierināšanu, uz kuriem Staļins pamatā balstīja savu kundzību. Precīzi noteikta tiek arī krievu iebraucēju politiskā loma Latvijā: viņi ir otrs svarīgākais instruments Latvijas paverdzināšanas mehānismā.

Pamudinoša tālākam darbam varētu būt arī E. Levita pētījumā iezīmētā latviešu pretestības kustības vēsture, jo sevišķi 70. un 80. gadi. Daudzās pēdējo gadu Latvijas publikācijās ir gan parādīta staļinisko represiju traģika un to upuru likteņi, toties salīdzinoši mazāk uzmanības veltīts aktivajiem cīnītājiem pret padomju varu (gan nacionālajiem partizāniem, gan vēlākajiem pagrīdniekiem un politiešlodzītajiem) un pārlietu maz — Atmodas tiešajiem sagatavotājiem un aizsācējiem 1983.—1987. gadā.

Reizēm liekas, ka kaut kas mūs it kā kavē izvērtēt šīs nesenās pagātnes lappuses. Varbūt tas ir kauns par glēvulību, par sadarbību ar okupantu režīmu, par samierināšanos ar ļaunumu vai pat līdzdalību cīņā ar «disidentiem» un «nacionālistiem», kā arī paradokšlais fakts, ka daudzi aktīvi šīs cīņas dalībnieki turpina ieņemt atbildīgus amatus atjaunotajā Latvijas valstī. Ja tā, tad vēl jo vairāk ir nepieciešama attīroša norēķināšanās ar pagātni un parādu atdošana, jo tieši nesamierināmie padomju varas pretinieki sagatavoja ceļu neatkarības atjaunošanai.

Nozīmīga ir arī E. Levita pētījumā veiktā Atmodas pirmo divu gadu politiskās struktūras un dinamikas analīze — jo vairāk tāpēc, ka Latvijā ar to parasti nodarbojas tikai paši politiķi vai politiski angažēti žurnālisti un nevis profesionāli politologi.

Ir jāņem vērā, ka E. Levita darbs pamatā domāts noteiktam Rietumu lasītāju — galvenokārt sabiedrisko zinātņu speciālistu — lokam. Tajā ļoti veiksmīgi izgaismoti tieši tie aspekti Latvijas vēsturē un politiskajā dzīvē, kurus grūtāk zināt un saprast ārzemēs, — vispirms jau rusifikācijas politika un tās sekas, kā arī dažādās politiskās pretestības un opozīcijas formas Latvijā un to kopsakarības. Sprotamu iemeslu dēļ pētījumā izpaužas dažādi aspekti, kuri lielāku interesi varētu izraisīt tieši Latvijā. Tā, piemēram, jautājums par kolaborācijas nesamērīgi plašās izplatības cēloņiem Latvijā, par dubultās (latviešu—padomju) identitātes otrā — padomiskā — elementa noturību, par sociālo un politisko pretrunu dziļumu pašnoteikšanās atbalstītāju nometnē Latvijā, arī LTF, u. c. Tās jau acīmredzot ir tēmas turpmākiem politologu pētījumiem — jau Latvijā, ne vairs trimdā.

Oļģerts Egliis

VAI BALTIJAS CEĻŠ VEDIS UZ ZIEMEĻEIROPU?

*Sandström P. Baltiskt dilemma / Med fö-
rord av A. Åslund. — Stockholm: SNS förl.,
1991. — 164 s.*

Sandstrēms P. Baltijas dilemma.

«Vēsturiskā un ģeogrāfiskā skatījumā Baltija — vismaz Igaunija un Latvija — ir Ziemeļeiropas daļa. Tas ir pilnīgi iespējami un ticami, ka Baltija gan politiski, gan ekonomiski atkal var kļūt par Ziemeļeiropas sastāvdaļu» (5. lpp.). Tā Zviedrijā izdotās Pēra Sandstrēma grāmatas «Baltijas dilemma» ievadā raksta Stokholmas Austrumu ekonomikas institūta vadītājs profesors Anderšs Oslunds. Šī monogrāfija pat pārsātinātajā Zviedrijas grāmatu tirgū piesaista uzmanību ar spilgto ārējo noformējumu. Uz vāka — karte, kur Baltijas valstis strikti nodalītas no PSRS un iekrāsotas nacionālajās krāsās (mākslinieks gan bijis devīgs, «piegriežot» Lietuvai Karaļauču apgabalu). Arī satura ziņā grāmata pelna ievērību. Zviedrijā, tāpat kā citur Rietumos, izdevumu par Baltiju nav īpaši daudz, ja neskaita emigrācijas izdevniecību darbu. Ilgus gadus mūsu kaimiņi, šķiet, bija Baltiju «aizmirsuši». Turpretī pie mums «nesankcionētā interese» par Zviedriju bija nevēlama, šajā jomā darbojās tikai daži «profesionāli». No agrāko gadu zviedru publikācijām par Baltiju vērts minēt zviedrijas igauņa Andresa Kinga (*Küng*) grāmatu «Kas notiek Baltijā?» (izdota arī latviski «Grāmatu Drauga» apgādā 1974. gadā). Sakarā ar pašreizējiem notikumiem interese par Baltiju Zviedrijā un visā Skandināvijā pieaug. Kontakta paplašināšanās rada praktisku nepieciešamību pēc dziļākas un apkopotas informācijas par Baltijas valstīm. Tādēļ katrai nopietnākai publikācijai ārzemēs par Baltijas reģionu īpaši tagad ir jo liela nozīme. Zviedrijai gan raksturīgs ir tas, ka arī zviedriski par Baltiju visvairāk rakstījuši paši baltieši — pārsvarā igauņi un par Igauniju. Nedaudz agrāk par P. Sandstrēma grāmatu Stokholmā Latvijas Nacionālā fonda apgādā zviedriski izdota Agņa Baloža «Latvijas un latviešu tautas vēsture». Pēra Sandstrēma monogrāfija starp zviedriski izdotajām grāmatām par Baltiju ir interesanta gan ar to, ka tas ir zviedra skatījums, gan ar to, ka autors analizē samērā nesenu Baltijas vēstures periodu, skatot Baltijas valstis kopumā, tās savstarpēji salīdzinot.

Autora priekšvārdā uzzinām, ka Pērs Sandstrēms ir Padomju Savienības tautsaimniecības pētnieks. No 1984. līdz 1989. gadam

viņš bijis Austrumu ekonomikas biroja zinātniskais darbinieks, bet pašlaik saistījies ar Austrumu ekonomikas institūtu. Līdz 1989. gadam P. Sandstrēma zinātniskās intereses nav bijušas orientētas īpaši uz Baltiju. Kad 1989. gada rudenī viņš sācis darbu pie minētās grāmatas, viņa zināšanas par Baltiju nepārsniegušas caurmēra līmeni. Pāris nelielu ceļojumu pa pētāmo reģionu ir devuši zinātniekam labākas «izejas pozīcijas» iecerētā darba veikšanai. P. Sandstrēms atzīstas, ka bijis spiests aprobežoties ar krievu valodā publicētiem materiāliem, daži teksti iepazīti ar tulku vai vārdnīcu palīdzību (7. lpp.).

Par grāmatas mērķi tās autors uzskata Baltijas valstu neatkarības ekonomisko priekšnoteikumu noskaidrošanu. Viņš ir mēģinājis, paša vārdiem sakot, uzzīmēt provizorisku, bet visaptverošu Baltijas tautsaimniecības ainu. Ērtākas analīzes nolūkā pētnieks aplūkojis Baltiju kā vairāk vai mazāk homogēnu reģionu. P. Sandstrēms uzsver, ka viņš ir mēģinājis traktēt ekonomisko reformu procesu Baltijā kā autonomu no Maskavas uzsāktās tirgus reformas, tādēļ grāmatā netiek dots nekāds «ekonomiskās perestroikas» procesa apkopojums. Autors norāda, ka centies neņemt vērā Baltijas jautājuma militāros aspektus, jo uzskata, ka Baltijas neatkarība ir politiska, nevis militāra problēma (8. lpp.). No šībrīža Baltijas situācijas viedokļa (rakstu šīs rindas 1991. gada augusta pēdējās dienās) ir svarīga autora nostāja Baltijas neatkarības jautājumā: «Tas, ka Igaunija, Latvija un Lietuva 90. gados patiešām iegūs pilnīgu neatkarību, ir šīs grāmatas izejas punkts. Ar to es arī domāju, ka Padomju Savienība pēc zināmām svārstībām atzīs Baltijas republiku brīvo statusu. Iekams tas nenotiks, diez vai prātīgi ir runāt par reālu neatkarību» (10. lpp.).

P. Sandstrēms strādājis pie šīs monogrāfijas vienu gadu — no 1989. gada rudens līdz 1990. gada novembrim (pēdējais izmantotais avots — 10. novembris). 1989. gada rudenī daudzi Rietumu sovetologi Baltijas norises skaidroja kā M. Gorbačova «izmēģinājumu lauciņu» u. tml. Arī Berlīnes mūra drīzo krišanu neviens, šķiet, tobrīd neparedzēja. Zinātnieki un žurnālisti mēģināja minēt, cik lielu autonomiju PSRS ietvaros baltieši iegūs, cik reālas ir Baltijas valstu neatkarības atgūšanas izredzes. Jau darba sarakstīšanas un izdošanas gaitā Baltijā daudz kas strauji mainījās: ekonomisko problēmu asumu aizēnoja vēl asākās politiskās problēmas, diemžēl sevi pieteicis arī militārais aspekts. Pēc tam kad autors pielicis punktu savam manuskriptam, Baltijas valstu virzībā uz neatkarību risinājušies notikumi, kuros varam saskatīt vismaz divus vai trīs jaunus attīstības posmus, t. sk. divus militārus valsts apvērsuma mēģinājumus, bet rezultātā — Baltijas

valstu neatkarība, ko oficiāli atzinušas arī Krievija un Rietumu valstis, ieskaitot Zviedriju.

Kur gan autors saredz «Baltijas dilemmu»? Viņš raksta: «Daudzējādā ziņā Baltijas valstis jau ir realitāte. Bet, lai sapnis par neatkarību varētu īstenoties, ir nepieciešams panākt atrisinājumu sarunās ar Maskavu. Šajā apstākļī ietverta patiesa dilemma» (45. lpp.), un autors atbild, ka Igaunija, Latvija un Lietuva, vismaz no iekšpolitiskā redzes viedokļa, jau šodien, t. i., 1990. gada nogalē, ir pilnīgi spējīgas neatkarībai. Ievērojami problemātiskāki ir neatkarības ekonomiskie priekšnosacījumi. Cena par Padomju Savienības atstāšanu būs ļoti augsta, tomēr baltieši būs gatavi to maksāt. Neraugoties uz izejvielu un enerģijas trūkumu, Baltijas valstīm ir lielas iespējas ilgākā laika perspektīvā sasniegt Rietumeiropas līmeņa labklājību. To atvieglos baltiešu piederība rietumzemju kultūrai ar tās tradicionālo virzību uz indivīdu, nevis kolektīvu, uz uzņēmību.

«Nē, Baltijas dilemma nav konfliktā starp iekšpolitiku un tautsaimniecību. Atkarība no Padomju Savienības acīmredzot ir ļoti liela, un pārveides krīze būs ārkārtīgi jūtama, bet šai problēmai ir pārejošs raksturs. Vienīgais patiesais šķērslis Baltijas neatkarībai atrodas perestroikas galvaspilsētā Maskavā» (137. lpp.) — saka Pērs Sandstrēms. Diemžēl zinātnieks grāmatas nosaukumā ielikto domu tā arī konkrētāk nekomentē, ļaujot lasītājiem pašiem minēt, kuru no daudzajām Baltijas dilemmām viņš vēlēties akcentēt. Vai tā ir, piemēram, dilemma starp 4. maija (vai 21. augusta) Latviju un 18. novembra Latviju vai varbūt dilemma starp vienotu Baltiju un katras valsts pilnīgi atsevišķu ceļu (kas, manuprāt, ir viena no šībrīža pamatproblēmām), varbūt dilemma, Baltijai izlemjot saimnieciskās attīstības modeli, piemēram: Rietumu tipa brīvā tirgus saimniecība vai arī austrumu—dienvidu parauga mafioza «banānu republika»?¹ Šo dilemmu eksistence grāmatā, manuprāt, atspoguļota vāji, līdz ar to nedodot iespēju zviedru lasītājam saskatīt visas «Baltijas ceļa» problēmas.

Recenzējamā grāmata strukturāli sastāv no trim vairākās apakšnodaļās iedalītām nodaļām: «Pretī politiskai patstāvībai», «Mantojums no 50 gadu plānsaimniecības» (šķiet, reālāk būtu runāt par 45 gadiem) un «Tieksme pēc ekonomiskas atbrīvošanās».

Pirmā nodaļa raksturo situāciju Padomju Savienībā un Baltijā, dodot vēsturisku atskatu. Autors iztirzā tautsaimnieciskos apstākļus, demogrāfisko situāciju un ielūkojas attīstības tendencēs, lai paskaidrotu, kāpēc Baltijas tautām vajadzīga neatkarība. No šodienas viedokļa, t. i., pēc diviem militāru puču mēģināju-

¹ Sk.: Kaža J. Latīņamerika pie Baltijas jeb Militāra vergu valstiņa // Atmoda. — 1991. — 6. aug. — 5. lpp.

miem, vērā ņemams ir P. Sandstrēma spriedums: «Attīstība [Baltijā] bez tam ir ieguvusi tik lielu politisku dinamiku, ka tā var tikt apturēta vienīgi ar militāriem līdzekļiem — un tieši šeit atrodas robeža tam, ko pašreizējā padomju vadība var atļauties. Militāra iejaukšanās Baltijā nozīmētu galu perestroikai, atbrūošanās procesam un Gorbačova labajai slava Rietumos» (10. lpp.).

Par vadošo politisko ideju Baltijā autors uzskata nacionālismu. Jāņem vērā, ka jēdziens «nacionālisms» Rietumos ir nepopulārs un tiek uztverts ar negatīvu nokrāsu. Šī iemesla dēļ, to neapzinoties, baltieši Rietumos nereti var nonākt neveiklā situācijā, nekritiski lietojot vārdu «nacionālisms». P. Sandstrēms uz šo apstākli vērš lasītāju uzmanību: «Nacionālisms kā politisks spēks ir kaut kas svešs lielākajai daļai zviedru. Analizējot postsovetisko realitāti, būtu jāatbrīvojas no uzskata, ka nacionālisms ir negatīvs fenomens pats par sevi. Mazas, apdraudētas tautas «defensīvs» nacionālisms pa daļai ir pilnīgi cita un daudz simpātiskāka lieta nekā lielas tautas ekspansīvs šovinizms. [...] Baltijas republikās nacionālajai kustībai ir acīm redzami stiprs demokrātisks raksturs» (11., 12. lpp.).

Pēra Sandstrēma sniegtā informācija par norisēm Baltijā ir korekta, par to var teikt: «*Sine ira et studio.*» Protams, speciālistiem būtu jāsalīdzina autora sniegtie skaitļi un fakti ar citiem avotiem. Mani kā vēsturnieku visvairāk interesēja P. Sandstrēma darba vēsturiskā puse, viņa vērtējumi par politiskajiem procesiem Baltijā. Grāmatas autors pirmās nodaļas īpašā apakšnodaļā apmēram piecās lappusēs (14.—19. lpp.) sniedz Baltijas vēstures konspektīvu pārskatu. Protams, šis pārskats varēja būt plašāks. Zviedru lasītājiem būtu bijis interesanti uzzināt vienu otru faktu par Baltijas tautu vēsturiskajām saitēm ar Skandināviju. Tādējādi P. Sandstrēms ar konkrētiem faktiem būtu apstiprinājis grāmatas ievadā pausto ideju par Baltiju kā Ziemeļeiropas daļu. Pētnieka uzmanībai ir paslīdējis garām nepamanīts, piemēram, tāds ievērojams Zviedrijas un Latvijas ekonomiskās sadarbības fakts kā Ķeguma elektrostacijas celtniecība 30. gados.

Pirmajā nodaļā autors arī analizē Baltijas politiskos un saimnieciskos procesus 80. gadu otrajā pusē. Īpašu uzmanību P. Sandstrēms pievērš periodam no 1987. gada rūdēns, kad Igaunijā tika izvirzīts un apspriests tā sauktais IME projekts. Autors norāda, ka šis projekts bija nozīmīga svira augošajā Baltijas kustībā uz patstāvību (28. lpp.). Ar to tiek uzsvērtā politisko un tautsaimniecisko procesu ciešā savstarpējā saikne Padomju Savienībā. Manuprāt, P. Sandstrēma grāmatā tomēr nepietiekoši uzsvērts tas, cik lielā mērā PSRS tautsaimniecība pakļauta politikai. Caurmēra Rietumu lasītājs nevar pat iedomāties, ka PSRS saimnieciskajās

lietās visus šos gadus pilnīgi noteicēji ir bijuši pirmām kārtām PSKP CK Politbirojs, kā arī VDK un militāri rūpnieciskais komplekss. Bez tam, it īpaši tā sauktajos stagnācijas gados, nozīmīgi valsts saimniecības lēmumi tika pieņemti pilnīgi voluntāri, šaurā «nomenklatūras» (kliķes) lokā, neņemot vērā reālo situāciju, radot saimniecisku haosu. Tieši vēlēšanās izrauties no šīs bezjēdzīgās sistēmas stimulēja centienus pēc Baltijas saimnieciskās patstāvības.

Monogrāfijā visai pilnīgi raksturoti politiskie procesi Baltijas republikās pēc 1987. gada, tautas frontu izveide, to konfrontācija ar interfrontēm. Šajā ziņā P. Sandstrēma grāmata ir ievērināms cīņās apkopojošs darbs, kurā aplūkoti minētie procesi. Ļoti simpātiska ir autora uzmanība pret mūsu valodas īpašvārdiem — tie rakstīti bez kļūdām, lietojot arī garumzīmes un mikstinājuma zīmes. Šķiet, ka tāda pati attieksme ir attiecībā arī uz lietuviešu un igauņu valodu. Rietumu publikācijās tas tomēr ir retums. Aprakstot politiskos procesus Latvijā, P. Sandstrēms pārāk mazu uzmanību pievērš pilsoņu kustībai un Pilsoņu Kongresam. Tāpat zīmīgi, ka pētnieks nav mēģinājis saskatīt VDK darbības lomu politisko procesu «aizkulisēs» Baltijā. Tiesa, atsaucoties uz Īmanta Lešinska un Jura Dreifelda rakstiem,² P. Sandstrēms min dzejnieka un VDK vadītās «kultūras sakaru komitejas» kādreizējā aktivista J. Petera līdzdalību Tautas frontes radīšanā: «Priekšlikums par Tautas frontes dibināšanu nenāca no Rakstnieku savienībai tuvām aprindām. Ideja pirmoreiz tika izvirzīta 21. jūnijā [1988. g. — J. A.] uzsaukumā, kuru bija parakstījuši 17 atklātu valodu runājoši intelektuāļi, no kuriem daži bija neslēpti opozicionāri. Nezināmu iemeslu dēļ šajā situācijā iejaucās ietekmīgais Rakstnieku savienības vadītājs dzejnieks Jānis Peters (saskaņā ar datiem — pagātnē VDK aģents). Viņš nekavējoties nostādīja sevi aiz šī priekšlikuma, bet nomainīja dažus no parakstītājiem ar «uzticamākām» personām» (31. lpp.).

Nākošajā nodaļā autors analizē Baltijas valstu tautsaimniecisko situāciju padomju apstākļos, diezgan detalizēti aplūko tautsaimniecības struktūru, pieskaras arī vides aizsardzības problēmām. Baltijas tautsaimniecības stāvoklis pirms 1940. gada raksturots šādi: «Kad Baltijas valstis tika anektētas, tās atradās augstākā ekonomiskajā līmenī nekā Padomju Savienība. Sevišķi tas attiecas uz Igauniju un Latviju, kur dzīves standarts starptaru perioda beigās atbilda situācijai Somijā, bet bija zemāks nekā Zviedrijā. Lietuva bija acīmredzot ievērojami nabadzīgāka,

² Lešinskis J. Cultural relations or Ethnic espionage: An insiders view // Baltic Forum. — 1986. — N 1, Vol. 2; Dreifelds J. Latvian national rebirth // Problems of Communism. — 1989. — July—August.

bet, salīdzinot ar Padomju Savienību, Lietuvas dzīves standarts bija ievērojami labāks» (50. lpp.).

Izskaidrojot Baltijas republiku dzīves standarta relatīvi augstāko līmeni Padomju Savienībā, P. Sandstrēms norāda, ka tam par iemeslu ir «izejas līmenis», t. i., 1940. gads, nevis saimnieciskā attīstība pēc 1940. gada. Par pirmskara mantojumu pētnieks uzskata arī Baltijas lauksaimniecības salīdzinoši augstāku produktivitāti. P. Sandstrēms lielu uzmanību pievērš vēl joprojām diskutablamajam jautājumam par to, vai Padomju Savienība ir subvencionējusi vai arī «izsūkusi» Baltiju.³ Vadoties no publicētās padomju statistikas, viņš uzskata, ka saskaņā ar datiem par saražoto un izlietoto nacionālo ienākumu tiklab Igaunija, kā Lietuva uzrāda negatīvu saldo pret pārējo PSRS vismaz no 1973. gada. Latvija līdz 80. gadu vidum saražojusi vairāk, nekā patērēts republikā. Taču no 1987. gada arī Latvijas tautsaimniecībā parādās augošs iztrūkums apmaiņā ar kaimiņiem (55. lpp.). Kā izriet no P. Sandstrēma izmantotās statistikas, 1988. gadā visu triju Baltijas valstu tirdzniecībai ar «ārpusi» bijis negatīvs saldo (87. lpp.). Atsaucoties uz britu eksperta Filipa Hansona datiem, monogrāfijā norādīts, ka, pārejot no tirdzniecības par PSRS iekšējā tirgus cenām uz pasaules tirgus cenām, maiņas situācija Baltijai pasliktinātos apmēram par 40%, bet saskaņā ar paša P. Sandstrēma aprēķiniem — par 15—33% (91. lpp.). Visi šie aprēķini liecina par P. Sandstrēma noslieci uz viedokli, ka kādu laiku Baltijas valstu «atdalīšanās» būs tām tautsaimnieciski neizdevīga. Tomēr autors sava apraksta beigās atkārto, ka baltieši būs gatavi maksāt šo dārgo cenu par brīvību.

Monogrāfijas pēdējā nodaļa veltīta Baltijas valstu ceļam uz ekonomiskās patstāvības atgūšanu 80. gadu nogalē un 1990. gadā. P. Sandstrēms norāda uz šī procesa kontinuitāti ar 50. gadu beigu liberalizācijas procesiem, kad 1958.—1959. gadā partijas un valsts aparāts Latvijā nonāca nacionāli domājošu komunistu rokās. Tautsaimniecības organizācijā saskaņā ar Hruščova reformām nazaru principu nomainīja teritoriālais princips (tā sauktie sovnhazi). Diemžēl Latvijas ekonomiskās atbrīvošanās procesus toreiz efektīvi aizšķērsoja «tirīšanu» sērija pēc Maskavas iniciatīvas (kā zināms, arī «vietējai iniciatīvai» šeit bija diezgan liela nozīme).

Autors uzmanīgi izsekojis ekonomiskās atbrīvošanās centientu evolūcijai Baltijā no saimnieciskās pašpārvaldes idejām līdz prasībai pēc pilnīgas «sistēmas» nomaiņas. Pēc P. Sandstrēma domām, 1990. gada rudenī reformu programmas problēmu degun-

³ Sk.: Шмүлдeрс М. В. Кто кому должен? Взаимные экономические расчеты Латвии и СССР (1940—1990 годы). — Рига, 1990. — 43 с. Saskaņā ar šo pētījumu minimālā PSRS parāda summa Latvijai ir 63 miljrd. rubļ.

kti bijuši šādi: 1) vissavienības uzņēmumi, 2) privatizācijas plāni, 3) republiku valūtas jautājums, 4) nākotnes ekonomiskā politika, 5) kopēja Baltijas tirgus veidošana (107. lpp.).

Lielu vērību autors veltījis katras Baltijas valsts privatizācijas programmu analīzei. Salīdzinot Lietuvas un Latvijas zemes reformu projektus, Latvijas zemes reformu P. Sandstrēms uzskata par radikālāku un vairāk pārdomātu (121. lpp.). Pretēji Lietuvai Latvijas zemes reformas smaguma punkts atrodas struktūras nomaiņā. Par «pragmatiskajiem igauniem» grāmatas autors izsakās, ka tieši Igaunijai ir vislabākie priekšnoteikumi privātās uzņēmējdarbības uzsākšanai (122. lpp.). Aplūkojot jautājumu par nacionālās valūtas ieviešanu Baltijas valstīs, P. Sandstrēms izseko Igaunijas plāniem šajā jomā, norādot, ka Latvija un Lietuva acīmredzot noskaņotas pagaidīt un paskatīties, kā šī reforma noritēs Igaunijā (126. lpp.). Paša autora uzskats ir, ka vislabākais Baltijas tautsaimniecībai būtu īstenot «stingru» valūtas reformu un gaidīt, kamēr republikas iegūs politisko neatkarību, jo gan muiža, gan valsts robeža ar Padomju Savienību ir nepieciešamie priekšnoteikumi šādai reformai (127. lpp.).

Pēdējā monogrāfijas nodaļā īsumā iztirzāti Baltijas tirgus veidošanas plāni un izredzes. P. Sandstrēms atzīst, ka par Baltijas tirgu nav daudz ko teikt, jo tas neeksistē. Autors min piemēru, ka Igaunijas vieglā rūpniecība 1991. gadā paredzēja saņemt pusi no nepieciešamajām izejvielām pa tradicionālajiem administratīvajiem kanāliem. Aplūkojot Baltijas tirgus iniciatīvu vēsturi, autors norāda, ka pirmās ierosmes nākušas no tautas frontēm, nevis no valdībām. Pirmie rezultāti oficiālā līmenī tikuši panākti 1989. gada oktobrī Rīgā Baltijas valstu premjerministru tikšanās laikā. Pašreizējo ekonomisko sadarbību starp Baltijas valstīm P. Sandstrēms raksturo kā dažādu protokolu parakstīšanu ministriju līmenī, kur pirmais konkrētais rezultāts bijis lauksaimniecības protokols 1990. gada aprīlī, kam sekojis enerģijas protokols (1990. g. jūnijs) un materiālās apgādes protokols (1990. g. augusts). Minēts arī sadarbības līgums starp Baltijas kokzāģētavu koncerniem 1990. gada augustā. Par Baltijas tirgus iespējamajām attiecībām ar padomju ekonomiku P. Sandstrēms izsakās kā par atklātu jautājumu (134.—136. lpp.).

Ne mazāk svarīgs jautājums kā aplūkojamās monogrāfijas saturs un autora uzskati ir izmantotie avoti. Kā jau iepriekš teikts, P. Sandstrēms bijis spiests aprobežoties ar krievu valodā izdotajiem materiāliem. Pārlūkojot atsauces, redzams, ka ievērojamu daļu tajās sastāda laikraksti. No Latvijas preses izdevumiem autors izmantojis laikrakstus «Sovetskaja Latvija», «Sovetskaja molodjož», «Baltijskoje vremja» un «Atmoda» (krievu un

angļu valodā). Statistiskās ziņas galvenokārt ņemtas no oficiālā statistikas krājuma «Latvijas PSR tautas saimniecība» 1988. gada izdevuma. Izmantots arī tāds avots kā intervijas ar ekonomikas ministru Jāni Ābolliņu un LTF tautsaimniecības ekspertu Ojāru Blumbergu. Attiecībā uz Rietumu avotiem nedaudz divaiņa šķiet P. Sandstrēma ignorance pret iespējām iegūt informāciju no Zviedrijas baltiešiem. Monogrāfija būtu tikai ieguvusi, ja tās autors būtu konsultējies, piemēram, Stokholmas universitātes Baltijas studiju centrā, kura rīcībā atrodas bibliotēka ar bagātīgiem statistikas materiāliem. Gluži tāpat izmantoto avotu sarakstā trūkst izcilā Latvijas tautsaimniecības vēsturnieka A. Aizsilnieka vārda (uzskatu, ka zinātniskais darbs par Latvijas tautsaimniecības vēsturi, kurā nav izmantota A. Aizsilnieka «Latvijas tautsaimniecības vēsture, 1914—1945», nav pilnīgs). Autoram būtu noderīgi ielūkoties angļiski izdotajā N. Balabkina un A. Aizsilnieka grāmatā «*Entrepreneur in a small country. A case study against the background of the Latvian economy, 1919—1940*» (Ņujorka, 1975). Diezgan daudz informācijas par Baltijas valstu tautsaimniecību satur Baltijas konferenču rakstu krājumi ar referātiem angļu un vācu valodā. No latviešu emigrācijas autoriem, kuru darbus izmantojis P. Sandstrēms, var nosaukt G. Ķeniņu-Kingu, I. Lešinski, O. Rozīti, J. Dreifeldu, Dz. Bungs. Autors ir smēlies informāciju no līdz šim Latvijā mazpazīstama periodiskā izdevuma «*Radio Free Europe Research. Baltic Area Situation Report*». Pozitīvi vērtējams tas, ka P. Sandstrēms izmantojis Georga fon Rauha apkopojošo Baltijas valstu vēstures grāmatu un R. Misjūna un R. Tāgeperas kopīgi sarakstīto «*The Baltic states. Years of dependence, 1940—1980*».

«Baltijas dilemma» ir P. Sandstrēma pirmais pētījums par Baltijas jautājumiem, un tas ir jāņem vērā, vērtējot grāmatas plusus un minusus. Autora dotā informācija par Baltijas valstu vēsturi un tautsaimniecību, par baltiešu ceļu uz neatkarību, akcentējot 80. gadu beigu notikumus, tomēr ir ļoti nozīmīga. P. Sandstrēma grāmata varbūt ir pats pirmais plašākais zinātniskais darbs, kurā apkopoti un izvērtēti šie 80. gadu procesi pie mums, salīdzinot tos visas Baltijas mērogā. No šī viedokļa aplūkotā monogrāfija būtu interesanta arī pašiem baltiešiem, ja vien iepazīšanos ar tās saturu neapgrūtinātu zviedru valodas neprasme. Politiskā attīstība Baltijas valstīs pēdējā gada laikā un jo sevišķi 1991. gada augusta beigās risinājusies dramatiski un strauji. Tādēļ jau tagad izsaku cerību, ka Pēra Sandstrēma darbs Baltijas problēmu izpētē neapstāsies.

Jānis Amols

PĀRMAIŅAS BALTIJĀ — SKATS NO FRANCIJAS

Lorot P. *Les pays Baltes*. — Paris: PUF, 1991. — 127 p.

Loro P. *Baltijas zemes*.

Lorot P. *Le réveil Balte*. — Paris: Hachette, 1991. — 178 p.

Loro P. *Baltijas atmoda*.

Paskāla Loro¹ populārzinātniskajā sērijā izdotā kabatas formāta grāmata «Baltijas zemes» franču lasītājam sniedz ieskatu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vēsturē un ekonomikā, izmantojot franču un angļu valodā izdotās publikācijas. Grāmatas autors izmantojis franču vēsturnieka Z. Mevrē 1934. gadā izdotās monogrāfijas «*Histoires des pays Baltes*» («Baltijas zemju vēsture») datus, kā arī pazīstamo pētnieku I. Plasro, Z. Radvanī, R. Tāģperas u. c. rakstus un grāmatas. P. Loro grāmatā ir iekļautas 6 kartes un 9 tabulas par Baltijas zemju demogrāfisko situāciju, rūpniecību un lauksaimniecību.

Grāmatu veido ievads, piecas daļas, nobeigums un bibliogrāfiskais rādītājs. Ievadā ieskicēts tas jautājumu loks, kas plašāk izvērsti atsevišķajās daļās. Pirmajā daļā aprakstīts Baltijas reljefs, klimatiskie apstākļi, demogrāfiskie un valodnieciskie parametri, kā arī dots neliels ieskats baltu tautu pirmskara literatūrā.

Otrajā daļā autors iepazīstina lasītāju ar ekonomikas apskatu. Pēc P. Loro domām, tieši ar savu kultūru un arhitektūru trīs galvaspilsētas Rīga, Tallina un Viļņa tuvojas Eiropas pilsētām. Salīdzinājumā ar Padomju Savienību Baltijā ir augstāks dzīves līmenis, labāki dzīves apstākļi, tomēr trijās Baltijas zemēs ir demogrāfiska rakstura problēmas, kuras, īpaši sākot no 1988. gada, veicinājušas prasību pēc neatkarības.

Trešajā daļā ir sniegta Baltijas vēsture, sākot no senvēstures līdz 19. gadsimta beigām, bet ceturtnā daļa veltīta Baltijas 20. gadsimta vēsturei. Pēdējā, piektajā daļā atspoguļots Baltijas valstu ceļš uz neatkarību, parādītas katras republikas īpatnības. Autors atzīmē, ka Latvijā atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas šim ceļam ir vairāk raksturīgs pakāpeniskums. To ir izsaukusi rēķināšanās

¹ Paskāls Loro — Parīzes politisko pētījumu institūta docents, vēsturnieks.

ar ļoti lielu austrumslāvu klātbūtni, kura īpaši vērojama pārvaldes sfērā. Minēti vairāki Augstākās Padomes un valdības lēmumi, kā, piemēram, valodu likums par valsts valodas statusa noteikšanu latviešu valodai, vēlēšanu likums u. c. P. Loro atsauc atmiņā vairākus lēmumus par īpašo ekonomisko statusu, reizē minot tādas grūtības kā juridisko likumu nesaskaņa starp centru un republikām, lielo uzņēmumu un infrastruktūras (dzelzceļi, ostas utt.) statuss. Kā politiskās destabilizācijas riska faktorus Paskāls Loro min migrācijas procesus, padomju militārā spēka klātbūtni (pēc viņa rīcībā esošās informācijas, 14 dažādu ieroču šķiru divīzijas), ekonomiskos faktorus — dubultekonomisko atkarību, ekonomiskās neatkarības relativitāti u. c., bet pozitīvie faktori ir Baltijas tautu nelokāmā griba atgūt savu neatkarību, sadarbības iespējas Baltijas valstu starpā, īslaicīga Rietumvalstu palīdzība, Baltijas valstu zelta krājumi Rietumu bankās, iespējamie ienākumi par padomju armijas bāzu atrašanos šajās valstīs un beigu beigās arī valūta, ko dos tūrisms un ostu darbība.

1991. gada rudenī Parīzes izdevniecībā «Hachette» iznāca Paskāla Loro otrā grāmata par Baltijas valstīm «Baltijas atmoda». Šajā grāmatā atšķirībā no iepriekšējās galvenais akcents ir likts ne tik daudz uz Baltijas tautu vēsturi, kā uz pēdējo divu gadu notikumiem šajā reģionā (līdz 1991. g. jūnijam), izmantojot franču laikrakstu «Le Monde», «Libération», «Le Figaro» un preses konferenču materiālus, intervijas ar R. Lappuki, I. Grosu, S. Kalnieti un it īpaši ar J. Jurkānu, kā arī citus informācijas avotus. Runājot par jaunajām politiskajām partijām, no latviešu valodā iznākošās preses izmantoti dati no «Lauku Avīzes».

Grāmatas pirmajā nodaļā dots vispārējs ģeogrāfisks un vēsturisks ieskats Baltijas tautu dzīvē, bet, sākot no otrās daļas, kura veltīta pirmsatmodas periodam, autors cenšas parādīt un aprakstīt tik situāciju, kura izveidojās Baltijā līdz M. Gorbačova nākšanai pie varas, kas «atklāja jaunu ēru Baltijam tautām» (52. lpp.). Trešajā nodaļā «Cīņa par neatkarību» savukārt parādītas tās izmaiņas, kuras iesākās 1985. gadā, un tie ir demokrātizācijas procesi, Molotova—Ribentropa pakta slepeno dokumentu atzišana, ekoloģiskie un ekonomiskie jautājumi, kultūras politizēšanās, tautas frontu izveidošanās, valodu likumu loma, pilsonības jautājums un kompartiju lomas strauja krišanās. Ceturtajā nodaļā «Normalizācijas procesa sagrāve» aprakstīti asiņainā jautāra notikumi Viļņā un Rīgā, kas ievērojami nostiprināja neatkarības kustību Baltijā, par ko liecināja aptaujas rezultāti. Savukārt piektajā nodaļā «Izaicinājums neatkarībai» apkopoti tie fak-

tori, kuri var kavēt neatkarības iegūšanu (ekonomiskā neatkarība, nacionālo minoritāšu tiesības, robežu jautājumi, Padomju armijas aktīvā klātesamība, OMON vienību darbošanās utt.). Sestajā nodaļā P. Loro apcer rietumvalstu attieksmi pret Baltijas neatkarības centieniem: no vienas puses, Baltijas valstu inkorporācijas neatzišana, bet, no otras puses, aicinājums izvairīties no radikāliem pasākumiem. Tomēr, kā norāda P. Loro, rietumvalstu valdību gaitēnos kopš 1990. gada rudens patiešām valdīja šaubas par M. Gorbačova vēlēšanos turpināt pārmaiņas, par ko liecina tas, ka 500 dienu plāns tika apglabāts, konservatīvo spēku (kompartiju, armijas, VDK) spiediens krasī pieauga, kļuva stingrāka padomju politika, bet ekonomiskās reformas gaita kļuva lēnāka. 1990. gada 20. decembrī demisionēja E. Ševardnadze, viens no visuzticamākajiem prezidenta atbalstītājiem, brīdinādamas par diktatūras iespējām un par Kremļa politiskā klimata maiņu (124. lpp.). Un rezultāti nebija ilgi jāgaida. Janvāra notikumi Viļņā un Rīgā vēlreiz apliecināja, ka lielās rietumvalstīs izturas nogaidoši un tikai mazās valstīs (piemēram, Islande) un eksosociālisma valstīs atklāti nosoda agresiju. Baltijas zemju vadītāji nenogurstoši centās saasināt Rietumu sabiedrisko domu, un tā rezultātā vairāku valstu galvaspilsētās tika atvērti kultūras centri vai baltiešu nami (127. lpp.). Septītajā nodaļā aprakstīta politisko partiju veidošanās Baltijā. Dots katras partijas sastāvs un politiskā nosliece, nosaukti to vadītāji un to pārstāvji republikas parlamentā. Nobeigumā P. Loro atzīst, ka Baltijas republiku neatkarība ir trīskāršs izaicinājums. Tas ir izaicinājums pašiem baltiešiem, jo, kad brīvība tiks atgūta, var sākties šķelšanās procesi. Pāreja uz patiesi demokrātisku iekārtu var būt sāpīgāka, nekā to var iedomāties. Baltiešiem jāiemācās uzturēt normālas attiecības ar PSRS, lai kāda tā būtu, jo Baltijas republiku vēsturei, ģeostratēģiskajai situācijai, krievu valodā runājošajām minoritātēm būs sava loma neatkarības atgūšanā, kura realizēsies tiešā atkarībā no Krievijas. Otrs izaicinājums skar pašu Padomju Savienību. Ja piešķir neatkarību republikām, vai tad pati valsts netiek sašķelta? Bet, pretojoties neatkarības piešķiršanai, var nonākt konfliktā ar vispārpieņemtajām starptautiskajām normām. Un, visbeidzot, tas ir arī izaicinājums Eiropai, jo, kaut novājināta, Padomju Savienība paliek ievērojama militāra lielvalsts. Kā un uz kādiem noteikumiem integrēt Latviju, Lietuvu un Igauniju jaunajā Eiropā tā, lai neizraisītu negatīvu Maskavas reakciju? Kādu pakāpenīgumu un kādu atbalstu paredzēt šīm trim mazajām republikām? — ar šādu retorisku jautājumu beidzas Paskāla Loro grāmata «Baltijas atmoda».

Pays Baltes. Estonie, Lettonie, Lituanie: Le réveil / Composé par Y. Plasseraud, colab. F. Moulonguet. — Paris: Autrement, 1991. — 235 p.

Baltijas zemes. Igaunija, Latvija, Lietuva: Atmoda.

1991. gada janvārī Parīzes izdevniecībā «Autrement» sērijā «Monde» (Pasaule) iznāca kārtējais rakstu krājums, kurš, liekas, pēckara gados ir pirmais, kas veltīts Baltijai kopumā. Pirms tam līdzīgi rakstu krājumi bija veltīti gan dažādām pasaules pilsētām (Berlīnei, Budapeštai, Londonai, Maskavai, Romai, Tokijai u. c.), gan zemēm (Griekijai, Indijai, Kubai, Marokai u. c.), gan reģioniem (Centrāleiropai, Austrumāfrikai u. c.).

Krājumā par Baltiju, kuru sastādījis Īvs Plasro², piedaloties Fransisam Mulongē³, iekļauti 29 raksti, no kuriem 10 veltīti Latvijas vēsturei, politikai, folklorai, ekoloģijai un kultūrai. Pirmo reizi Francijā pēckara periodā rakstu autori ir gan ārzemēs dzīvojošie, gan Baltijas speciālisti, un tas krājumam dod svarīgumu, tēmu izklāsta dziļumu un nopietnību. Arzempju autoru vidū īpaši jāatzīmē Īvs Plasro, kurš ir uzrakstījis šī krājuma ievadu, nobeigumu un divus rakstus. Pirmajā rakstā «Starp Krieviju un Baltiju» I. Plasro sniedz pietiekami plašu ieskatu Baltijas vēsturē (līdz 1920. gadam).

Austrumvalodu un kultūru nacionālā institūta (Parīze) docente Suzanna Šampenuā (*S. Champenois*), kura šajā augstskolā lasa Baltijas zemju vēsturi un ir īpaši specializējusies Polijas jautājumos, sīkāk pievērsusies Baltijas vēsturei starpkaru periodā. S. Šampenuā rakstā akcentēts Baltijas valstu ekonomiskais stāvoklis pēc 1. pasaules kara. Rīga pirms kara bija ievērojams rūpniecības centrs ar 85 000 strādniekiem, taču, karam sākoties, lielākā daļa iekārtu tika evakuēta uz Krieviju, nereti arī strādnieki pārcēlās uz dzīvi Krievijā, bet vācu tautības speciālisti atgriezās Vācijā, un neatkarīgā Latvija bija spiesta zināmā mērā pārprofilēt savu ekonomiku, sākumā galveno uzmanību pievēršot lauksaimniecībai. Politiskajā jomā Rietumu lielvalstis Baltijai neizrā-

² Īvs Plasro — juridisko zinātņu doktors, mazākumtautību tiesību grupas atbildīgais sekretārs, speciālists Baltijas vēstures jautājumos. Ir publikācijas par Baltiju, to skaitā grāmata par Baltijas vēsturi līdz 1920. gadam, kura iznāca 1990. gadā (*Les pays Baltes. — Paris: GDM, 1990*).

³ Fransiss Mulongē — franču valodas lektors LU Svešvalodu fakultātē no 1988. līdz 1990. gadam, pēc tam strādāja par lektoru Maskavas Lingvistikas universitātē (bij. M. Torēza Valsts pedagoģiskajā svešvalodu institūtā).

dija īpašu uzmanību. Francijai tuvāka bijusi Polija, bet Lielbritānijai Baltija bijusi par tālu. Baltijas valstu savienība bija par trauslu, lai tā varētu izrādīt nopietnu pretestību notikumiem, kas sekoja pēc Hitlera—Staļina pakta slepenajiem protokoliem. S. Šampenuā izsaka cerību, ka pēc 50 gadu koloniālā stāvokļa totalitārā režīmā ar reģionālu un Eiropas kopīgu atbalstu Baltija spēs ar savu bagāto kultūras mantojumu ienākt Eiropas kopējās mājās.

Viljams Hafs (*W. Hough*), amerikāņu jurists starptautiskajās tiesībās, zinātniskajā darbībā pievērsies Molotova—Ribentropa pakta sekām, savā rakstā «Kad viss sašūpojās» atzīmē, ka Jaltas un Potsdamas konferencēs tika pārkāptas desmitiem miljonu cilvēku tiesības Eiropā. Šo pārkāpumu virkni iesāka 30. gadu beigu politiskās aktivitātes starp PSRS un Vāciju (Molotova—Ribentropa pakts, Vācijas un PSRS iebrukums Polijā, PSRS karš ar Somiju), un tas noveda pie 1940. gada vasaras notikumiem Baltijā. Šī agresija turpinājās arī vēlāk, kad 1949. gadā uz Ziemeļsibīrijas tālajiem apgabaliem tika izsūtīti vairāk nekā 350 000 lietuviešu, 209 000 latviešu un 100 000 igauņu, par kuru iznīcināšanu padomju valdība vēl aizvien nevēlas uzņemties atbildību.

Indulis Kažociņš, bijušais latviešu leģionārs, kurš patlaban dzīvo Lielbritānijā, apraksta latviešu leģiona izveidošanas nepieciešamību un leģionāru cīņas 15. un 19. divīzijas sastāvā. Kad Kurzemes katlā Vācijas karaspēks jau bija kapitulējis, liela daļa latviešu militāro spēku turpināja cīņu par Latvijas neatkarību. Apmēram 14 000 šo cīnītāju kā karagūstekņi savu dzīvi beidza Sibīrijā.

Savā otrajā rakstā Ivs Plasro sīkāk apraksta Latvijas galvaspilsētas Rīgas vēsturisko lomu, īpaši uzsverot tās starptautisko svarīgumu gadsimtu lokos. Plašais konteksts ļauj paraudzīties uz Rīgu kā uz pilsētu, kurai bijuši un ir plaši sakari gan ar Rietumeiropas, gan ar Austrumeiropas reģioniem. I. Plasro noslēgumā raksta: «Rīga, tāpat kā viņas Baltijas māsas, faktiski ir «ista» pilsēta franču gaumē ar laukumiem, ieliņām un kafējnicām; īpaši tad, kad ierodas no Maskavas, tas ir šoks rietumniekam atstāst Baltijas jūras krastā tādu atmosfēru un vidi, kas daudzējādā ziņā atgādina Strasbūru vai Minheni. Pretstatā tam, ko māca ģeogrāfijā, Rīga tāpat kā viņas māsas Viļņa un Tallina, vairāk atgādina Centrāleiropas, nevis Austrumeiropas pilsētas.»

Fransiss Mulongē rakstā, kurš tapis kopā ar Normundu Naumani (Rīga), apraksta rīdzinieku ikdienas dzīvi un rūpes.

Krājumā ievietots bagātīgs kartogrāfiskais materiāls un fotogrāfijas. Tādējādi krājums, neskatoties uz vairākām kļūdām un nepilnībām, ir nopietnākais pētījums franču valodā un pirmais

Baltijas un Rietumeiropas autoru kopdarbs pēckara periodā par Baltiju Eiropas kontekstā.

Pārējie seši raksti par Latviju uzrakstīti Latvijā. Tie papildina to informāciju, kuru sagatavojuši ārzemju speciālisti, tā radot pilnīgāku kopainu par notiekošo Baltijā, īpaši pēdējos gados. Krājumā ievietota intervija ar vienu no Interfrontes dibinātājiem Sergeju Bukaškinu, kurš pastāsta, kā viņš kļuva par vienu no šīs kustības līderiem un kā, pieaugot ekstrēmisma tendencēm Interfrontē, viņš atteicies no šīs nodarbības. Viņaprāt, ceļš uz brīvu Latviju ir «ilgaiss ceļš kāpās» un, lai sāktu šo ceļu, visupirms ir jāsamazina politiskās emocijas, jādod iniciatīva tiem, kuri strādā, lai viņi varētu apzināties, ka viņu alga un dzīves līmenis ir atkarīgs no viņiem pašiem. Bet Latvijā, tāpat kā visā Padomju Savienībā, darbaspēka izmantošana ir nožēlojamā līmenī un mainīt šo situāciju nav izdevies nevienam (153. lpp.).

Pēteris Cimdiņš (Rīga) nelielajā rakstā «Īsa ekoloģiskā bilance» pierāda, ka kopš Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai latviešiem zaudēta pieceja jūrai. 30. gadu beigās Baltijas jūrā nozvejoja 150 000 tonnu zivju, bet tagad centralizētās zvejas rezultātā tiek noķerts 800 000 tonnu zivju, tādējādi katastrofāli samazinās zivju skaits jūrā un arī pati jūra kļūst aizvien piesārņotāka. Arī lauksaimniecībā aina ir bēdīga. Iznikušas apmēram 300 000 viensētas, Latvijas mežos pūst 2,2 miljoni kubikmetru koksnes, un lauksaimniecības preču ražošanas 1938. gada līmenis tika saniegts tikai 1983. gadā (163. lpp.).

Franču literatūras tulkotāja Ieva Lase pievēršas tā sauktajai franču lietai. Kopš 1947. gada franču literatūras draugu un pazinēju grupa katru pirmdienu kādā Rīgas dzīvoklī organizēja literāras pēcpusdienas, kurās analizēja franču autoru (A. Žida, P. Valerī, F. Moriā u. c.) darbus. Pēc 1949. gada lielajām deportācijām apcietināšanas vilnis skāra arī inteliģenci. 1951. gada 5. janvārī tika arestēta arī tā sauktā franču grupa, un tās locekļi uz ilgiem gadiem tika izsūtīti uz Sibīriju, to vidū bija E. Stērste, K. Fridrihsons, I. Lase u. c.

Savukārt Arnolds Klotiņš (LZA) pievēršas Rietumeiropas pirmajiem kultūras kontaktiem ar Latviju (Gilbērs de Lanuā, Pauls Einhorns, J. G. Herders u. c.). A. Klotiņš sniedz sīkāku pārskatu par Jāņu un citu svētku nozīmi latviešu mitoloģijā. Folkloras vākšana cieši saistīta ar Krišjāņa Barona dzīvi un darbību, tāpēc Andreja Bankava (LU) rakstā galvenā uzmanība pievērsta Barontēva dainu skapja nenovērtējamām latviešu tautas garamantu vērtībām, kā arī jautājumam, kā franču un latviešu literārie sakari atspoguļoti brāļu Kaudzīšu, E. Veidenbauma, Raiņa, A. Upīša memoriālajos muzejdzīvokļos.

Krājumā ievietots arī Margēra Zariņa īsais stāsts par žurnālista Vladlena Zupana ikdienas dzīvi mūsdienu sabiedrībā Latvijā, ko franču valodā meistarīgi pārcēlis Minsteres ģimnāzijas pasniedzējs Rolands Lappuķe.

Andrejs Bankavs

MŪSDIENU VIDE LATVIJĀ: CILVĒCISKĀS VIDES LOMA PILSĒTBŪVNICĪBĀ UN AINAVAS SIMBOLIKA

Bunkše E. V. The role of a humane environment in Soviet urban planning // The Geographical Rev. (N. Y.). — 1979. — Oct. — P. 379—395.

Bunkše E. V. Cilvēciskās vides loma padomju pilsētu plānošanā.

Bunkše E. V. Landscape symbolism in the Latvian drive for independence // Geografiska Notiser (Lund). — 1990. — N 4. — P. 170—178.

Bunkše E. V. Ainavas simbolika latviešu neatkarības centienos.

Edmunds Valdemārs Bunkše 1973. gadā Kalifornijas universitātē Berklijā aizstāvēja disertāciju «Zeme, mežs, jūra: cilvēks un daba latviešu tautas dziesmās». Kopš 1969. gada viņš ir mācībspēks Delaveras universitātes Ģeogrāfijas fakultātē. Savos rakstos, kas plašākam lasītāju lokam pieejami žurnālos «Annals of the American Geographers», «The Geographical Review», «Landscape», «Geografiska Notiser» u. c. izdevumos, profesors aplūko uzskatus par ainavas, kultūrainavas un vides izveidi, to esmi un vērtībām dažādās reālijās (pilsētā, viensētā, gleznā utt.), to atšķirīgos kultūrkontekstos. Viņa darbiem raksturīga humānās ģeogrāfijas un filozofijas saiste vides problemātikas teorētiskajā no-teiksmē.

Minētajos prof. E. V. Bunkšes rakstos analīzes priekšmets ir atšķirīgs — vides humānā loma pilsētplānošanā un ainavu sim-bolisms. Bet abos rakstos līdzīgs ir to uzdevums — atklāt

humānā kultivācijas iespējamību vai neiespējamību dažādos vēsturiskos un politiskos periodos Latvijā.

Raksts «Cilvēciskās vides loma padomju pilsētu plānošanā» tapis laikā, kad arī Latvijas pēckara arhitektūras un telpas organizēšanas izvērtē jau publiski tiek izteiktas šaubas par vides humanitāti, pārdomas par mērķi un uzdevumu, kālab tiek veidota tieši tāda visā padomijā vienveidīga apbūve un kālab praktiski neiespējams ir citas arhitektoniskās ievīrzes īstenojums.

Raksta ievadā autors iepazīstina ar dažādām pieejām urbāno procesu pētniecībā. Dž. B. Džeksons apraksta federālo un municipālo valdību pārstāvju, sociologu un ekonomistu dalību pilsēt-pētniecībā, neiesaistot šajā darbā nedz dabas, nedz humanitāro zinātņu pārstāvjus — ģeogrāfus, meteorologus un antropologus. Netiek ievērota pieredze, ko dod dzejnieku, rakstnieku un mākslinieku moderno pilsētu interpretācija, viņiem iebilstot pret pilsētas kā līdzekļa definējumu, kas pazīstams no Lekorbizjē darbiem. Viedokli par pilsētvides tapšanu saistē ar cilvēka esmi pilsētā pārstāv H. Salmans, izsakot galvenos urbānos mērķus un nešķirot pilsētu no cilvēka garīgā universa.

E. V. Bunkše uzsver domu par cilvēka universālās apziņas esmi, kas ir daļa no cilvēka dzīves un kas veido galveno aspektu humanitātē, un par cilvēka būtiskas iedabas atspoguļošanas ne tik daudz viņa sociālajā uzvedībā, bet gan iekšējā dzīvē, vērtībās, kas izteic viņa attieksmi pret pasauli, tāpat nosaka viņa humanitāti. Šī tēma ir spēkā Ruso, Kanta darbos līdz pat Ortegām i Gasetam un modernajiem eksistenciālistiem.

Pēc šīm un līdzīgām atziņām rakstā seko paragrāfi — «Rīgas vēsturiskā attīstība», «Padomju urbanizācija», «Padomju pieeja Rīgas plānošanā», «Cilvēka vajadzības un centralizēta, plaša mēroga plānošana». Turpmāk minēšu tikai atsevišķus Rīgas pilsētvides analīzes vispārīnājumus.

Uzrādot pilsētvides reālijas, kuras iemieso adaptācijas, atvešinatības, piedzīvojuma, iracionalizācijas, standartizācijas un citus dažāda līmeņa procesus, konstatējami cilvēka dzīves apstākļi un cilvēciskā «tendence» pilsētvidē. Rakstot par Rīgas attīstību no viduslaikiem līdz pat padomju laika pieejai plānošanā un īpaši pievērsoties industriālajām revolūcijām, kad pilsētas ainava būtiski mainās, autors izmanto arī A. Rozenbergas, V. Apsiša, J. Vasiļjeva u. c. Rīgā izdotos darbus. Par urbānās politikas attīstību padomijā kopš trīsdesmitajiem gadiem izmantotas publikācijas no laikrakstiem «Pravda» un «Izvestija». H. Strefons grāmatā «Pilsētu plānošana bagātās un nabadzīgās valstīs» apraksta padomju pilsētu plānošanu kā baraku plānošanu un sociālistiskā uniformisma kultivāciju. Notiek mērķu un līdzekļu nomaiņa vietām.

Prof. E. V. Bunkše raksta par vidi kā cietumu, kas paredz antihumānā īstenojumu.

Viens no dzīvojamiem rajoniem, kurā ir vides potenciālie elementi, kas varētu labvēlīgi iespaidot cilvēka izjūtas un rīcību, ir Lazdiņi Viļņā. Taču arī tā visumā atzīstamais detaļplānojums ir veidots ar tehnokrātisku pieeju, izpaliekot cilvēciskā attīstības iespējām. Cilvēks ir spiests piemēroties apstākļiem, kas neatbilst viņa iedabai un kultūrpamatam. Vieni no galvenajiem kritērijiem šādā plānošanā — standartizācija un šķietama ekonomija. Sociālistisko reālismu cenšas ieviest arī arhitektūrā. Autors uzskata, ka par indikatoru, kas norāda cilvēka reakciju uz savas dzīves telpas iekārtojumu, kalpo cilvēka drūmums un cinisms. Bet teorētiskajās diskusijās arhitekti aprobežojas ar mēroga, fasāžu un interjeru monotoniskuma jautājumiem; netiek runāts par cilvēka pasaules un tertonisko kvalitāšu savstarpējo atkarību.

E. V. Bunkšes rakstā «Ainavas simbolika latviešu neatkarības cēstienos» atainots Latvijas kultūrainavas tradicionālais raksturs un tās pašreizējās kvalitātes. Raksta virsuzdevums: atklāt kultūrainavas un vides iezīmju sasaisti ar latvieša dzīves vides telpiskās organizēšanas iespējām un parādīt tās sekas, kas izriet no šo iespēju īstenošanas vai iztrūkuma.

Katrai kultūras grupai ir savi atslēgvārdi, kas ietver šīs grupas dziļākās estētiskās un ētiskās īpatnības arī ainavas sakarā. Varbūt vispazīstamākais šajā ziņā ir japāņu vārds *shibui*, ko aptuveni var tulkot kā perfektu neperfektumu. Japāņu dārzos tas var būt kaut vai viens akmens ārpus akmeņu rindas. Vācu vārdam *Ordnung* nav nepieciešams skaidrojums. Angļu vārds *pastoral* rada asociācijas, no kurām viena varētu būt — viss pretējais pilsētai. Vārdam «mežonīgs» (dabā) varētu būt īpaša nozīme amerikāņiem. Bet vārds «glītums» savukārt nozīmē kaut ko īpašu latviešiem (170. lpp.).

Estētiskā pozīcija, kas nav tikai estētiska vien, ar kategorijas «glīts» kā metaforas starpniecību precīzi norāda uz latvieša vēlamās dzīves telpas raksturu. Viens no autora secinājumiem ir pat šāds: «Kapu ainava kļuva par glītuma prototipu» (170. lpp.).

Jēdziena «glīts» unikalitāte Latvijā tiek meklēta darba dzīvē kā subjektīvā novērtējumā. Tas saistīts arī ar viensētu un tās apkārtni kā nacionālās kultūras simbolu un viensētu kā politiskās neatkarības simbolu ideoloģijā (vērtību sistēmā). E. V. Bunkše, pazīdams dažādu tautu kultūrinvariantus, lasītājam dod iespēju atpazīt to, kas citās tautās līdzīgs latvieša mentālajai izjūtai viensētā vai kādā citā kultūrainavas kopsakarā. Piemēram, salīdzinot ar «baltā ceļa» simbolisko jēgu angļiem. Latviešu gleznotāju ainavistu un rakstnieku darbi līdzīgi daudzu ainavu

gleznotāju un dzejnieku darbiem Anglijā kodē ainavas nozīmi savas dzīves apjēgumā.

E. V. Bunkše, izmantojot savu atmiņu aprakstu un situāciju šodien bijušajā viensētā Mieriņos Raunas pusē, konstatē, kā līdz ar dzīves telpas degradāciju mainās arī sociālo attiecību cilvēciskā iedaba. Pēdējos gadu desmitos Latvijā īstenojusies lauku un pilsētu iedzīvotāju atšķirību ignorēšana. Tradicionālās vides iznīcināšanas piemērs, ieviešot uzspiestu, svešu ideoloģiju, padomju okupācijas laikā ir kolhozi.

Taču arī okupācijas apstākļos tiek meklētas iespējas kaut kā kontrolēt savu etnisko attīstību. Meklētas un atrastas tās tiek galvenokārt privātās dzīves jomās, ko iespējams nosacīti šķirt no sociālās un politiskās sfēras. Šie iespējamie etniskās attīstības garantanti ir tulkojami arī plašākos vides kontekstos. Pēc autora domām, to varam novērot galvenokārt četros virzienos: bērnu audzināšanā, kordziedāšanā, amatniecībā, dzimtas kapu veidošanā un rūpēs par tiem (174. lpp.).

Tā kā padomju vara ir iespaidojusi visas dzīves jomas Latvijā, tas attiecas arī uz «glītā» izpausmēm. Tā nodrošinājums tiek saskatīts gandrīz tikai privātās dzīves ietvaros, un par ainavu iemiesotājiem savā ziņā kļūst arī bērni. Savukārt latviešu kora dziesmām ir himnisks raksturs. Valoda un kultūrmērs izteikti dziesmā. Bet kapu aprūpē veidojas realitāte, kas pretēja *homo sovieticus* rīcībā īstenotajam. Vides alternatīva pastāv kaut vai kapu ainavā, raksta E. V. Bunkše, kad kapu kārtība kontrastē ar ārpus tiem esošo. Varbūt Luisam Mamfordam (*Mumford L. The city in history: Its origins, its transformations and its prospects.* — N. Y.: Harcourt, Brace World, Inc., 1961) bija taisnība, kad viņš teica, ka pirmās pilsētas bija mirušo pilsētas. Nekropolis bija pirms polisas. Tas, šķiet, var tikt attiecināts uz šodienas Latviju. Mēs vēl redzēsim, vai latviešiem izdosies radīt viņu pašu polisī, kas būs nozīmīga ne tikai ekonomiski un politiski, bet arī estētiski un ētiski.

Dace Bormane

PAPILDINĀJUMI GRĀMATAI PAR VISJAUNĀKO LAIKU VĒSTURI BALTIJĀ

Misiunas R., Taagepera R. *The Baltic states: Years of dependence, 1980—1986* // *Journal of Baltic Studies.* — 1989. — N 1. — P. 65—84.

Misjūns R., Tāģepera R. *Baltijas valstis: Atkarības gadi, 1980—1986.*

1983. gadā trimdas baltieši Jēlas universitātes (ASV) profesors R. Misjūns un Kalifornijas universitātes (ASV) profesors R. Tāgepera angļu valodā publicēja grāmatu «Baltijas valstis: Atkarības gadi, 1940—1980».¹ Šī grāmata, kas ir ilgstošu rūpīgu pētījumu rezultāts, ieguva plašu ievēribu pasaulē.

Zurnāla «*Journal of Baltic Studies*» 1989. gada 1. numurā ir publicēts abu šo autoru raksts «Baltijas valstis: Atkarības gadi, 1980—1986», kas ir agrāk publicētās grāmatas turpinājums, nodaļa, kas analizē Baltijas valstu tālāko attīstību līdz pat pēreistroikai un atmodas kustības sākumam Baltijā, jo autori šo darbu uzrakstīja 1987. gadā. Līdz ar to viņu rakstā jūtams vēsturiskās perspektīvas trūkums, vairāk atspoguļoti fakti un jau nostabilizējušās attīstības tendences Baltijā, tomēr autori parāda, ka 80. gadu pirmajā pusē Baltijas valstīs norisinājās izmaiņas — salīdzinoši nelielas, tomēr tādas, kas uzrādīja stagnācijas perioda noslēgumu.

Analizējot politikas un ideoloģijas sfēru, autori atzīmē, ka pēc PSKP ģenerālsekretāra L. Brežņeva nāves Baltijā sāka parādīties dažas pazīmes, kas liecināja par pārmaiņām (65. lpp.). Visās trijās Baltijas republikās mēģināja uzlabot pārvaldi. Te no vairākām ministrijām 1985. gadā izveidoja Valsts agrorūpnieciskās komitejas paralēli Vissavienības komitejai.²

Apskatot situāciju Latvijā, autori uzsver, ka visdramatiskākais šajā laikā bija process, kas saistījās ar republikas VDK vadītāja B. Pugo izvirzīšanu LKP pirmā sekretāra amatā 1984. gada aprīlī. R. Misjūns un R. Tāgepera atzīmē, ka B. Pugo pārstāvēja nevietējas izcelsmes administratoru jaunāko paaudzi. Viņi ir pārliecināti, ka personiskie sakari ir bijuši nozīmīgi straujajā B. Pugo karjerā Latvijas komjaunatnē un partijas aparātā, atzīmējot, ka B. Pugo bijis A. Pelšes «padēls» (66. lpp.). Kad B. Pugo ievēlēja par LKP pirmo sekretāru, viņš vēl nebija LKP CK biroja loceklis, bet vienīgi kandidāts, un tas ir līdz tam nepieredzēts gadījums LKP vēsturē. Autori norāda, ka B. Pugo darbība, kaut arī viņš uzsācis savu karjeru politiskā atkušņa laikā 50. gadu otrajā pusē, maz atspoguļojusi tālaika «liberālismu». Autori atzīmē, ka viņš ieguvis sliktu reputāciju, 1983. gadā sagraujot disidentu kustību Latvijā.

Līdz ar M. Gorbačova ievēlēšanu PSKP ģenerālsekretāra amatā Latvijā tika uzsākta kadru maiņa. Valdības augstākajā līmenī un LKP CK birojā iekļāva jaunus funkcionārus. 1985. gada martā 62 gadu vecumā no LKP CK ideoloģijas sekretāra amata

¹ Misiunas R., Taagepera R. The Baltic states: Years of dependence, 1940—1980. — London: Hurst; Berkley: Univ. of Calif. Press, 1983.

² Šīs reorganizācijas rezultāti gan bija pretēji cerētajiem.

nācās aiziet I. Andersonam, kuru nomainīja A. Gorbunovs, tagadējais LR AP priekšsēdētājs. 1985. gada jūnijā LPSR AP Prezidija priekšsēdētāju P. Strautmani nomainīja vietējās izcelsmes partijas aktīvistis J. Vagris (atzīmēsim viņa vēlākos nopelnus atmodas kustības attīstībā). 1985. gadā tika nomainīti arī četri ministri, pieci valsts komiteju priekšsēdētāji, divi Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieki (67. lpp.).

Autori sevišķi piemin 1985. gadā notikušo LPSR iekšlietu ministra N. Drozda nomaiņu ar V. Jegorovu, atzīmējot, ka V. Jegorovs agrāk strādājis par Baltkrievijas iekšlietu ministra vietnieku un līdz tam nevienu dienu nav strādājis Latvijā. Acīmredzot šis nozīmējums atbilstis M. Gorbačova politikai kadru izvietojumā — nerēķināties ar republiku robežām. V. Jegorova nozīmēšana acīmredzot saistījās arī ar centieniem izvērst cīņu ar korupciju republiku līmenī. Tomēr jau 1986. gada novembrī viņu nomainīja vietējās izcelsmes latvietis B. Steinbriks. 1985. gadā notika arī plaša rajonu mēroga partijas līderu nomaiņa.

Daudzas no administratīvajiem amatiem atbrīvotās personas izvirzījās 1959.—1960. gada «tīrīšanu» rezultātā. Tas deva iespēju klusuciešot rehabilitēt dažus šo «tīrīšanu» upurus. 1984. gada septembrī žurnālā «Liesma» parādījās intervija ar Vili Krūmiņu, kas bija LKP CK otrais sekretārs 1953.—1956. un 1958.—1960. gadā. 1984. gadā parādījās bijušā kultūras ministra V. Kalpiņa publikācijas, 1985. gada augustā ar Tautu Draudzības ordeni apbalvoja K. Ozoliņu, LPSR AP Prezidija priekšsēdētāju 1952.—1959. gadā.

Analoģiskas kadru izmaiņas notika arī pārējās Baltijas republikās, taču ievērojami mazākā pakāpē un galvenokārt saistījās ar cienījamu vecumu sasniegušu funkcionāru pensionēšanos. Pirmām kārtām jāatzīmē, ka abās pārējās republikās partijas vadībā palika Brežņeva laikā izvirzītie pirmie sekretāri — P. Griškevičs Lietuvā un K. Vaino Igaunijā.

Kadru pārcelšana neizsauca izmaiņas Baltijas republiku komunistisko partiju struktūrā. Autori atzīmē, ka 1986. gadā LKP bija 172 000 biedru un kandidātu, taču nav nekādu datu par tās nacionālo sastāvu. Lietuvas KP šai laikā bija 197 283 biedri (1986. g. 1. janv.), un tā auga ātrākiem tempiem nekā PSKP kopumā. Tās pieauguma temps — no 1970. līdz 1984. gadam — 60,5% bija otrais augstākais PSRS republiku kompartiju vidū. Tomēr komunistu īpatsvars Lietuvas iedzīvotāju vidū bija 5,25% — un tas bija zemāks nekā caurmērā PSRS (6,74%; 70. lpp.). Lietuviešu īpatsvars partijā pieauga lēni. 1970. gadā lietuviešu LKP bija 67,1%, bet 1986. gadā — 70,4%, kaut gan lietuviešu īpatsvars republikā 1979. gadā bija 80%.

IKP igauņu īpatsvars ap 1985. gadu, iespējams, kļuva mazāks

nekā pusē. 1969. gadā 52,5% IKP biedru bija igauņi, bet vēlāk viņu īpatsvars samazinājās, un tas lielā mērā izskaidrojams ar plašo citu republiku iedzīvotāju migrāciju uz Igauniju.

Pievēršoties Baltijas sabiedrības attīstības analīzei 80. gadu pirmajā pusē, ASV profesori konstatē, ka imigrācija joprojām radīja ilgtermiņa draudus Baltijas nāciju eksistencei. 80. gados tā sāka nopietni apdraudēt arī Lietuvu. R. Misjūna un R. Tāgeperas sastādītajā tabulā, kas astpoguļo migrāciju Baltijas republikās četrās piecgadēs, sākot ar 1965.—1969. gadu un beidzot ar 1980.—1984. gadu, skaidri redzams, ka migrācija uz Latviju ir pakāpeniski samazinājusies (1965.—1969. gadā 71 000 migrantu, bet 1980.—1984. gadā 45 000 migrantu), tāda paša situācija novērojama ar migrāciju uz Igauniju (1965.—1969. gadā 45 000 migrantu, bet 1980.—1984. gadā 31 000), bet krasi pieaugusi uz Lietuvu (1965.—1969. gadā 29 000, 1980.—1984. gadā 59 000). Kopumā migrācija uz Baltijas valstīm 1980.—1984. gadā (135 000) bija gandrīz tai pašā līmenī kā 1965.—1969. gadā (145 000). 1975.—1979. gadā iezīmējās migrācijas kritums (101 000), bet to nomainīja straujš kāpums 80. gadu pirmajā pusē, sevišķi Lietuvā, kā arī Igaunijā.

Raksta autori uzskata, ka tikai imperiālistiskā rusifikācijas politika var izskaidrot šo jauno imigrācijas vilni (71. lpp.).

Migrācijas rezultātā igauņu un latviešu īpatsvars attiecīgajās republikās turpināja samazināties, pirmoreiz kopš 50. gadu deportācijām analogs process tika fiksēts arī Lietuvā (1979. g. janvārī — 80,0%, 1985. g. janvārī — 78,7% lietuviešu).

Autori atzīmē, ka vietējo iedzīvotāju emigrācija no Baltijas 80. gadu pirmajā pusē gandrīz nebija novērojama, vienlaicīgi izsakot pieņēmumu, ka aptuveni 16 000 latviešu emigrēja uz KPFSR 1970.—1979. gadā (71. lpp.). Šī apgalvojuma pamatā ir E. Levita pētījuma rezultāti, kas rāda, ka 1970. gada tautas skaitīšanā ārpus Latvijas fiksēti 45 262 latvieši, bet 1979. gadā — jau 52 484. E. Levits, ņemot vērā denacionalizācijas tendenci, uzskata, ka vismaz 10 000 latviešu ir izceļojuši no Latvijas 1970.—1979. gadā.³

Autori secina, ka baltiešu un krievu nacionāli jaukto laulību īpatsvaram bija tendence palielināties 80. gados. Ja ģimene palika Baltijā, tad vairāk nekā pusē gadījumu šajās laulībās dzimušie bērni ieguva baltiešu tautību. «Tādējādi šādas laulības drīzāk sekmēja Baltijas tautu intereses,» atzīst autori. Kopumā baltiešu valodu zināšanas imigrantu vidū bija vājas. Rakstā minēti 1979. gada dati, kas uzrāda, ka 13,0% cittautiešu Igaunijā, 20,1%

³ Sk.: Levits E. Die demographische Situation in der UdSSR und in den baltischen Staaten unter besonderer Berücksichtigung von nationalen und sprachsoziologischen Aspekten // Acta Baltica. — 1981. — Bd 21. — S. 18—142.

Latvijā un 37,4% Lietuvā uzrādījuši, ka tekoši pārvalda attiecīgās nacionālās valodas.

Analizējot iedzīvotāju izvietojumu, autori atzīmē, ka cittautieši Baltijā koncentrējās galvaspilsētās (1979. gadā 38,3%, 1985. gadā — 36% latviešu Rīgā; 1979. gadā — 51,9%, 1985. gadā — 48% igauņu Tallinā; 1979. gadā 47,3% lietuviešu Viļņā). Citās pilsētās Latvijā bija 51,5% latviešu, Igaunijā — 56,9% igauņu, Lietuvā — 84,6% lietuviešu. Visaugstākā pamattautības iedzīvotāju koncentrācija bija laukos: Latvijā — 71,9%, Igaunijā — 87,6%, Lietuvā — 86%. Taču trijos Latvijas dienvidaustrumu rajonos (Daugavpils, Krāslavas un Rēzeknes rajonā) latviešu bija mazāk nekā 50% (1979. gada tautas skaitīšanas dati).

R. Misjūns un R. Tāgepera atzīmē, ka pamattautības iedzīvotājiem visā Baltijā ir augstāks dabiskā pieauguma līmenis salīdzinājumā ar imigrantiem, kaut gan kopumā tas ir visai zems un pēdējos gados samazinājies arī Lietuvā. Tātad demogrāfiskā aina Baltijā 80. gadu pirmajā pusē bija tāla no optimisma.

Analizējot Baltijas republiku dzīvesveidu, autori atzīmē uzlabošanos apgādē ar produktiem 80. gadu sākumā. 70. gados ieviestā pārdošana kreditā un pēc čeku grāmatiņām 80. gados praktiski zaudēja savu nozīmi. Baltijas krājkasēs tika noguldīta ievērojama naudas summa, kas pārsniedz analogiskus rādītājus Krievijā. Autori atzīmē, ka 1986. gadā Igaunijā bija aptuveni 1 miljons noguldītāju rēķinu uz 1,5 miljoniem iedzīvotāju; uz vienu iedzīvotāju vidēji bija aptuveni 1000 rubļu krājkasē (73. lpp.).

Joprojām Baltijā, tāpat kā citur PSRS, nav atrisināts dzīvokļu jautājums, taču 80. gadu pirmajā pusē kļūst pieejamākas tādas preces kā krāsu televizori un automobiļi.

80. gadu pirmajā pusē norisinājās padomju iestāžu cīņa ar pagrīdes videobumu un Rietumu videokultūras ietekmi, kas strauji izplatās Baltijā un ir grūti kontrolējama.

Autori atzīmē, ka arī Baltiju nelabvēlīgi skāra Černobiļas AES notikusi avārija — vairāk nekā 10 000 ukraiņu un baltkrievu bēgļu no Černobiļas radiācijas apdraudētās apkaimes tika pārvietoti uz Baltiju, bet 10 000 Baltijas jauniešu tika sūtīti uz Černobiļu deaktivācijas darbos.

Apskatot pretalkohola kampaņas rezultātus Baltijā, autori izsaka viedokli, ka, objektīvi vērtējot, Baltijas tautu interesēs būtu sekmīga antialkohola kampaņas norise, jo dzeršana kļuva par otro nopietno draudu Baltijai pēc krievu imigrācijas. Tomēr rakstā atzīmēts, ka iespēju tērēt nopelnīto naudu bija ļoti maz un tādēļ to tērēja degvīna iegādei.

1986. gadā Baltijas prese sāka plašāk atspoguļot vietējās ekonomiskās un sociālās problēmas. Aplūkojot ekonomikas attīstības

tendencies, ASV pētnieki nāca pie atziņas, ka kopumā 1980.—1985. gadā ekonomiskās attīstības tempi Baltijā bija zemāki nekā iepriekšējā piecgadē. Latvijā nacionālā ienākuma pieaugums 1980.—1985. gadā bija caurmērā 3,2% gadā, 1975.—1980. gadā — 3,6%. Rūpniecības produkcija 1980.—1985. gada periodā pieauga par 3,2% gadā, bet 1975.—1980. gadā — par 3,7% (75. lpp.). Ražošanas tempu palēnināšanos autori saista ar industriālā brieduma sasniegumu Baltijā, vienlaikus atzīmējot ievērojamo atpalikšanu no Rietumeiropas dzīves standarta.

ASV profesori gan aizrāda, ka jaunu enerģētisku jaudu radīšana Baltijā (Latvijā Pāvilostas rajonā bija nolemts celt AES) liecina par centra plānotāju turpmākajiem nolūkiem attīstīt Baltijā rūpniecisko ražošanu un veicināt darbaspēka imigrāciju. Imigrāciju būtu veicinājusi arī ostu paplašināšana Klaipēdā, Liepājā un Ventspilī, kā arī Tallinas lielās Jaunās ostas celtniecība. Rakstā atzīmēts, ka tīri ekonomiski apsvērumi liktu būvēt analoģu ostu vairāk uz dienvidiem, kur tā visu gadu būtu brīva no ledus, kā arī vērsta uzmanība uz to, ka Jaunās ostas projekts netika iepriekš plaši apspriests Igaunijā.

ASV zinātnieki īpašu uzmanību pievērš brigādes un kolektīviem darbuzņēmumiem Baltijā, sevišķi lauksaimniecībā, jo to izveidošana liecina par zināmiem mēģinājumiem nodrošināt ražotāju autonomiju savās darba vietās. Viņi atzīmē, ka 1984. gada 3. oktobrī Igaunijas galvenā dienas avīze «*Rahva Hää*» pirmoreiz uzdrošinājās lietot terminu «ģimenes ferma». Tomēr autori norāda, ka šīs ģimenes fermas netiek nodotas attiecīgajai ģimenei īpašumā un līdz ar to ražotāji nav ieinteresēti ieguldīt naudu zemes kultivēšanā, ražošanas produktivitātes celšanā u. tml. Rakstā izteiktas šaubas, vai šīs ģimenes fermas kā zemes lietošanas formas nostiprināsies, jo padomju režīmam ir izveidojusies reputācija, ka tas «nogatina vistas, kas dēj zelta olas, tikko tās sāk dēšanu» (77. lpp.).

Runājot par ekoloģiskajām problēmām Baltijā, autori aizrāda, ka galveno problēmu šeit radīja ūdens piesārņošana, kā arī gaisa piesārņošana lielajos industriālajos centros un skābie lieti no Centrāleiropas virs Baltijas mežiem. Rakstā uzsvērts, ka galvenokārt vidi piesārņo vissavienības pakļautības uzņēmumi, kurus kontrolē ministrijas centrā, kamēr pašus piesārņojuma draudus galvenokārt pārzina vietējās iestādes.

Rakstā atzīmēta ekoloģiskās kustības aktivizēšanās Baltijā. Lietuvas dabas aizsardzības asociācijas locekļu skaits strauji auga no apmēram 20 000 locekļiem 1971. gadā līdz 320 000 (1/10 no Lietuvas iedzīvotājiem) 1983. gadā. ASV pētnieki aizrāda, ka 1980. gadā uz 7 gadiem cietumā tika notiesāts ekoloģiskās kus-

tības aktivists disidents Vitauts Skodis, un tas zināmā mērā pārādīja varas iestāžu negatīvu nostāju pret ekoloģiskās kustības paplašināšanos Lietuvā. Autori atzīmē, ka padomju dekrēts par «vietējo padomju lomas palielināšanu» pieļāva vides aizsardzības komiteju veidošanu republikās. Tām tika piešķirtas tiesības kontrolēt arī centrālajām ministrijām pakļautos uzņēmumus, tādējādi paplašinot republiku tiesības.

Tālāk rakstā iztirzāta kultūras attīstība Baltijas valstīs. Tā raksturojas ar modernizācijas un vesternizācijas procesiem, no vienas puses, un ideoloģiska rakstura ierobežojumiem, no otras puses. Ļoti lēnām no nopietnās literatūras tiek izstumts ideoloģiskais elements. Kopš 70. gadu otrās puses latviešu dzejā parādās daudzi talantīgi autori — U. Bērziņš, L. Briedis, M. Misiņa, V. Krīle, M. Zālite, K. Elsbergs, J. Rokpelnis, savukārt prozā — E. Rubene, A. Vālodze, G. Repše un A. Neiburga. Sevišķi autori izceļ R. Kalpiņu, kura 1986. gada novembrī «Literatūrā un Mākslā» publicētajā stāstā, iespējams, pirmoreiz Padomju Savienībā publicētajā literatūrā kritiski novērtēja karu Afganistānā.

ASV pētnieki atzīmē, ka apskatāmajā laikposmā turpinājās 70. gadu beigās uzsāktā rusifikācijas kampaņa. Viena no tās izpausmēm bija padomju politisko tematu saistīšana ar sabiedriskiem pasākumiem, kas bija tāli no politikas. Tā, 1985. gada dziesmusvētki visās trijās Baltijas republikās tika saistīti ar Sarkanās armijas uzvaras gadadienu Lielajā Tēvijas karā, turklāt Latvijā koncertos piedalījās nelatviskie Sarkanās armijas kori.

Tika paplašināti Baltijas republiku sakari ar ārzemēm. Līdztekus radnieku kontaktiem jāmin izglītojošas programmas Baltijā, kas tika domātas ārvalstīs dzīvojošai baltiešu emigrācijas jaunatnei. Baltijā tika rīkoti nozīmīgi starptautiski pasākumi: Olimpiskās spēles Tallinā 1980. gadā, PSRS un ASV rakstnieku kolokvijs Viļņā 1985. gadā un PSRS un ASV pilsoņu tikšanās Jūrmalā 1986. gadā.

Pieskaroties disidentu kustības problēmām Baltijā, R. Misjūns un R. Tāgepera atzīmē, ka 1981. gada novembrī sastādītā baltiešu atklātā vēstule «Par kodolieroču brīvas zonas izveidošanu Ziemeļeiropā» liecināja par Baltijas disidentu kustības jaunu brieduma pakāpi. Autori min pagrīdes kustības aicinājumu 1981. gada 1. decembrī un turpmāk vienreiz mēnesī uz pusstundu pārtraukt darbu, kamēr netiek izskatītas disidentu izvirzītās prasības. Šo akciju iņspirēja Polijas Solidaritātes kustība. pagrīdes kustības centrs, šķiet, bija Tallinā, bet tā skrejlapas parādījās arī Viļņā un Maskavā (83. lpp.). 1983. gadā režīmam izdevās nopietni sātriect disidentu kustību Baltijā. Autori to saista ar J. Andropova ievēlēšanu PSKP CK ģenerāļsekretāra amatā.

Lietuvā represijas skāra Ticīgo tiesību aizsardzības Katoļu komitejas locekļus. Tika arestēti mācītāji A. Svarinskis un S. Tamkēvičs, vēl vienu komitejas locekli — V. Stakenu 1985. gada augustā nezināmi uzbrucēji iesvieda diķi, bet J. Zdebskis 1986. gada februārī mira autokatastrofā, kuru pēc vairāku avotu informācijas organizēja VDK.

Represijas samazināja samizdata izdevumu skaitu Lietuvā, un 1984. gadā Rietumus sasniedza vienīgi «Lietuvas katoļu baznīcas hronika» un «Aušra». Šos izdevumus turpināja izdot arī 1985. gadā. Šajā gadā parādījās «*Juventus Academica*» — Lietuvas Jaunatnes savienības orgāns (83., 84. lpp.).

1983. gadā represijas smagi skāra cilvēku tiesību kustību Latvijā. Janvārī tika arestēta L. Lasmane-Doroņina, kurai piesprieda 5 gadus cietumsoda un vēl 3 gadus izsūtījumā. Aprīlī tika arestēts un uz 4 gadiem labošanas darbos notiesāts J. Barkāns. Viņi bija sastādījuši iesniegumu PSRS AP Prezidijam, kurā raksturoja sabrukumu Latvijā. Uz 7 gadiem labošanas darbu nometnē un 5 gadiem izsūtījumā vēlāk tiek notiesāts G. Astra, jo viņš glabāja samizdata romānu «Piecas dienas», kas atainoja tūrista viesošanās mūsdienu Latvijā, ārzemēs izdotu latviešu literatūru un Dž. Orvela romānu «1984». Līdzīgas apsūdzības par pretpadomju literatūras glabāšanu un izplatīšanu tika izvirzītas pret diviem jauniem baptistiem J. Rožkalnu un J. Vēveri. Tika apcietināts I. Cālītis, kas parakstīja aicinājumu izveidot Baltijā kodolieroču brīvu zonu.

Igaunijā šajā laikā tika arestēti disidentu aktīvisti L. Pareka, H. Ahoņens, A. Pesti un E. Tarto, tomēr 1984. gadā disidentu kustība Igaunijā un Latvijā tika atjaunota: 8 personas parakstīja atklātu vēstuli, pieprasot vispārēju atbrūpošanos un cenzūras atcelšanu. 1986. gada martā anonīma Igaunijas zinātnieku grupa nāca klajā ar protestu pret Jaunās ostas celtniecību un fosfātu atradņu apgušanu, norādot uz rusifikācijas briesmām.

Raksta autori min arī nepārbaudītas ziņas par jaunatnes dumpi Rīgā 1985. gada maijā, apgalvojot, ka speciālo mācību iestāžu studenti, kas ieradusies Rīgā uz oficiālu saietu, no dzelzceļa stacijas uz Brīvības pieminekli nesa lozungus ar saukļiem «Nost ar partiju — nost ar krieviem!» un iesaistījās sadursmēs ar krievu jaunatni, pēc kurām 300 personas tika aizturētas (šāds incidents Rīgā noticis nebija).

Autori atzīmē, ka 1987. gadā saskaņā ar jauno Kremļa politisko kursu vairāki Baltijas disidenti — Pareka, Pesti no Igaunijas, Rožkalns, Lasmane-Doroņina un Barkāns no Latvijas un Lapiens un Terlecks no Lietuvas — tika atbrīvoti. Tomēr ievērojamākie Baltijas disidenti B. Gaujausks, V. Petkus, A. Sva-

rinsks palika ieslodzījumā, M. Nīklusam un S. Tamkēvičam tika dota iespēja īslaicīgi atgriezties Tallinā un Viļņā, taču pēc tam, kad viņi atteicās parakstīt atteikšanos no saviem uzskatiem, viņus no jauna aizsūtīja uz labošanas darbu nometnēm.

Raksta autori, atsaucoties uz IKP CK pirmā sekretāra K. Vaino teikto IKP CK plēnumā 1985. gada augustā (Vaino uzsvēra, ka sevišķi nozīmīgi panākt izpratni pamatiedzīvotāju vidū, ka Igaunijas tautas vēsturiskais liktenis nesaraucjami saistīts ar Padomju valsti), secina, ka Maskavas valdīšanas 40 gadi šo izpratni nodrošināt nav spējuši.

Valdis Blūzma

PSRS ANEKSIONISTISKĀ POLITIKA BALTIJĀ NO STARPTAUTISKO TIESĪBU REDZES PUNKTA

Vizulis I. Nations under duress: The Baltic states. — Port Washington, N. Y., 1985. — 209 p.

Vizulis I. Nācijas spaidu varā: Baltijas valstis.

Vizulis I. The Molotov—Ribbentrop pact of 1939; The Baltic case. — N. Y.; Westport; L., 1990. — 177 p.

Vizulis I. 1939. gada Molotova—Ribentropa pakts un Baltijas valstis.

Abas recenzējamās Izidora Jāzepa Vizuļa grāmatas ir pamatīgākie pētījumi, kas analizē Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā gan no vēsturiskā, gan no starptautiski tiesiskā aspekta. Autors parāda arī citu lielvalstu lomu šajos Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautām dramatiskajos notikumos un izvirza jautājumu par Baltijas valstu valststiesisko statusu nesenaajā pagātnē, kad padomju propaganda tās turpināja dēvēt par līdztiesīgām padomju republikām.

Pētījuma vērtību palielina grāmatas «Nācijas spaidu varā» pielikumā sniegtie dokumenti, un tie ir ASV prezidenta F. Rūzvelta un Anglijas premjerministra V. Čērčila 1941. gada 14. augustā parakstītā Atlantijas harta (185. lpp.), ASV Ārlietu ministrijas 1982. un 1983. gadā parakstītie iesniegumi Latvijas, Lietu-

vas un Igaunijas diplomātiskajiem pārstāvjiem ASV (186.—188. lpp.), Austrālijas valdības 1975. gada paziņojums par atteikšanos atzīt Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā *de iure* (189. lpp.), ASV pārstāvniecības Apvienoto Nāciju Organizācijā 1983. gada 29. jūlija paziņojums par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības atzīšanas atkārtotu apstiprinājumu (190., 191. lpp.), kā arī personu, terminu un ģeogrāfisko nosaukumu rādītājs (193.—209. lpp.). Savukārt grāmata «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts un Baltijas valstis» sniedz triju Baltijas valstu augstākā līmeņa represēto, t. i., arestēto, deportēto un padomju okupācijas varas iestāžu nogalināto valstsvīru, sarakstu (151., 154. lpp.), 1979. gada oktobrī ASV publicēto Baltijas disidentu iesniegumu sakarā ar Molotova—Ribentropa pakta 40. gadadienu (155.—158. lpp.), kā arī personu, vietu, organizāciju un terminu rādītāju (167.—176. lpp.).

Daži vārdi par darbu autoru. Latviešu izcelsmes ASV dzīvojošais politologs Izīdors Jāzeps Vizulis ir starptautisko zinātņu doktors (grāds iegūts 1951. gadā Freiburgas universitātē, Vācijā). Viņš beidzis Universitāti Rīgā 1944. gadā, iegūstot juridisko zinātņu maģistra grādu. 1961. gadā viņš kļuva par starptautisko tiesību un politikas pasniedzēju ASV Lūisa universitātē, kur saņēma Lasaliešu balvu par izcilu pasniedzēju un pētnieka darbību. Starptautisko tiesību un politikas profesors I. J. Vizulis ir publicējis vēl divus darbus: «Aprēķinu diplomātija» (Akadēmiskā Dzīve. — 1975. — Nr. 17. — 16.—22. lpp.) un «*Die Baltische Länder: Opfer sowjetischer Aggression*» (Baltijas zemes — padomju agresijas upuris // *Acta Baltica*. — 1968. — N 8. — S. 74—105). Šajos rakstos skartos tematus I. J. Vizulis tālāk attīsta un paplašina recenzējamās grāmatās.

Vispirms pievērsisimies grāmatas «Nācijas spaidu varā» analīzei. Tās 1. nodaļā «Baltijas valstu ģeogrāfiskie un vēsturiskie priekšnosacījumi» autors īsi iepazīstina amerikāņu lasītāju ar baltu cilšu un seno ugaunņu vēsturi. I. J. Vizulis uzsver, ka Baltijas reģions jau senos laikos uzskatāms par Rietumeiropas kultūras priekšposteni, ka Baltijas tautām jau 400.—800. gadā pēc Kristus dzimšanas bija «nozīmīgi sakari ar Rietumiem un ļoti maz kopēja ar Austrumos valdošo dzīvesveidu» (3. lpp.). Autors atzīmē, ka starp slāvu un Baltijas tautu reģioniem bija striktas robežas, uz ko norāda arī ģeogrāfiskie nosaukumi.

Tālāk profesors Vizulis pievēršas 20. gadsimta sākumam — Baltijas valstu tapšanas posmam un izvērtē Padomju Krievijas miera līgumus ar Igauniju, Lietuvu un Latviju. Šie 1920. gadā noslēgtie līgumi ir līdzīgi pēc satura — tie visi bez ierunām atzīst Baltijas valstu suverenitāti un neatkarību, un tajos Krievija

uz mūžīgiem laikiem atsakās no agrākajām tiesībām uz Baltijas valstīm (4. lpp.).

Aplūkojot Baltijas valstu sadarbību 20. un 30. gados, autors spiests konstatēt, ka Baltijas valstis nebija spējušas izveidot efektīvu militāro aliansi, kas varētu nodrošināt zināmas pretestības iespējas agresijas gadījumā. «Tā, Padomju Savienība pārsteidza tās nesagatavotas un secīgi visām trijām tautām uzspieda neizdevīgos līgumus, izsaucot to ārlietu ministrus uz Maskavu.»

2. nodaļa «Politiskais spiediens pirms vētras» veltīta Padomju Savienības Baltijas politikas izvērtēšanai 20. un 30. gados. I. J. Vizulis raksta, ka, neskatoties uz visiem solījumiem respektēt Baltijas valstu suverenitāti, Padomju Savienība jau 20. gadu sākumā iejaucās Baltijas valstu iekšējās lietās, par ko liecināja komunistisko agentu infiltrācija no Krievijas, propagandas materiālu izplatīšana, kā arī valsts apvērsuma mēģinājums 1924. gada 1. decembrī Igaunijā, vardarbīgas demonstrācijas sarīkošana Kauņā 1926. gadā. Arī Latvijā 1933. gada rudenī komunisti organizēja sazvērstību nolūkā gāzt valdību, taču sazvērnieki (arī deputāti no Strādnieku un zemnieku frakcijas parlamentā) tika arestēti un nodoti tiesai (12. lpp.).

1933. gadā Baltijai radās draudi no divām pusēm — no nacistiskās Vācijas un PSRS, jo Hitlers izteica pretenzijas pēc Baltijas zemju teritorijas, lai nodrošinātu «dzīves telpu» Vācijas tautai (14. lpp.). Jau 1935. gadā Padomju Savienība piedāvāja noslēgt Baltijas valstīm savstarpējās palīdzības līgumus, taču tajā pašā gadā Baltijas valstis savu ārlietu ministru konferencē Rīgā pieņēma lēmumu atturēties no īpaša līguma ar vienu no lielvalstīm, tā uzsverot savu neitralitāti (15. lpp.). 1939. gada vasarā PSRS centās nodrošināt hegemoniju Baltijā sarunās ar Angliju un Franciju, izvirzot prasību par kopīgām garantijām Baltijas valstīm un tiesībām iejaukties Baltijas valstu politikā arī tā satumamās netiešās agresijas gadījumā, ar to saprotot no ārpuses inspirētu iekšpolitisku apvērsumu Baltijas valstīs. Nacistiskās Vācijas gatavība atzīt padomju «vitālās intereses» Polijā un Baltijā izsauca šo Maskavas sarunu izjukšanu un Molotova—Ribentropa pakta (MRP) noslēgšanu 1939. gada 23. augustā.

Autors uzsver, ka MRP slepeno protokolu parakstīšana par ietekmes sfēru sadali nozīmēja rupju PSRS un Baltijas valstu noslēgto neuzbrukšanas pakta pārkāpšanu, jo tie paredzēja, ka neviena no līgumslēdzējām pusēm nepievienosies līgumiem ar trešajām valstīm, kas būs vērsti pret otru līgumslēdzēju valsti (24.—26. lpp.).

I. J. Vizulis secina, ka savstarpējās palīdzības līgumi, kurus PSRS valdība noslēdza ar Baltijas valstīm 1939. gada rudenī,

tika panākti, lietojot spiedienu un militārās intervences draudus. Vērtējot tos no starptautisko tiesību principu viedokļa, tas nozīmēja, ka līgumi netika noslēgti brīvprātīgi un tādējādi tos nevar uzskatīt par spēkā esošiem (35. lpp.). Šo pašu domu autors akcentē arī savā grāmatā «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts», atzīmējot, ka līgumslēdzēju pušu suverenitātes un brīvas autonomijas elementiem ir jāprevalē, pretējā gadījumā līgumiem nav likumīga spēka (30. lpp.). Šī tiesiskā nostādne, kas teorētiskā plāksnē ir atzīstama, jo patiešām starptautiskiem līgumiem ir jābūt līdztiesīgiem, praktiskā jomā nozīmētu lielas daļas pēckara līgumu neatzīšanu, jo līgumi starp 2. pasaules kara uzvarētājiem valstīm un zaudētājiem valstīm nekādi nav vērtējami kā līdztiesīgi, taču tie neapšaubāmi ir spēkā un veido pēckara starptautisko attiecību struktūru. Šo līgumu neatzīšana radītu tiesisku pamatu, piemēram, Japānas pretenzijām pret ASV, Vācijas pretenzijām pret Poliju utt., kam būtu nepārredzamas sekas starptautiskās politiskās situācijas destabilizācijā. Tādēļ, šķiet, vajadzētu apmierināties ar nosacījumu, ka līgums ir spēkā, ja abas līgumslēdzējas puses pārstāv savas zemes un ir suverēnas. Līdz ar to nav pamata neatzīt 1939. gada līgumus starp PSRS un Baltijas zemēm, kaut arī to nelīdztiesīgais raksturs ļautu jebkurā izdevīgā brīdī izvirzīt Baltijas valstīm jautājumu par to anulēšanu. Tiesa, ar 1940. gada agresiju PSRS šo līgumu darbību pārtrauca.

Iespējams, ka 1940. gadā labāks variants Baltijas valstīm būtu bijusi pretestība PSRS mēģinājumiem pakļaut šo reģionu — tā uzskata I. J. Vizulis, minēdams Somijas piemēru. Acīmredzot zināms pamats šādam viedoklim ir, jo tādā gadījumā PSRS iejaukšanos Baltijas lietās varētu nepārprotami kvalificēt kā agresiju.

Atbildot uz jautājumu, kādēļ Baltijas valstis necīnījās pret PSRS iebrukumu, autors 1990. gadā iznākušajā grāmatā «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts» norāda, ka Baltijas valstīm trūka vienotības un kopdarbības, bez tam Vācija aiz zināmiem iemesliem atteicās sniegt militāru palīdzību. Visbeidzot, ģeogrāfiskais stāvoklis un dabiskie nocietinājumi. Šai ziņā Padomju Savienības iebrukums Baltijā bija daudz izdevīgāks nekā uzbrukums Somijai (32., 33. lpp.).

3. nodaļā «Baltijas valstu padomju okupācija» visai sīki atspoguļota PSRS ārpolitiskā darbība Baltijas okupācijas un inkorporācijas procesā. Šī procesa apskatu autors sāk ar 1940. gada 28. maija apsūdzību Lietuvas valdībai par divu padomju kareivju nolaupīšanu no padomju bāzes. I. J. Vizulis paziņo, ka padomju historiogrāfijas tradicionālie apgalvojumi par revolucionāro situāciju Baltijas valstīs 1940. gadā ir bijuši absolūti meli, jo šajās zemēs tajā laikā šķiru ciņa nenorisinājās, nevaldīja arī

trūkums, nebija apspiestu strādnieku un zemnieku, bet dzīves līmenis Baltijas valstīs bija salīdzinoši augsts. Autors atsaucas uz pašu padomju pārstāvju atzinīgajiem izteikumiem par dzīves līmeni Baltijā, konkrēti minot padomju pārstāvja F. Fedosejeva liecības, kurš 1938. gadā viesojās Rīgā (46. lpp.). Bez tam komunisti bija ievērojami zaudējuši savu ietekmi pilsētu strādnieku vidū. 1940. gada 17. jūnijā demonstrācijās, pēc autora domām, Sarkano armiju galvenokārt ir apsveikuši vietējie krievi, bet nākamās demonstrācijas bija padomju varasvīru organizēti piespiedu pasākumi.

Padomju historiogrāfijas tēzi, ka Baltijas tautas brīprātīgi izšķīrās par iestāšanos PSRS sastāvā, autors kvalificē kā totalitāras sistēmas «Lielos Melus», atzīmējot, piemēram, ka dziļi reliģiozā lietuviešu tauta nevarēja dot priekšroku ateistiskai sistēmai. Profesors Vizulis piemin arī Latvijas komunistiem opozicionāri noskaņoto politiku (J. Baloža, A. Ķeniņa, F. Berga un H. Celmiņa) neveiksmīgos centienus piedalīties vēlēšanās un publicē viņu priekšvēlēšanu platformas tekstu.

Baltijas valstu sagraušana bija klajš vardarbības akts, un tas tika darīts, nemaz nemēģinot kaut minimāli saprast Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tautu kultūru, politiku un ekonomiku.

4. nodaļā «Sabiedroto attieksme pret Baltijas valstīm 1941.—1945. gadā» profesors Vizulis parāda, ka Padomju Savienība, 1941. gada 22. jūnijā iestājoties karā sabiedroto pusē, centās panākt 1941. gada robežu atzīšanu no Anglijas un ASV. Kara laikā gan Anglija, gan ASV izvirzīja tēzi par robežjautājumu noregulēšanu pēc kara. Tomēr 1944. gada oktobrī Maskavas konferencē Anglija premjerministra V. Čērčila personā bija gatava piekrist PSRS jurisdikcijai pār Baltijas valstīm atšķirībā no ASV, kas ieturēja konsekventu nostāju, 1943. gada decembrī Teherānas konferencē aicinot Padomju Savienību sarīkot Baltijas valstīs plebiscītu. Staļins šim ierosinājumam piekrita, taču vēlāk 1945. gada sākumā Jaltas konferencē šo ideju noraidīja.

Autors uzskata, ka ASV un Lielbritānijas politika, kas pamatojās uz teritoriālu jautājumu neizvirzīšanu kara laikā, bija liktenīga Baltijas valstīm, ka Padomju Savienību kara sākumā varēja piespiest atzīt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, ko pēc tam Padomju Savienībai būtu grūtāk pārkāpt.

Grāmatā «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts» I. J. Vizulis krasi negatīvi vērtē gan ASV, gan Lielbritānijas piekāpšanos Padomju Savienībai teritoriālo jautājumu ziņā, uzskatot, ka šīs valstis varēja piespiest Staļinu dot garantijas Baltijas un Polijas suverenitātei, jo 1) Staļins nevarēja pārtraukt karu un vienoties par separātu mieru ar Vāciju, 2) Padomju Savienība bija ārkār-

tīgi atkarīga no lendlīzes kara piegādēm, 3) PSRS bija nepieciešama sabiedroto otrā fronte, sevišķi kara sākuma posmā (55., 56. lpp.).

5. nodaļa iztirzā jautājumu par nacistu okupāciju Baltijas valstīs, uzsverot, ka nacisti aplāpēja Baltijas tautu centienus pēc neatkarības. Autors atzīmē, ka nacisti izvērsa plašu genocīdu Baltijā, nogalinot vien Latvijā 60 000 ebreju. Bez tam Baltijā tika nogalināti 25 000 baltiešu tautu piederīgo.

Grāmatā samērā plaši parādīta nacionālo pagrīdes organizāciju, sevišķi Latvijas Centrālās padomes darbība (88., 89. lpp.). Autors atzīmē, ka tās sastāvā darbojās Zemnieku savienības, sociāldemokrātu, katoļu, demokrātu un liberāļu pārstāvji, kuru partijas pēdējās demokrātiskās Saeimas vēlēšanās bija savākušas divas trešdaļas balsu.

6. nodaļa «Padomju draudi nacionālajai identitātei» izvērtē rusifikācijas procesu Baltijas valstīs pēckara periodā. Autors norāda, ka pretēji padomju tēzei par daudznacionālās savienības veidošanu Rietumu pētnieki uzskata, ka Padomju Savienībā pēckara periodā notika rusifikācijas process, kura rezultāts būtu vienotas krieviski runājošas tautas izveidošana. Par rusifikācijas draudiem Baltijas valstīs teikts 17 Latvijas komunistu vēstulē, ko 1972. gadā nosūtīja Rietumeiropas komunistisko partiju vadītājiem, norādot, ka krievu, baltkrievu un ukraiņu plaša pārvietošana Baltijas valstīs runā pretī marksisma-leninisma principiem (97. lpp.). Grāmatā «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts» publicēts plašāks izvilks no šīs vēstules, kuras iniciators un viens no autoriem bija E. Berklavs. Te raksturota arī viņa nacionālkomunisma politika un tās sagrāve (73. lpp.).

Runājot par baltiešu deportācijām, I. J. Vizulis atzīmē, ka par pamatu tām kalpoja pavēle Nr. 001223, kas datēta ar 1939. gada 11. oktobri un ko parakstīja ģenerālis Serovs — sabiedriskās drošības tautas komisāra vietnieks. Grāmatā sniegts šīs pavēles galveno tēžu teksts (99.—101. lpp.). Praktisko šīs pavēles izpildes gaitu var uzzināt no četrām tabulām, kas atspoguļo deportācijas no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas 1941. gadā. 1941. gadā Latvijā tika deportētas un nogalinātas 34 250 personas, Igaunijā — 59 967 un Lietuvā — 75 000, kas kopskaitā bija aptuveni 170 tūkstoši cilvēku (102.—104. lpp.). Taču jāatzīmē, ka, aprēķinot deportēto un iznīcināto skaitu, katra valsts izmantoja atšķirīgas metodikas. Piemēram, Igaunijas deportēto skaitā ir ietvertas arī 1941. gadā dienestam mobilizētās personas.

Pēc 2. pasaules kara, t. i., no 1945. līdz 1950. gadam, sekoja 13 masu deportāciju viļņi: 1945. gada jūlijs, augusts un septembris, 1946. gada februāris, 1947. gada jūlijs, augusts, oktobris,

novembris un decembris, 1949. gada marts un jūnijs un 1950. gada marts (103. lpp.). Latvijas pētnieki galvenokārt piemin 1941. un 1949. gadu. Kopējais deportēto skaits Baltijas valstīs visā pēckara periodā, pēc autora minētajiem datiem (atsauce uz «*Acta Baltica*» 1969. gada 8. numuru), bija 600 000 cilvēku (aptuveni 140 000 Igaunijā, 150 000 Latvijā un 300 000 Lietuvā).

1944.—1952. gadā no Latvijas tika deportēti 139 000 iedzīvotāju (105. lpp.). (Pēdējā grāmatā sniegts skaitlis 136 000; 70. lpp.) Kopumā no 1940. gada līdz 1952. gadam Baltijas valstīs Padomju Savienības politikas rezultātā zaudēja 665 000 iedzīvotāju jeb 11% no iedzīvotāju kopskaita (citēts pēc E. Krepa grāmatas «*Mass Deportations of Population from the Soviet-Occupied Baltic states*»; Stokholma, 1981. — 28. lpp.).

Pēc Staļina nāves jaunieši no Baltijas tika sūtīti ar komjaunatnes ceļazīmēm uz triecienceltnēm Austrumos, kas arī sekmēja baltiešu asimilāciju.

Pievēršoties Padomju Savienības imigrācijas politikai Baltijā, autors atzīmē, ka industrializācija Latvijā ir bijusi mākslīga, nevis dabiska, tas bija politisks pasākums bez jebkāda ekonomiska pamatojuma, lai veicinātu iedzīvotāju imigrāciju no Austrumiem (109. lpp.).

Trešais līdzeklis Baltijas valstu asimilēšanā bija lielu padomju armijas spēku (150 000 virsnieku un kareivju) izvietošana Baltijā. Visai ievērojama šo karavīru daļa pēc dienesta beigšanas apmetās uz dzīvi Latvijā.

I. J. Vizulis min Latvijas KP vadītāju pretestību straujai industrializācijai un migrācijai, kā rezultātā 1959. gadā vairākas ievērojamas personas republikas vadībā — E. Berkļavs, J. Kalnbērziņš, V. Lācis — tika atceltas no saviem posteņiem.

Autors sniedz vairākas tabulas, kas uzrāda izmaiņas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas nacionālajā sastāvā pirmskara un pēckara periodā līdz pat 1979. gada tautas skaitīšanas datiem. Tās rāda latviešu un igauņu īpatsvara krasu samazināšanos savā tēvzemē migrācijas rezultātā (112.—119. lpp.). Iebildes tomēr izraisa Lietuvas tautas skaitīšanas datu mehāniska salīdzināšana 1929. un 1959. gadā (114. lpp.), neņemot vērā Viļņas apgabala pievienošanu 1939. gadā, kurā dzīvoja visai ievērojams nelietuviešu skaits.

Grāmatā ir arī skats valodu politikas jautājumā okupētajās Baltijas valstīs. Autors secina, ka valodu politika sekmēja rusifikāciju un nacionālo valodu lietošanas sfēru sašaurināšanu. No 1949. gada līdz 1956. gadam 25% no Latvijā izdoto grāmatu skaita bija krievu valodā, bet 1965. gadā jau 44% grāmatu tika izdoti krievu valodā. Autors uzskata, ka PSRS komunisti turpi-

nāja Krievijas impērijas šovinistisko rusifikācijas politiku, un atzīmē, ka, neskatoties uz rusifikācijas intensitāti, tā nav guvusi vērā ņemamas sekmes Baltijā, jo pamatnāciju nospiedošais vairākums joprojām uzskata par dzimto savu nacionālo valodu (127. lpp.).

7. nodaļa apskata to problēmu loku, kas saistās ar tiesībām uz pašnoteikšanos. Kaut arī oficiāli Baltijas valstis pēc 1940. gada tika pasludinātas par līdztiesīgām padomju republikām, patiesībā tās bija PSRS kolonijas, jo tika iekļautas PSRS vardarbīgi, bez tautas viedokļa noskaidrošanas.

I. J. Vizulis šai nodaļā galvenokārt sniedz pārskatu par Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju centieniem nodrošināt to likumīgo pārstāvību Apvienoto Nāciju Organizācijā. Tomēr šiem mēģinājumiem nebija lemts vainagoties ar panākumiem, jo Rietumu lielvalstis sākotnēji atteicās atbalstīt Baltijas valstis, lai pašā ANO dibināšanas sākumā neradītu politisku konfliktu ar PSRS. Arī vēlāk daudzas Rietumu valstis, neatzīstot Baltijas inkorporāciju, uzskatīja, ka uzstāšanās par Baltijas tautu pašnoteikšanās tiesībām un to pārstāvību ANO nozīmētu iejaukšanos citas valsts iekšējās lietās.

8. nodaļa iztirzā jautājumu par Baltijas valstu tagadējo statusu. Šobrīd jau jāsaka — agrāko statusu, jo no 1991. gada 21. augusta Latvija atkal ir starptautiski oficiāli atzīta neatkarīga valsts.

I. J. Vizulis norāda, ka Padomju Savienība ar savu 1940. gada iebrukumu Baltijas valstīs vienpusīgi lauza daudzus ar Baltijas valstīm noslēgtos līgumus, un secina, ka PSRS darbību nevar novērtēt savādāk kā neizprovocētu agresiju. Tas izriet arī no Londonas konvencijas par agresiju, kuru parakstīja arī PSRS. Tā kā Baltijas valstu inkorporācija tika panākta, rupji pārkāpjot starptautiskos līgumus, kurus Padomju Savienība noslēdza ar Baltijas valstīm, tad nav pamata uzskatīt, ka no netiesiskuma radīsies tiesības. Tātad atliek konstatēt, ka Baltijas valstis nonāca okupētu zemju stāvoklī, turpinot juridiski eksistēt kā neatkarīgas zemes.

Tālāk apskatot Rietumvalstu politiku jautājumā par Baltijas valstu inkorporāciju, autors īpaši pievēršas Lielbritānijas valdības lēmumam pārdot Baltijas valstu zeltu Padomju Savienībai 60. gadu vidū. Profesors Vizulis pārliecinoši pamato viedokli, ka Lielbritānijas valdībai nebija likumīgu tiesību pārdot zelta krājumus Padomju Savienībai. Šī darbība bija nelikumīga tādēļ, ka līgumus, kurus Lielbritānija bija noslēgusi ar Baltijas valstīm pirms to okupācijas, nevarēja anulēt pēc Baltijas valstu inkorporācijas *de facto* atzīšanas no Lielbritānijas valdības puses, līgumi

joprojām palika spēkā. Atsaucoties uz profesora Dītriha A. Lēbera žurnālā «*Baltic Review*» (1969. — Nr. 36) publicēto rakstu «Baltijas zelts Lielbritānijā», Vizulis norāda, ka saskaņā ar starptautiskajām tiesībām Lielbritānijai būtu jākompensē Padomju Savienībai atdotais zelts tā istajiem īpašniekiem (154.—156. lpp.).

Pēdējā 9. nodaļa «Baltijas jautājums kopš 1975. gada» pievēršas 1975.—1985. gada aktivitātēm, kas saistās ar Baltijas jautājuma internacionalizāciju. Apskats sāks, analizējot 1975. gada Helsinku apspriedes Noslēguma aktu Eiropas drošības un sadarbības jautājumos. I. J. Vizulis apgalvo, ka šī deklarācija nav juridiski saistoša, jo tai nav sekojusi ratifikācija dalībvalstu parlamentos (156. lpp.). I. J. Vizulis uzskata, ka šajā dokumentā ietvertas normas, kas varētu sekmēt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, piemēram, prasība nodrošināt pašnoteikšanās iespēju visām tautām, kas zaudējušas savu neatkarību spēka politikas rezultātā. Autors apgalvo, ka tēze par Eiropas valstu robežu neaizskaramību šajā Noslēguma dokumentā neattiecas uz Padomju Savienības robežām Baltijas reģionā, jo tās nav starptautiski atzītas (163. lpp.). Paragrāfu, kurš šai dokumentā vēršās pret citu zemju teritoriju okupācijas atzīšanu, rietumvalstu delegāti attiecināja ne tikai uz nākotnē iespējamiem notikumiem, bet arī uz pagātni, saprotot ar to Baltijas valstu okupāciju (164. lpp.). Šādu nostāju dažus mēnešus vēlāk apstiprināja ASV valdība.

Neskatoties uz PSRS valdības solījumiem ievērot cilvēka tiesības, kas tika fiksētas 1975. gada Noslēguma aktā, tās tika pārkāptas. Pastiprinājās arī citādi domājošo vajāšana Baltijas valstīs.

Tālāk I. J. Vizulis apskata ārzemju baltiešu organizāciju sadarbību 70. gados cīņā par Baltijas valstu atbrīvošanu. 1979. gada 23. augustā 45 Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pilsoņu pārstāvji Maskavā pieņēma deklarāciju, kas Molotova—Ribentropa paktu pasludināja par denonsētu. Par šo akciju ziņoja Rietumu agentūras. I. J. Vizula grāmatā sniegta deklarācijas sīka analīze (171.—174. lpp.). Deklarācijas autori ne tikai iestājās par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, norādot uz tās likvidācijas nelikumīgo raksturu, bet arī vēršās pie ANO ar petīciju, kurā tika lūgts Baltijas jautājumu ietvert ANO darba kārtībā. Zem šī petīcijas teksta izdevās savākt 35 000 lietuviešu parakstu, to atbalstīja A. Saharovs un citi ievērojami Krievijas disidenti. Šīs petīcijas saņēma atbalstu Eiroparlamentā, kur 1982. gada 23. septembrī tika pieņemta rezolūcija, kas bija labvēlīga šai baltiešu deklarācijai (175., 176. lpp.).

I. J. Vizulis atzīmē, ka ASV vienmēr ir uzskatījusi Baltijas valstu pārstāvniecības Amerikā par pilntiesīgām diplomātiskām

misijām. 1982. gada 15. oktobrī ASV izvirzīja Baltijas jautājumu ANO Ģenerālās Asamblejas trešās komitejas (tā nodarbojās ar dekolonizācijas jautājumu) sēdē. Atbildot uz PSRS un dažu citu valstu prasību atzīt Puertoriko tautas tiesības uz pašnoteikšanos, ASV delegāts Karls Geršmens sniedza savu paziņojumu par Baltijas tautām, kurām laupītas pašnoteikšanās tiesības (177.—179. lpp.).

Grāmatas noslēgumā I. J. Vizulis atzīmē, ka starptautiskajās tiesībās visas tautas neatkarīgi no to lieluma ir vienlīdzīgas. Tolaik autors uzskatīja, ka Baltijas valstu liktenis ir neskaidrs un ka neatkarības atjaunošana būs sarežģīta. Viņš tomēr vērsās pie brīvās pasaules valstīm, norādot, ka tām jācenšas nodrošināt taisnīgumu un tiesiskumu visā pasaulē.

Daudz cerīgāka politiskā situācija Baltijas valstīs veidojās tajā laikā, kad parādījās I. J. Vizula jaunākā grāmata «1939. gada Molotova—Ribentropa pakts un Baltijas valstis», kas veltīta pakta parakstīšanas 50. gadadienai. Tādēļ arī šīs grāmatas izskaņā vērojams lielāks optimisms.

Grāmatas ievadā I. J. Vizulis paziņo, ka viņa pētījuma uzdevums ir analizēt bēdīgi slavenā MRP cēloņus, tā izraisītās sekas un atspoguļot 1987. gadā sāktu Baltijas tautu atklāto prasību pēc MRP slepeno protokolu anulēšanas. Grāmatā ir 13 nodaļas, un tā daļēji sasaucas ar 1985. gadā publicēto darbu. Tādēļ šajā analītiskajā apskatā pievērsīsimies tikai tam oriģinālam, kas parādās 1990. gadā izdotajā monogrāfijā. Vispirms ir jāatzīmē, ka I. J. Vizula grāmata nav vēsturnieka, bet gan jurista un politologa darbs. Tādēļ šeit nav ne sīku ekskursu MRP priekšvēsturē, tā noslēgšanas gaitā, ne turpmākās Baltijas valstu inkorporācijas skrupuloza atspoguļojuma. To varam atrast E. Andersona un Ā. Šildes fundamentālajās monogrāfijās. I. J. Vizulis par savu uzdevumu izvirzīja pierādīt MRP slepeno protokolu prettiesisko raksturu, Baltijas valstu inkorporācijas nelikumību, Baltijas valstu suverenitātes prasījumu pamatoto raksturu. Un ar šiem jautājumiem viņš spīdoši tiek galā. Grāmatas uzrakstīšanai izmantots galvenokārt ārzemēs iznākušās literatūras klāsts, kā arī publicētie dokumenti, kas izdoti galvenokārt Lielbritānijā un ASV.

Autors uzskata MRP par divu nāvīgu ienaidnieku — Hitlera un Staļina pagaidu kompromisu. Tiek minēti trīs apsvērumi, kādēļ Staļins noslēdza šo līgumu: 1) lai novājinātu Vāciju un Angliju ar Franciju savstarpējā karā, 2) lai iegūtu laiku Padomju Savienības sagatavošanai gaidāmajam karam ar Vāciju, 3) lai atgūtu bijušās Krievijas impērijas 1917.—1920. gadā pazaudētās teritorijas. Pats I. J. Vizulis izsaka domu, ka trešais faktors bija

izšķirošs. Savukārt Hitleram nozīmīgāka bija izvairīšanās no kara divās frontēs.

I. J. Vizulis atzīmē, ka ziņas par MRP pievienoto slepeno protokolu saturu jau 1939. gada 24. augustā nonāca Latvijas sūtņa Vācijā E. Krieviņa rīcībā. Tās viņš ieguva no Vācijas Ārlietu ministrijā strādājošā informatora, kas viņu pamudināja griezties Vācijas Ārlietu ministrijā pēc paskaidrojuma (21. lpp.).

Izskatot jautājumu par starptautisko līgumsaistību saraušanu, ko izraisīja Padomju Savienības agresija pret Baltijas valstīm 1940. gadā, I. J. Vizulis uzsver tradicionālo tiesisko priekšstatu: *pacta sunt servanda* (līgumi jāpilda — lat. val.). Ja Padomju Savienībai arī rastos kādas domstarpības ar Baltijas valstīm, tās bija jāatrisina diplomātiskā ceļā, kā tas bija paredzēts Briāna—Keloga paktā. Padomju Savienība klaji nevēlējās izmantot nevienu no šiem diplomātiskajiem līdzekļiem.

Grāmatā uzsvērts, ka Staļins izgājis no prettiesiskās nostādes, ka spēks rada tiesības. I. J. Vizulis uzskata, ka būtībā Baltijas valstis kopš 1939. gada bija kļuvušas par padomju kolonizālisma upuriem (45. lpp.) un tādēļ uz tām bija attiecināma ANO Ģenerālās Asamblejas 1960. gada 14. decembra deklarācija par neatkarības piešķiršanu koloniālajām zemēm un tautām.

Tā Baltijas valstu statusu 1962. gadā novērtēja Lielbritānijas pārstāvis ANO, apspriežot jautājumu par dekolonizāciju. Tomēr ir jāatzīst, ka Baltijas republikas nevar uzskatīt par kolonijām šī vārda klasiskajā nozīmē. Baltijas valstu iedzīvotājiem daudzējādā ziņā formāli bija vienādas tiesības ar KPFSR un citu padomju republiku pilsoņiem. Līdz 70. gadiem tās bija pat plašākas, ja atceramies, ka Krievijas laukos nebija pasu un tādējādi tika ierobežota lauku iedzīvotāju pārvietošanās. Arī straujā Baltijas industriālā attīstība salīdzinājumā ar kaimiņu Krievijas apgabaliem, augstāks dzīves, infrastruktūras un kultūras attīstības līmenis liek apšaubīt tradicionālā priekšstata par kolonijām attiecināšanu uz Baltiju. Drīzāk būtu jārunā par anektētām zemēm, kuras Padomju Savienība centās pēc iespējas ātrāk integrēt savā sastāvā, izmantojot arī migrācijas un rusifikācijas procesus.

Grāmatas 7. nodaļa «Cīņa par nacionālo izdzīvošanu» veltīta pēckara rusifikācijas norisei Baltijas valstīs. Autors uzsver, ka pārkrievošanas rezultāts bija nelabvēlīgs ne tikai latviešiem, bet arī Latvijā dzīvojošajām minoritātēm, jo 1948. gadā tika slēgtas nacionālo minoritāšu skolas (64. lpp.).

Neskatoties uz plašajām politiskajām represijām, baltiešu disidenti turpināja cīņu par MRP slepeno protokolu radīto seku likvidāciju. 1979. gadā sakarā ar MRP noslēgšanas 40. gadadienu parādījās 4 igauņu, 3 latviešu un 38 lietuviešu parakstīts iesniegums,

kurā tika prasīts MRP slepenos protokolus atzīt par spēkā neesošiem, kā arī atzīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību. Dokuments adresēts PSRS līderiem, Rietumvalstu valdībām un ANO Ģenerālsekretāram. Tomēr šo jautājumu Rietumi tolaik neuzdrošinājās pacelt valstu savstarpējo attiecību līmenī (83. lpp.).

9. nodaļā «Prasība anulēt slepenos protokolus» I. J. Vizulis plaši analizē Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas «Helsinki-86» darbību. Grupu 1986. gada jūlijā Liepājā izveidoja 18 latvieši (84. lpp.). Pēc autora domām, šīs grupas rašanās bija ārkārtīgi nozīmīga triju iemeslu dēļ: 1) tā bija pirmā cilvēktiesību grupa Baltijā un visā Padomju Savienībā kopš 1977. gada, 2) tā tika izveidota provinces pilsētā, 3) tajā lielākoties darbojās strādnieki, nevis intelīģences pārstāvji. Viens no tās dibinātājiem L. Grantiņš bija juvelieris, R. Bitenieks — šoferis Liepājas slimnīcā, M. Bariss — strādnieks apģērbu fabrikā. Starp parakstītājiem bijuši arī autobusa vadītājs, pensionāri, gāzes uzņēmuma strādnieki.

Tieši šī grupa bija tā, kas 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā organizēja masu demonstrācijas Rīgā, pieprasot atcelt MRP slepenos papildprotokolus. Līdz tam grupa «Helsinki-86» bija izplatījusi vairākus iesniegumus. Tiek pieminēts iesniegums, kuru 1987. gadā nosūtīja M. Gorbačovam, Romas pāvestam, ANO, latviešu organizācijām ārzemēs. Tajā «Helsinki-86» aicināja apturēt rusifikāciju Latvijā, atjaunot cilvēktiesību un pašnoteikšanās tiesību ievērošanu un uzlabot ekonomiskos un sociālos apstākļus Latvijā.

1987. gada 6. augustā «Helsinki-86» iesniedza LPSR AP aicinājumu publicēt MRP slepenos protokolus un ierosināja amatpersonām piedalīties 23. augusta manifestācijā. Īpaša uzmanība veltīta «Helsinki-86» 1988. gada janvāra peticijai LKP CK, kurā tika izvirzīti priekšlikumi nacionālo, sociālo, ekonomisko un ekoloģisko problēmu risināšanai Latvijā. I. J. Vizulis uzskata, ka tas ir rūpīgi uzrakstīts, argumentēts dokuments, kurā redzama gatavība iet uz kompromisiem un sastrādāties ar esošajām varas iestādēm. Dokuments «apsūdz totalitārismu un iestājas par nacionālo pašnoteikšanos Latvijas tautai». «Helsinki-86» uzsvēra, ka «tā nav ne pretpadomju, ne antisociālistiska, paziņojot vienīgi, ka tā vēlas dot ieguldījumu demokrātijas procesa attīstībā Latvijā» (84. lpp.).

I. J. Vizula grāmatā publicēta arī «Helsinki-86» programma, kas sastāvēja no 10 punktiem (85. lpp.). Kopumā I. J. Vizulis «Helsinki-86» darbību vērtē kā sekmīgu, ņemot vērā tos sarežģītos apstākļus, kuros tai nācās darboties. Tā kļuva par dzirksteli,

kas iedvesmoja latviešus un pēc bailu un terora gadiem radīja nacionālo renesansi.

Aprakstot masveida demonstrāciju sākumu Latvijā un citās Baltijas zemēs, Vizulis uzskata, ka bija trīs galvenie faktori, kas iedvesmoja baltiešus uz atklātu opozicionāru noskaņu paušanu 1987. gadā, jo agrāk, kā zināms, opozicionāras demonstrācijas Padomju Savienībā nenotika: 1) M. Gorbačova atklātības politika, 2) ārvalstu raidstaciju komunikatīvā loma, sniedzot informāciju par gaidāmajām demonstrācijām, 3) 1987. gada 8. augustā nosūtītā vairāku ASV senatoru vēstule M. Gorbačovam ar aicinājumu nelikt šķēršļus 23. augusta demonstrācijām Baltijā un ļaut brīvi debatēt par visiem MRP aspektiem (93.—95. lpp.).

I. J. Vizulis raksta, ka demonstrāciju vilnis Latvijā aizsācies jau 1986. gada 27. decembrī, kad apmēram 300 latviešu jauniešu gājuši pa Brīvības (tolaik Ļeņina) ielu, saucot: «Nost Padomju Krievijai!», «Brīvību brīvai Latvijai!» (88. lpp.). Līdz šim nekādas ziņas par šo notikumu Latvijas informācijas līdzekļos nav parādījušās, un tas liek apšaubīt I. J. Vizula minēto faktu (viņš atsaucās uz «*Latvian Information Bulletin*» 1987. gada aprīļa numuru). Autors parāda avotu atšķirību 1987. gada jūnija un augusta demonstrāciju dalībnieku skaita vērtējumos. Tā, piemēram, 1987. gada 14. jūnija demonstrācijā, pēc oficiālo iestāžu datiem, piedalījās 2000 cilvēku, bet, pēc neoficiāliem datiem, demonstrantu skaits bijis 5000 (88. lpp.). Kas attiecas uz 23. augusta demonstrāciju, skaitļi svārstās no 300, pēc oficiālo iestāžu datiem, līdz 2000 (amerikāņu laikraksts «*Washington Post*») un pat 10 000 līdz 15 000 cilvēku. Acīmredzot atsevišķos datus demonstrāciju novērotāji ir pieskaitīti aktīvajiem dalībniekiem.

I. J. Vizulis sevišķi atzīmē, ka nopietnu represiju pret demonstrāciju dalībniekiem nebija, taču oficiālās iestādes analoģu demonstrāciju rīkošanu Baltijas valstu neatkarības proklamēšanas 69. gadadienā aizliedza. Latvijā padomju iestādes sakarā ar ASV kongresa lēmumu organizēja antidemonstrāciju, kurā piedalījās 2000 dalībnieku, un apsūdzēja ASV par iejaukšanos Latvijas iekšējās lietās.

Nodaļā «Centieni atjaunot suverenitāti» I. J. Vizulis parāda legālas politiskās opozīcijas veidošanos Baltijas republikās, kura noslēdās ar Tautas frontes tipa organizāciju rašanos. Atzīmēsim, ka trešās atmodas kustības vēsture līdz šim Baltijā vēl nav nopietni pētīta un I. J. Vizula grāmata uzskatāma par vienu no pirmajiem, gan visai nepilnīgajiem ieguldījumiem šai jomā.

1988. gada janvārī Baltijā tika radīta pirmā neoficiālā partija — 14 igauņi izveidoja Nacionālās neatkarības partiju, kas savā platformā pieprasīja Igaunijas vēstures patiesu pasniegšanu,

Igaunijas pārstāvniecības nodibināšanu ANO. Divi partijas dibinātāji V. Vārtnovs un E. P. Nomms tika izsūtīti no Igaunijas uz ārzemēm (99. lpp.).

Igaunī bija pirmie, kas iekustināja ekonomiskās suverenitātes ideju. Ekonomists T. Made un vēl trīs igauņu intelektuāļi savu viedokli šai sakarā izsacīja Tartu avīzes «Edasi» lappusēs. Pēc šī raksta T. Made tika atbrīvots no Igaunijas TV komentētāja darba, bet vēlāk sabiedrības spiediena rezultātā darbā atjaunots.

1988. gada 2. aprīlī notika Igaunijas radošo savienību apvienotais plēnums, kurš pieprasīja Igaunijas ekonomisko neatkarību, pilsoņa statusa noteikšanu, tiesības Igaunijai pieņemt patstāvīgus lēmumus, pieņemamo valdības lēmumu nodošanu atklātai sabiedrības apspriešanai, ekoloģiskās informācijas publicēšanu, deportāciju nelikumības atzīšanu, migrācijas apturēšanu, oficiālās valodas statusa piešķiršanu igauņu valodai. Tika izteikta neapmierinātība ar IKP līdera K. Vaino un Ministru Padomes priekšsēdētāja B. Saula darbību (102. lpp.).

Sie dokumenti pēc sešiem mēnešiem kalpoja par ITF programmatisko pamatu. Igaunijas Tautas fronte tika izveidota 1988. gada aprīlī, un tajā tad iestājās 40 000 cilvēku. Būtībā, kā atzīmē I. J. Vizulis, ITF kļuva par opozīcijas politisko partiju (105. lpp.). Patiesībā gan jārūnā par antitotalitāro, nacionālo politisko spēku savienību, jo partija ir augstāks politiskās organizācijas līmenis. Turpmākā ITF dezintegrācija to arī pilnā apjomā parādīja.

Savukārt LTF izveidi ievadīja Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums 1988. gada jūnija sākumā. Tas pieprasīja nacionālo suverenitāti, cenzūras atcelšanu, VDK darbības ierobežošanu, radikālas ekonomikas reformas, brīvas tiesības Latvijas pilsoņiem mācīties un strādāt ārzemēs. Sevišķu uzmanību autors veltījis M. Vulfsona runai šajā plēnumā, atzīmējot, ka viņš bija «labi pazīstams Rietumu novērotājiem kā stingrās līnijas komunist, kas ilgu laiku bija nelokāms Maskavas aizstāvis». Pēc I. J. Vizuļa vārdiem, M. Vulfsons šokeja latviešus, kad viņš paziņoja, ka «Latvijas vēsture kopš 1940. gada ir viens vienīgs viltojums. 1940. gadā Latvijā nebija revolūcijas, bet padomju okupācija un Staļina diktatūras ieviešana.» M. Vulfsons pieprasīja MRP slepeno papildprotokolu publicēšanu (123. lpp.).

Tālāk I. J. Vizulis parāda, ka suverenitātes ideja atspoguļojās Baltijas republiku Augstāko Padomju lēmumos. Tā, Igaunijas PSR AP pieņēma lēmumu par republikas suverenitāti ar 258 balsīm par, vienu pret un 5 atturoties. Lietuvas PSR AP 1989. gada 18. maijā pieņēma lēmumu par Lietuvas likumu prioritāti attiecībā pret PSRS likumiem. Arī Latvijas PSR AP vēlāk sekoja Lietuvas un Igaunijas paraugam. Tautas frontes Baltijas valstīs

ietekmēja ne tikai likumdevējus, bet izraisīja arī demokratizācijas vilni visā Padomju Savienībā.

11. nodaļa analizē jautājumu par 1990. gada padomju viedokli par MRP slepenajiem papildprotokoliem. Autors uzsver, ka šie slepenie protokoli ir klasisks piemērs tā saucamajiem baltajiem plankumiem padomju historiogrāfijā (117. lpp.). I. J. Vizulis raksta, ka Padomju valdība nav atklājusi šos slepenos protokolus sabiedrībai. Patiesībā gan jāsaaka, ka 1990. gada vasarā izdotajā PSRS Ārlietu ministrijas divsējumu dokumentu krājumā «Krizes gads (1938—1939)» atrodama 1939. gada 23. augusta slepenā protokola pirmā oficiālā publikācija.

Padomju historiogrāfijas tradicionālo viedokli, ka MRP kalpojis Baltijas tautu ilgtermiņa interesēm, jo izglābis tās no absorbcēšanas «trešā reiha» impērijā, I. J. Vizulis noraida, norādot, ka MRP bija lielvalstu andele, kuras rezultātā Maskava nodrošināja sev plaukstošu Eiropas zemju teritoriju.

I. J. Vizulis atzīmē, ka padomju vēsturnieki, kā arī partijas un valdības amatpersonas vispār noklusēja MRP slepeno papildprotokolu eksistenci. Atklātības gados oficiālas amatpersonas paziņoja, ka šo protokolu oriģinālus nav izdevies atrast. Taču profesors Vizulis ir pārliecināts, ka M. Gorbačovs un citas amatpersonas nevarēja atklāti kritizēt MRP slepenos papildprotokolus, nesagraujot pašu pamatu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas inkorporācijai. «Bet, nesakot patiesību savai tautai un pasaulei, Padomju valdība zaudē uzticību,» atzīmē I. J. Vizulis.

Pirmoreiz Padomju Savienībā slepeno papildprotokolu teksts tika publicēts igauņu avīzē «*Rahva Hääli*» 1988. gada 10. un 11. jūnijā (121. lpp.). Pēc šīm publikācijām padomju amatpersonas sāka pieļaut šādu protokolu reālu eksistenci. Atsevišķi vēsturnieki, piemēram, R. Medvedevs, atzina, ka šādi protokoli ir eksistējuši, izsakot versijas, ka oriģinālus ir iznīcinājis Molotovs pēc Staļina pavēles (122. lpp.). Savukārt J. Afanasjovs atzina Baltijas republiku pievienošanas PSRS piespiedu raksturu.

I. J. Vizulis uzsver, ka protokolu eksistence ir vēstures fakts un tādēļ nav vajadzības izvirzīt argumentu par to autentiskumu jeb *contra factum non valet argumentum* (pret faktu nav vērā ņemamu argumentu — lat. val.; 123. lpp.).

Autors atzīmē, ka kara laikā šo protokolu Vācijas eksemplārus nofilmēja kopā ar daudzām citām lietām. Filmu vācu ierēdnis fon Loešs pēc kara nodeva angļiem. Merilendas universitātes profesors Dž. O. Kents šai sakarā apgalvo, ka filma vēl labāk liecina par protokolu autentiskumu nekā paši protokoli. «Jo protokols ir filmēts kopā ar daudziem citiem dokumentiem, kuru vē-

tība netiek apšaubīta, un grūtāk ir viltot veselu filmas rulli nekā atsevišķu dokumentu» (atsauce uz «New York Times» 1989. gada 5. jūnija numuru).

Sie protokoli figurēja arī Nirnbergas prāvā, kad ASV tiesnesis Roberts H. Džeksons lūdza Dr. Gausu, Vācijas Ārlietu ministrijas Juridiskās nodaļas sekretāru, iesniegt protokolus un nolasīt tos. Taču pēc padomju pārstāvja R. Rudenko iejaukšanās dokumenta tika nolikts malā kā mazsvarīgs (atsauce uz: *Berziņš A. The unfinished crime.* — N. Y., 1963. — P. 33). Grāmatas *post scriptum* autors norāda, ka 1989. gada beigās protokolu eksistence tikusi oficiāli atzīta, bet PSRS joprojām neatzina šo slepeno protokolu ciešu saistību ar Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā 1940. gadā (150. lpp.).

Kāda ir Vācijas nostāja MRP jautājumā? 1988. gada 8. jūlijā I. J. Vizulis saņēma oficiālu atbildi no VFR valdības, ka MRP nav likumīga spēka VFR un tas zaudējis nozīmi līdz ar kara sākšanos starp PSRS un Vāciju. Šai dokumentā VFR valdība paziņoja, ka tā neatzīst Padomju Savienības izdarīto Baltijas valstu aneksiju (131. lpp.). Tomēr šajā atbildē ne ar vārdu netika pieminēti slepenie protokoli, un, kā domā prof. Vizulis, tas noticis diplomātisku apsvērumu dēļ. Tad abām Vācijām (VDR apvienošanās ar VFR vēl nebija notikusi), uzskata autors, būtu ne tikai jānoraida inkorporācija, bet arī atklāti jādenonsē slepeno protokolu noteikumi kā nelikumīgi.

Viņš atzīmē, ka 1973. gada 11. decembrī VFR un Čehoslovākijas līgumā tika paziņots par Minhenes līguma anulēšanu. Līdzīgi būtu jārikojas arī MRP papildprotokolu gadījumā. Tādēļ gan vācu valstīm, gan Padomju Savienībai ir jāatrod *modus vivendi*, kā paziņot, ka MRP slepenie protokoli ir zaudējuši spēku. Piemēram, abu Vācijas valstu parlamenti varētu paziņot, ka slepenie protokoli zaudējuši spēku, un aicināt Padomju Savienību rīkoties tāpat. Šāds lēmums varētu nodrošināt neatkarīgu Baltijas valstu atjaunošanu (132., 133. lpp.). Lēmumi par slepeno protokolu denonsēšanu varētu kļūt par 1975. gada Helsinku deklarācijas pielikumu. Kā zināms, tad Baltijas valstu neatkarības atjaunošana tīri juridiskā plāksnē tika sasaistīta ar 1991. gada 19.—21. augusta bēdīgi slaveno apvērsumu.

Nākamajā nodaļā apskatīta ilggadējā Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanas politika, kuru piekopa Rietumvalstis. Īpaša uzmanība pievērsta ASV neatzīšanas politikai. Nodaļā publicēti vairāki ASV valdības vadītāju H. Trumena, H. Hemfrija u. c. vēstījumi Baltijas diplomātskajiem pārstāvjiem. Publicēti arī jaunākie vēstījumi Baltijas valstu diplomātiem sakarā ar šo valstu dibināšanas 69. gadadienu, kā arī dokumenti, kas atspoguļo

Kanādas, Beļģijas, Irijas, Norvēģijas, Šveices, Lielbritānijas nostāju Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanas jautājumā.

I. J. Vizulis savu grāmatu noslēdz ar atbildi uz jautājumu par Baltijas valstu pašreizējo tiesisko statusu. Atcerēsimies, ka tā sarakstīta līdz 1990. gada 4. maija deklarācijai un līdz 1991. gada 21. augusta lēmumiem. I. J. Vizulis uzsver tradicionālo jurisprudences tēzi *ex iniuria ius non oritur* (no netiesiskuma tiesības nerodas — lat. val.). Tātad Baltijas valstu turpinājumam ir likumīga bāze. Pamatojoties uz starptautiskiem likumiem un līgumiem, Baltijas valstu statuss ir *terrae occupatae* (okupētās teritorijas — lat. val.). Fiziski suverenitāte tika pārtraukta, bet juridiskā plāksnē Baltijas valstis ir neatkarīgas zemes (146. lpp.).

Valdis Blūzma

ANĢĻU SLEPENĀS OPERĀCIJAS VDK TIKLĀ PĒCKARA BALTIJĀ

Bower T. MI6 and the KGB master coup. — London: Aurum Press, 1989. — IX, 214 p.

Bauers T. MI6 un VDK meistarstiķis.

Grāmatas autors Toms Bauers ir absolvējis plaši pazīstamo Londonas Ekonomikas skolu (*London School of Economics*) un ir speciālists politikas, finansu un kara jautājumos. Viņš ir vairāku starptautiski atzītu grāmatu un dokumentālu filmu autors.

Aplūkojamā grāmata ir veltīta gan Rietumos, gan Baltijā, gan PSRS vēl maz zināmai tēmai par to, kā VDK (PSRS Valsts drošības komiteja) iekļuva anġļu slepenajā dienestā MI6 (sākumā SIS — *Secret Intelligence Service* — Slepenais izlūkošanas dienests, kas vēlāk pārdēvēts par M16) un sāka faktiski kontrolēt šā dienesta darbību Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. VDK izdevās šeit pilnīgi maldināt gan anġļu, gan viņu sabiedroto — amerikāņu spēcīdienestus.

Par grāmatas uzrakstīšanas veicinošu faktoru kļuva Kima Filbija (padomju aģents, kas pēckara gados ieņēma augstu posteni anġļu izlūkdienestā, bet vēlāk bija spiests bēgt un dzīvot Padomju Savienībā) uzstāšanās Latvijas televīzijā 1987. gadā. Neparasts fakts, ka šis aģents uzstājās televīzijā, ļoti ieinteresēja an-

glus, daļu no šīs uzstāšanās nopirka un parādīja britu televīzijā. Kims Filbijs cita starpā izteica domu, ka «nacionālistiskie nemieri» Lietuvā, Latvijā un Igaunijā, kas sāka iegūt plašu vērību šajā laikā, nav radušies vis neapmierinātības rezultātā ar padomju sistēmu vai Gorbačova politiku, bet ka šos nemierus tiši provocējis angļu izlūkdienests un valdība, lielā mērā atkārtojot to, ko viņi darija Baltijā tūlīt pēc 2. pasaules kara beigām.

Grāmatas autors ķērās pie visu pieejamo materiālu pētīšanas un tikās ar apmēram 200 bijušo slepeno dienestu darbiniekiem Anglijā, Vācijā, Zviedrijā, Somijā, Lietuvā, Latvijā, Igaunijā un PSRS. Tikšanās ar bijušajiem augsti stāvošajiem VDK filiāļu vadītājiem un ierindas aģentiem un izpildītājiem Baltijā, kas kļuva iespējama, pateicoties M. Gorbačova glasnostij politikai, deva unikālu iespēju salīdzināt faktus no visām pusēm un pirmoreiz uzrakstīt grāmatu, kurā ir izmantoti abu pušu avoti. T. Bauers gan atzīmē, ka no angļu valdības aprindu puses bija vērojama vēlšanās, cik vien iespējams, ierobežot materiālu publicēšanu par angļu izlūkdienesta darbību.

Grāmatas galvenais saturs īsumā ir šāds. Kopš 1944. gada aptuveni 10 gadu laikā angļu slepenais dienests izveidoja liela mēroga aģentu tīklu Padomju Savienības okupētajās un anektētajās Baltijas valstīs un daļēji arī pašā PSRS. Šis veidojums bija lielā mērā saistīts ar Anglijas valdības atbalstu Baltijas tautu pretestības kustībām padomju režīmam. Taču, kā tas kļuva zināms tikai daudz vēlāk, VDK izdevās noorganizēt plašu un efektīvu kontroperāciju, un angļu pasākums kopumā beidzās ar pilnīgu neveiksmi. Vairāk nekā 10 gadu laikā 40 britu aģenti ar laivu palīdzību tika izcelti Baltijas krastā. Viņiem bija dots uzdevums nodibināt sakarus ar pretestības kustības pārstāvjiem un pievienoties šai kustībai. Ārēji viss it kā bija sekmīgi. Britu aģenti uzturējās lauku apvidos un mežos kopā ar «mežabrāļiem», pilsētās viņus uzņēma «atbalstītāji». Galvenā persona no angļu puses, kas praktiski vadīja operāciju no Londonas, bija Harijs Kars (*Carr*), kas tajā laikā bija MI6 Ziemeļu areāla vadītājs. Un tikai 1956. gadā viņš atklāja, ka viņa plašo slepeno aģentu tīklu PSRS teritorijā VDK vadība ne tikai labi pārzina, bet arī izmanto savās interesēs, lai paralizētu tā darbību un grautu Baltijas tautu pretestības kustību. Izrādījās, ka «mežabrāļi» un «atbalstītāji» bija VDK aģenti, daži no tiem pat tika nosūtīti uz Angliju, lai izietu apmācības kursu un kļūtu par britu slepenā dienesta MI6 darbiniekiem. Tādējādi Anglijas valdība objektīvas informācijas vietā saņēma VDK sacerētus surogātus un melus. It kā grandiozi izveidotā operācija beidzās šausmīgi, un daudziem patriotiem tā maksāja dzīvību.

MI6 vadība šajā situācijā atteicās no sakariem ar saviem aģentiem. Protams, izvirzījās jautājums par to, kas vainojams šādā iznākumā. Glābjot savu ādu, operācijas vadītāji centās uzgāzt vainu Kimam Filbijam, kaut gan jau toreiz viņi apzinājās, ka tas ir tikai daļēji pareizi. T. Bauers grāmatā izvirza viedokli, ka VDK bija daudz vairāk un plašāk iefiltrējušies angļu slepenajā dienestā, tāpēc K. Filbija nozīme aplūkojamajā operācijā bija niecīga.

Grāmatā ir ļoti daudz konkrētu faktu, uzvārdu, notikumu, fotogrāfiju, to skaitā tādu, kas parāda latviešu piedalīšanos un lomu abās pusēs. Liela daļa no viņiem vēl var sniegt papildu liecības par grāmatā aprakstītajiem notikumiem. T. Bauera grāmata ir vērtīgs pētījums, kas būtiski papildina jau publicēto literatūru par aplūkojamo jautājumu, tā atvieglinās tālākus pētījumus šajā Baltijas vēstures jomā.

Juris Prikulis

HOLOKAUSTS LATVIJĀ: HISTORIOGRĀFISKS APSKATS

Holokausts — šo vārdu no 1988. gada runās un rakstos Latvijā sāka lietot akadēmiķis Jānis Stradiņš. Tagad tas ir stabili iegājis mūsu publicistu un zinātnieku leksikā. Termins «holokausts» tika radīts Rietumos pēc 2. pasaules kara, lai apzīmētu vienu no 20. gadsimta fenomeniem — nacistu totālo genocīdu pret ebrejiem.¹ Būtībā tas ir sinonīms pašu nacistu lietotajam pret ebrejiem vērstā terora apzīmējumam «*Endlösung der Judenfrage*» (ebreju jautājuma galīga atrisināšana). Padomju Savienībā un padomju ietekmes sfērā iekļautajās teritorijās termins «holokausts» aiz principiāliem apsvērumiem netika lietots. Nacistu terora prakse, kad fiziski iznīcināja ebrejus neatkarīgi no viņu sociālā stāvokļa, politiskās pārliecības, konfesionālās piederības, nerēķinoties pat ar atsevišķu ebreju un ebreju grupu nopelniem Vācijas labā, runāja pretī marksistiskās šķiru cīņas teorijai Krievijas ideologu primitīvajā interpretācijā. Šādas nostādnes rašanos mēģina ne tikai teorētiskās koncepcijas, bet arī valstiskais antisemitisms. Ebreju nacionālā katastrofa iekļuva daudzo aizliegto tematu sarakstā. Pievēršanās ebreju bojāejas vēsturei tika kvalifi-

¹ Šis sengrieķu valodas vārds latinizētā formā atveidojams kā *holocaustum* un nozīmē pilnībā sadedzināmu upuri. Termina izvēli ietekmējis Vecās Derības (1. Moz. 22) sižets. Dievs līcis Abramam šādā veidā upurēt savu vienīgo dēlu Izaku, un, tikai pārliecinājies, ka viņa izredzētais gatavs izpildīt arī šo briesmīgo pagērējumu, Dievs pēdējā brīdī līcis Abramam nolaist nāvē jošam triecienam pacelto dunci.

cēta kā ebreju buržuāziskā nacionālisma izpausme. Aizliegums tika attiecināts ne tikai uz pētījumiem un populārzinātniskiem rakstiem, bet pat uz kapakmeņiem noslepkavoto ebreju masu kapos. Arī tur nedrīkstēja rakstīt — «šeit guļ tūkstošiem noslepkavotu ebreju», uzrakstiem bija jābūt «internacionalizētiem» un unificētiem: «fašisma upuri», «bojā gājušie mierīgie padomju pilsoņi». Pats par sevi saprotams, ka šādos apstākļos holokausts kā patstāvīgs temats padomju historiogrāfijā nevarēja pastāvēt. Šī nostādne bija obligāta arī Latvijas vēsturniekiem. Taču bija vēl viens apstāklis, kas kavēja pievēršanos holokausta pētniecībai, proti, zināmas latviešu sabiedrības daļas alerģija pret šo tematu. Tas izrietēja no vispārzināmā fakta, ka holokausta norisēs, ebreju iznīcināšanas programmas īstenošanā, vācu okupantu uzskūdi un mudināti, bija piedalījušies arī latviešu ekstrēmie antisemīti, viņiem pievienojušies dēkaiņi un sabiedrības padibenes. Demokrātiskā sabiedrībā ar atklātas tiesas, neatkarīgas preses un objektīvu pētnieku palīdzību sen jau būtu noskaidrots pašmāju slepkavnieku un viņu piepalīgu skaits un loma, katra vainas smagums. Jebkura apsūdzība būtu izsvērtā un darīta zināma sabiedrībai, un tas būtu palīdzējis pārvarēt traumu, aplamo kolektīvās vainas apziņu, ko bija radījusi vairāku tūkstošu latviešu piedalīšanās nacistu noziegumos. Diemžēl viss notika gluži otrādi: izmeklēšana vienmēr bija slepena, gandrīz vienmēr tāda bija arī tiesa. Sabiedrībai netika dota iespēja pārliecināties par apsūdzību pamatotību un soda samērīgumu ar inkriminēto vainu. Tas viss radīja nevis taisnas tiesas, bet gan politiskās izrēķināšanās iespaidu, ko vēl pastiprināja staļiniskās represijas un masveida deportācijas. Neoficiāli «židu šāvēju» vaina tika attiecināta uz visu tautu un tādejādi rasts vēl papildu pamatojums masveida imigrācijai un republikas denacionalizācijai. Visa tā rezultātā arī Latvijā ebreju izslepkavošanas procesa detalizēta kopaina, iznīcināšanas aparāta struktūra, šajā aparātā iesaistīto cilvēku rīcības motīvi utt. lielā mērā tā arī palika «terra incognita».

Latvijas vēstures jautājumi pētīti ne tikai dzimtenē, bet arī Rietumos, kur latviešu emigrācija devusi vairākus ievērojamus vēsturniekus. Taču viņi rīkojās tāpat kā viņu kolēģi dzimtenē, savos pētījumos apejot holokausta problēmu. Kopā ar latviešu emigrantu pamatmasu, kas pameta Latviju bailēs no sarkanā terora, svešumā bija devušies arī vācu okupācijas laika kolaboracionisti, tostarp arī ekstrēmisti, kuri bija pielikuši roku «Latvijas iztīrīšanā no židiem un komunistiem». Tā ir skumja likumsakarība, ka tieši šiem antikomunistiskajiem superradikāļiem aukstā kara apstākļos bija izdevies sagrābt svarīgas pozīcijas emigrācijas organizācijās un presē. Viņi izmantoja savu stāvokli, lai

apspiestu mēģinājumus uzsākt atklātu sarunu par holokausta tematu, kas Rietumu demokrātijas apstākļos vērtās par vienu no visneiralgiskākajiem punktiem, it īpaši saskarē ar lielo ebreju kopienu Amerikas Savienotajās Valstīs. Pašaizsardzības instinkts lika viņiem ebreju izvirzītās apsūdzības pasludināt par visas latviešu nācijas diskrimināciju, iztēlot to kā apsūdzību visai latviešu tautai. Šādu gaisotni vēl vairāk pasliktināja ārzemēm domātie padomju izdevumi, kas politiskā nolūkā publicēja dažādu arhīvu dokumentu fragmentus ar kompromitējošu saturu. Par šīm padomju publikācijām vēl runāsim, taču tūlīt jāatzīmē, ka ar holokausta vēstures nopietnu izpēti tam nav nekā kopīga.

Lūzums šajā pētniecības jomā nāca līdz ar nesenajiem vēsturiskajiem notikumiem — ar Latvijas trešo nacionālo atmodu. Tas izpaudās kā brīvības un neatkarības alkas, kā arī alkas pēc vēsturiskās patiesības. Sāka veidoties jauna sabiedriski politiskā situācija, jauns tikumiskais klimats, kurā varēja aizsākties atklāta saruna arī par vissarežģītākajiem jautājumiem. Jaunajam laikam raksturīgi bija Jāņa Petera vārdi, kas teikti pie Brīvības pieminekļa Kārļa Zāles simtgades svinībās 1988. gada 28. oktobrī: «Brīvības monuments apraud 1941. gada 14. jūnijā un 1949. gada 25. martā aizvestos, bet lai neaizmirstam, ka Tēvzemei un brīvībai dzīvot gribēja arī tie desmiti tūkstoši ebreju, kurus Latvijā vēl neredzētās asinsdzīrēs noslepkavoja latviešu tautības kangari...»² Pirmo reizi šeit izskanēja atklāts aicinājums Latvijas sabiedrībai atteikties no staļiniskā un hitleriskā terora bojā gājušo dalīšanas «mūsu upuros» un «jūsu upuros», «jūsu sāpē» un «mūsu sāpē».

Jaunajā situācijā bija radīti priekšnoteikumi, lai zinātnieks varētu objektīvi paust savus uzskatus par holokausta problēmām. Un šāds zinātnieks bija Ņujorkā dzīvojošais latviešu vēsturnieks Itakas koledžas profesors Andrievs Ezergailis, kurš jau agrāk starptautiskajās vēsturnieku konferencēs bija referējis par holokausta historiogrāfiju un kara noziedznieku atbildības problēmām. 1988. gadā žurnāla «Latvijas PSR ZA Vēstis» 10. burtnīcā tika publicēts A. Ezergaila pētījums «Arāja komanda» — uz dokumentu analīzes balstīta bēdīgi slavenā cilvēku šāvēju komandas vadoņa Viktora Arāja biogrāfija. Darbā izsekots arī slepkavnieku komandas organizēšanas sākums, komandas gaitas, mēģināts fiksēt komandas nošauto upuru aptuvenu skaitu. Šo samērā nelielo darbu varētu uzskatīt par holokausta zinātniskās historiogrāfijas sākumu Latvijā. «Cīņa» šo materiālu nesaīsinātu pārpublicēja turpinājumos no 1989. gada 17. maija līdz 7. jūnijam, bet

² Peters J. Cita ceļa vairs nav // Literatūra un Māksla. — 1988. — 4. nov.

Latvijas Ebreju kultūras biedrības žurnāls «VEK» ievietoja savā 1990. gada janvāra—februāra numurā (krievu valodā). 1988. gadā prof. A. Ezergailis Amerikas Savienotajās Valstīs publicēja analītisku pārskatu par viņa apzinātajiem dokumentiem, kas zināmā mērā ļauj izvērtēt apsūdzības kara noziegumos, kas celtas pret vairākiem ārzemēs dzīvojošiem latviešiem.³ Par šo pašu problēmu A. Ezergailis nesen publicējis rakstu Latvijas presē.⁴ Profesors Ezergailis atklātibai nodevis manuskriptu — pirmo pārskatu par darbiem, kas veltīti holokaustam Latvijā.⁵ Iztirzājamo materiālu viņš sakārtojis šādi: ebreju survivoru (angl. *survivor* — tāds, kurš palicis pāri, izdzīvojis, palicis dzīvs) sarakstītās grāmatas, vācu pētījumi un hitleriskā okupācijas aparāta bijušo darbinieku atmiņas, latviešu emigrācijas literatūra un situācija holokausta izpētē Padomju Latvijā. Nevar nepieņemt A. Ezergailim, ka stāvoklis šī temata izpētē ir neapskaužams, taču nevar pievienoties tam, ka holokausts pie mums ticis absolūti primitīvi noklusēts. Tā, ZA Vēstures institūta zinātnieku kopdarba «Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā» (R., 1966) 4. nodaļā «Hitleriešu okupācijas režīms» (autors E. Blūmfelds) primāras informācijas līmenī sniegtas fragmentāras ziņas par holokausta norisēm okupētajā Latvijā. Tiesa gan, autoram bija jāpakļaujas padomju historiogrāfijas tradīcijai, kas prasīja materiālu pasniegt tādā veidā, ka lasītājs tika atstāts neziņā — vai runa ir par politisko vai rasu teror. Ar to es autoram nebūt negribu izteikt pārmetumu, jo citu padomju vēsturnieku darbos nevar atrast arī šo mazumiņu.

Raksturīga ir epizode ar dokumentu un materiālu krājuma «Mēs apsūdzam» (R., 1965) tapšanas vēsturi. Krājumu sagatavojot iespiešanai, tajā sākotnēji bija paredzētas septiņas nodaļas: «Hitleriešu mērķi», «Jaunā kārtība», «Politiskais terors», «Rasu terors» utt., taču pašā pēdējā brīdī kāda «politiski modra acs» pamanija pieļauto apgrēcību. «Bistamo» nodaļu likvidēja, dokumentus izmētāja starp materiāliem par politisko teror, abas nodaļas apvienoja ar neizprotamu nosaukumu — «Okupantu drausmu terors».

Ilgajos pēckara gados Latvijā publicētas divu ebreju survivoru atmiņas, kuras nākas ļoti uzmanīgi lasīt, lai saprastu, ka runa ir par ebrejiem. Kārļa Sausnīša sastādītajā bijušo ieslodzīto atmiņu krājumā «Salaspils nāves nometnē» atrodam čehu ebreja Jozefa Gertnera atmiņas par ārzemju ebreju masveida bojāeju Salaspils

³ Ezergailis A. War crimes evidence from Soviet Latvia // Nationalities Papers. — 1988. — Vol. 16, N 2. — Fall.

⁴ Ezergailis A. Latvieši «kara noziedznieki» Amerikas tiesās // Izglītība. — 1991. — 30. aug., 6. sept.

⁵ Ezergailis A. Historiography of the holocaust in Latvia. — [S. 1., s. a.]

barakās.⁶ Par režīmu Mežaparka koncentrācijas nometnes filiālē «Strasdenhof» (Strazdu muiža) var izlasīt Lietuvas ebrejietes atmiņu grāmatiņā «Tas jāpastāsta».⁷ Abos atmiņu tēlojumos stāstīts par iznīcināšanas nometnēm. Apstākļi tajās bija atšķirīgi — Salaspilī ebreju vīrieši lielākoties mira nevis no lodes vai cilpas, bet no bada un aukstuma, Strazdu muižā — no «selekcijām», kad sistemātiski laiku pa laikam «aizvešanai» atlasīja vienreiz jaunus, citkārt vecus, tad atkal tos, kas šķita vārgi. Atlikušo saujiņu 1944. gada septembra sākumā aizveda uz Stuthofas nāves nometni. Šīs atmiņas neapšaubāmi ir vērtīgs izziņas materiāls.

Kāds vārds būtu sakāms par iepriekš minētajām publikācijām.⁸ Tie ir ideoloģiskā kara sacerējumi, kas raksturīgi Rietumu un PSRS asās konfrontācijas laikam. Vērtīgākais šajos izdevumos ir arhīvu dokumentu faksimili, atsaucis uz dokumentāliem avotiem un citējumi no VDK arhīviem. Šeit minētie fakti prasa stingru pārbaudi un konfrontāciju ar citiem materiāliem, jo šāda tipa publikācijās daudz kas «pievilks aiz matiem». Par vēstures grāmatām tās grūti dēvēt, jo aiz pārlietu lielās «personalizācijas» tajās pazudusi vēsture ar tās problēmām. Arī pie literatūras par holokaustu tos pieskaitīt nevar, jo tas nav šo darbu temats, tikai viens no spēcīgākajiem apsūdzības punktiem, tā ka upuru bilancē ebreju bija četras piecas reizes vairāk nekā citu tautību mocekļi. Nevar neatzīt, ka Rietumu sabiedrības acis minētās grāmatas ir metušas zināmu ēnu uz latviešu emigrāciju. Galu galā tās ir ierosinājušas mītnu zemju izmeklēšanas orgānus meklēt faktus un dokumentus, lai pārbaudītu izvirzīto apsūdzību nopietnību. To pašu darījuši arī latviešu emigrācijas nelokāmie demokrāti, tādi kā profesors Andrievs Ezergailis.

Viss, kas Latvijā būtu pieminēšanas cienīgs holokausta sakarā, ar šo īso uzskaitījumu tad arī ir izsmelts.

Savā holokausta historiogrāfijas apskata nodaļā «Latviešu emigrācija» A. Ezergailis sīki analizē cēloņus un apstākļus, kas līdz šim kavējuši emigrāciju pievērsties šim tematam. Pamatvēlciens tas sakrīt ar to, kas šajā rakstā jau atzīmēts. Klasisku piemēru tam, kā emigrācijas izdevumos attiecas pret holokausta problēmu, es atradu «Latvju enciklopēdijas» 3. sējumā (Stokholma, 1953—1955) šķīrkli «Žīdi». Tur sniegtas rūpīgi atlasītas un korektas ziņas par ebreju ienākšanu Latvijā, vēsturi, ievietotās saturīgas statistikas ziņas. Bet kur gan visi ebreji palikuši?

⁶ Salaspils nāves nometnē. — 3. papild. izd. — R.: Liesma, 1973. — 40.—69. lpp.

⁷ Roļnikaite M. Tas jāpastāsta. — R.: Liesma, 1966. — 138.—192. lpp.

⁸ Avotiņš E., Dzirkalis J., Pētersons V. Kas ir Daugavas vanagi. — R.: LVI, 1962; Silabriedis J., Arklāns B. «Politiskie bēgļi» bez maskas. — R.: LVI, 1963; Birznieks M. No SS un SD līdz... — R.: Zvaigzne, 1979.

Izrādās, ka «vācu policijas iestādes» viņus visus ievietojušas koncentrācijas nometnēs... Varētu domāt, ka ebreju zvēriskā izslepkavošana, par kuru runāja visa Latvija, notikusi uz citas planētas.

Ārzmēs kopš 2. pasaules kara beigām radīta plaša vēstures literatūra par holokausta tematiku, kurā vienmēr pieminēta arī Latvija kā viena no ebreju iznīcināšanas vietām, jo uz Rīgu, kā arī uz Kauņu un Minsku tika nosūtīti desmitiem ešelonu ar ārzemju ebrejiem. Valsts Ārkārtējā komisija hitleriešu ļaundarību konstatēšanai savā laikā šeit noslepkavoto ārzemju ebreju skaitu vērtējusi uz 120 000. Pēc manām aptuvenām aplēsēm, šis skaits būtu 50 000—60 000. Plašus materiālus par holokausta norisēm Latvijas teritorijā atrodam ASV prezidenta komisijas locekļa profesora Raula Hilberga darbā par Eiropas ebreju iznīcināšanu.⁹ Darbs pēc tam vēl vairākkārt izdots oriģināla valodā, bet samērā nesen pārstrādātā un papildinātā izdevumā arī vācu valodā.¹⁰ Latvijas pētnieks šeit varētu ieinteresēt materiāli no A. Rozenberga «*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*» arhīva, ko amerikāņi kara beigu cēlienā ieguva kā trofeju un aizveda uz ASV. No šīs krātuves citēti dokumenti par iznīcināšanas gaitu Liepājā, Daugavpilī, Rīgā (galvenokārt par Rīgas geto). Sīki jo sīki izpētījis un aprakstījis nāves konveijera darbību Ostlandē 1941.—1942. gadā ievērojamais nacisma vēstures speciālists Hanss Heinrihs Vilhelms savā darbā «Drošības policijas un SD Operatīvā grupa — A». Šī 400 lappušu biezā monogrāfija vādzīga katram, kurš nopietni studē vācu okupantu terora vēsturi Ostlandē. Viņa darbs publicēts vienā grāmatā ar Helmuta Krausnika plašo pētījumu par nacistu drošības policijas un SD operatīvo grupu vēsturi. Monogrāfijas kopnosaukums — «Ideoloģiskā kara karaspēks».¹¹ H. H. Vilhelma pētījumā pirmo reizi pilnībā izmantoti Vācu drošības policijas un SD biļeteni par operatīvo grupu darbību — «*Ereignismeldungen UdSSR*», «*Meldungen aus den besetzten Ostgebieten*», arī darbības pārskati «*Tätigkeits und Lageberichte*». Balstoties uz šo materiālu, H. H. Vilhelms devis izsmeltošu vācu terora orgānu darbības raksturojumu un analīzi, protams, cik tālu to atļauj pašu nacistu sarakstītie dokumenti. H. H. Vilhelma darba nozīmi holokausta vēstures izpētē īpaši izceļ arī A. Ezergailis.

Interesanti materiāli par mūsu pārskata tematu, it īpaši par vācu karavīru un virsnieku reakciju uz ebreju masveida slepkavi-

⁹ Hilberg R. The destruction of the European Jews. — Chicago, 1961.

¹⁰ Hilberg R. Die Vernichtung der europäischen Juden. — Berlin: Olle & Wolter, 1982.

¹¹ Die Truppe des Weltanschauungskrieges. — Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1981.

bām atrodami Džeralda Reitlindžera darbā «Galīgais atrisinājums. Hitlera mēģinājums iznīcināt Eiropas ebrejus 1939.—1945. gadā»¹² un Džeralda Fleminga darbā «Hitlers un galīgais atrisinājums»¹³.

No okupācijas laika vācu pārvaldes ierēdņiem interesantu atmiņu grāmatu sarakstijis mūsu novadnieks vācbaltietis Jirgens E. Krēgers «Baltu ilūzija. Vācbaltieša dienasgrāmata no 1939. līdz 1944. gadam»,¹⁴ kurš kara sākumā strādāja drošības policijā par tulku, bet pēc tam par referentu pie Zemgales ģebltskomisāra brīvkuņa Eberharda fon Medema. Viņa aprakstītā vācu ierēdņu negatīvā attieksme pret holokaustu gan nav pārbaudāma, kaut arī ir ar augstu ticamības pakāpi. Fakts, ka vācu civilpārvaldes ierēdņu lielum lielā daļa bija pret ebreju slepkavošanu, pierādāms arī ar arhīvu dokumentiem.

Plašs ir memuāru literatūras klāsts, ko radījuši survivori. Viņi rakstījuši atceres, mēģinādami šādi atbrīvoties no pagātnes atmiņu lietuvēna, citi vēlējušies ar savām atmiņām celt pieminekli tuviniekiem, kas gājuši bojā mokās un ciešanās. Dažkārt tā ir augstas prozes literatūra, citkārt tikai neizskaistināts pieredzētā izklāsts. Visos gadījumos survivoru memuāri ir nozīmīgs, kaut arī subjektīvs uzzīņu avots, kurā holokausta traģēdija pulsē kā nesadzījusī brūce. Vairākos gadījumos autori centušies stāstīt ne tikai par pašu piedzīvoto, bet izmantojuši ieslodzījuma biedru atmiņas, paretam arī arhīvu dokumentus.

Šīs literatūras aizsācējs bija rīdzinieks Maksis Kaufmanis, kurš tūlīt pēc kara atgriezās Rīgā, bet drīz vien emigrēja uz ārzemēm. Viņš sarakstīja grāmatu «Latvijas ebreju iznīcināšana».¹⁵ Autora rīcībā tikpat kā nebija dokumentu, tikai likteņa biedru liecības, kas ir visumā rūpīgi atsijātas. Lielākā daļa bijušo ieslodzīto, kas Kaufmanim toreiz sniedza ziņas, šodien vairs nav dzīvo vidū, tāpat kā pats grāmatas autors (viņš mira Ņujorkā 1987. gadā). Kaufmanis pirmais mēģināja sniegt Latvijas ebreju bojāejas kopainu, cik tas toreizējos apstākļos bija iespējams. Kaufmaņa grāmata līdz pašam pēdējam laikam ir visbiežāk citētais ziņu avots, kaut arī, mērot darbu ar stingri zinātnisku mērāuklu, ne viss tajā ir neapstrīdams. Viņa sniegtajam upuru skaita vērtējumam nav seguma, ļoti fragmentārs un neprecīzs ir materiāls par ebreju noslepkavošanu ārpus Rīgas, kas, ņemot vērā grāmatas tapšanas apstākļus, bija neizbēgami. Ļoti subjektīvs ir lat-

¹² *Reitlinger G.* Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939 bis 1945. — Berlin, 1956.

¹³ *Fleming G.* Hitler und die Endlösung. — [S. l.]: Limes Verl., [1982].

¹⁴ *Kroeger J. E.* Eine baltische Illusion. Tagebuch eines Deutschbalten aus den Jahren 1939—1944. — Lüneburg, [S. a.].

¹⁵ *Kaufmann M.* Die Vernichtung der Juden Lettland. — München, 1947.

viešu lomas atainojums ebreju vajāšanā un iznīcināšanā. Kaufmanis bieži vien netieši liek vienlīdzības zīmi starp latviešiem vispār un latviskiem cilvēkšāvējiem un dažādiem huligāniem, kuriem trakā antisemitiskā rīdīšana deva vēlamo ieganstu savu vizzemiskāko tieksmju apmierināšanai. Sī ir arī daudzu citu me-muāru autoru vaina, taču jāņem vērā, ka vajātie un no visas sabiedrības izolētie ebreji būtībā sadūrās tikai ar sabiedrības padibenēm — šāvēju un apsargu komandu subjektiem, bet varonīgu cilvēku, kas būtu gatavi riskēt ar visu un sniegt ebrejiem palīdzību, nevarēja būt pārāk daudz.

Personisko atmiņu žanrā ieturēts emocionāls darbs ir 1947. gadā Monreālā idišā iznākusi Tesjas Frenklas-Zalcmanes mazā grāmatiņa «Ieslodzītā 94771».¹⁶

Daugavpiliem Zalmanam Jakubam nav nācies staigāt ar dzelteno zvaigzni uz krūtīm no muguras, taču, būdams kaislīgs novada vēstures pētnieks, viņš pēc savāktajiem atmiņu stāstījumiem apkopojis Daugavpils ebreju bojāejas vēsturi rakstā «Tajās dienās. Vēsturiskas piezīmes». Tas publicēts idišā Maskavā iznākošajā ebreju mēnešrakstā «Sovetiš geimland» 1987. gada 5. un 6. numurā.¹⁷ Darba vērtību mazina apstākļi, ka Z. Jakubs nenorāda uz ziņu sniedzējiem, neanalizē atšķirīgas versijas vai arī ziņu ticamības pakāpi. Tajā pašā žurnālā, arī idišā publicēta samērā pazīstama Rīgas tēlnieka Elmāra Rivoša okupācijas laikā dienasgrāmata. Materiāls publicēts pēc autora nāves, visai brīvi to tulkojot no krievu valodas idišā un vietām patvaļīgi saīsinot tekstu. Sagatavojot krievu izdevumu, tas «attulkots» no tulkojuma idišā. Ar nosaukumu «Starp dzīvību un nāvi» publicēts «Sovetiš geimland» gadagrāmātā «God za godom» (iznāk krievu valodā) 1987. gada 3. burtnīcā.¹⁸ Atmiņas balstās uz agrāk izdarītajiem ikdienas pierakstiem un sarakstītās pēc Elmāra Rivoša izbēgšanas no Rīgas geto, kad viņš atradās slēptuvē, ko viņam bija iekārtojusi bojā gājušās sievas draudzene. Viņa pieraksta hronoloģiskās robežas — no kara sākuma līdz 1942. gadam. Rivošs nemeklē cēloņus, neanalizē, tikai vēro un attēlo katras traģiskas pārpilnās dienas sadzīvisko faktūru. Skaudrās sāpēs radīts spēcīgs literārs darbs, kas citu starpā ar protokola precizitāti rāda visdažādāko aprindu latviešu cilvēku solidaritāti ar vajātajiem ebrejiem.

Samērā plašu atmiņu klāstu par holokaustu Latvijā «Mēmas

¹⁶ Frenkl-Zalcman T. Heftling 94771. — Montreal, 1947.

¹⁷ Jakub Z. In jene tag. Gešihitlihe noticen // Sovetiš geimland. — 1987. — N 5, 6.

¹⁸ Ривош Э. Между жизнью и смертью // Год за годом. — 1987. — N 3. Muzeja un dokumentācijas centra «Ebreji Latvijā» fondos glabājas E. Rivoša dienasgrāmatas oriģinālteksta mašīnraksta kopija.

balsis. Latvijas ebreji survivori atceras»¹⁹ (22 autori, 276 lappušu kopapjoms) izdevusi uz Ameriku emigrējušo Latvijas ebreju survivoru apvienība. Atmiņas dod ieskatu asiņainajos notikumos Rīgā, Kārsavā, Liepājā. Detalizēti stāstīts par dzīvi Rīgas geto, par ebreju pretestības kustību, par koncentrācijas nometni Mežaparkā un jaunām ciešanām Vācijas nāves nometnēs un «nāves maršos» kara pēdējās nedēļās. Šeit plašāk stāstīts arī par slaveno Žani (Jāni) Lipki, kurš no drošās nāves izglāba 53 ebrejus, par Robertu Sedolu, kurš īpaši iekārtotā pagrabā Liepājā izglāba vienpadsmit ebrejus, par maz pazīstamu ebreju glābēju priesteri Kazimiru Vilni u. c.

Parasto memuāru ietvarus pārsniedz tagad Rietumberlinē dzīvojoša rīdzinieka medicīnas profesora Bernharda Presa grāmata «Ebreju slepkavošana Latvijā. 1941—1945».²⁰ Kopā ar tēvu, savulaik Rīgā pazīstamu ārstu Oskaru Presu, viņu no 1941. gada ziemas līdz Sarkanās armijas ienākšanai Rīgā 1944. gada oktobrī savā dzīvoklī slēpa latviešu arhitekta akadēmiķa Artūra Krūmiņa ģimene. Presu junioru apcietināja jau vācu okupācijas sākumā un ieslodzīja Rīgas Centrālcietumā, spīdzināja un pazemoja. Viņš plašāk par citiem memuāru autoriem reflektē par antisemitisma uzplūdu cēloņiem Latvijā 1941. gada vasarā. Grāmatā iekļauti daudzi citi holokausta dzīvi palikušo Latvijas ebreju likteņstāsti, kuriem izdzīvot palīdzēja latviešu līdzpilsoņi. Grāmatas ievirzī raksturo priekšvārdu noslēdzošā frāze: «Mēs, Latvijas ebreji, kuriem izdevās izdzīvot, neesam aizmirsuši nedz mums izrādīto labestību, nedz mums nodarīto ļaunumu. Pirmo nāvīgo triecienu mums deva mūsu pašu līdzpilsoņi» (3. lpp.).

Dažādu atmiņu mozaīku atrodam Dāvida Zilbermana sastādītajā krājumā «Un tu to redzēji».²¹ Zilbermanis, tāpat kā Jakubs, pats nav pārdzīvojis geto un masu apšaušanu šausmas. Viņš pēc kara gados fiksēja bijušo ieslodzīto atmiņas, pierakstus aizveda sev līdzī uz ASV, kur tos izdeva. Katrai atmiņu epizodei norādīts tāš autors, uzskaitīti bijušie ieslodzītā, kuri konsultēti par atmiņas minēto faktu ticamību. Ļoti vērtīgs ir materiāls par Žani Lipki, arī paša Lipkes atmiņas «Vecītis akcijas laikā» (163. lpp.). Krājumā ietvertas skolotājas tukumnieces Ellas Gutmanes-Medalljes unikālās liecības par savu izglābšanos. Atrazdamās Rumbulā kopā ar tūkstošiem nāvei nolemtu, viņai šajā izmisuma brīdī iešāvās prātā pārdrošā doma uzdoties par latvieti. Par savu piede-

¹⁹ Muted voices. Jewish survivor of Latvia remember / Coll. a. ed. by G. Schneider. — N. Y.: Philos. libr., 1987.

²⁰ Press B. Judenmord in Lettland. 1941—1945. — Berlin: Selbstverl., 1988.

²¹ Zilberman D. I ti eto videl. — N. Y.: Word, 1989.

ribu pie āriešu rases viņai izdevās pārliecināt pašu Ostlandes virsbendi — SS un policijas augstāko vadītāju Ostlandē Frīdrihu Jekelnu, kurš bija atbraucis uz Rumbulu pavērot, kā norit viņa noorganizētā cilvēku slepkavošanas «lielakcija» (*Grossaktion*).

Rumbulā izglābās vēl viena sieviete, vienkārša šuvēja, lielisks stipras gribas cilvēks Frīda Frīde-Mihelsone. Liktenīgā brīdī, kad viņu ar sitieniem dzina uz bedri — masu kapu, viņa ar nodomu pakrita. Sardze noturēja viņu par nogalinātu, bet nāvē ejošie savieda viņai virsū apavus. Tā viņa nogulēja zem apaviem visu šo drausmīgo dienu līdz tumsai, klausoties nošaujamo sirdi plosošos kliegzienus un vaimanas. Naktī viņa sardzes nepamanīta pielida drēbju kaudzei, kā nekā apgērbās un aizbēga. Patvērumu viņai deva Ķekavas zemnieku Viļumsonu ģimene. Viņas dzīves un izglābšanās stāstam veltīta autobiogrāfiska grāmata «Es atgriezos no Rumbulas dzīva».²² 1981. gadā arī Ņujorkā iznācis šīs grāmatas atkārtots izdevums.

Izdevniecība «*Literatur*» Minsterē 1990. gadā aīšēja Kuldīgā dzimušā Meijera Lēvenšteina atmiņu grāmatas «Tev būs mirt, nevis dzīvot. Ziņojums par ebreju iznīcināšanu Latvijā»²³ drīzu iznākšanu. Taču nav ziņu, ka grāmata patiesi iznākusi. Acīmredzot runa ir par memuāriem, kas 1981. gadā tika iespiesti ebreju disidentu samizdata tipa mašīnraksta žurnālā «Haim: Rižskije čtenija po iudaizmu» 1981. gada 6. numurā ar virsrakstu «Po krugam ada».²⁴ Rīgā nelegāli publicētajā variantā atrodam ziņas par Kuldīgas ebreju noslepkavošanu, par autora moku ceļu cauri Rīgas geto, «*Kaiserwald*» koncentrācijas nometnei Mežaparkā un Vācijas nāves nometnēm.

Vairākas grāmatas par Latvijā izstaigātiem sāpju ceļiem sarakstījuši šurp atvestie ārzemju ebreji. Pati pirmā, pat vēl pirms M. Kaufmaņa grāmatas iznākšanas savas atmiņas «Sadisms vai ārprāts. Piedzīvojumi vācu koncentrācijas nometnēs Austrumos»²⁵ izdeva Žanete Volfa, veca Vācijas sociāldemokrātijas darbiniece, VFR bundestāga deputāte. Viņas vērojumos un spriedumos jūtam pieredzējuša politiska darbinieka rūdiņums. Šis darbs ir interesants arī ar to, ka Volfa, lai arī pie viņas krūtīm bija dzeltenā zvaigzne, allaž ir bijusi karsta vācu patriote. Viņas grāmatā ir

²² Mihelson F. I survived Rumbuli. — N. Y.: Holocaust libr., 1979.

²³ Levenstein M. Du sollst sterben und nicht leben. Ein Bericht über die Vernichtung der Juden in Lettland.

²⁴ «Haim» — tulkojumā «Dzīves»; tā faktiskais redaktors bija krievu literatūras speciālists Semjons Svarcbands. Žurnāla eksemplārs glabājas muzeja un dokumentācijas centra «Ebreji Latvijā» fondos. Atmiņu virsraksts — «Pa elles lokiem».

²⁵ Wolf J. Sadismus oder Wahnsinn. Erlebnisse in den deutschen Konzentrationslagern im Osten. — Dresden: Sachsenverl., 1946.

rodamas daudzas Rīgas ebreju nometņu dzīves detaļas, diemžēl notikumu hronoloģijā un datumos ir neprecizitātes. Savādāk ievirzīts ir Ģertrūdes Šneideres darbs. Viņa pieder pie tiem 4000 Vīnes ebrejiem, kurus 1942. gadā deportēja uz Rīgu, precīzāk, uz Rīgas apkaimes masu kapiem. No šiem transportiem izdzīvoja 59 cilvēki, arī Šneidere, viņas māte un māsa. Pēc kara viņa kļuva par profesionālu vēsturnieci, tagad docē ASV universitātēs. Agrā jaunībā pārdzīvotais noteicis viņas zinātnisko interešu virzību — tās allaž saistītas ar holokaustu. Pirms vairāk nekā desmit gadiem nākusi klajā viņas pirmā grāmata «Ceļojums šausmu valstībā. Stāsts par Rīgas geto».²⁶ Profesore ļoti precīzi apzīmējusi sava darba žanru — ne «*history*» (vēsture), bet «*story*» (vēstījums, stāsts). Grāmatas pamatā — tālaika pusaudzes pašas pieredzētais, taču personīgais redzējums paplašināts ar dokumentos, literatūrā un daudzu likteņa biedru atmiņās gūtajām ziņām. Ģ. Šneidere nemeklē un nerisina lielas problēmas — darba centrā ir Rīgas geto notikumu hronika, galvenokārt tā skar «*Reichsjuden-ghetto*» (Reiha ebreju geto) — nometnes daļu, kur bija ieslodzīti ebreji no Vācijas, Austrijas, Čehijas.

Jauns zaļoksnējs puisis no Lībekas Jozefs Kacs Latvijā pabija Jumpravmuižā un Salaspilī — nometnēs, kur tikai retais no ārzemju ebrejiem izdzīvoja. Pēc tam bijis Rīgas geto dažādās darba nometnēs, koncentrācijas nometnē Mežaparkā. 1944. gada rudenī pa jūru aizvests atpakaļ uz Vāciju jaunām mocībām. Viņa atmiņas par Salaspili ir ļoti precīzas. To pirmais variants «Viens, kurš atgriezās. Ebreju survivora dienasgrāmata»²⁷ iznāca angļu valodā. Grāmata piedzīvoja arī vācu izdevumu.²⁸ Caur šīm nometnēm gājusi arī ar Diseldorfas transportu šeit atvestā jauniņa Hilde Candere. Viņas atmiņās «Starp dienu un tumsu. Meitenes gadi ieslodzījumā Rīgas geto»²⁹ ir daudz savdabīgu nometnes dzīves sadzīvisku detaļu, taču notikumu hronoloģijā ir vairāki nepareizi datējumi.

Zinātniskajā literatūrā bieži minēts «*Siegfried Weinberg-Bericht*» (Zigirīda Veinberga ziņojums) — ļoti precīzs datu sākums par ebreju nāves nometnēm Latvijas teritorijā. Šo ziņojumu jauns ebrejs no Minsteres rakstīja 1944. gada novembrī — dažas nedēļas pēc atbrīvošanas. Viņš nokļuva Rīgā ar vienu no pirmajiem transportiem 1941. gada decembrī. 1944. gada 13. jū-

²⁶ *Schneider G. Journey into terror. Story of the Riga Ghetto.* — N. Y.: Ark House Ltd, 1979.

²⁷ *Katz J. One who came back. The diary of a Jewish survivor.* — N. Y.: Herz Press, 1973.

²⁸ *Katz J. Erinnerungen eines Überlebenden.* — Kiel: Malik Verl., 1988.

²⁹ *Shermann-Zander H. Zwischen Tag und Dunkel. Mädchenjahre im Ghetto.* — Frankfurt a. M.: Ullsteinverl., 1984.

lijā viņam kopā ar vēl sešiem ieslodzījuma biedriem izdevās izbēgt no Rīgas koncentrācijas nometnes filiāles «Lenta» un slēptuvē pie latviešu strādnieka sagaidīt atbrīves brīdi. Veinberga ziņojums figurēja Nirnbergas prāvas materiālos un tā iegāja historiogrāfiskajā aprītē. Dīthards Ašofs, vācu teoloģijas profesors no Minsteres, samērā nesen veicis Veinberga ziņojuma zinātnisku publikāciju «Austrumu ellēs. Jauns ebrejs no Minsteres ziņo par saviem piedzīvojumiem Latvijas koncentrācijas un darba nometnēs. 1941—1944»,³⁰ papildinot oriģināltekstu ar zinātniskiem komentāriem, literatūras norādēm utt. Tikpat nevainojamā zinātniskā līmenī ir arī citu, kaut mazāk nozīmīgu atmiņu publikācijas, piemēram, Hertas Herškovičas raksts «Holokaustam izbēgusi — Drenšteinfurtes ebrejietes Hertas Salomonas ciešanu ceļš».³¹ Speciāls pētījums «Deportācijas galapunkts — Rīga. Varburgas ebreju likteņi»³² publicēts par Ziemeļreinas-Vestfālenes nelielas aprīnķa pilsētas Varburgas ebreju bojāeju Rīgā. Mazas provinces pilsētiņas gadagrāmatā mūs patīkami pārsteidz H. D. Arncta materiāls «Oiskirhenes ebreja reliģiskā dzīve Rīgas geto».³³ Visas šīs un daudzas citas šeit neminētās publikācijas, kas skar holokausta vēsturi Latvijā, sarakstītas Rietumvācijā. Par attieksmi pret nacisma upuriem liecina arī divu milzīgu piemiņas grāmatas sējumu izdošana Vācijas Federatīvajā Republikā 1986. gadā, kur sakopotas ziņas par visiem no Rietumvācijas teritorijas savulaik uz Austrumiem deportētiem ebrejiem, — «Piemiņas grāmata. Ebreju vajāšanu upuri nacionālsociālistiskā terora režīma kundzības laikā. 1933—1945».³⁴ Zīmīgi, ka tālaika Vācijas Demokrātiskā Republika atteicās piedalīties piemiņas grāmatas izdošanā un nevēlējās sniegt ziņas par nāves transportos bojā gājušajiem, kas tika nosūtīti uz Austrumiem no teritorijas, kur pēc kara radās VDR. Tikai viena mums nozīmīga publikācija, kas skar uz Ostlandi nosūtītos nāves ešelonus ar Vācijas ebrejiem, izspruka cauri cenzūras žogiem un parādījās VDR

³⁰ Aschoff D. In den Höllen des Ostens. Ein junger Münsteraner Jude berichtet von seinen Erlebnissen in lettischen Konzentrations und Arbeitslagern. 1941—1944 // Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Münster. — Münster: Neue Folge 12, 1987. — S. 320—336.

³¹ Herschcowitsch H. Dem Holocaust entronnen — der Leidensweg der Jüdin Herta Salomon aus Drensteinfurt // Westfälische Forschungen. — 1988. — N 38. — S. 232—243.

³² Hermes H. Deportationsziel Riga. Schicksale Warburger Juden. — Warburg, 1982.

³³ Arnzt H. D. Religiöses Leben eines Euskirchener Juden im Ghetto von Riga // Jahrbuch reis Euskirchen. — 1983. — S. 68—86.

³⁴ Gedenkbuch. Opfer der Verfolgung der Juden unter der nationalsozialistischer Gewaltherrschaft in Deutschland 1933—1945 / Bundesarchiv Koblenz. — Frankfurt a. M., 1986.

vēsturnieku žurnālā. Tas ir A. Kruglova, padomju vēsturnieka no Harkovas, raksts «Fašistu veiktā Vācijas ebreju pilsoņu deportācija uz Austrumiem 1940.—1945. gadā».³⁵

Vēl jāpiemin 1991. gadā Izraēlā iznākusi Ābrama Špingina grāmata «Tas taču tā ir bijis»,³⁶ kas veltīta «manu bojā gājušo vecāku, brāļu, radu un visu citu ebreju piemiņai, kas bijuši kopā ar mani nometnēs un par kuriem pat atmiņa nav saglabājusies». Īpaši interesants šis darbs ir ar to, ka tas sīki stāsta par koncentrācijas nometni Dundagā. Noslēgumā A. Špingins ar lielu sirsnību un pateicību piemin Vanagu ģimeni, kas viņu un viņa biedru, kuri bija izbēguši no nometnes, bija slēpuši 10 mēnešus līdz vācu kapitulācijas dienai Kurzēm.

Ārzemēs publicēti arī dažādi katalogi, kas dod ieskatu par iespaidīgo atmiņu masu, kas npublicētas glabājas dažādās krātuvēs. Tā, holokausta upuru memoriāls Jeruzalemē, kas ietver arhīvu, muzeju un zinātniski pētniecisku institūtu, piecos biezos sējumos laidis klajā npublicēto materiālu katalogu, kas sistematizēts un sakārtots pēc holokausta norišu vietām.³⁷ Ļoti lietpratīgi sastādītu katalogu par savā arhīvā esošiem memuāriem izdevusi Ņujorkā mītošā biedrība «*Society of Survivors from the Riga Ghetto*».³⁸

1990. gadā Vācijā iznāca rakstu krājums «Pagājības ēnas. Impulsi nacisma vēsturiskai izpratnei»³⁹ par nacionālsociālisma problēmām. Krājumā ir ievietots arī šo rindu autora M. Vestermana pētījums «Latviešu loma «galīgā atrisinājuma» īstenošanā».⁴⁰ Krājuma sastādītāju sacerētais virsraksts gan neatbilst raksta saturam, jo tā lielākā daļa veltīta vērmahta un nevis latviešu lomai holokausta sākumposma notikumos Latvijā 1941. gada jūlijā. Rakstā pierādīts, ka vairākas vērmahta vietējās komandantūras (Liepājā, Ventspilī, Talsos, Bauskā, Daugavpilī u. c.) pēc pašu iniciatīvas bija iesaistījušās ebreju vajāšanā un slepkavošanā, bet galvenā lauku komandantūra Rīgā un tai pakļautās komandantūras uz vietām sankcionēja organizēto pašaisardzību, nomināli

³⁵ Kruglow A. J. Die Deportation deutscher Bürger jüdischer Herkunft durch die Faschisten nach dem Osten 1940 bis 1945 // Ztschr. für Geschichtswissenschaft. — 1984. — N 12. — S. 1084—1091.

³⁶ Schpingin A. Dos iz doh gewesen azoj. — Rehovot, 1991. — 291 p.

³⁷ Robinson J., Bauer J. Guide to unpublished materials of the holocaust period. — Jerusalem, 1970—1973.

³⁸ The Riga Ghetto Archive catalogue / Comp. H. R. Huttenbach. — N. Y., 1984.

³⁹ Die Schatten der Vergangenheit. Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus / Hrsg. von U. Backes, E. Jesse, R. Zitelmann. — Berlin: Propyläen, 1990.

⁴⁰ Vestermanis M. Der lettische Anteil an der «Endlösung» // Die Schatten der Vergangenheit.

uzņēmās tās vadību un akceptēja pašaisardzībnieku iesaistīšanos ebreju slepkavībās. Šāva mazākā daļa, daudz vairāk bija iesaistīti nāvei lemtu konvoješanā, posteņu ķēdē utt. Taču bez šo piepalīgu līdzdalības nelielā Vācu drošības policijas komanda un Arāja komanda nebūtu varējusi pastrādāt savus asinsdarbus. Autors izvirza vairākus hipotētiskus pieņēmumus par motīviem un apstākļiem, kuri palīdzētu izskaidrot vairāku tūkstošu vīru pēkšņu pārtapšanu slepkavās. Autors apšaubā plaši izplatīto uzskatu pamatotību, ka galvenais faktors esot bijis ebreju «prosovietisms» un daudzīnātās politiskās aktivitātes 1940./1941. gadā, jo vairāk tāpēc, ka tās nav ne apsektas, ne pētītas, bet pieņemtas kā pierādīts fakts apriori. Pie līdzīga secinājuma nonāca arī A. Ezergailis savā darbā «Antisemitisms un Latvijas ebreju noslepkavošana»,⁴¹ kas izplatīts kā manuskripts. Diametrāli pretēju uzskatu atrodam F. Gordona darbā «Latvieši un ebreji starp Vāciju un Krieviju»,⁴² kas latviešu presē emigrācijā un Latvijā ticis novērtēts pozitīvi. Šis plašais darbs skar laiku no ebreju iecelošanas Latvijā līdz bojāejai 2. pasaules kara laikā. F. Gordons uzskata ebreju prokomunistisko orientāciju par pilnīgi pierādītu, atsaucoties arī uz Izraēlas vēsturnieka D. Levina autoritāti (23. lpp.). F. Gordona oponenti savukārt varētu atsaukties uz Vācu drošības policijas un SD operatīvās grupas-A štāba konfidencialā analītiskā memoranda «Ebrejs Latvijā»⁴³ atziņu, ka ebreju jaunatne nebūt neesot bijusi tik aktīva Sarkanās armijas apsveicēja, kā izrunāts, un ka Latvijas ebreji visumā esot bijuši anglofili un pārsvarā cionistiski orientēti. Es gribētu šīs un daudzas citas domstarpības tikai apsveikt, jo tās galu galā rosinās pievērsties padziļinātai izpētei.

Kopš holokausta traģēdijas Latvijā aizritējuši piecdesmit gadi. Tas ir pietiekoši ilgs laiks, lai beidzot tiktu uzrakstīta arī šī vēsture — «grāmata ar melnām lapām», kas būtu pieminekļis baisā nāvē aizgājušajiem 75 000 Latvijas pilsoņu.

Mārgers Vestermanis

P. S. Pētījumus par holokausta vēsturi atbalstījis «*Memorial Foundation for Jewish Culture*».

⁴¹ Ezergailis A. Antisemitism and the killing of Latvia's Jews. — [S. a., s. l.].

⁴² Gordon F. Latvians and Jews between Germany and Russia. — Stockholm: Memento, 1991.

⁴³ Der Jude in Lettland // Latvijas Valsts vēstures arhivs, P — 1026. f., 1. apr., 3. l., 221. lp.

LATVIJAS 20. GADSIMTA TIESĪBU PROBLĒMAS D. A. LĒBERA DARBOS

Profesors juridisko zinātņu doktors Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis Dītrihs Andrejs Lēbers (*Dietrich André Loeber*) daudzkārt ir pievērsies Latvijas problēmām.

Taču līdz šim plašākai sabiedrībai maz zināms profesora veikums Latvijas problēmu iztirzāšanā pasaulē: lekcijas pasaules valstu universitātēs, dalība zinātniskajās konferencēs ar referātiem, sadarbība ar zinātniskajiem izdevumiem un it īpaši — plašais publikāciju klāsts un sagatavoto dokumentu un materiālu krājumi.

Kopš 1966. gada Lēbers ir profesors un vienlaicīgi Sociālistisko valstu tiesību, politiskās un sabiedriskās iekārtas institūta direktors Ķīles universitātē Vācijas Federatīvajā Republikā. Šajā augstskolā Lēbers bija arī fakultātes dekāns (1985—1987).

Profesors lasījis atsevišķus semestrus Stanfordas universitātē (1971, 1973), Kalifornijas universitātē, Losandželosā (1970, 1974), Bērklījā (1984—1986), Kolumbijas universitātē Ņujorkā (1980, 1981, 1983). Bez tam jāpiemin vēl Adelaides universitātē Austrālijā (1977). Atsevišķas lekcijas, kas tieši veltītas Latvijas problēmām, D. A. Lēbers nolasījis arī Toronto, Bostonā, Stokholmā un Zolcburgā.

D. A. Lēbers ir daudzu izdevumu redakcijas kolēģijas loceklis: kopš 1968. gada — «*Osteuropa — Recht*» (Austrumeiropas tiesības); kopš 1970. gada — «*Journal of Baltic Studies*» (Baltijas studiju žurnāls); kopš 1972. gada — «*Soviet Statutes and Decisions*» (Padomju normatīvie akti un spriedumi); kopš 1975. gada «*Review of Socialist Law*» (Sociālistisko tiesību žurnāls), kas iznāk Leidenē, Holandē; kopš 1979. gada — «*Recht in Ost und West*» (Tiesības Austrumos un Rietumos); no 1984. līdz 1989. gadam — «*Baltic Forum*» (Baltijas forums), kas iznāk Ņujorkā; no 1990. gada «*Parker School Bulletin on Soviet and East European Law*» (Parkera skolas biļetens par Padomju un Austrumeiropas tiesībām), kas iznāk Ņujorkā.

Latvijā ir nonākusi lielākā daļa D. A. Lēbera publicēto darbu.¹ Viņa zinātniskie darbi un sastādītie krājumi šodien pārsniedz 140 nosaukumus. Taču profesora aktivitāte pēdējos gados šo skaitli maina gandrīz katru mēnesi. Viņa pētījumu diapazons ietver visdaudzveidīgākos tiesību jautājumus. Uzskaitīsim daļu no

¹ Profesora Lēbera publikācijas par Baltiju un recenzijas par tām apkopotas 2 sējumos (*Loeber D. A. Collected works on Baltic topics.* — Hamburg, 1989), kas pieejami Nacionālajā bibliotēkā un vairākās citās grāmatu krātuvēs.

tiem: Latvijas Republikas (1918—1940) tiesības, vācbaltiešu izceļošana no Igaunijas un Latvijas (1939—1941), Baltijas zelta jautājums Anglijā, Molotova—Ribentropa slepenie protokoli, sociālistisko un kapitālistisko valstu tirdzniecības attiecības (*East — West Trade*). PSRS tiesību jomā maz tādu jautājumu, kuriem nebūtu pieskāries profesors savos pētījumos. Tās iztīrātas gan Hruščova, gan Brežņeva, gan Gorbačova laikos. Lēbera pētījumi publicēti angļu, vācu, franču, itāļu, spāņu, krievu, latviešu un igauņu valodā.

Zinātnisko devumu dažos Latvijai aktuālākajos tematos apskatīsim kopā ar autora sastādītajiem materiālu krājumiem. Pēdējo klāsts sevišķi pieaudzis pēdējos trijos gados, kopš zinātniekam izveidojušies cieši sakari ar Latviju. Šiem krājumiem ir tā īpašā vērtība, ka tur mūsu zinātnieki un studenti vienkopus atrod pasaules izdevumos, PSRS, kā arī dažu Latvijā publicēto dokumentu kopijas. Vairāki materiāli līdz šim latviešu lasītājam nebija pieejami vai arī to republikā vispār nebija.

Ipašu uzmanību izraisa vairākas profesora darbos aplūkotās tēmas.

Latvijas Republikas Civillikums (1937). D. A. Lēbers ir viens no nedaudzajiem autoriem, kurš iztīrājis šo likumu. Autors tam pievērsās jau 1952. gadā² sakarā ar Civillikuma 15 gadu jubileju. Civillikums, ko Ministru Kabinets pieņēma 1937. gada 28. janvārī, Latvijai nozīmēja to pašu, ko Francijai savā laikā Napoleona *Code civil*, Vācijai BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) vai Šveicei ZGB (*Zivilgesetzbuch*), tas ir, pāreju no vēsturiski izauģuša tiesību partikulārisma uz tiesību vienību.

Pilnīgāku zinātnisko vērtējumu Latvijas 1937. gada Civillikumam autors dod 1987. gadā.³ Minēsim dažas no rakstā izteiktajām atziņām.

— Civillikums deva Latvijai tiesību vienotību.

— Jaunā kodifikācija izveidoja juridisko terminoloģiju un radīja civillikumu latvisko izteiksmi. Tas bija svarīgs ieguvums, jo līdz tam laikam nebija oficiāla civillikumu latviešu tulkojuma.

— Civillikums nozīmēja modernizāciju. Tas pieskaņoja civiltiesības jaunajām vajadzībām.

— Civillikuma ievads atturas no norādījuma uz tiesu praksi kā tiesību avotu. Tas ir vienīgi likums un ieradumu tiesības.

— Civillikums ir unikāls izpētes objekts tiesību vēsturniekiem, jo «Baltiešu civiltiesības (kopā ar Grieķijas 1946. gada

² Loebers D., *Dr. iur.* Civillikuma 15 gadi // *Latvju Zurnāls*. — 1952. — Nr. 6. — 1., 2. lpp.

³ Lēbers D. A. Latvijas 1937. g. Civillikums Eiropas kodifikāciju skatījumā // *Universitas*. — 1987. — Nr. 59. — 42.—46. lpp.

Civillikumu) uzskatāmas par pēdējo tiesību sistēmu Eiropā, kas balstās tieši uz romiešu tiesībām».

Raksta beigās dots plašs izmantotās literatūras rādītājs, kas var noderēt pētījumu veicējiem.

Latvijas 1937. gada Civillikumu D. A. Lēbers iztirzājis arī publikācijās vācu un angļu valodā. Vācu valodā profesors publicējis Civillikumu divos atkārtotos izdevumos (1987, 1990), kā arī 1937. gada kodeksa Tieslietu ministrijas tulkojumu. Savukārt dokumenti par Civillikuma tapšanas gaitu, ar tā iznākšanu saistītās publikācijas un uzziņas apkopotas atsevišķu nodaļu vai rakstu kopu veidā vairākos krājumos.

Latvijas Senāts (Augstākā tiesa). Sai tiesai bija liela loma Latvijas tiesību izveidošanā. Senāts darbojās no 1918. līdz 1940. gadam. Rakstā žurnālā «Universitas» D. A. Lēbers apskata Senāta darbību un pirmo reizi dod pārskatu par 30 Latvijas senatoriem un viņu likteņiem.⁴ Informāciju par Senātu bez tam atrodam profesora sastādīto materiālu krājumos, kuros ietverta, piemēram, šāda tematika: Senāta vēsture, Senāts tiesu sistēmā, Senāta spriedumu izdevumi, kā arī raksti, kuros pieminēta senatora Augusta Lēbera darbība Latvijas Senātā.

Latvijas Republikas (1918—1940) tiesības kompleksā skatījumā atrodam D. A. Lēbera sastādītajos materiālu krājumos, kuri izdoti 1989. un 1990. gadā Hamburgā (VFR). Vairākums no tiem mērķtiecīgi sagatavoti šodienas Latvijas Republikas tiesību veidotājiem.⁵ Šajos krājumos ievietoti materiāli, kuru autori ir Latvijas Republikas (1918—1940) zinātnieki, valsts un sabiedriskie darbinieki, Latvijas Republikas pilsoņi trimdā, padomju autori, kā arī dažādu pasaules valstu juristi un zinātnieki. Krājumos ietvertais materiālu klāsts aptver tik daudz tematu, ka varam atļauties uzskatīt tikai lielākās materiālu kopas, kuras nereti cita citu papildina nākošajos krājumos.

Latvijas likumdošana un starptautiskie līgumi: Civillikums vācu valodā un Soda likums franču valodā, tiesu sistēma un advokatūra, Tieslietu ministrijas struktūra un darbība, Latvijas juridiskā literatūra, juridiskā izglītība, juristu biedrības un kongresi Latvijā.

Varam gūt arī priekšstatu par **Baltijas valstu sadarbību tie-**

⁴ Lēbers D. A. Latvijas Senāts // Universitas. — 1976. — Nr. 37.

⁵ Baltijas valstu sadarbība tiesību laukā neatkarības laikā; Latvijas tiesības, 1918—1940. Latvijas tiesības ārzemju un trimdas literatūrā; The law of Estonia, Latvia and Lithuania in the period of independence. 1918—1940 (Some potential areas of research); Senators Augusts Lēbers (Loeber). 1865—1948. Dzīve un darbs (dokumentu izvēle un personālais bibliogrāfiskais rādītājs sakarā ar A. Lēbera 125. dzimšanas dienu; sagatavots pēc Latvijas juristu grupas lūguma).

sību laukā neatkarības laikā. Te materiāli apkopoti tematiskās grupās, no kurām daļu minēsim:

— Baltijas valstu juristu birojs kā 1931. gada Kauņas juristu kongresa izpildorgāns un tā darbība (1931—1934).

— Baltijas valstu juristu birojs kā triju valdību kopējais orgāns un tā darbība (1934—1939). Birojs sanāca uz sēdēm 1935. gada martā Tallinā, 1935. gada novembrī Kauņā un 1936. gada jūnijā Rīgā. Šajā nodaļā citētas arī konvencijas starp Latviju, Lietuvu un Igauniju par vienādu vekseļu likumu (1938) un par vienādu čeku likumu (1938).

— Starptautiskie tiesiskie pamati Baltijas valstu sadarbībai tiesību laukā.

— Tiesību unifikācija zinātniskajā literatūrā. Norādītas publikācijas latviešu, krievu, vācu un angļu valodā.

Ar šo krājumu tematiski sasaucās raksts «Studentu piemērs baltiešu sadarbībai. Atskats uz SELL. 1922—1940» (SELL — Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva). Tas ir publicēts žurnāla «Universitas» 48. numurā. Raksts tulkots arī vācu valodā. D. A. Lēbers šajā publikācijā parāda, ka starptautiskās sadarbības formas izveidojās arī starp Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Somijas studentiem. Līdzekļu trūkums un attiecību sarežģīšanās starp Poliju un Lietuvu nesekmēja šīs sadarbības plašāku attīstību. Taču zinātnieks publikācijā norāda, ka šī organizācija sekmēja sabiedrisko darbinieku un valstsvīru izaugsmi.

Krājums «Latvijas tiesības ārzemju un trimdas literatūrā» dod ieskatu trimdā atstātajā **Latvijas Republikas pilsoņu mantojumā** šodienas Republikai. Uzskaitīsim dažas materiālu kopas.

— Pēckara periodā ārzemēs publicētajā juridiskajā literatūrā par Latviju atrodam rakstus un atmiņas (A. Rumpēters, A. Rūsis, H. Blese, D. Levickis un M. Lūsis), kā arī apcerējumus par romiešu tiesībām Baltijā un rakstus par tiesību vēsturi.

— Informācija par Latvijas Satversmes jauniešpiedumiem vairākās valodās (1972, 1984).

Starptautisko tiesību nodaļā dotas atsauces uz Latvijas un Padomju Krievijas 1920. gada Miera līgumu,⁶ kā arī 1939. gada savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un PSRS. Materiālu kopā atrodam vairākus diskusijas veida rakstus par PSRS agresiju pret Baltijas valstīm, par Latviju kā starptautisku problēmu,

⁶ 1990. gadā Hamburgā D. A. Lēbers no jauna izdeva Rudolfa fon Freymana darbu «Latvijas—Krievijas 1920. gada Miera līgums un tā īstenošana» (Freymann R., von. Der lettlandisch-russische Friedensvertrag von 1920 und seine Verwirklichung / Hrsg. von D. A. Loeber. — Hamburg, 1990), kas pirmo reizi publicēts Rīgā 1927. gadā. Izdevums bagātīgi papildināts ar līguma tekstiem, to tulkojumiem, bibliogrāfiskām un biogrāfiskām uzziņām u. c. materiāliem.

par Latvijas 1922. gada Satversmi kā spēkā esošu, par to, vai Latvija var izstāties no Padomju Savienības. Šajā nodaļā bez tam nosaukti vairāk nekā desmit rakstu angļu un vācu valodā par Baltijas aneksiju, Baltijas valstu starptautisko stāvokli un Baltijas jautājumu Eiropas Parlamentā.

— Atsevišķā kopā nosaukti četri ārzemēs izdotie un Baltijas valstīm veltītie juridiskie izdevumi: «Tiesībnieks» (1947—1950), «Latviešu juristu raksti» (1959—1973), «*Baltisches Recht*» (1962—1974) un «*Highlights*» (1953—1959). Pēdējā gan publicēti tikai atsevišķi raksti, kur skartas Latvijas PSR tiesības.

— Krājuma beigās doti divi bibliogrāfiskie rādītāji angļu valodā par tiesībām Baltijas valstīs.

Bez minētajiem krājumiem Latvijas Republikas tiesību jautājumi lielākā vai mazākā mērā skarti vairākumā autora publikāciju.

Plašu rezonansi pasaulē 1972. gadā izraisīja D. A. Lēbera sagatavotais pirmais plašākais dokumentu klāsts par vācbaltiešu izceļošanu no Baltijas valstīm laikā no 1939. gada līdz 1941. gadam.⁷ Krājums piedzīvoja divus izdevumus (1972, 1974). Tā sagatavošanā izmantoti daudzu valstu arhīvos atrastie materiāli. Krājumā ietverti 332 dokumenti un materiāli. Krājumā atrodam diplomātisko saraksti, slepenās notas un norunas, starptautiskos nolīgumus, amatpersonu runas un paziņojumus, uzsaukumus un aicinājumus, informāciju par transportu, dokumentus par īpašumu likvidāciju, Latvijas un Igaunijas valdību dokumentus, SS vadības (Vācija) dotos slepenos norādījumus. Īpaša emocionāla vērtība ir izbraucēju atmiņu rakstu atlasei. Krājumā ievietoti 4 rādītāji: hronoloģisks dokumentu rādītājs, priekšmetu, personu un ģeogrāfiskais rādītājs.

Materiāli krājumā sistematizēti trijās daļās un desmit nodaļās. I. Izceļošanas dokumenti un to priekšvēsture: 1. Izceļošanas priekšvēsture. 2. Izceļošanas paziņošana 1939. gada 6. oktobrī. 3. Sarunas un paskaidrojumi līdz izceļošanas līgumiem. 4. Izceļošanas gaita, 1939—1940. 5. Otrā izceļošana (1941) un tās priekšvēsture. 6. Izceļotāju atstātās mantas likvidācija. 1939—1941. II. Līgumi un likumi par izceļošanu: 7. Valstu savstarpējā vienošanās, 1939—1941. 8. Likumdošana (Igaunijā un Latvijā), 1939—1941. III. Pēckara materiāli par izceļošanu: 9. Apraksti par izceļošanu. 10. Likumdošana un tiesu spriedumi.

Krājuma ievadā raksturota izceļošanas starptautiskā, tiesiskā

⁷ Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland. 1939—1941 / Dokumentation zusammengestellt und eingeleitet von D. A. Loeber. — Neumünster: Karl Wachholtz Verl., 1972. — 60+787 S., 1 k., 12 Bildtaf.

un politiskā būtība. Ievada fragmentārs tulkojums ievietots vācbaltiešu problemātikai veltītajā laikraksta «Literatūra un Māksla» numurā (1990. — Nr. 2. — 13. janv.).

Šis materiālu krājums izraisīja plašas diskusijas. Par to liecina zināmās 84 recenzijas laikposmā no 1973. līdz 1978. gadam. Recenzijas ievietojuši arī lielākie latviešu trimdas izdevumi Eiropā, Amerikā un Austrālijā. So grāmatu izvērtējuši vairāki latviešu izcelsmes zinātnieki visā pasaulē. Citēsim fragmentu no profesora Edgara Dunsdorfa recenzijas: «Ar grāmatas nosaukumu «Diktierte Option» avotu krājuma izdevējs trāpīgi raksturo Baltijas vāciešu izceļošanas kustības raksturu laikā no 1939. līdz 1941. gadam. Tā nebija brīvprātīga, bet to izraisīja un diktēja Hitlera un Staļina vienošanās, ko 1939. gada 28. septembrī Maskavā parakstīja Ribentrops un Molotovs.»⁸ (Vienošanās teksts tikai 1989. gadā tika publicēts padomju presē krievu valodā žurnālā «Международная жизнь» (1989. — Nr. 9).)

Latvijā šis Neiminsterē izdotsis apjomīgais materiālu krājums par vācbaltiešu izceļošanu ilgus gadus atradās specfondos. Šobrīd šo darbu papildina divi jauni krājumi, kurus D. A. Lēbers izdevis Hamburgā 1990. gadā un kuri ir atrodami Rīgas lielākajās bibliotēkās. Tie ir «Vācbaltiešu līdzdarbība un konflikti Latvijas valstī. 1918—1939» un «Vācbaltiešu kopa mūsdienās».

Šie materiālu krājumi ietver dokumentus, rakstu fragmentus, rādītājus un izdevumu titullapu kopijas. Materiālu klāsts dod iespēju atrast nepieciešamos darbus tālākajiem pētījumiem. Ieskatīsimies šo krājumu struktūrā.

Krājumu «Vācbaltiešu līdzdarbība un konflikti Latvijas valstī. 1918—1939» ievada Latvijas trešajā atmodā dotais vācbaltiešu kultūras mantojuma pozitīvais vērtējums.

Nodaļa par vācbaltiešu grupējumu (1880—1990) daudzveidību parāda dažas personības, kuru dzimtu saknes atrodamas Latvijas teritorijā, bet pēc tam ieaugušas citu tautu vai valstu dzīvē. Te D. A. Lēbers publicē, piemēram, sarakstu ar ievērojamiem vācbaltu izcelsmes pilsoņiem Padomju Savienībā, starp kuriem ir vairāki akadēmiķi, rakstnieki, diplomāti. Šie zinātnieki pārstāv dažādas zinātnu nozares.

Nodaļā par vācbaltiešu līdzdarbību Latvijas valstī (1918—1940) D. A. Lēbers ievietojis dažādu uzskatu autoru rakstus. Redzam, ka daudzi vācbaltiešu pārstāvji — zinātnieki, kultūras, valsts un sabiedriskie darbinieki — paveikuši pozitīvu darbu Latvijas valsts labā. Krājuma sastādītājs parāda šo personību devumu Latvijas tiesiskās valsts izveidē, darbību ekonomikas

⁸ Dunsdorfs E. Diktierte Option. Recenzija par darbu // Universitas. — 1973. — Nr. 32. — 76., 77. lpp.

attīstīšanā un tautas labklājības veicināšanā un vēl vienā svarīgā jomā — kultūras kontaktu sekmēšanā ar ārzemēm un sakaru attīstīšanā ar citām tautām.

Politiskie konflikti ar vācbaltiešu kopu Latvijā bīstamus mērogus nesasniedza. Taču tie pastāvēja visas Latvijas Republikas laikā dažādās konkrētās formās. Šie konflikti radās, piemēram, realizējot agrāro reformu Latvijā (1920), atsavinot draudzei Doma baznīcu (1931). Neapmierinātību vācbaltiešu pārstāvjos izraisīja Satversmes darbības apturēšana (1934), likumi par kameru nodibināšanu (1935), K. Ulmaņa idejas par latviskas Latvijas veidošanu. Konfliktus izraisīja arī norises, kas saistījās ar nacionālsociālistu nākšanu pie varas Vācijā un šajā sakarā, piemēram, ar nacistu darbību Latvijā. Dažas lappuses varam iegūt informāciju par vācbaltiešu pretestību Hitlera režīmam un tā upuriem.

Tragiskākas notis ieskanas krājumā «Vācbaltiešu kopa mūsdienās». Te gūstam ieskatu vācbaltiešu kopas likteņos pēc izceļošanas. Daļa gāja bojā bēgļu gaitās, daļa krita karā. Daudzi no viņiem par savām mītnes zemēm atrada Rietumeiropas, Austrālijas un Amerikas kontinenta valstis. Taču redzam, ka, tāpat kā latvieši trimdā, vācbaltieši arī tur ir rosīgi sabiedriskās dzīves organizētāji un savu izdevumu veidotāji. Neliela rakstu kopa krājumā izveidota par vācbaltu likteņgaitām un viņu devuma novērtējumu. Te ievietoti dažādi domājošu pārstāvju viedokļi.

D. A. Lēbers ir viens no nedaudziem vācbaltiešiem, kurš jau 1973. gadā aktīvi iesaistījās trimdas latviešu organizētajā cīņā par latviešu tautas brīvību un neatkarību. Par to liecina 1973. gada pavasarī Ņujorkā Pasaules brīvo latviešu apvienības (PBLA) izplatītā vēstule, kurā rakstīts: «Eiropas drošības un sadarbības konferences memorandu sagatavošanā PBLA valde ir sevišķi pateicīga par darbu Ditriham Loeberim, Alfrēdam Bērziņam, Augustam Rumpēterim, Jurim Padegam un Robertam Rūsim.» Tālāk vēstulē atzīmēts, ka šāda Latvijas nelikumīgās okupācijas dokumentēšanas «baltā grāmata» apskata šo jautājumu kā no juridiskā, tā politiskā viedokļa. To apstiprina arī memorandam pievienoto 30 dokumentu kopiju saraksts, kurš ievietots Lēbera rakstu 2. sējumā.⁹ Šie materiāli atspoguļo Latvijas likteņgaitas 1939.—1941. gadā, PSRS politiku un Rietumvalstu nostāju šajā jautājumā. Pirmais dokuments ir 1939. gada 23. augustā Maskavā parakstītais Ribentropa un Molotova slepenais protokols. Daži materiāli tulkoti no 1963. gadā Rīgā izdotās grāmatas «Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. 20. VI—

⁹ Loeber D. A. Collected works on Baltic topics. — Hamburg, 1989.

5. VIII». Īpaša vērība veltīta PSRS dokumentiem, kuros akcentētas tautu pašnoteikšanās tiesības.

Pēc Eiropas drošības un sadarbības konferences D. A. Lēbers publicēja konspektīvu pārskatu par Eiropas tautu pēckara likteņiem, uzsverot, ka konferences uzdevumos ietilpst arī Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tautu tiesību risināšana, lai tās atgūtu brīvību un patstāvību.¹⁰

Hitlera—Staļina pakts (1939) un tā konsekvences Baltijas valstīs arī pēc 1973. gada atradās D. A. Lēbera pētījumu redzeslokā. Autors analizē analogijas citu pasaules valstu vēsturē, meklē jaunus avotus PSRS dokumentu klāstā, izvērtē starptautisko tiesību un līgumu praksi.

Rezultātā triju gadu laikā Lēbers Baltijas republikām sagatavojis četrus materiālu krājumus.¹¹ Par šo jautājumu parādās raksts arī PSRS periodikā.¹²

Ar pakta saistītās tēmas iztīrātas arī citās publikācijās un krājumos. Ilustrācijai minēsim tikai divus: «*Armed Forces and Military Bases Abroad*» (1990; 3 daļas) un «*50 Jahre danach. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten. 1939—1941 / Konferenz aus Anlass des 50-jährigen Bestehens der Estländischen Akademie der Wissenschaften in Tallinn. Reval am 28. September 1988*».

Baltijas zelts Lielbritānijā un tā nodošana PSRS rīcībā iztīrāta 1968. gadā.¹³ Raksts parādījās angļu un vācu valodā trijos dažādos izdevumos. Šī jautājuma izpēti autors sāk ar Baltijas valstu centrālo banku statusa analīzi 1940. gadā un banku nacionalizēšanu. Zinātnieks nonāk pie slēdziena, ka Baltijas valstis nav zaudējušas tiesības uz Lielbritānijā deponēto zeltu.

Ar šo tēmu sasaucas Lēbera pētījumi par Latvijas līdzdalību Bāzeles Starptautiskajā bankā.

Gandrīz trīs gadu desmitus D. A. Lēbers, izdarot pētījumus

¹⁰ Loeber D. A. Die Baltischen Staaten und die Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa. Der Fall Lettlands // Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia. — Vol. 3. Social science section. — Stockholm: Baltiska Institutet, 1973.

¹¹ 1939. g. Molotova—Ribentropa pakts un 1989. g. Ziemeļsvētku lēmums. — Hamburga, 1989; The Soviet—German secret agreements of 1939 and 1941 in retrospect. — Hamburg, 1989; The Soviet—German Secret Agreements of 1939 and 1941 in Retrospect. Presented at the symposium on the «Legal evaluation of the Molotov—Ribentrop—Pact» held by the Academy of Sciences of the Estonian SSR, Tartu State University and the Academic Law Association of Estonia in Tallinn. — Hamburg, 1989; De deutsch-sowjetischen Geheimvereinbarungen. 1939—1941. — Hamburg, 1989.

¹² Лэбер Д. Существует ли связь между секретными протоколами и последующими событиями? // Вестник Академии наук СССР. — 1989. — № 11. — С. 8—11.

¹³ Loeber D. A. The problem of the Baltic gold in Great Britain // Internationales Recht und Diplomatie. — Köln, 1968. — S. 75—88.

padomju tiesību jomā, regulāri pieskāries arī šo tiesību īstenošanai Latvijas PSR. Šie raksti iespiesti latviešu, vācu un angļu valodā. Izmantojot Latvijas PSR kā piemēru, Lēbers parāda mehānismu, ar kura palīdzību padomju varas iestādes (birokrātija) spēja nodrošināt «partijiskumu» un ideoloģisko vienotību preses izdevumos, mākslā un kultūrā (1967). Autors publicējis arī rakstus par kultūras pieminekļu aizsardzību Latvijas teritorijā (1985). Pētīti arī rusifikācijas politikas jautājumi Baltijas valstīs (1988).

D. A. Lēbera raksti par mantojuma tiesībām un starptautiskajām privātajām tiesībām Baltijas valstīs publicēti sakarā ar vajāto ebreju vai viņu mantinieku prasībām Vācijai. Kompensācijas pieprasījumu pamatošanu sekmēja arī publikācija par 1940. gada nacionalizāciju Baltijas valstīs. Šis raksts tika ņemts vērā VFR tiesu praksē.

1987. gadā D. A. Lēbers Kīles universitātē organizēja starptautisku konferenci par reģionālisma ideju Baltijas valstīs un tās izpausmes veidiem padomju režīma periodā. Šis pasākums guva plašu uzmanību, jo temats bija ne tikai jauns, bet — kā rāda tālākie notikumi — arī nozīmīgs un aktuāls. Konferences referāti publicēti ASV, vispirms AABS žurnālā un pēc tam grāmatā.¹⁴

Latvijas centieni ceļā uz ekonomisko un politisko suverenitāti rada momentānu atsaucību D. A. Lēbera zinātniskajā darbībā. Jau 1989. gada septembrī parādās izdevums par suverenitātes deklarācijām un citiem paziņojumiem Baltijas republikās.¹⁵ Šajā izdevumā zinātnieks ievieto pirmās informācijas par iecerēm ceļā uz saimniecisko un politisko patstāvību Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

1990. gadā D. A. Lēbers sagatavo un Hamburgā izdod vēl divus izdevumus, kuros sakopot metodiski pārdomāti materiāli par kopuzņēmumu veidošanu un īpašuma privatizācijas risinājumiem dažādās valstīs. Šīs problēmas ir ļoti aktuālas arī Latvijas Republikā.

Ar Latviju saistītā tematika ietverta vēl dažos desmitos šeit nepieminētu darbu (grāmatās un rakstos), kuros apskatīti globāli tiesiskie un ekonomiskie jautājumi, piemēram, četrspējumu iz-

¹⁴ Regional identity under Soviet rule. The case of the Baltic states // Journal of Baltic Studies. — Vol. 18 (1987). — N 2; Vol. 19 (1988). — N 3. Grāmata ar tādu pašu nosaukumu iznākusi 1990. gadā 22+470 lappušu apjomā.

¹⁵ Die Forderungen nach Souveränität in den drei Baltischen Staaten. Bundesstaatliche und internationale Aspekte // Zugest. von D. A. Loeber. — Hamburg, 1989.

devumā (*East—West trade*. — 1986—1987), darbos par starptautiskajām ekonomiskajām tiesībām (1989).

Šis nelielais ieskats D. A. Lēbera zinātniskajā darbībā ir pirmais mēģinājums ieskicēt autora devuma vērienīgumu.

Sigismunds Timšāns

BALTIJAS VALSTIS FRANCIJAS UN ANGLIJAS SABIEDRISKAJĀ DOMĀ UN POLITIKĀ (1900.—1990. g.)¹

1900.—1914. gads

Ap 1900. gadu Francijas un Anglijas ārlietu ministrijās dominē labējie spēki, galvenokārt aristokrātijas un vidussķiru pārstāvji. Tas stipri ietekmē šo valstu attieksmi pret Baltiju. Īpaši Francijā izteikšanās brīvību šajā jautājumā ierobežo ārpolitika: nedrīkst slikti izteikties par Nikolaju II, ar kuru Francijai, sākot no 1897. gada, kad starp abām valstīm tika noslēgts sadarbības līgums, ir ļoti labas attiecības.

No otras puses, visas no Krievijas nākošās ziņas tiek rūpīgi šķirotas un īpaši orientētas. Kā labējie (*«Le Mercure de France»*), tā arī tālaika kreisie (*«Le Mouvement socialiste»*) izdevumi atzīmē, ka no Krievijas saņemtās ziņas ir retas un nepilnīgas. Par Baltijas tautām nerunā vispār, nekādas nacionālās atšķirības neakcentē.

Vienīgais periodiskais izdevums Lielbritānijā, kas visumā objektīvi atspoguļo situāciju Baltijas provincēs, ir «Krievijas draugu» izdots *«Free Russia»*. Šajā laikā Anglija un Krievijas impērija nebija saistīta ne ar kādām līgumattiecībām. Taču arī šajā izdevumā ziņas no Baltijas parādās ļoti reti.

1905. gadā sakarā ar notikumiem Krievijā Francijas attieksme pret impēriju un tās valdnieku mainās. Arvien biežāk presē parādās raksti ar anticarisku ievirzi. Līdz ar revolūcijas attīstību Baltijā ziņas no šejienes kļūst regulārākas un pat tiek publicēti šādu ziņu apskati. Bez tam Francijas un Anglijas valdību rīcībā ir arī pārskati par eseru un konstitucionālo demokrātu kongresiem, kā arī dažādu partiju, to skaitā Latvijas un Igaunijas sociāldemokrātisko partiju, paziņojumi.

¹ Seit izteiktie viedokļi attīstīti un plašāk atspoguļoti Francijā izdotajā žurnālā *«Revue historique»* (1991. — N 284/1. — 101—175 p.).

Līdz ar Krievijas revolūcijas sakāvi 1906. gadā attiecībā uz Baltijas provincēm atkal iestājas gandrīz pilnīgs klusums. Rietumu prese 1908. gadā šajā ziņā ir līdzīga tai, kāda tā bija no 1900. līdz 1904. gadam. Prese atkal ļoti maz runā par Baltijas tautām. Tiesa, reizēm pavīd ziņas par politiskajiem trimdiniekiem. Tā, 1910.—1911. gada ziemā Londonā tika nogalināti vairāki latviešu anarhisti. Taču šī lieta tā arī palika līdz galam neskaidrota.

Kas attiecas uz krievu presi, tad tā šajā ziņā rakstīja galvenokārt par Lietuvas lielhercogistes augstmaņu un baltvācu baronu dzīvi.

Preses vainas dēļ Rietumos nevarēja pietiekami zināt par Baltijas tautu atmodas kustību, kura jau bija sākusies pirms pusgadsimta. Tāpēc 1911. gada oktobrī francūzis Žans Pelisjē kopā ar lietuvieti J. Gabri nodibināja Centrālo tautību biroju. Sākot ar 1912. gadu, viņi Parīzē izdod «*Les Annales des Nationalités*», kura «aizbildņu komitejā» darbojas izcili Eiropas un Amerikas sabiedriskie darbinieki, to skaitā arī Rainis.

1912. gada 22. jūnijā Londonā tiek sasaukts pirmais Tautību kongress. Tā mērķis ir panākt, lai mazās tautas netiktu apspiestas, lai tām, paliekot to valstu ietvaros, kurās tās dzīvo, tomēr būtu nodrošināta zināma kultūras autonomija un pašpārvalde. No «*Les Annales des Nationalités*» Rietumu lasītāji uzzina arī par latviešu, lietuviešu un igauņu tautu specifiku, par viņu vēsturi, par 1905.—1906. gada notikumiem Baltijas provincēs. Viens no šī žurnāla 1913. gada numuriem veltīts latviešu un lietuviešu tautu kopībai. Tajā J. Gabris runā par šo tautu vienotības nepieciešamību.

Ziņas no Baltijas kļūst regulārākas, tagad tās nāk tieši no turienes. Arī šajā nolūkā tiek dibināta Latviešu komiteja (*Comité Letton*), kura apvieno kā politiskos emigrantus, tā arī Latvijas iedzīvotājus. Viņu starpā ir H. Simsons, kurš ir Gabra tiešais līdzstrādnieks, kā arī Rainis, Olavs, Trasuns, Bružis, Skrinda, Paegle, Ķeniņš.

Neskatoties uz Tautību biroja darbību, lielākā daļa Rietumeiropas iedzīvotāju vēl ir ļoti maz informēta par lielās Krievijas impērijas Baltijas provincēm. Tādēļ nav jābrīnās, ka kāds Francijas koledžas pasniedzējs Luijs Ležē pēc atgriešanās no Viļņas mēnešrakstā «*La Revue du Mois*» 1914. gada februārī atzīstas, ka agrāk viņš neko pat nebija dzirdējis par Lietuvas lielkņazisti. 1914. gada augustā sākas karš. Emigranti šajā karā nostājas pret vāciešiem. Viens no viņiem, Ozoliņš, publicē manifestu «Par brīvu un vienotu Latviju, apvienotu ar Krieviju».

Atšķirībā no minētās antivāciskās, prokrieviskās pozīcijas, kura dominē latviešu emigrantu vidū, kādā Ženēvas avīzē R. Rolāns apraksta kāda latvieša pārdomas, kurš ļoti šaubās par «nākotnes pasaules brīvību», jo Francija un Anglija ir Krievijas sabiedrotās, bet tās politika «ir pretēja tautu tiesību un brīvības idejām» (*Journal de Genève*, 30.09.1914; 10.10.1914).

Trešais un pēdējais «*Les Annales des Nationalités*» numurs 1914. gadā veltīts Vatikāna un tautību attiecībām. Apmēram 100 lappušu garā materiālā Gabris un viņa domubiedri asi kritizē «Lietuvas, Baltkrievijas un Latvijas polonizāciju».

Minētā žurnāla 1915. gada 1. numurā publicēts R. Rolāna materiāls par pangermānismu un panslāvismu. Tiesa, vietu, kur rakstnieks izteicis vēlējumu, «lai par brīvību kritušo asinis ne- vairo apspiedēju spēkus», franču cenzori ir izsvītrojuši.

Kopš kara sākuma žurnālā būtībā risinātas trīs galvenās mūs interesējošas problēmas: 1) tautību princips, 2) Polijas jautājums, kas saistīts ar lietuviešu—krievu (baltkrievu) un ebreju jautājumu un 3) jautājumi, kas saistās ar vārdu «brīvība».

Francijā viss, kas tiek publicēts «*Les Annales des Nationalités*» un «*Pro Lithuania*» (mēnešraksts, kas franču valodā tiek izdots Parīzē no 1915. gada marta, bet angļu valodā — no jūlija), tiek stingri cenzēts. Ir aizliegts kritizēt caru Nikolaju II, lielo Francijas sabiedroto, un līdz ar to arī viņa politiku, lai kāda tā arī būtu. Baltijas tautas, tāpat kā citas tautas impērijā, ir un paliek Krievijas subjekti, Krievija ir monolīta valsts, un Rietumiem nav tiesību iejaukties tās iekšējās lietās. Tāda ir Francijas un Anglijas attieksme pret Krieviju šajā laikā.

Gabris saprot, ka, dzīvodams Francijā, nevarēs atklāti runāt par tautību problēmām, un izlemj doties uz neitrālo Šveici. Pirmais viņa «*Les Annales des Nationalités*» numurs Šveicē iznāk 1916. gada martā Lozannā.

Ar viņa aizbraukšanu francūži un angļi zaudē svarīgu iespēju uzzināt kaut ko par Krievijas tautām. Laiku pa laikam parādās raksti par vāciešu izdarībām Baltijas provincēs, taču netiek pieņemts tas, ka vācieši bija ieņēmuši jau būtībā izpostītas zemes, no kurienes Krievija jau iepriekš bija izvedusi daudzus civiliedzīvotājus un lielu daļu rūpniecības iekārtu. Vācija šeit veica reorganizāciju, lai vēlāk savukārt izvestu uz Vāciju pēc iespējas vairāk lauksaimniecības produkcijas.

Starp Krieviju, no vienas puses, un Franciju un Angliju, no otras, pastāv slepena abpusēja vienošanās par Eiropas pārdalī-

šanu.² Saskaņā ar to Francijai jāiegūst Elzasa un Lotringa, Anglijai — jaunas kolonijas, Krievijai sava teritorija jāpaplašina uz Turcijas un Āzijas rēķina. Krievijas rietumu robežas, Baltijas provinces un Somijas jautājums paliek Krievijas iekšējā lieta.

1917. gada 15. martā Nikolajs II atsakās no troņa. Francija un Anglija cenšas panākt, lai Krievija nepārtrauc karu, un tās turpina Pagaidu valdībai palīdzēt, arī piegādājot ieročus.

Somiem, igauņiem un latviešiem Pagaidu valdība dod zināmu administratīvu autonomiju — tiek atzītas viņu Pagaidu nacionālās padomes. Vācija un Krievijas Pagaidu valdība atzīst Lietuvas neatkarību, kaut arī Krievijas valdība to dara negribīgi, ne bez pamata uzskatot, ka arī citas Krievijas tautas pieprasīs to pašu.

Parizē nekrievu nacionālās padomes cenšas panākt atzīšanu no Antantes puses, jo tās faktiski jau ir atzinusi Krieviju. Taču Francijas valdība nesteidzas to darīt. Tās interesēs ir saglabāt 2. fronti. Tāpēc Francijas valdība nikni uzbrūk «separātistu» kustībai un «nacionālistiem», kuri ar savu darbību varētu sekmēt vienotas Krievijas frontes izjukšanu. Francijas valdība saprot, ka sašķelta Krievija nespēs turpināt karu pret Vāciju. Anglija atbalstīja Franciju.

Pēc Ļeņina uzvaras Krievijā Francija sāk uzņemt daudzus krievu emigrantus, kuri dibina savus izdevumus. Pastāv pieci krievu izdevumi, tiem raksturīgs naids pret vāciešiem, bolševikiem un «separātistiem», kā arī uzticība Nikolaja II politikai. Tādēļ šie izdevumi gūst Francijas un Anglijas valdību atbalstu. Astoni poļu emigrācijas izdevumi atspoguļo notikumus Polijā. Kas attiecas uz Baltijas un citām Krievijas tautām, tad tām iespēja dibināt savus periodiskos izdevumus ir liegta.

1. pasaules karam beidzoties, Antantes valstīm vairākos jautājumos ir atšķirīgi uzskati, bet pastāv vienprātība attiecībā pret Krieviju: baltajiem jāuzvar un jāatjauno lielā vienotā Krievijas impērija, izņemot Poliju, kura varētu atdalīties. Sabiedrotie turpina ignorēt nacionālo kustību likumīgās prasības.

Pēc 1918. gada 11. novembra miera līguma parakstīšanas somi, igauņi, latvieši, lietuvieši, poļi, ukraiņi un baltkrievi pasludina savu neatkarību, cerot uz Antantes valstu palīdzību. Pēdējās savukārt, baidoties no bolševiku nākšanas pie varas šajās zemēs, ir spiestas atstāt šeit vācu armiju. Arī vācieši īpaši nesteidzas pamest šīs teritorijas, no kurām viņi pārsūta uz Vāciju pārtiku. Baltijā šajā laikā situācija ir savdabīga: kā vācieši, tā arī

² Красный архив. Москва; Петроград, 1922. Те publicēti slepeni 1914.—1917. gada Krievijas diplomātijas dokumenti, kurus bolševiki 1918. gada pavasarī nodeva atklātībai. 1922. gadā tie ir publicēti arī franču valodā.

bolševiki cīnās pret «nacionālistiem», katra puse šeit cenšas nodibināt savu pagaidu valdību. Latvijā šajā laikposmā tiek dibinātas trīs valdības: provācu ar mācītāju Niedru priekšgalā, proboļševistiskā Stučkas un «nacionālistiskā» Ulmaņa valdība. Līdzīgas ir arī Igaunijā un Lietuvā.

Francijas un Anglijas noliedzošā attieksme pret Baltijas tautu neatkarības centieniem vēl kādu laiku saglabājas. Francijas ārlietu ministrs Pišons šajā laikā raksta: «Mēs nedrīkstam neredzēt lielās briesmas, kas draud neatkarīgu valstu rašanās gadījumā Baltijas jūras krastos. Tas būtu pretrunā ar suverēnas Krievijas interesēm, kurai ir visas tiesības uz šīm teritorijām.» Taču šī attieksme no Baltijas tautām tiek rūpīgi slēpta. Antantes valstis oficiāli demonstrē simpātijas pret «autonomistiem», jo tie var palīdzēt cīņā pret bolševismu. Tādēļ baltiešiem mutiski tiek solīta neatkarība, tajā pašā laikā vairoties to darīt rakstiski.

Antantes valstu vadītāji tiecas apvienot dažādus spēkus: vāciešus, igauņus, latviešus un baltvācu baronus. Lietuvā viņi cenšas panākt, lai poļi un lietuvieši cīnītos kopā. Visiem jābūt vienotiem cīņā pret bolševismu. Šajā nolūkā Antantes valstis sadala atbildību: angļi «uzmana» igauņus un latviešus, francūži — lietuviešus, poļus un ukraiņus.

Francijas un Anglijas attieksme pret mazākumtautām vēl kādu laiku paliek nemainīga. Vienīgi Polijas neatkarības centieni tiek uzklausi un atbalstīti.

Lietuvas lietu Francijā atbalsta tādi ievērojami politiski un kultūras darbinieki kā Milošs, Klimas un Gabris. Pēdējais bija atgriezies Francijā, lai šeit atjaunotu «*Les Annales des Nationales*» izdošanu, taču jau pēc vienīgā numura iznākšanas spiests doties atpakaļ uz Šveici.

Francija, varētu teikt, ir «polonizēta». Kad, piemēram, Romas pāvests griežas pie Francijas ar lūgumu atbalstīt lietuviešus, kuri ir daudz cietuši četrus gadus ilgajā vācu okupācijas laikā, Parīzes kardināls atsakās to darīt, aizbildinādamies ar to, ka Lietuva jāuzskata par Polijas vasaļvalsti. Tāpēc nav jābrīnās, ka Francija izliekas nedzirdam arī Gruzijas, Armēnijas un citu tautu saucienus pēc neatkarības.

Kad somi, igauņi, latvieši un lietuvieši gatavojas veidot Baltijas valstu federāciju, Pišons 1919. gada februārī kategoriski iebligst pret to.

Militārās misijas, kas tajā laikā uzturas Latvijā, labāk pārziņa situāciju un atbalsta iedzīvotāju vēlmes pēc neatkarības, taču viņi neuzdrošinās iet pret savām valdībām. Daži no franču un angļu virsniekiem uzskata par labāku atteikties no savas militārās karjeras nekā pakļauties centra rīkojumiem. Francijas pre-

zidents Klemanso atrodas pilnīgā sava ārlietu ministra Pišona ietekmē: esot nepieciešams, lai visi — Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva un Polija, kā arī Deņikina, Kolčaka un Judeņiča armijas — kopā cīnās pret boļševismu; uzvaras gadījumā (taču mazajām nekrievu tautām tas nebija jāzina) jaunā krievu valdība tautas paklaus sev, izņemot poļus, kuriem tiks dota iespēja kļūt neatkarīgiem, un līdz ar to Vācijai pretī varēs stāties jauna stipra valsts.

Amerikāņi pirmie saprata, ka nav tālredzīgi sekot Klemanso nostājai. Klusu, bez lieka trokšņa viņi vairs nesekoja Francijas kursam pret Baltijas valstīm, sniedzot tām palīdzību pirmās nepieciešamības preču (apavu un apģērbu) veidā. Pišons, būdams par to informēts, sāk uztraukties par angļu un amerikāņu ietekmes pieaugumu Baltijā.

Francijas valdība atbalsta Polijas centienus pievienot sev Lietuvas austrumdaļu un pat palīdz tai to ieņemt. Lietuvietis tiek uzskatīts par boļševiku un ar viņu attiecīgi rīkojas. Cietumi ir pārpildīti. Antantes valstu komisija ir spiesta mainīt demarkācijas līniju starp Poliju un Lietuvu: pirmo reizi to nosaka 1919. gada jūnijā, otro reizi — šī paša gada jūlijā, kad lietuvieši ir spiesti piekāpties. Otrā robeža pazīstama kā «maršala Foša līnija».

Parīze atkal un atkal saņem «separātistu un nacionālistu» aicinājumus atzīt viņu neatkarību no brūkošās Krievijas impērijas. Taču Parīze par to negrib ne dzirdēt.

Vairākums avižu par patieso stāvokli Baltijā klusē.

1919. gada 1. augusts—1934. gads

Pateicoties miera līgumam (1919. gada jūlijā), ko latviešiem un igauņiem uzspieda sabiedrotie, vācu—krievu pulki nostiprinās Kurzemē. No turienes caur Austrumprūsiju viņi nepārtraukti sūta laupījumu no Baltijas — labību un dažādus materiālus, kā arī saņem militāru palīdzību. Tā kā Prūsiju ar Kurzemi savieno tikai viens dzelzceļš, tad Francijas Kara komisijai (*La Commission Militaire Française*) nav grūti uzraudzīt šo kravu pārvadāšanu un vajadzības gadījumā likt tai šķēršļus, ja, protams, to būtu gribējusi toreizējā Francijas valdība. Taču, un to neviens nedrīkstēja zināt, Francijas vadītāji cer uz Baltijā palikušās vācu armijas palīdzību, lai atbalstītu Bermonta un Judeņiča baltgvardus, kā arī baronu landesvēru, lai vēlāk ar to palīdzību atņemtu boļševikiem varu. Protams, pēc tam sabiedrotie gribēja panākt vāciešu atkāpšanos no Baltijas.

1919. gada 21. augustā poļi Pilsudska vadībā iekaro jaunas lie-
tuviešu teritorijas. Parīze pret to izturas labvēlīgi.³

Septembrī Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvji
sanāk kopā, lai sagatavotu federāciju ar Anglijas atbalstu, kura
vairs neseكو nereālistiskajai Francijas politikai.

Tālākie notikumi pārliecināja sabiedrotos par to, ka visas viņu
cerības, kuras viņi bija likuši uz vāciešiem, izrādās veltīgas. Tā-
dēļ Sabiedroto Augstākā padome (*Le Conseil Suprême des Alliés*)
izlemj nosūtīt viņus atpakaļ uz Vāciju. Tam, izrādījās, pietika ar
diviem mēnešiem. Parīzes «stratēģi» pārliecina Igaunijas štābu
palīdzēt Judeņiča armijai, lai ietu kopā uz Petrogradu, solot an-
gļu kara flotes atbalstu. Bolševiki neļauj viņiem ieiet Petrogradā
un atsviež tos līdz Igaunijas robežai. Taču igauņi neļauj bolše-
viku armijai ieiet viņu zemē.

Sabiedrotie ar naidu uzņem ziņu par iespējamo miera līguma
parakstīšanu starp igauņiem un bolševikiem. Taču igauņi, atbrī-
vojot savu zemi no vāciešiem, bolševikiem un baltajiem, nevēlas
vairāk karot. Pirms Kurzemes atstāšanas vācieši bija paspējuši
vēl vairāk aplaupīt šī novada tautu un izvest no turienes daudz
salaupītu mantu.

Baltijas valstīs paliek tikai Bermonta-Avalova un Judeņiča
armija. Francija vēlas izmantot tās, lai nosargātu Baltijas robe-
žas no Sarkanās armijas. Taču Baltijas tautas negrib vairs red-
zēt šīs armijas savā zemē, un Parīze izlemj tās pievienot Deņi-
kina un Kolčaka armijai.

Lasot diplomātiskā arhīva dokumentus, var pārliecināties par
Francijas ārlietu ministra Pišona attieksmi pret Krievijas impē-
rijas mazākumtautībām, par to nicināšanu, par viņa tieksmi atjau-
not vienotu un stipru Krievijas impēriju. Daži Francijas pārstāvji
Baltijas valstīs tika atsaukti atpakaļ uz Parīzi tikai tādēļ, ka ne-
gribēja pakļauties Pišona noteiktajam politiskajam virzienam, sa-
protot viņa politikas nolemtību. Tie, kas palika, bija spiesti klu-
sēt. Daži konsuli savukārt gāja pat tālāk par Pišonu — viņi mē-
ģināja pārliecināt savus priekšniekus neklausīt nekrievu tautību
«nacionālistiem un separātistiem» un tādējādi apzināti slēpa pa-
tiesību.

Angļi, būdami lielāki reālisti, redzēdami Ļeņina spēju noturēt
varu savās rokās, 9. novembrī pārtrauc karadarbību pret Padomju
Krieviju. Francūži ir spiesti pievienoties šim Anglijas lēmumam.
Pastāv vienošanās, ka bez Anglijas, Francijas, Itālijas, Savienoto
Valstu un Japānas ziņas nekādi lēmumi šajā ziņā netiks pieņemti.

³ Ķarti ar jauno robežliniju sk.: Natkevicus L. Aspects politique et juri-
dique de Diffé rend Polono—Lithuanien. — Kaunas, 1930.

Klemanso un Pišons pieprasa, lai tiktu atbalstīta Lielās Polijas atjaunošana, kas kļūtu par jaunu drošības balstu pret boļševiku ekspansiju uz Rietumiem. Tas nozīmē piekrist, ka Lietuvu, Baltkrieviju un Ukrainu anektē Polija. Daudzu Krievijas mazākumtautību centieni panākt savas neatkarības atzīšanu ilgu laiku bija neveiksmīgi. Tā beidzās 1919. gads, kas izrādījās veiksmīgs tikai Baltijas valstīm, kuras beidzot izcīnīja savu neatkarību.

Šī laikposma raksturojums nebūtu pilnīgs bez dažu tālaika politisko darbinieku, žurnālistu un virsnieku uzskatu vērtējuma.

1919. gada 18. augustā Pišons paziņo: «Neatļausim attīstīties separātiskām tendencēm, kas neatbilst mūsu interesēm.» Tālāk viņš piebilst: «Vajag atjaunot krievu nāciju, stipru un vienotu.» No tā izriet Francijas tālaika politiskā nostāja pret Baltijas valstīm: formāli (ārēji) — daudz laipnības un galantuma, lai viņas piedalītos cīņā pret boļševikiem un palīdzētu baltajiem uzvarēt, bet vēlāk — likt tām palikt impērijas sastāvā. Taču angļi izjauca šo plānu īstenošanu, jo vairāk negribēja atbalstīt Francijas politiku pret Baltiju. Anglija bija par Baltijas federācijas radīšanu, kura apvienotu Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu. Šo ideju atbalstīja arī zviedri un dāņi. Bet, tā kā francūži uzstājas pret šādas federācijas izveidošanu, tad arī angļi ir spiesti atteikties no šī plāna.

Aristīds Briāns, kas bija Klemanso politikas pretinieks, paziņo: «Es nodibināšu Eiropas Savienotās Valstis.» Ļoti žēl, ka neviens viņā neklausījās, jo tad, iespējams, būtu gājuši secen robežošanās gadi un varbūt pat būtu iespējams izvairīties no 2. pasaules kara.

1919. gada 15. septembrī Maskava paziņo: «Miers balstās uz tautu brīvas pašnoteikšanās principu, un proti — uz Ukrainas, Lietuvas, Baltkrievijas un Austrumgalīcijas atzīšanu no Polijas un Krievijas puses.» Maskava vēlāk parakstīs līgumu ar Baltijas valstīm. Baltkrievija un Ukraina tiks sadalīta starp Krieviju un Poliju.

Klemanso raksta: «Situācija Padomijā ir kritiska. Tā varētu būt vēl sarežģītāka, ja Sabiedrotie turpinātu saskaņot savus centienus un atbalstīt krievu baltgvardus, poļus un rumāņus. Taču angļi tikai gaida iespēju, lai pamestu krievu baltgvardus un poļus.»

Klemanso tāpat saprot, ka Anglija vairs nav viņa pusē un neatbalsta viņa politiku. Un, ja viņš to uzspiež, tad viņš un Pišons ir atbildīgi par tādas situācijas rašanos, kurā boļševiki būs galvenie ieguvēji un Hitlers ļoti drīz varēs pārņemt varu Vācijā...

Cereteli, bijušais Kerenska ministrs, 10. novembrī raksta: «Sabiedroto netieša iejaukšanās un viņu atbalsts baltajiem ģenerāļiem nostiprina, nevis vājina boļševiku režīmu. Baltie ģenerāļi

iznīcina vietējos nacionālistus, un tautas labāk izvēlas boļševiku un nevis lielkrievu imperiālistu virskundzību.»

Kerenskis 19. septembrī: «Kolčaka valdība nebūtu pastāvējusi, ja angļi un francūži to nebūtu atbalstījuši.» Rietumvalstis vēlāk apsūdz Kerenski Krievijas zaudēšanā. Tās bija aizmirsušas, ka, uzspiežot nevajadzīgo karu, viņas pašas bija sagatavojušas Ļeņina nākšanu pie varas.

Loids Džordžs 18. novembrī izsakās pret lielas un nedalītas Krievijas ideju: «Jau viens no mūsu lielākajiem valsts darbiniekiem lords Bikonsfilds (*Beaconsfield*) uzskatīja, ka Krievija, ja tā kļūs liela un varena, būs vislielākās briesmas Anglijas impērijai.»

Ļeņins, būdams reālists, 1920. gadā noslēdz miera līgumu ar Igauniju un Latviju.

Somija un trīs Baltijas valstis sanāk kopā Helsīngforsā (Helsinki) nolūkā veidot Baltijas Konfederāciju (*Confédération Baltique*) ar Poliju. Amerikāņi, zviedri, dāņi, angļi atbalsta Baltijas savienību (*Union Balte*). Francūži, kuri atbalsta poļu imperiālismu, ir pret tās izveidošanu. Diemžēl poļu un lietuviešu pretrunu dēļ projekts netiek īstenots.

Angļi, būdami baltiešu pusē, drīz vien konstatē, ka daļa vainas ir arī Francijai, un izsaka savu neapmierinātību. Kad Loids Džordžs pieprasa, lai sabiedrotie (*Alliés*) sāk sarunas ar Maskavu, Klemāso atsakās. Viņš ir par to, lai turpinātu atbalstīt baltgvardus un Poliju. Taču angļi ir par to, lai izformētu imperiālistiskās armijas, kurām nav tautas atbalsta.

Kad lietuvieši pieprasa Parīzei nodot viņiem karagūstekņus — viņu tautiešus, kuri saņemti gūstā, cīnoties Krievijas armijas sastāvā, Francijas Ārlietu ministrija pieņem Polijas formulējumu šajā jautājumā, uzskatot šos karagūstekņus par «poļiem». Tikai daudz vēlāk Lietuvas un Latvijas karagūstekņi varēs atgriezties mājās, pateicoties Baltijas valstu valdību pūliņiem.

Šajā laikā Parīzē lietuviešiem ir vienīgā iespēja informēt par sevi ar žurnāla «*Revue Baltique*» starpniecību, kuru vada latvietis Tupiņš, vai ar biļetenu «*Bulletin d'Esthonie*». Lietuviešiem sava īpaša izdevuma nav. Gabrim tā arī neizdodas atsākt Francijā sava žurnāla izdošanu. Krievi un poļi Francijā turpretī ir pa 8 izdevumiem.

Strīda laikā starp Latviju un Igauniju Valkas dēļ Francija nostājas Latvijas pusē tikai tāpēc, ka Igaunija pirmā bija parakstījusi līgumu ar Maskavu.

1920. gads beidzas ar to, ka Francija atsakās atzīt Baltijas valstu tiesības uz suverenitāti. 24. oktobrī Francijas ārlietu

ministrs Pišons paziņo: «Pašlaik nevar būt ne runas par Igaunijas un Latvijas atzīšanu *de iure*, ignorējot mūsu attiecības ar Krieviju.» Un, kad Baltijas valstis izsaka savu vēlēšanos iestāties Tautu Savienībā (*Société des Nations*), Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs Bertelo (*Berthelot*) iebilst, atrunājoties ar to, ka tās vēl nav samaksājušas savus parādus par piegādātajiem ieročiem, kaut arī to nebija daudz salīdzinājumā ar Poliju un baltgvardiem. Bez tam ieroči tika piegādāti pēc pašu angļu iniciatīvas.

Baltijas valstu atzīšana *de facto*:

Igaunija — 1918. g. maijā (Francija un Anglija),

Latvija — 1918. g. oktobrī (Francija un Anglija),

Lietuva — 1919. g. septembrī (Anglija),

1920. g. maijā (Francija);

de iure:

Igaunija — 1921. g. janvārī (Francija un Anglija),

Latvija — 1921. g. janvārī (Anglija),

1921. g. novembrī (Francija),

Lietuva — 1922. g. jūlijā (Anglija, Francija).

Boļševikiem ir viens mērķis attiecībā uz Baltijas valstīm: tām jāatgriežas Krievijas impērijas sastāvā. Boļševiku slepenie aģenti gatavo valsts apvērsumu Tallinā 1924. gada 1. decembrī. Neveiksmē viņus neaptur, un viņi turpina savu slepeno darbību Baltijas valstīs. 1925. gada 25. decembrī tiek mēģināts ieņemt svarīgākos stratēģiskos punktus Rīgā, taču atkal neveiksmīgi. 1926. gadā — jauns mēģinājums. Ikšķilē un Salaspilī «48 spiegu» process; valsts apvērsuma mēģinājums Kauņā (17.—18. decembrī), Igaunijas ministra Ado Birka nolaupīšana Maskavā utt. Pāriet gadi, Maskava paraksta tirdzniecības un neuzbrukšanas līgumus ar Baltijas valstīm. Visi baidās no Krievijas, un būtu vēlams mazo tautu bloks pret to, taču tā izveidošanu traucē nesaskaņas starp Poliju un Lietuvu, kuras uzkurina kā Francija, tā arī Krievija.

1927. gada 11. novembrī Tereščenko, bijušais Ukrainas lielrūpnieks, pareģo, ka Staļins grib pārņemt savā ietekmē vai savā pakļautībā mazās Baltijas valstis — un tas sekmēs viņa tuvināšanos Vācijai. Vācu rūpnīcas Padomju Savienībā jau ražo kara tehniku (tankus, lidmašīnas, lielgabalus), jo Versaļas līgums liedz to ražot Vācijā. Staļins jau kaļ plānu par PSRS un Vācijas pakta noslēgšanu, kura realizēšanu Hitlers novilcina līdz 1939. gadam.

Tātad tieši Sabiedroto politika traucē Krievijas mazajām tautām atbrīvoties no imperiālistiskās Krievijas jūga. Sabiedrotie atsakās sadarboties ar šo tautu pagaidu valdībām, liedz tām atbalstu. Lai attaisnotu savu politiku, tika nepareizi atspoguļoti no-

tikumi šajās zemēs. Vēl nepazīdamas bolševiku teroru un barbarismu, Krievijas mazās tautas dod priekšroku bolševiku, nevis lielkrievu varai.

1935.—1990. gads

Baidoties no stipras Vācijas, Baltijas valstis apvienojas un veido spēcīgas valdības.

1935. gadā pastiprinās spriedze starp lietuviešiem un vāciešiem Klaipēdā (Mēmelē). Polija mēģina to izmantot savā labā: tā piedāvā Hitleram «koridoru», kas atdala Prūsiju no reiha, ar noteikumu, ka Hitlers neiebildīs, ja poļi sagrābs Lietuvu. Taču šis piedāvājums Vācijai ir pārāk negaidīts un ar tik tālejošām sekām, ka Hitlers to nepieņem.

Baltijas valstis vēlas apvienoties ar Zviedriju. Šajā koalīcijā svarīgu lomu vajadzētu spēlēt Polijai. Bet, tā kā tā ir kareivīgi noskaņota pret Lietuvu un ir jau saistījusi sevi ar Vāciju, nekāda vienošanās nav iespējama. Zviedrija atsakās no projekta, aizbīdinoties ar savu neitralitāti. Baltijas valstīm atliek vienoties savā starpā.

1939. gada 23. martā Hitlers anektē Klaipēdu. Anglija un Francija nereaģē.

1939. gada 23. augustā Staļins un Hitlers paraksta paktu un sadala savā starpā Austrumeiropu. 28. septembrī — jauns pakts, saskaņā ar kuru visa Lietuva (izņemot galvenokārt Suvalku apgabalu), Latvija, Igaunija un Somija tiek Staļinam. Pirms Viļņas apgabala nodošanas lietuviešiem Staļins izved no tā visu, ko tikai ir iespējams. 10. oktobrī Staļins oficiāli nodod Viļņu lietuviešiem, taču liela daļa poļiem atņemtās Lietuvas teritorijas tiek pievienota Baltkrievijai.

PSRS uzspiež Baltijas valstīm savstarpējus miera un sadarbības līgumus.

130 000—150 000 vāciešu (apmēram 15 000 no Igaunijas, 66 000 no Latvijas, 44 000 no Lietuvas) pēc Hitlera aicinājuma izbrauc no Baltijas republikām, starp tiem ir arī pamatnāciju pārstāvji, kuri, glābjoties no nezināmās nākotnes, noformē sevi par «vāciešiem».

1940. gada 15.—17. jūnijā — Baltijas republiku otrā okupācija.

Maskavas radio savos raidījumos uz ārzemēm mēģina pārliecināt pasauli par to, ka Igaunijā, Latvijā un Lietuvā iedzīvotāji brīvi balso par saviem jaunajiem deputātiem un vēlas iestāties Padomju Savienībā.

Sos melīgos ziņojumus cenšas atspēkot Baltijas pārstāvniecības Lielbritānijā, Zviedrijā, Savienotajās Valstīs un Francijā. Viņi pieprasa neatzīt 1940. gada 21.—23. jūlija Baltijas valstu aneksiju.

Anglija un Savienotās Valstis paziņo, ka neatzīs šo aneksiju. Francija, kas atrodas Vācijas uzraudzībā un nevēlas izsaukt uz sevi tās pārmetumus, klusē. Zviedrija, būdama neitrāla, pieņem šo notikumu bez komentāriem.

Hitlers un Staļins ir vajadzīgi viens otram. Hitlers sūta Staļinam tankus, kuģus, lidmašīnas, Staļins savukārt naftu, labību utt. No 1939. gada oktobra līdz 1941. gada jūnijam Staļins nosūta Hitleram 1 milj. t labības, 100 tūkst. t kokvilnas, 300 tūkst. t sojas, 900 tūkst. t benzīna, 500 tūkst. t dzelzs rūdas, 500 tūkst. t fosfāta utt. Pēc Staļina rīkojuma Baltijas valstis palielina savus sūtījumus uz Vāciju (labību, linus, kokmateriālus, lauksaimniecības produktus — pienu, gaļu, sviestu...).

1939. gada jūlija sākumā Staļins nožēlo, ka ir atstājis Hitleram Suvalku novadu, jo šīs teritorijas vienmēr bija piederējušas Lietuvai līdz tam brīdim, kad poļi tās bija anektējuši ar spēku 1919. gadā. Viņš uzskata, ka šo novadu vajag atkal pievienot Lietuvai, un šajā laikā izvirza «Mēmeles jautājumu». Tā kā Vācija klusē, Staļins atsakās no savām prasībām, taču augustā Hitleram piedāvā par šo apgabalu 3 860 000 dolāru zeltā preču izteiksmē. Lai iemidzinātu Staļina modribu, Vācijas valdība šim priekšlikumam piekrit.

Protams, visas šīs tirgošanās un sarunas par teritorijām, kā arī viss, kas šajā laikā notiek Vācijā un Padomju Savienībā, no visas pasaules tiek rūpīgi slēpts.

Staļins nolemj bez īpaša riska iznīcināt Baltijas valstis, pārveidojot tās par Lielkrievijas provincēm. Vienā naktī, 1941. gada 14.—15. jūnijā, tiek deportēti 34 600 lietuviešu, 7000 igauņi, 29 500 latvieši. Vienā savas valdīšanas gadā Baltijā, it sevišķi pēdējo 6 mēnešu laikā, staļinisti izsūtīja vai iznīcināja ap 150 000 baltiešu (pēc citām ziņām, no 135 000 līdz 180 000).

Genocīdu pret Baltijas tautām Staļins bija plānojis jau iepriekš — sākums bija 1937.—1939. gada masu represijas Padomju Savienībā.

Tādēļ nav jābrīnās, ka kara sākumā Baltijas tautas vāciešus uzņēma labi, jo uzskatīja viņus par saviem atbrīvotājiem. Taču drīz vien tautas mainīja savu attieksmi, jo pārliecinājās par to, ka bija mainījušies tikai saimnieki: gestapo stājās GPU vietā, bet staļinistus nomainīja nacisti.

Kara beigu posmā ap 200 000 baltiešu devās bēgļu gaitās uz Rietumiem, apzinoties, ka Staļins atkal pakļaus viņu zemi un ne-

kādas Rietumu valstu palīdzības nebūs, jo Staļins bija to sabiedrotais, pateicoties kuram bija gūta uzvara karā.

Pēckara posmā, kad Baltijas tautas atradās aiz «dzelzs priekš-kara», par tām Rietumos bija maz informācijas, un līdz ar to ap-sīka arī interese par Baltiju. Retos gadījumos, kad Rietumus tomēr sasniedza atsevišķas ziņas par masu represijām Baltijā, daudzi cilvēki tam vienkārši nenoticēja. Sava loma Rietumu dez-informēšanā bija padomju propagandas izdevumiem, kuri rakstīja par milzīgiem panākumiem Baltijā padomju varas gados.

Pārsteidzošas izmaiņas sākas ar 1985. gadu, kad M. Gorba-čovs uzņem savu pārbūves kursu. Tiesa, sākumā Rietumvalstis paliek piesardzīgas, jo netic pārmaiņām. Taču revolūcijas Aus-trumeiropā 1989. gadā liek mainīt attieksmi.

Baltija atkal nonāk Rietumu uzmanības lokā, it īpaši kad bal-tieši 1990. gada pavasarī izvirza jautājumu par savas neatkarī-bas atjaunošanu.

Zans Grizons

(Baltijas Studiju centrs Parīzē,

Jean Grison, Centre d'etudes Baltes)

No franču valodas tulkojusi *Olga Ozoliņa*

STARPKARU PERIODS

PAR LATVIJAS UN POLIJAS ATTIECĪBĀM

Lossowski P. Lotwa nasz sąsiad: Stosunki polsko-lotewskie w latach 1918—1939. — Warszawa: Mozaika, 1990. — 63 p.

Losovskis P. Latvija — mūsu kaimiņš: Poļu—latviešu attiecības 1918.—1939. gadā.

1990. gadā Polijā izdotas vairākas nozīmīgas publikācijas, kas veltītas Baltijas valstu vēsturei. Pirmajā vietā jāmin vēstures profesora Pjotra Losovska darbi. Viņa zinātniskās pētniecības temats līdz šim bija pirmskara Polijas ārpolitika, sevišķi tās attiecības ar Lietuvu. Bez mūsu aplūkojamā darba viņš ir sarakstījis un izdevis grāmatu «Baltijas valstu traģēdija. 1939—1941» (Varšava: Novum, 1990. — 62 lpp.).

Autors savu nostāju pret Baltijas valstīm skaidri pauž jau ievadā. Lasītājs īsumā tiek informēts par Baltijas valstu okupācijas, sekojošo represiju un «sociālistisko pārveidojumu» gaitu. Taču, kā uzsver autors, «neskatoties uz to visu, Baltijas valstis ir saglabājušas noteiktu savrupību, tās atšķiras no citām PSRS republikām. Šeit ir cita kultūra, citas attiecības starp cilvēkiem, beidzot, cits dzīves līmenis» (3. lpp.). Uzsverts, ka šo valstu iedzīvotāji pie pirmās iespējas atsāka cīņu par savu valstu neatkarības atjaunošanu. Runājot par Latviju, autors saka: «Blakus Lietuvai un Igaunijai arī Latvija.. formulē prasību pēc brīvības, kaut arī situācija šajā valstī ir, iespējams, visnelabvēlīgākā lielākā krievu tautības iedzīvotāju pieplūduma dēļ. Tomēr Latvijas Tautas frontes prasības skaidri runā par latviešu tiesībām uz ne-

atkarību. Vēl vairāk, tiek izdarīti konkrēti soļi šajā virzienā» (3. lpp.). Tālāk autors pieskaras Latvijas poļu tautības iedzīvotāju attieksmei pret pārmaiņām Latvijā: «No 1988. gada arī Latvijas poļu dzīvē kaut kas sāka mainīties. Svarīgs notikums bija Latvijas poļu kultūras biedrības izveidošana, kas 1989. gada janvārī tika pārveidota par Latvijas poļu savienību. Tiek izdarīti pirmie soļi kultūras dzīves un poļu izglītības atdzimšanas virzienā Latvijā. Savienība sadarbojas ar Latvijas Tautas fronti, redzot latviešu brīvības centienos izdevīgus apstākļus arī vietējiem poļiem» (4. lpp.). Interesanta ir informācija, ka Varšavā 1990. gadā ir izveidojies Latvijas Draugu klubs, kas par savu mērķi uzskata veicināt latviešu un poļu tautu tuvināšanos.

Kopumā prof. P. Losovska darbs vērtējams pozitīvi. Autors, gatavojot savu grāmatu, izmantojis galvenokārt poļu publikācijas. Samērā kritiski vērtējot savā rīcībā esošos materiālus, viņš pasniedz tos tādā formā, kas poļu lasītājā izraisa simpātijas pret Latvijas valsti, vienlaicīgi neradot viņā iespaidu, ka tās būtu uzspiestas mērķtiecīgi.

Kaut arī darba nosaukumā ietverts gadskaitlis — 1918., lasītājs tiek iepazīstināts jau ar 1905. gada Latvijas revolūcijas atskaņām Polijā: «Poļu prese daudz rakstīja par šo tematu. Tā, piemēram, lielu rakstu ar virsrakstu «Lai dzīvo latvieši!» 1905. gada decembrī ievietoja Krakovas «Naprzód». Avīze aprakstīja latviešu kaujinieku cīņas pret carismu un to uzvaras, kā arī uzsvēra, ka Latvija visiem ir kļuvusi svēta zeme» (5. lpp.). Darbā tiek apskatīti abu valstu sociāldemokrātu sakari pirms 1917. gada, pirmie diplomātiskie sakari 1919. gadā, poļu karaspēka militārā palīdzība Latvijai 1920. gadā Latgales frontē. Nodaļā, kurā stāstīts par kaujām Latgalē, autors izsaka netiešu pārmetumu Latvijas valdībai par to, ka tā līdz galam tomēr neuzticējās saviem sabiedrotajiem — poļiem un, citā starpā, pēc Daugavpils ieņemšanas aizsūtīja uz pilsētu vienu Latvijas armijas bataljonu, kaut arī frontē trūka karaspēka. Šāds pārmetums varētu rasties, taču izprotama ir arī Latvijas valdības rīcība: Latvija šajā laikā atradās sliktākā militāri politiskā stāvoklī nekā Polija, tās iedzīvotāju skaits bija nesamērojami mazāks. Vai kāds brīnums, ka latvieši, kuri gan pirms, gan pēc tam bija piedzīvojuši tik daudz netaisnību no savu spēcīgāko kaimiņu puses, bija pieradināti būt piesardzīgi pret jebkuru gandrīz jebkuros apstākļos. Šķiet, tā ir viena no īpašībām, kas sevišķi lielā mērā piemīt mazām tautām un valstīm. Kā mēs to šodien zinām, ne bez iemesla. Runājot par Polijas un Latvijas konfliktu 30. gadu sākumā, kad Latvijas varas iestādes slēdza politisko organizāciju «Latvijas poļu savienība», uz ko asi reaģēja Polija, autors citē toreizējā Polijas konsula Daugavpilī

M. Svežbiņska atmiņu fragmentu, kurā viņš atklāti paziņo, ka «daži organizācijās locekļi par augstāko patriotisma izpaušmi uzskatīja izteiktu naidīgumu pret latviešiem, [.] brīžiem pauda pilnīgi absurdas idejas, [.] kas izraisīja Latvijas valdības taisnīgas represijas» (38. lpp.). Acīmredzot konsuls runāja par tiem šīs poļu organizācijas locekļiem, kuri ar izsaucieniem un citādi traucēja latviešu dievkalpojumu Ilūkstes apriņķa pierobežas pagastu baznīcās, jo par šo pagastu valstiskās piederības jautājumu 1920.—1929. gadā starp Latviju un Poliju bija domstarpības. Konflikts starp Latviju un Poliju izraisījās jau 1920. gada oktobrī, kad poļu ģenerāļa Želigovska akcijas laikā Polijas karaspēks ieņēma Viļņu. Konflikti starp Poliju un Latviju tika atrisināti diplomātiskā ceļā.

Autors uzsver, ka poļu un latviešu sadarbības formas pilnveidojās un nekad nezaudēja labu kaimiņattiecību statusu. Šo daudzsolšo sadarbību ar tās daudzajiem aspektiem viņš apraksta visai sīki. Autors uzskata, ka Hitlera—Staļina pakta rezultātā Polijas un Latvijas attiecības tika pārtrauktas brīdī, kad skaidri iezīmējās tendence uz to pilnīgu stabilizēšanos un normalizāciju. No beigumā viņš uzsver: «Svarīgi bija panākumi abu valstu tuvināšanās laikā. Mēģinājumi savstarpēji iepazīties, sadarboties kultūras, tūrisma jomā deva noteiktus rezultātus, kas tomēr vēl nebija pietiekami. Taču kopumā šī poļu un latviešu tautu tuvināšanās un iepazīšanās, kā arī viss 20 gadus ilga kaimiņattiecību laiks radīja noteiktas, paliekošas vērtības, pie kurām mums šodien ir jāatgriežas apstākļos, kuri mainījušies uz labāko pusi» (62. lpp.).

Grāmatai ir glīts poligrāfisks noformējums. Vāku grezno samērā sīka Latvijas karte un krāsains Latvijas valsts ģerbonis. Šajā darbā poļu lasītājs var atrast poļu un latviešu politiku un diplomātu, to skaitā K. Ulmaņa, Z. A. Meierovica, J. Baloža, V. Muntera u. c. fotogrāfijas, Rīgas 30. gadu panorāmas, Melngalvju nama un 500 latu naudas zīmes attēlus.

Ēriks Jēkabsons

PAR VĀCBALTIEŠU PARTIJU PARLAMENTĀRO DARBĪBU LATVIJĀ UN IGAUNIJĀ 20.—30. GADOS

Garleff M. Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit den deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland. — Bonn: Verl. Wissenschaftliches Archiv, 1976. — 224 S.

Garlefs M. Vācbaltiešu politika starp pasaules kariem. Vācbaltiešu partiju parlamentārā darbība Latvijā un Igaunijā.

Latvijas 20. un 30. gadu vēstures jautājumu izpēte mūsdienās pamatoti izvirza uzdevumu vispusīgi izvērtēt Latvijā dzīvojošo nacionālo mazākumtautību sabiedrisko un politisko darbību, kultūras dzīvi, kā arī to līdzdalību valsts ekonomikas attīstībā. Ipaši tas būtu attiecināms uz vācbaltiešiem — vienu no politiski ietekmīgākajām Latvijas nacionālajām mazākumtautībām — ar savām vēsturiskajām īpatnībām, bagāto kultūras dzīvi, augsto organizētības pakāpi.

Latvijas vācbaltiešu 20. un 30. gadu vēstures izpētei lielu uzmanību ir veltījuši paši vācbaltiešu vēsturnieki. Te būtu jāmin pēckara periodā iznākušie R. Vitrama¹, H. fon Rimšas², G. fon Rauha³, J. fon Hēna⁴, G. fon Pistolkorsa⁵, V. Lenca⁶ darbi, kā arī jurista un vēsturnieka D. A. Lēbera pētījumi⁷. Nozīmīgs ir arī pārējo Vācijas vēsturnieku devums šo jautājumu izpētē, kas, nebū-

¹ Wittramm R. Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180—1918. — München, 1954.

² Rimscha H., von. Zur Gleichschaltung der deutschen Volksgruppen durch das Dritte Reich, am Beispiel der deutschen Volksgruppe in Lettland // Hist. Ztschr. — 1956. — Bd 182.

³ Rauch G., von. Geschichte der baltischen Staaten. — Stuttgart; Berlin; Köln; Mainz, 1970.

⁴ Hehn J., von. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte. — Marburg a. Lahn, 1982.

⁵ Pistohlkors G., von. Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution. Historische Studien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Oberschicht in den Ostseeprovinzen Russlands im Krisenjahr 1905. — Göttingen, 1978. — (Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft, Bd 48).

⁶ Lenz W. Vom politischen Schicksal des baltischen Deutschtums. Welches Mass an Freiheit besaßen die letzten baltischen Generationen? // Jb. des balt. Deutschtums, 1960. — Lüneburg, 1959.

⁷ Loeber D.—A. Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutschbalten aus Estland und Lettland 1939—1941. — Neumünster, 1972.

dami vācbaltieši pēc izcelšanās, ir iedziļinājušies šajā problēmu lokā, sniedzot interesantas atziņas. Te īpaši būtu jāmin vēsturnieka K. H. Grundmaņa darbs par Veimāras Vācijas «vācietības» politiku (*Deutschtumspolitik*) Latvijā un Igaunijā attiecībā uz vācu nacionālo mazākumu.⁸ Šis darbs ir analizēts arī Latvijā.⁹

Vēsturnieka M. Garlefa monogrāfija «Vācbaltiešu politika starp pasaules kariem. Vācbaltiešu partiju parlamentārā darbība Latvijā un Igaunijā» iznāca jau 1976. gadā Bonnā Baltijas vēstures komisijas izdoto darbu sērijā par Baltijas valstu vēstures problēmām. Latvijas vēsturnieki ar šo M. Garlefa darbu ir pazīstami, bija iespēja dzirdēt arī paša autora uzstāšanos konferencēs «Baltija un Rietumeiropa» 1980. gadā un 1990. gadā Rīgā.

Jāatzīmē, ka pēc šī darba iznākšanas autors turpina strādāt pie Baltijas valstu nacionālo mazākumtautību vēstures problēmām, īpaši par kultūrnacionālās autonomijas jautājumiem, kas papildina monogrāfijā izteiktās atziņas.

M. Garlefa monogrāfija var ieinteresēt plašāku lasītāju loku, jo autors ir skāris līdz šim samērā maz pētītu jautājumu — vācbaltiešu partiju politisko darbību Latvijā parlamentārā periodā. Tas ir īpaši svarīgi tādēļ, ka Latvijas vēsturnieki šo problēmu izpētei speciāli nav pievērsušies.

M. Garlefs savu monogrāfiju ir izstrādājis, izmantojot plašu avotu bāzi. Autora rīcībā bija vācbaltiešu parlamentārās frakcijas līdera Latvijā L. Šelera¹⁰ frakcijas sēžu protokolu piezīmes par laikposmu no 1930. līdz 1934. gadam. Šīs piezīmes satur informāciju par 74 Vācbaltiešu partiju komitejas prezidija sēdēm, 41 frakcijas kopsēdi, trīs koalīcijas sēdēm u. c. materiāliem (9. lpp.). Citu avotu grupu veido 20. un 30. gadu vadošo vācbaltiešu politiķu un kultūras darbinieku — P. Šimaņa un K. Kellera dokumentālais mantojums un sarakstes materiāli (9. lpp.). Bagātīgs ir arī M. Garlefa darbā izmantoto ievērojamāko vācbaltiešu politiķu atmiņu klāsts: ilggadējā Rīgas pilsētas domes, vēlāk Saeimas deputāta Helmuta Stegmaņa atmiņas, Vācbaltiešu tautas apvienības Latvijā (*Deutschbaltische Volksgemeinschaft in Lettland*) ilggadējā priekšsēdētāja Vilhelma Rīdigeras atmiņas, Vācu tautas apvienības (*Deutsche Volksgemeinschaft in Lettland*) pēdējā prezidenta Alfrēda Intelmaņa atmiņas, Latvijas vāciešu

⁸ Grundmann K.-H. *Deutschtumspolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland.* — Hannover: Döhren, 1977. — 741 S.

⁹ Зарубежная литература о Латвии: Обзоры и рефераты. — Рига: Знание, 1985. — Вып. 3. — С. 98—107.

¹⁰ L. Šelers parlamentārās frakcijas līdera postenī nomainīja P. Simani 1930. gada oktobrī.

30. gadu aktīvā politiķa Erharda Krēgera atmiņas (9. lpp.), kā arī Voldemāra Vahtsmuta — ilggadējā Vācu izglītības pārvaldes priekšnieka (1929.—1934. g.) un vairāku vācu kultūras un izglītības biedrību locekļa — plašais trīssējumu pētījums «Par vācu darbu Latvijā. 1918—1934. Darbības apskats. Baltijas vācietības vēstures materiāli», kas tika izdots Ķelnē laikā no 1951. līdz 1953. gadam (9. lpp.).

Autors ir izmantojis arī vācu centrālo organizāciju Latvijā — Vācbaltiešu partiju komitejas (*Ausschuss der deutschbaltischen Parteien*) un Vācbaltiešu tautas apvienības Latvijā (*Deutsch-baltische Volksgemeinschaft in Lettland*) — vadības sēžu protokolus, atsevišķu vācbaltiešu partijas statūtus, programmas un sapulču protokolus; vācbaltiešu parlamentārās frakcijas sēžu protokolus, tās iesniegtos priekšlikumus apspriešanai Satversmes sapulcē un Saeimā.

M. Garlefs citē arī lielākos vācu valodā iznākušos preses izdevumus Latvijā un Igaunijā, piemēram, dienas laikrakstus «*Riga-sche Rundschau*» un «*Rewalsche Bote*», gadagrāmatu «*Jahrbuch des baltischen Deutschtums*», žurnālus «*Baltische Monatshefte*» un «*Baltische Monatsschrift*».

Jāatzīmē, ka daudzi no autora izmantotajiem materiāliem Latvijā nav saglabājušies vai ir atrodamas vienīgi to kopijas. Ņemot vērā šo apstākli, M. Garlefa darbs var sniegt vērtīgu informāciju par Latvijas vācbaltiešu partiju un to vadības politisko nostāju un nozīmīgākiem darbības virzieniem laikā no 1918. līdz 1934. gadam.

M. Garlefa darbu veido priekšvārds, 11 nodaļas, pielikums ar atsevišķu dokumentu publikācijām, izmantoto avotu un literatūras saraksts (206.—217. lpp.), vietu un personu rādītājs, 9 tabulas, kas satur bagātīgu autora savāktu un apstrādāto faktisko materiālu par nacionālajām minoritātēm Latvijas Saeimā un Igaunijas Valsts sapulcē (163., 164. lpp.), par Latvijas un Igaunijas etnisko struktūru 20. gados un 30. gadu sākumā (163. lpp.) u. c. materiālus. Grāmata ir ilustrēta, un tās kopapjoms ir 224 lappuses.

Vācbaltiešu deputāti, darbojoties Latvijas un Igaunijas parlamentos, izcēlās ar ļoti augstu aktivitāti un piedalījās visu nozīmīgāko jautājumu apspriešanā un izlemšanā. M. Garlefs izdala divas galvenās vācbaltiešu partiju parlamentārās darbības sfēras starpkaru posmā Latvijā un Igaunijā — kultūrpolitisko un agrārpolitisko (IX lpp.). Par sava pētījuma objektu autors izvēlējis kultūrpolitisko sfēru. Liels M. Garlefa nopelns ir tas, ka visi jautājumi tiek raksturoti salīdzinošā kontekstā Latvijā un Igaunijā. Sajā M. Garlefa darba galveno problēmu atreferējumā uzmanība

tiķs pievērsta Latvijā dzīvojošo vācbaltiešu partiju parlamentārai darbībai 20. gados un 30. gadu sākumā.¹¹

Monogrāfijas pirmā nodaļa «Vācu tautas grupas un valstu izveidošanās Igaunijā un Latvijā» ir veltīta valstiskuma veidošanās procesam šajās divās Baltijas valstīs 1918. un 1919. gadā, kurā iekļāvās arī vācbaltieši. Viņi izvirzīja un aizstāvēja savā vairākumā monarhistiskas konstitucionālas Baltijas valsts izveidošanas ideju. Pēc jauno republiku proklamēšanas, kas nozīmēja latviešu un igauņu tautu valstisko centienu īstenošanos, agrāk valdošajos vācbaltiešu slāņos attieksme pret jaunajām, demokrātiskajām valsts formām bija noraidoša. Cēloņi šādai attieksmei ir meklējami tajā apstākļi, ka jaunās valstis savām minoritātēm ierādīja to vietu, kas izrietēja no viņu skaita, un negribēja pieļaut, ka tās iegūtu viņu agrākajam stāvoklim atbilstošu politisko nozīmi (3. lpp.). Turklāt jauno valstu izveidošanās sadalīja līdz tam vienotos vācbaltiešus šajā Baltijas reģionā. Smags bija arī agrārās reformas saimnieciskais trieciens vācbaltiešu ekonomiskajam stāvoklim (3. lpp.). Politiski nacionālā revolūcija Baltijā, kā atzīst M. Garlefs, norisinājās vienlaicīgi ar dziļu sociālu apvērsumu pašu vāciešu vidū, jo apstrīdētas tika agrāk valdošās aristokrātiskās, bruņinieku korporācijās organizētas muižniecības tradicionālās pretenzijas uz vadību, bet tas gala rezultātā tomēr netraucēja parlamentārās demokrātijas posmā kopā ar pilsonību līdzdarboties kuplam skaitam bijušo muižnieku (3. lpp.). Vācbaltiešu vadība ļoti daudz darīja, lai jaunajos apstākļos aktīvā darbībā iekļautos visi vācbaltiešu sociālie slāņi, it īpaši tie Latvijas vācieši, kurus Latvijas Republikas proklamēšana pārsteidza pilnīgi nesagatavotus. Šādu personu, kā izteicās K. Kellers — viens no vācbaltiešu intelligences pārstāvjiem, vācbaltiešu vidū bija lielākā daļa un jo īpaši agrākajā valdošajā slānī (4. lpp.).

Kopumā M. Garlefs atzīmē, ka jaunajā politiskajā situācijā gan saimnieciski, gan skaitliski novājinātiem vācbaltiešiem bija nepieciešams konstituēties kā nacionālai kopībai citā nacionālā valstī, radīt pamatu savas īpašas kultūras dzīves (*Eigenlebens*) iespējām, nodibināt vācbaltiešu politisko pārstāvniecību attiecību veidošanai starp tautas grupu un tālaika valsti, atdzīvināt vācu saimniecisko dzīvi un, visbeidzot, noskaidrot baznīcas un skolas tiesisko stāvokli un nostiprināt to (5. lpp.).

Otrajā nodaļā «Vācbaltiešu politiskās darbības pamatvirzieni un to realizēšanas iespējas» autors raksturo vācbaltiešu vadības izpratni par parlamentārā darba saturu un nozīmi vācbaltiešu po-

¹¹ Lietuvā dzīvojošo vāciešu stāvoklis bija atšķirīgs, un tas prasa speciālu pētījumu.

litiskajā darbībā Igaunijā un Latvijā. Autors secina, ka parlamentārā darbība pirmām kārtām bija orientēta uz to, lai nepieļautu tādu likumu pieņemšanu, kas, viņuprāt, bija vērsti pret vācu tautas grupu, kā arī lai mazinātu šādu likumu negatīvo ietekmi; un tā bija aizsardzības darbība (*die abwehrende Tätigkeit*; 6. lpp.). Otrs nozīmīgākais parlamentārā darba virziens bija vācbaltiešu partiju deputātu līdzdalība jaunās valsts likumu izstrādē, kurā īpaši aktīvi iekļāvās vācbaltiešu juristi. Tālāk M. Garlefs atzīmē, ka vācbaltiešu tiesību aizstāvēšanā un noteiktu mērķu sasniegšanā liela nozīme vienmēr ir bijusi dažādām sabiedriskām organizācijām, piemēram, Vācu izglītības pārvaldei Latvijā, Kultūras pārvaldei Igaunijā, vācu vecāku un skolotāju apvienībām, kā arī vācu draudzēm.

Vācbaltiešu partiju parlamentārais darbs nav saistāms tikai ar darbību Latvijas un Igaunijas augstākajos likumdošanas orgānos, bet reāli tas aptvēra daudz plašāku sfēru, un proti, 1) deputāti bieži izteica savu viedokli oficiālos memorandos Valsts un ministru prezidentam, atsevišķiem ministriem, preses izdevumos polemizēja ar pretēju politisko uzskatu paudējiem; 2) aktīvi piedalījās parlamenta komisiju darbā; 3) personiski kontakteja ar citu parlamentāro frakciju pārstāvjiem; 4) aktīvi turpināja darbu vācbaltiešu partijās, Vācbaltiešu partiju komitejā, kā arī frakcijas sēdēs. Katra no šīm sfērām tālākajās monogrāfijas nodaļās tiek raksturota atsevišķi.

Trešajā nodaļā tiek skarts Latvijas un Igaunijas vācbaltiešu partiju veidošanās process, kas norisinājās abās valstīs atšķirīgi. Igaunijā 1918. gada decembrī nodibinājās Vācu baltiešu partija (*Deutsch-baltische Partei in Estland*), kas tā arī palika vienīgā vācbaltiešu partija šajā republikā. Par tās pirmo priekšsēdētāju kļuva dzejnieks un žurnālists Kristofs Mikvics (*Christoph Mickwitz*; 15. lpp.). Latvijā pretstatā Igaunijai izveidojās vairākas vācbaltiešu partijas un citas politiskas organizācijas, kuras var iedalīt divās grupās pēc to nostājas pret jauno Latvijas Republiku. Vienu virzienu veidoja tā sauktais vācbaltiešu strāvojums, kas uzstājās par vienotas Baltijas valsts izveidošanu ar konstitucionāli monarhistisku iekārtu, noraidot vācbaltiešu līdzdalību jaunās republikas valsts un pašvaldību pārvaldes struktūrā, arī Tautas padomē un valdībā. Par šī virziena organizatorisko centru kļuva Vācbaltiešu nacionālā komiteja (*Deutsch-baltische Nationalausschuss*), apvienojot šādas «vācbaltiešu» idejas atbalstošās organizācijas un partijas — Vācu baltiešu savienību (*Deutschen Baltenbund*), Vācu tautas savienību Kurzēmē (*Deutschen Volksbund in Kurland*), Nacionālliberālo partiju (*National-Liberale Partei*). Kā atzīmē M. Garlefs, Vācbaltiešu nacionālā komiteja

par svarīgu uzdevumu uzskatīja cīņu pret boļševismu, tās vadībā nodibinājās arī landesvēra vienības.

Otrs virziens vācbaltiešu vidū bija skaitliski neliels tā sauktais jaunbaltiešu strāvojums, kas jau 1918. gada rudenī atzina Latvijas Republiku un Tautas padomi. 1918. gada 3. decembrī trīs vācbaltieši iegāja valdībā — E. fon Rozenbergs kā Valsts kontrolieris, A. fon Klots kā tirdzniecības un rūpniecības ministra biedrs un K. Kellers kā izglītības ministra biedrs. Organizatoriski jaunbaltiešu virzienu pārstāvēja 1917. gada aprīlī nodibinātā Vācbaltiešu progresīvā partija (*Deutsch-baltische Fortschrittliche Partei*), 1918. gada novembrī nodibinātā Liepājas jaunbaltiešu savienība un arī Vācbaltiešu demokrātiskā partija (*Deutsch-baltische Demokratische Partei*).

Sie divi virzieni vācbaltiešu organizatoriskajā struktūrā Latvijā pastāvēja līdz pat 1919. gada jūlija sākumam. Līdz Cēsu kaujām un Strazdumuižas pamiera noslēgšanai Latvijas vāciešu vidū dominēja vācbaltiešu virziens, taču šo ideju pārstāvji savu politisko nozīmi pilnīgi zaudēja 1919. gada decembrī, kad tika likvidēta Baltijas Vācbaltiešu nacionālā komiteja (22.—29. lpp.). Vienlaicīgi Latvijā sākās jauns vācbaltiešu partiju veidošanās process: tapa Vācbaltiešu reformu partija (*Deutsch-baltische Reformpartei*; 38.—40. lpp.), Vācbaltiešu tautas partija (*Deutsch-baltische Volkspartei*; 40.—42. lpp.), Liepājas vienības partija (*Libausche Einigungspartei*; 42. lpp.). Savu darbību turpināja un jauno partiju saimē iekļāvās Vācbaltiešu demokrātiskā partija (30.—35. lpp.) un Vācbaltiešu progresīvā partija (35.—38. lpp.). Visas šīs partijas un to kopējais organizatoriskais centrs — Vācbaltiešu partiju komiteja (*Ausschuss der deutschbaltischen Parteien*), kas tika izveidota 1920. gada februārī, paziņoja par Latvijas Republikas oficiālu atzīšanu.

Plašāku ieskatu M. Garlefs sniedz Vācbaltiešu partiju komitejas veidošanās procesā. Sākotnēji apvienojot vācbaltiešu partijas, pakāpeniski tā izveidojās par centrālo vācbaltiešu politisko organizāciju un apvienoja visas Latvijā reģistrētās vācbaltiešu politiskās organizācijas (*Verband von in Lettland registrierten deutschbaltischen politischen Organisationen*; 47.—49. lpp.). Tās pienākumos ietilpa: 1) sniegt informāciju par partiju uzskatiem politiskajos jautājumos; 2) saskaņot kopēju darbību visos vācbaltiešu kultūras jautājumos (47. lpp.); 3) apvienot vācu vēlētajus, lai aizstāvētu visu Latvijas vācbaltiešu kulturālās un tautiskās intereses un izlīdzinātu pastāvošās nacionālās pretrunas (49. lpp.). Vācbaltiešu partiju komitejas kā politiskās organizācijas loma pieauga sakarā ar to, ka vācbaltiešu partijas nekluva par galveno Latvijas vācu iedzīvotāju organizējošo elementu, kā

tam vajadzētu būt parlamentārās demokrātijas apstākļos. Kā atzīmē M. Garlefs, tam par cēloni bija tas, ka partiju politiskā aktivitāte un to biedru skaits pakāpeniski samazinājās (50., 51. lpp.). Tā, piemēram, Vācbaltiešu demokrātiskās partijas biedru skaits no 1679 cilvēkiem 1920. gadā samazinājās līdz 479 cilvēkiem 1924. gadā. M. Garlefs savā darbā citē ievērojamā vācbaltiešu kultūras darbinieka V. Vahtsmuta 1925. gadā izteiktās domas, ka vācbaltiešu partijas ir kļuvušas par «politiskiem klubiem» (51. lpp.). Lai panāktu vācbaltiešu vienotību un aktīvu piedalīšanos vēlēšanās, no 1924. gada sāka dibināt vācu vēlēšanu apvienības.

Vācbaltiešu partijas Latvijā pastāvēja līdz 1934. gadam, un to skaits pat pieauga. 1924. gada 26. aprīlī nodibinājās kreisi demokrātiskā Latvijas vācu darba partija (*Linksdemokratische deutsche Arbeitspartei Lettlands*). Šī partija ar priekšsēdētāju Robertu Rīdelu priekšgalā, pēc M. Garlefa domām, veidoja kreiso opozīciju Vācbaltiešu partiju komitejai un vēlējās aizstāvēt «mazā cilvēka» intereses pret «valdošās literātu klišē» dominējošo lomu. Šī partija darbojās neilgu laiku, un tai arī neizdevās iegūt lielāku politisku nozīmi vācbaltiešu sabiedrībā.

1933. gada aprīlī nodibinājās Vācbaltiešu nacionālā partija (*Nationalpartei der deutschen Balten*) Erharda Krēgera vadībā. Šī labēji radikālā partija veidoja asu opozīciju tālaika vācbaltiešu vadībai pret tā saukto sistēmu (44. lpp.). Šī partija no 1934. gada 24. februāra līdz 15. maijam izdeva laikrakstu «*Rigaer Tageszeitung*» ar devīzi «Par tautu un sociālismu» (*Für Volkstum und Sozialismus*). Latvijas Iekšlietu ministrija 1933. gada 1. jūnijā atteicās oficiāli reģistrēt šo partiju sakarā ar tās simpatizēšanu nacionālsociālisma idejām, un Vācbaltiešu nacionālā partija darbojās nelegāli aiz Vācu izglītības biedrības izkārtnes.

1933. gada oktobrī nodibinājās Baltijas zemes partija (*Baltische Landespartei*) H. Stegmaņa vadībā. Tā apvienoja un pārstāvēja agrākos landesvēra cīnītājus. Šī partija atšķirībā no pārējām vācbaltiešu partijām atzina sevi par vācu tautas atjaunošanās kustības (*Erneuerungsbewegung*) piekritēju Latvijā, norobežojoties no ciešākiem sakariem ar nacionālsociālismu.

Trešās nodaļas nobeigumā M. Garlefs raksturo 20. un 30. gadu ievērojamākos vācbaltiešu politiķus Latvijā un Igaunijā — Akselu de Frisu (*Achsel de Vries*; 52.—54. lpp.), Verneru Haselblatu (54.—56. lpp.), Paulu Šimani (56.—64. lpp.), Vilhelmu fon Firkso (64.—66. lpp.) un Kārli Kelleru (66.—68. lpp.).

Ceturtajā nodaļā «Partiju grupējumi abos parlamentos» autors sniedz pārskatu par atsevišķu partiju deputātiem un frakcijām Latvijas un Igaunijas parlamentos. Ziņas tiek sniegtas arī par

latviešu un igauņu partijām. Šajā nodaļā autors ir ievietojis pārskata tabulas par deputātu mandātu sadalījumu Latvijas četrās saeimās (73., 74. lpp.) un par Latvijas Republikas ministru prezidentiem un valsts prezidentiem (75. lpp.). Nodaļas trešajā paragrāfā ir raksturotas vācbaltiešu parlamentārās frakcijas Saeimā. M. Garlefs atzīmē, ka vācbaltiešu parlamentārās frakcijas, neskatoties uz samērā lielo partiju skaitu, vienmēr pārstāvēja un apvienoja visus vācbaltiešu vēlētāju slāņus un aprindas (78. lpp.). Pēc autora domām, šī vienotība bija viena no galvenajām un būtiskākajām iezīmēm, ar ko atšķīrās vācbaltiešu parlamentārā frakcija no latviešu un igauņu frakcijām un pārējām nacionālo mazākumtautību frakcijām. Vācbaltiešu partiju parlamentārā frakcija vadījās no nacionālās solidaritātes principa, nevis no šķiriskām vai kādām citām īpašām interesēm. Tajā pašā laikā bija atsevišķi gadījumi, kad kāds no frakcijas biedriem rīkojās atšķirīgi, piemēram, apspriežot tirdzniecības līguma noslēgšanas iespējas starp Latvijas Republiku un Padomju Krieviju 30. gadu sākumā, kad visa frakcija nobalsoja par šo līgumu, bet barons V. fon Firkss balsoja pret (79. lpp.).

Piektā nodaļa «Vācbaltiešu skolas tiesiskais nodrošinājums» ir veltīta vācu skolu sistēmas izveidei Igaunijā un Latvijā. Kā atzīmē M. Garlefs, šis uzdevums tika veikts abās republikās samērā īsā laikā. Vācbaltiešu vadība ļoti daudz darīja, lai panāktu tiesisku pamatojumu autonomas vācu skolas sistēmas izveidošanai, kas savukārt būtu svarīgs priekšnoteikums vāciešu piesaistīšanai pie nacionālās kultūrskolas un kopumā sekmētu vācu tautas grupas saglabāšanos Latvijā.

Vācbaltiešu izglītības sistēmai Latvijā ir gadsimtiem ilgas tradīcijas. Taču kopumā vācbaltiešu vadības uzskati skolu jautājumā pārdzīvoja evolūciju, un, kā atzīmē M. Garlefs, pastāvēja atšķirība starp tiem uzskatiem, kādi vācbaltiešu vidū attiecībā uz skolu jautājumu valdīja 1918. gada sākumā, kad vēl bija cerības uz vienotas Baltijas valsts izveidošanu un tās ciešo saistību ar Vāciju, un vēlāko, Latvijā iegūto «skolu autonomiju». Tālāk autors raksturo vācbaltiešu cīņu par skolu autonomiju Latvijā, kas noslēdzās 1919. gada 8. decembrī ar Tautas padomē pieņemto likumu par mazākumtautību skolu iekārtu Latvijā.¹² Šis likums piešķīra autonomiju mazākumtautību skolu iekārta Latvijā un nodrošināja mācības dzimtajā valodā. Latvijas Izglītības ministrijas ietvaros tika izveidotas mazākumtautību izglītības pārvaldes, kuru pārziņā atradās attiecīgo tautību izglītības jautājumi. Šāda likuma pieņemšanu M. Garlefs novērtēja kā lielāko vācbaltiešu politiskās

¹² Latvija: Likumu un valdības rīkojumu krājums. — R., 1919. — 13. burtņ. — 174., 175. lpp.

darbības sasniegumu Latvijā (82. lpp.). Īpaša nozīme šī panākuma izcīnīšanā bija K. Kelleram (86. lpp.), kas darbojās gan Tautas padomes izglītības komisijā, gan pagaidu valdībā kā izglītības ministra biedrs un no 1919. gada 29. decembra līdz 1929. gada 1. janvārim bija arī Vācu izglītības pārvaldes (*Verwaltung des deutschen Bildungswesens*) priekšnieks. Šāda skolu autonomijas likuma pieņemšanu Latvijā nākamais Vācu izglītības pārvaldes priekšnieks V. Vahtsmuts skaidro ar Latvijas Republikas vēlēšanos iestāties Tautu Savienībā, un tas paredzēja uzņemties noteiktas saistības minoritāšu tiesību aizsardzībā. To radīja arī bailes no tāda vēra ņemama varas faktora kā Baltijas landesvērs, kura nostāja 1919. gada rudenī Bermonta krīzes laikā nebija skaidri prognozējama (90. lpp.).

Šajā nodaļā ir raksturota arī vācbaltiešu vadības darbība vācu skolu sistēmas izveidē Latvijā. M. Garlefs pieskaras vācbaltiešu vadības centieniem aizstāvēt likumā garantētās autonomijas tiesības. To nācās darīt, piemēram, izglītības ministra A. Ķeniņa darbības laikā (1931.—1933. g.; 91. lpp.), kad, pēc autora domām, tika sperti nopietni soļi vācu minoritātes tiesību ierobežošanā. Strīdīgs bija arī valodas lietošanas jautājums minoritāšu skolu lietvedībā (94.—96. lpp.). M. Garlefs raksta, ka 1931. gadā acīmredzama kļuva augošā neuzticība gan latviešu sabiedrībā, gan parlamenta izglītības komisijā sakarā ar tā saucamo vācu tautas grupas politisko neuzticamību (99. lpp.). Tālaika izglītības ministrs Dēķens, būdams visumā draudzīgs minoritātēm, ar Vācu izglītības pārvaldes priekšnieku V. Vahtsmutu pat pārrunāja jautājumu «par nacionālsociālistisko kustību vācu skolās» (99. lpp.).

Jauns posms vācu skolu un arī pārējo Latvijas nacionālo mazākumtautību skolu dzīvē sākās pēc jaunā 1934. gada 12. jūlijā pieņemtā tautas izglītības likuma, kas mazākumtautību atsevišķu izglītības pārvalžu pastāvēšanu neparedzēja.

Sestā un septītā monogrāfijas nodaļa ir veltīta diviem nozīmīgiem vācbaltiešu partiju parlamentārā darba virzieniem Latvijā — cīņai par nacionālkulturālo autonomiju un cīņai pret vācu baznīcu atsavināšanu.

Vācbaltiešu politiku centieni izcīnīt Latvijā nacionālkulturālo autonomiju, kā tas izriet no M. Garlefa darba, balstījās uz 19. gadsimta beigās austriešu sociāldemokrātu izteiktajām idejām šajā jautājumā (104. lpp.), kā arī uz Tautu Savienības priekšlikumiem nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvēšanā (105. lpp.).

Laikā no 1920. līdz 1925. gadam gan Igaunijā, gan Latvijā vācbaltiešu partijas strādāja pie šī jautājuma, bieži vien savus izvirzītos likumprojektus asās diskusijās apspriežot ar vairākumtautības partijām. Gala rezultātā tikai Igaunijā, pateicoties tāl-

ejošai igauņu politiku pretimnākšanai, izdevās panākt plaša kultūrautonomijas likuma pieņemšanu 1925. gada 5. februārī, kas paredzēja ļoti liberālu minoritāšu aizsardzības atrisināšanu vienas valsts ietvaros (106. lpp.).

Latvijas vācbaltiešu cīņu par kultūrautonomiju M. Garlefs novērtē kā vēltīgu cīņu, jo vācbaltiešu iecerētais likums pieņemts netika.

Vācbaltiešu parlamentārā frakcija un jo īpaši tās līderis P. Šīmanis veica ļoti aktīvu darbību, gan 1922. gada februārī cenšoties panākt kultūrautonomijas prasību ietveršanu Latvijas Satversmes 2. daļā, gan vēlāk, izstrādājot speciālu likumu. Abi šie mēģinājumi panākumus neguva, jo Latvijas Satversmes 2. daļa trešajā lasījumā pieņemta netika, bet vācbaltiešu izstrādātais autonomijas likumprojekts, iegūdamas vienbalsīgu atbalstu parlamenta Publiski tiesiskajā komisijā 1925. gada 19. februārī, līdz pieņemšanai parlamentā tā arī nenonāca. To noteica saspringtā atmosfēra parlamentā, kā arī parlamenta komisijās. 1925. gada 28. aprīlī P. Šīmanis deva plašāku situācijas skaidrojumu vecāko konventā: «Demagoģiskā atmosfēra, kas jau pāris nedēļu valda mūsu parlamentā, padara neiespējamu jebkādu nopietnu likumdošanas darbu. [.] Līdz ar to vācu frakcija vēlētos, lai tās projektu apspriestu nevis šajā parlamenta sesijā, bet nākamajā parlamentā» (119. lpp.). Taču līdz pat 1934. gada 15. maijam, t. i., parlamenta darbības beigām, vācbaltiešu likumprojekts plaši apspriests vairs netika. Paši vācbaltieši no šīs idejas pilnībā tomēr neatteicās, viņu vidū turpinājās diskusijas par šo jautājumu (120. lpp.).

Vācu baznīcu atsavināšana bija cieši saistīta ar vācbaltiešu centieniem aizsargāt vācu baznīcu īpašumus Igaunijā un Latvijā. Šajā defensīvajā cīņā iesaistījās ne tikai vācbaltiešu parlamentārās frakcijas, bet arī šo baznīcu draudzes, kuru intereses, pēc autora domām, vistiešākā veidā apdraudēja valsts ar saviem pieaugošas agresivitātes pasākumiem (*fortschreitend aggressiven Massnahmen des Staates*; 121. lpp.).

Monogrāfijas nodaļu par vācu baznīcām autors iesāk ar Rēvels vecākās baznīcas — Doma baznīcas atsavināšanu vācbaltiešiem. Kā atzīmē M. Garlefs, šis pasākums skāra ne tikai baznīcas sfēru, bet arī vācbaltiešu un igauņu savstarpējās attiecības vispār, kas salīdzinājumā ar attiecībām Latvijā līdz šim notikumiem kopumā bija draudzīgākas un auglīgākas (121. lpp.).

Latvijā vācbaltiešu draudzes zaudēja divas baznīcas — Svētā Jēkaba baznīcu 1923. gadā, kura tika nodota Romas katoļu virsbīskapa rīcībā, un Doma baznīcu 1931. gadā, kurā darbojās armijas garnizona draudze. M. Garlefs uzskata, ka šo valdības rīcību

pret vācbaltiešu baznīcām pavadīja minoritātēm naidīgu aktivitāšu pieaugums, kulmināciju sasniedzot 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā (130. lpp.).

No 1923. gada 14. oktobra savus dievkalpojumus Doma baznīcā noturēja arī bez pajumtes palikusī latviešu Miera draudze. Tās attiecības ar vācu Doma draudzi veidojās bez problēmām. Situācija sarežģījās 1926. gadā, kad garnizona draudze, kura pārstāvēja Latvijas armiju, Rīgas baznīcu dzīvē ienesa asus nacionālistiskus elementus. Šī draudze vērsās pret bīskapa Irbes baznīcu politiku, viņa respektētajā vācu baznīcas autonomijā saskatot privilēģiju, kā arī pret vācu draudžu īpašumiem Rīgā (138. lpp.). No 1930. gada garnizona draudze, kurai bija tiesības kopš 1926. gada noturēt savus dievkalpojumus Domā, cerēja kļūt par Doma līdzpārvaldnieci (138. lpp.). Vācbaltiešu parlamentārā frakcija un tās līderis P. Šimanis veica aktīvu darbību vācu draudzes tiesību aizsardzībai Doma baznīcā. Ilgstošu debašu un konfrontācijas apstākļos 1931. gada 5. un 6. septembrī pat notika tautas balsošana Doma baznīcas piederības izlemšanā, taču kворumam nepieciešamais balsu skaits savākts netika (150. lpp.). Gala rezultātā valdība 1931. gada 29. septembrī pieņēma likumu piešķirt latviešu draudzēm un vācu draudzei līdzīgas tiesības Māras (Doma) baznīcā.

Ar 1934. gada 21. decembra valdības pieņemto likumu par Doma baznīcu Rīgā tika pieņemts galīgais lēmums par turpmāko Doma baznīcas likteni. Tā kļuva par Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa katedrāli. Vācbaltiešu prese šo valdības soli visbiežāk novērtēja kā «varas darbu».

Astotajā nodaļā «Vācu tautas grupas politiskā sadarbība ar pārējām minoritātēm» ir raksturotas Latvijas Republikas nacionālo mazākumtautību savstarpējās attiecības. M. Garlefs sniedz plašu nacionālo minoritāšu politisko un sabiedrisko organizāciju raksturojumu. Izmantojot Latvijas 1925. gada un 1935. gada un Igaunijas 1922. gada un 1934. gada tautas skaitīšanas materiālus, autors sniedz pārskatu par abu republiku iedzīvotāju etnisko struktūru 20. un 30. gados (163. lpp.), uzskaita nacionālo minoritāšu ievēlētos deputātus Igaunijas un Latvijas parlamentos (163., 164. lpp.).

Analizējot nacionālo mazākumtautību iespējamās sadarbības formas, M. Garlefs kā augstāko sasniegumu vērtē vienotas parlamentārās frakcijas izveidošanu, uz ko minoritātes pamudināja vai nu neveiksmīgie vēlēšanu rezultāti, vai arī «šovinistisku noskaņojumu pieaugums» sabiedrībā, kas apdraudēja mazākumtautību vispārējās tiesības (165. lpp.).

Latvijā šāds vienots minoritāšu parlamentārais bloks izveido-

jās, taču pastāvēja tikai īsu laiku. Iniciatīva nāca no vācbaltiešu politiskā līdera P. Šimaņa laikā, kad notika gatavošanās Satversmes sapulces vēlēšanām 1920. gada aprīlī, un 8. maijā septiņi vācbaltieši, seši ebreji un viens krievu minoritātes pārstāvis P. Šimaņa vadībā izveidoja Latvijas minoritāšu komiteju (*Ausschuss der Minoritäten Lettlands*) un Informācijas biroju (*Informationsbüro*), kas apgādāja deputātus ar nepieciešamajiem materiāliem (165. lpp.). Šī minoritāšu darbība aptvēra plašu jautājumu loku, piemēram, tika apspriestas iespējas piedalīties valdības sastādīšanā, izskatīti saimniecisko likumu projekti, nacionālās autonomijas jautājumi u. c. problēmas. 1921. gada pavasarī minoritāšu bloks sabruka, spriežot pēc M. Garlefa savāktā faktiskā materiāla, nacionālo mazākumtautību iekšējo nesaskaņu rezultātā (168. lpp.).

Turpmākās darbības laikā tikai 1926. gada nogalē uz īsu laiku P. Šimanis izdevās panākt minoritāšu vienotību, risinot skolu un pilsonības jautājumus (168. lpp.).

Tālākā minoritāšu sadarbība aprobežojās vai nu ar vienošanos par kopīgu kandidātu izvirzīšanu parlamenta daudzskaitlīgajām komisijām (170., 171. lpp.), vai arī iesniedzot kopīgus likumprojektus, deklarācijas, memorandumus (172.—175. lpp.).

Pārsvarā gadījumu šāda minoritāšu grupu pārstāvju kopīga uzstāšanās notika kultūras dzīves jautājumos, bieži vien ārpus parlamentārās darbības ietvariem, iesaistoties visu triju Baltijas valstu nacionālajām mazākumtautībām (174., 175. lpp.).

Devītā nodaļa «Parlamentārās ēras pēdējie gadi» pēc apjoma ir neliela — nepilnas četras lappuses gara, un tajā ir raksturots vācbaltiešu stāvoklis 30. gadu sākumā Latvijā un Igaunijā.

M. Garlefs atzīmē, ka Latvijā pēc agrārās reformas attiecības starp vācu tautas grupu un vairākumtautību ļoti apgrūtināja tādi pasākumi kā Jēkaba baznīcas un Rīgas Doma atsavināšana, kā arī periodiskie uzbrukumi minoritāšu skolu iekārtai, kas, pēc autora domām, savu kulmināciju sasniedza izglītības ministra A. Ķeniņa laikā (176. lpp.).

Cēloņi šādai darbībai, spriežot pēc autora nostādnes, ir jāmeklē 30. gadu sākuma latviešu nacionālismā (176. lpp.), kam savukārt psiholoģiskos stimulus deva vairāki apstākļi, starp tiem arī it kā vācu politiskās ietekmes pieaugums sakarā ar viņu piedalīšanos Juraševska un Celmiņa vadītajos ministru kabinetos (177. lpp.), plašu vācbaltiešu aprindu atzinīga attieksme pret Vāciešu atjaunošanās kustību (*Deutsche Erneuerungsbewegung*), kurā latvieši saskatīja nacionālsociālisma pieaugumu un no kura viņi jutās apdraudēti. Izmantojot pasākumus attiecībā uz vācu skolām, viņi gribēja ar šo parādību cīnīties (177. lpp.).

30. gadu sākumā šīs cīņas pret vācu skolu autonomiju beidzās ar to, ka pēc 15. maija apvērsuma K. Ulmaņa valdība 1934. gada 17. jūlijā ar jauno izglītības likumu galīgi atcēla minoritāšu skolu autonomiju.

Desmitās nodaļas «Autoritārās pārvaldes formas gadi līdz izceļošanai» ievadā M. Garlefs vērtē tos procesus, kas norisinājās Latvijā un Igaunijā 30. gadu sākumā un bija cēlonis pārejai uz autoritāro režīmu. Parlamentārisma krīzi abās valstīs veicināja vairāki faktori, starp tiem arī lielais politisko partiju skaits, kas ieguva nelielu mandātu skaitu un apgrūtināja valdības sastādīšanu, bet savukārt biežās valdības krīzes satricināja valsts stabilitāti. Negatīva loma bija arī pasaules ekonomiskajai krīzei, bezdarbam un cenu pieaugumam (180. lpp.).

Autoritārā režīma gadi Igaunijā no stāvokļa Latvijā atšķīrās ar to, ka Latvijā parlamentārais darbs un partiju politiskā darbība vispār nebija iespējama. Atšķirīgi noritēja arī tālākā pārkārtojumu gaita valstī, kas negatīvi ietekmēja Latvijas minoritāšu stāvokli. Šai sakarā M. Garlefs min jauno izglītības likumu, saskaņā ar kuru tika likvidētas mazākumtautību skolu pārvaldes, kas būtībā nozīmēja mazākumtautību skolu autonomijas likvidēšanu. Tālāk sekoja 1935. gada 31. decembrī pieņemtie Ziemas saulgriežu likumi (*Sylvestergesetze*), kā rezultātā tika likvidētas 8 latviešu, 2 ebreju un 14 vācu saimnieciskās organizācijas, arī Lielā un Mazā gilde, kuras arī bija saimnieciskas organizācijas, bet ar plašu kultūras darba ievirzi.

Taču kopumā 15. maija apvērsumu vācu tautas grupa Latvijā, pēc M. Garlefa domām, novērtēja pozitīvi, cerībā, ka arī vācbaltieši varēs piedalīties jaunajā valsts dzīvē, gaidot no tās «kārtību, drošību, sociālo mieru un darbu» (188. lpp.).

Šīs nodaļas noslēgumā autors sniedz ieskatu tajos politiskajos procesos, kas norisinājās 30. gadu otrajā pusē, kad neapmierinātība ar tālaika vācbaltiešu vadības politiku izpaudās sevišķi asi, turklāt opozīcija lielā mērā ietekmējās no nacionālsociālisma mērķiem un darbības metodēm (188. lpp.). Par šī strāvojuma vadītāju kļuva advokāts Erhards Krēgers, un viņa vadītā Vāciešu atjaunošanās kustība iemantoja vērā ņemamu popularitāti un atbalstu, īpaši vācbaltiešu jaunatnes vidū. Taču vācbaltiešu sabiedrībā E. Krēgera vadītā kustība viennozīmīgi uzņemta netika. To noraidīja gan liberāldemokrāti, gan konservatīvie spēki.

Kopumā M. Garlefs, nebūdams pēc izcelšanās vācbaltietis, ir izpratis pētāmā jautājuma savdabīgumu, sniedzot plašu ieskatu vācbaltiešu partiju parlamentārajā darbībā. Autors nav izmanto-

jis svarīgus materiālus, kas publicēti latviešu un krievu valodā, un tas paver pētniekiem iespēju vēl vispusīgāk iepazīt vācbaltiešu politiskās aktivitātes Latvijas Republikas parlamentā.

Helēna Šimkuva

KRIEVU EMIGRĀCIJAS LITERATŪRA BALTIJĀ 20.—30. GADOS

Pahmuss T. Russian literature in the Baltic between the World Wars. — Columbus (Ohio): Slavica Publ., Inc., 1988. — 447 p.

Pahmusa T. Krievu literatūra Baltijā pasaules karu starplaikā.

T. Pahmusa daudzus gadus pēta Krievijas emigrāciju Baltijas valstīs (20. gs. 20.—30. gadi). Par šo tēmu viņa ir referējusi starptautiskās konferencēs, kuras organizē ASV Baltijas studiju veicināšanas asociācija.

Pirms šī T. Pahmusas pētījuma Rietumos jau bija publicētas daudzas monogrāfijas par krievu emigrācijas literatūras vēsturi,¹ taču T. Pahmusas monogrāfija ir pirmā apkopojošā publikācija par krievu literatūru Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un Somijā no 1920. līdz 1940. gadam.² Darba priekšvārdā T. Pahmusa savas pētniecības mērķus raksturo tā — «izglābt no aizmirstības krievu

¹ Струве Г. Русская литература в изгнании. — N. Y.: Chekhov, 1956; Русская литература в эмиграции: Сб. статей / Под ред. Н. П. Полторацкого. — Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh Press, 1972; Русская религиозно-философская мысль XX века / Под ред. Н. П. Полторацкого. — Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh Press, 1975; Berberova N. The halics are mine. — N. Y.: Harcourt, Brace, 1969; The bitter air of exile: Russian writers in the West, 1922—1972 / Ed. S. Karlinsky, A. Appel Jr. — Berkeley: Univ. of California Press, 1977; Pahmuss T. A Russian cultural revival: A critical anthology of emigre literature before 1939. — Knoxville: Univ. of Tennessee, 1981.

² 1990. gadā Stenfordas universitātē (ASV) publicēja grāmatas, kas ir veltītas krievu literatūrai Latvijā: Абызов Ю. Русское печатное слово в Латвии, 1917—1944 г. Био- и библиографический справочник. — Т. 1—4. Laikraksts «Литературная газета» 1990. gada 7. martā informēja, ka izdevniecība «Книга» gatavo daudzsējumu antoloģiju «Русское зарубежье». Šajā antoloģijā būs atspoguļota arī krievu literatūra Latvijas Republikas laikā.

1 rakstniekus, kuri dzīvoja un strādāja Baltijas valstīs laikā no 1920. līdz 1940. gadam» (7. lpp.). Autore apskata emigrācijas pirmā viļņa rakstniekus un dzejniekus, kuri vēl nav nonākuši ne krievu, ne Rietumu zinātnieku uzmanības lokā. Pēc T. Pahmusas domām, krievu rakstnieki no Baltijas valstīm, viņu mantojums vēl nav radis plašu un pateicīgu auditoriju. Autore pārliecinoši parāda, ka šī krievu literatūras daļa organiski iekļāvās krievu daļ-
2 literatūras un kultūras tradīcijās.

T. Pahmusas grāmata sastāv no priekšvārda, kurā viņa raksturo krievu minoritātes dzīvi Baltijā, un 4 nodaļām — «Latvija», «Lietuva», «Igaunija» un «Somija», kurās autore dod attiecīgā valstī dzīvojušo literātu biogrāfijas un darbu fragmentus. T. Pahmusa savā monogrāfijā uzmanību koncentrē uz dažādiem literatūras stiliem, estētisko kredo, individuālām mākslas metodēm, uz visu to labāko, kas palīdzēja atdzimt krievu kultūras būtiskajām iezīmēm Baltijas republikās un Somijā pēc 1917. gada oktobra apvērsuma Krievijā. Autore atklāti atzīst, ka, lai aprakstītu un pilnā apjomā parādītu krievu literatūras vēsturi Baltijas valstīs, ir nepieciešams vēl plašs un dziļš darbs. T. Pahmusa uzsver, ka krievu trimdas literatūru nedrīkst analizēt ārpus pasaules literatūras konteksta. Savā grāmatā viņa cenšas izpētāmo materiālu parādīt 20. gadsimta pasaules literatūrā dominējošo «stilistisko eksperimentu, psiholoģisko noskaņojumu un filozofisko meklējumu» kontekstā (8., 9. lpp.). Grāmatas autore plaši izmanto Rietumos dzīvojošo krievu rakstnieku personiskos arhīvus, Helsinku universitātes bibliotēkas Slāvu nodaļas fondus, Ilinoisas pavalsts universitātes bibliotēkas Slāvu valodu un literatūras nodaļas fondus un citus avotus.

Galvenais cēlonis tik plašai un traģiskai daudzu «ievērojamu krievu rakstnieku, filozofu, zinātnieku, valstsvīru aizbraukšanai uz citām zemēm — 1917. gada oktobra apvērsums un tam sekojošais pilsoņu karš» (13. lpp.). Neilgā laikā par krievu trimdas galveno pilsētu kļuva Parīze. Emigrācijas centri radās arī Berlīnē, Prāgā, Varšavā, Belgradā, Sofijā, Rīgā, Helsinkos un Tallīnā. Krievu rakstnieki emigrācijā īpaši atklāja sevi īsā stāsta žanrā, pasakās, ceļojumu piezīmēs, atmiņās, lirikā. Radošās darbības dominējošais princips bija brīvība un kristīgais optimisms.

1920.—1940. gadā Baltijas valstīs bija iespējams ne tikai attīstīties jauniem krievu literātiem, bet arī viņiem publicēties. Pirms aizbraukšanas uz Baltiju Igoram Severjaņinam, Pēterim Piļskim jau bija cienījama autoru reputācija, taču Igors Činnovs, Tamāra Mežaka, Nikolajs Belocvetovs, Viktors Tretjakovs, Leonīds Zurovs u. c. savu talantu attīstīja tieši šeit. Kā raksta autore, «ši jaunā krievu literatūra pretstatā zaudētajiem sapņiem un nostalgijai

sāka vienu no ievērojamākām un aizraujošākām mūsdienu vēstures lappusēm» (14. lpp.).

Pēc autores domām, lai stiprinātu un attīstītu krievu trimdas literatūru, krievu intelektuālā kopiena ārzemēs izveidoja sava veida pozitīvu «konspirāciju». Visu paaudžu literātu darbos saklausāma simbolisma, futūrisma, akmeisma atbalss. Krievu literatūras garīgās tradīcijas turpinājās ārzemēs un izpaudās dedzīgā brīvības aizstāvēšanā un pretimstāvēšanā tām idejām, kuras valdīja Padomju Krievijā, dogmatiskiem mākslas traktējumiem Beļinska, Černiševska, Dobroļubova un Pisareva darbos. Krievu rakstnieki trimdā uzstājās pret materiālistisko ideoloģiju un atklāti aizstāvēja ideālistisko pasaules uzskatu, kristīgo optimismu un pazemību, dziļi personisku mistiski ētisku pasaules uztveri.

T. Pahmusa raksta par vēl vienu specifisku emigrācijas literatūras īpašību — orientēšanos uz pagātni. Krievu literāti mēģināja turpināt pagātnes tradīcijas un stiprināt tās vērtības, lai radītu sevī stabilitātes ilūziju svešā un ne vienmēr draudzīgā pasaulē. Dziļi izjustas un aizkustinošas rindas krievu trimdas dzejā ir veltītas pamestai zemei.

T. Pahmusa atzīmē, ka «dažādas stilistiskās un valodas spēles krievu literatūrai Baltijas republikās un Somijā piešķirā unikālas iezīmes un visumā noteicošo lomu krievu trimdas literatūras vēsturē» (15. lpp.). Krievu rakstnieki, mākslinieki, mūziķi, zinātnieki no Baltijas uzturēja visciešākos kontaktus ar krievu emigrācijas centriem Eiropā. Ciešie sakari ietekmēja ne tikai radošo darbu visās mākslas nozarēs un zinātnē, bet deva lielu ieguldījumu unikālas krievu trimdas kultūras radīšanā. Šī jaunā unikālā kultūra atšķīrās gan no 19. gadsimta krievu kultūras, gan no Rietumeiropas 20. gadsimta kultūras.

Pēc T. Pahmusas domām, «1920. gadā parakstītais līgums starp Padomju Krieviju un Latvijas Republiku labvēlīgi ietekmēja krievu kultūras uzplūdus» (30. lpp.).³ Autore lasītāju uzmanību pievērš krievu dzejnieku biedrībai «На стыре слов», kura darbojās 20. gadu beigās. Tajā iestājās talantīgākie dzejnieki Igors Činnovs⁴, Mihails Kločkovs, Georgs Matvejevs, Tamāra Mežaka, Nikolajs Belocvetovs. 1930. gadā biedrība izdeva žurnāla «Мансарда» (1930—1931) 6 numurus, kurus rediģēja M. Kločkovs un

³ Jaunās demokrātiskās republikas iekšpolitika sākumā balstījās uz parlamentārām metodēm, un tas veicināja visas minoritātes attīstīt dzimto valodu, kultūru. Bet, K. Ulmaņa valdībai nākot pie varas 1934. gada 15. maijā, primāras, dominējošas kļuva nacionālās idejas galējības.

⁴ Par I. Činnovu sk.: Чиннов И. О себе / Предисл. Б. Плюханова // Даугава. — 1989. — № 7. — С. 91—96; Витковский Е. Дань живым // Новый мир. — 1989. — № 9. — С. 57—67.

G. Matvejevs. Bet šī poētiskā biedrība pastāvēja neilgi. 1930. gadā M. Kločkovs un G. Matvejevs arī rediģēja izdevumu «Поворот», kurā publicējās S. Pevzners, A. Mogilņickis (abi simpatizēja bolševiku ideoloģijai) un G. Levins (pseidonīms G. Lugins)⁵. G. Levins 1932. gadā Berlinē izdeva dzeju krājumu «Trīsdesmit divi». G. Levins sekoja krievu akmeistu tradīcijām, viņam bija tuva to estētika un versifikācija.

Par vienu no interesantākajiem izdevumiem T. Pahmusa uzskata žurnālu «Перезвоны» (1925—1928). Tas bija bagātīgi ilustrēts mākslas un literatūras mēnešraksts.⁶ Žurnāla redaktors bija S. Belocvetovs. Literatūras nodaļu vadīja V. Zaicevs, mākslas un krievu senatnes nodaļu uzticēja prof. N. Mihejeva gādībai. Ap žurnālu pulcējās tādi izcili krievu mākslinieki kā M. Dobužinskis, N. Bogdanovs-Beļskis, S. Vinogradovs. Žurnāla vadība «atturējās izteikt noteiktu ideoloģisku pozīciju», bet uzmanību galvenokārt pievērsa satura dažādībai, augstvērtīgam noformējumam (30., 31. lpp.). Žurnālā nebija politisku rakstu, bet laiku pa laikam tika publicētas korespondences ar fotoattēliem par krievu dzīvi citās zemēs. Izdevums bija veltīts mākslai un literatūrai, žurnālā varēja apskatīt izcilu krievu mākslinieku gleznu reprodukcijas, izlasīt K. Baļmonta, M. Cvetajevas, I. Galiča dzeju, I. Buņina, M. Aldanova, I. Smeļova, B. Zaiceva, D. Merežkovska, M. Osorgina, A. Kuprina, A. Tolstoja prozu, I. Iljina filozofiskos rakstus.

Laikraksts «Завтра» (1933—1934) bija saistīts ar redaktora L. Koroļa-Puraševiča vārdu, kurš bija ļoti labi pazīstams Pēterburgā kā žurnālists un piedzīvojumu stāstu autors. L. Koroļs-Puraševičs šajā ultralabējā laikrakstā aizstāvēja savu politisko pozīciju, par Krievijas traģiskā likteņa vaininiekiem pasludinot «marksisma-ļeņinisma ideoloģiju» un «ebrejus masonus» (31. lpp.). Rīgā viņš izdeva daudz grāmatu, piemēram, «Серый домик», «Гений мира», «Мир любви». Pirms 2. pasaules kara L. Koroļs-Puraševičs ar ģimeni aizbrauca uz Vāciju.

Autore apskata arī pretēja virziena izdevumu — laikrakstu «Сегодня» (1919—1940), kurā dominēja orientācija uz krievu un krieviem lojāliem un izglītotiem ebreju tautības lasītājiem (31. lpp.). Šo izdevumu vadīja J. Brams un B. Poļaks, kuri izdeva arī avīzi «Сегодня вечером» (1924—1940). Ar šiem laik-

⁵ Autorei rīcībā acīmredzot nebija daudz ziņu par G. Levinu. Par viņu sīkāk sk.: Лугин Г. Московские ночи. Этюд // Предис. Ю. Абызова // Даугава. — 1988. — № 11. — С. 105—111.

⁶ Žurnāli «Перезвоны», «Новая неделя», «Юный читатель» un laikraksts «Слово» piederēja koncernam «Саламандра», kuru savās rokās turēja Belocvetovu ģimene.

rakstiem bija cieši saistīti tādi ievērojami žurnālisti kā M. Gafmanis, M. Miļruds, B. Haritons, P. Piļskis un L. Zurovs. Avīze «Сегодня» bija populāra ne tikai Baltijas valstīs, bet arī Francijā, Vācijā, Polijā un Čehoslovākijā. Ar šo laikrakstu sadarbojās tādi pazīstami krievu literāti kā Z. Gippiusa, I. Buņins, B. Zaičevs, D. Baļmonts, I. Smeļovs, I. Odojevceva, V. Sirins (V. Nabokovs) u. c. Redaktori pieaicināja daudzus ārzemēs dzīvojošus krievu literātus un žurnālistus, izvairoties no galējību piekriktējiem.

Autore uzsver, ka laikraksts «Сегодня» publicēja informatīvus rakstus, saturīgus un līdzsvarotus politiskus komentārus, literātu darbus, kas piesaistīja lasītāju auditoriju un pasargāja redakciju no finansiālām grūtībām. T. Pahmusa, vērtējot laikrakstu «Сегодня», balstās uz pazīstamās krievu trimdas dzejniece I. Odojevcevas atmiņām, kura Parīzes laikrakstā «Русская мысль» izteica domu, ka ««Сегодня» veidoja solidu bāzi, uz kuras balstījās krievu kultūras dzīve Latvijā» (33. lpp.). Kas attiecas uz «Сегодня» pielikumu, T. Pahmusa dod pretrunīgas, jucekliņas ziņas.⁷

Rīgā iznāca vēl viens interesants izdevums — laikraksts «Слово» (1928—1929), ar kuru bija saistīti Ņ. Berežanskis, I. Buņins, B. Zaičevs, A. Kuprins, V. Sirins (V. Nabokovs), I. Smeļovs u. c. Savu ieguldījumu deva arī Latvijas Republikas Saeimas deputāts S. Trofimovs, pedagogs E. Tihoņickis un citi krievu zinātnieki un valstsvīri. Avīze «Слово» ar korespondentu starpniecību nodibināja plašus kontaktus ar Rietumeiropu, Balkānu valstīm, ASV, Āziju. Šī avīze emigrantu aprindās bija populāra visā pasaulē (33. lpp.). Ņ. Berežanskis vēl sadarbojās ar izdevumiem «Наш голос», «Для Вас», «Перезвоны», «Наш огонек» Latvijā un ar Berlīnē iznākošajiem almanahiem «Русская деревня» (1924), «Русская женщина» (1924), «Москва» (1925). Līdzās žurnālistikai Ņ. Berežanskis lielu uzmanību pievērta krievu folkloras pētījumiem.

T. Pahmusa nosauc lielākās Latvijas izdevniecības, kas publicēja grāmatas krievu valodā, kā arī daudzus izdevumus, kas iznāca īsu laiku (34., 35. lpp.).⁸ Viens no tiem bija žurnāls «Родная старина» (1928—1930), tā galvenā redaktore bija A. Smailis, viņas domubiedri bija I. Zavoloko, K. Portnovs, A. Fomičovs, K. Paldovs u. c. Ar savu intelektu un dziļām zināšanām īpaši izcēlās

⁷ Nopietnas un kritiskas piezīmes sk.: Абызов Ю. Взгляд издалека // Даугава. — 1989. — № 5. — С. 110—113.

⁸ Pēc mūsu ziņām, Rīgā, Elizabetes ielā 51 (Baznīcas ielas stūrī), 30. gadus bija veikals «Русская книга».

I. Zavoloko⁹. Viņš bija krievu vecticībnieku pirmā vilņa pēcnācējs, kura senči uz dzīvi Baltijā apmetās 17. gadsimtā. Žurnāls «Родная старина» bija cieši saistīts ar pulciņu «Ревнителі русской старины», ar Grebenščikova vecticībnieku kopienу.

Nedaudzas ziņas autore sniedz par Latvijas krievu minoritātes kultūras dzīves citām sfērām.¹⁰ Tā, runājot par biedrībām, T. Pahmusa nosauc Latvijas Krievu biedrību, Krievu apgaismības biedrību, vadītājs E. Tihoņickis, Krievu skolotāju savienību, Krievu ārstu biedrību, vadītājs prof. E. Gartiers (40. lpp.).¹¹

Teātra dzīve Rīgā bija intensīva un ražīga. Rīgā darbojās Krievu drāmas teātris, kur strādāja V. Ļihačovs, N. Baranovs, M. Vedrinska, E. Studencova, P. Orļenovs u. c. Teātra mākslas cienītāji varēja redzēt slavenā Maskavas aktiera V. Kačalova viesizrādes. Nacionālajā operā publiku ne vienu reizi vien sajūsmīnāja F. Šaļapins. Ar viesizrādēm Rīgā daudzkārt pabija ievērojams krievu tenors D. Smirnovs. Pie diriģenta pulsts stāvēja baleta «Raimonda» autors A. Glazunovs. Vislabākās Pēterburgas Marijas teātra tradīcijas uz Nacionālās operas skatuves pārnesa režisors P. Meļņikovs. Baletdejojāja A. Fjodorova-Fokina atjaunoja atmiņas par krievu ziemeļu galvaspilsētas spīdošo izrāžu garu. Labu iespaidu par sevi Rīgā atstāja izcilais krievu aktieris un režisors M. Čehovs. T. Pahmusa raksta arī par Tautas krievu teātri, vadītāja Kirsanova-Kreislere, un Kamerteātri, vadītāja E. Rošina-

⁹ I. Zavoloko pameta jurista darbu, lai pamatīgi nodarbotos ar krievu kultūras vēsturi. Viņa ekspedīcijas pa Latgali un Abreni papildināja redakcijas «Родная старина» arhīvu ar vēsturiskām relikvijām. Katrs žurnāla laidiens tika pilnīgi izpārdots. Padomju varas pārstāvji I. Zavoloko represēja par sadarbību ar K. Ulmaņa režīmu un ar baltgvardu avīzēm. Ciešanu ceļā aizgāja daudzi citi nosauktie literāti un žurnālisti, taču I. Zavoloko nekļuva par lēģeru putekli. Pēc ilgām ciešanām viņš atgriezās Rīgā un no jauna ķērās pie darba. Miris 1984. gadā. I. Zavoloko arhīvs atrodas Sanktpēterburgā, Puškina namā.

¹⁰ T. Pahmusa norāda, ka krievu minoritātes grupu veidoja 1) vietējie krievu iedzīvotāji, kuri dzīvoja Latvijā gadusimtiem ilgi; 2) emigranti, kas ieradās Latvijā pēc Pilsoņu kara; 3) iedzīvotāji no Pleskavas un Vitebskas novadiem, kas kļuva par Latvijas Republikas sastāvdaļu pēc 1920. gada līguma starp Latvijas Republiku un Padomju Krieviju (18. lpp.). Pēc «Latviešu konversācijas vārdnīcas» ziņām, 1930. g. Rīgā dzīvoja 29 696 krievi, bet Latvijā vispār — 201 778.

¹¹ Acīmredzot avotu trūkuma dēļ autore nenosauc Latvijas Krievu akadēmisko biedrību, Krievu juridisko biedrību, Krievu klubu. Nepilnīgas ziņas autore sniedz arī par krievu izglītības sistēmu Latvijā. Tā, 1926. gadā Rīgā darbojās 6 krievu ģimnāzijas (gan privātās, gan valsts). 20. gados Rīgā pastāvēja Krievu universitātes kursi, vadītājs K. Arabažins, Eksperimentālā teātra skola, vadītājs K. Nezlobins, Krievu pedagoģiskie kursi, vadītājs I. Tutiškins, Krievu pedagoģiskā laboratorija, vadītāja M. Pavlova, Valsts Krievu pedagoģiskie kursi, vadītājs E. Tihoņickis, Krievu privāttehnikums, vadītājs N. Okolo-Kulaks. Bet 1938. gadā Rīgā darbojās tikai viena Valsts Krievu ģimnāzija un bērnu-dārzu audzinātāju sagatavošanas kursi.

Insarova. Autore piemin krievu dziesmu biedrību «Баян»; uz Nacionālās Operas skatuves šīs biedrības koris spīdoši dziedāja M. Musorgska operā «Boriss Godunovs».

Autore raksta par krievu gleznotājiem akadēmiķi N. Bogdanovu-Beļski, M. Jakobi, S. Vinogradovu, E. Prenu, M. Dobužinski, J. Kļimovu¹²; sniedz ziņas par krievu mākslinieku izstādēm «Vecās Pēterburgas laikmets» (1931. g.), «Krievu glezniecības divsimtgade» (1933. g.). 1937. gadā Rīgā bija sarīkota liela izstāde, kas bija veltīta A. Puškina nāves simtgades atcerei, tajā piedalījās krievu mākslinieki A. Petrovs, V. Aleksejevs, N. Rominskis, I. Gorskis, P. Andaburgskis, kņazs A. Masaļskis-Surins u. c. (40. lpp.).

Galvenais secinājums par krievu kultūras likteni Latvijā, Lietuvā un Igaunijā ir šāds: «1940. gadā krievu kultūras un literatūras aktivitāte Baltijas reģionā izbeidzās. Tūkstoši tika represēti — valsts kalpotāji, valstsvīri, virsnieki, valsts departamentu vadītāji, rūpnieki, mācītāji, izdevēji un redaktori, dzejnieki un beletristi, gleznotāji un aktieri — kā Baltijas tautu, tā krievu tautas pārstāvji» (48., 49. lpp.). Autore uzsver, ka 1940.—1941. gadā krievu inteliģence Baltijas republikās pilnīgi dalīja ciešanas ceļu ar Baltijas tautām.

Ievadrakstu noslēdzot, autore atgādina, ka viņas grāmata «domāta kā cieņas apliecinājums tiem Baltijas valstu krievu rakstniekiem, kuri tik uzskatāmi ilustrē krievu intelektuāļu vidū dominējošo orientāciju un filozofiskos uzskatus 20. un 30. gados. Literatūrā viņi meklēja jaunas izteiksmes formas, un tajā pašā laikā viņi centās saglabāt savas dzimtās kultūras un valodas bagātības. Neskatoties uz personiskajām estētiskajām un filozofiskajām atšķirībām, viņi bija vienoti opozīcijā pret piespiešanu radošajā darbā — kā satura, tā formas ziņā. Viņus vadīja nostalģija un spēcīga smeldze, ilgas atgriezties dzimtenē un pārlicība par savu lomu tādas kultūras veidošanā, kas atspoguļotu viņu pašu unikālo trimdas pieredzi.

Grāmata ir arī atgādinājums par to krievu literatūras un mākslas traģisko lappusi, kur bagātu un augsti attīstītu kultūru pilnībā iznīcināja totalitāra sistēma. Rītausma, kura iesākumā spoži mirdzēja, pēkšņi nodzisa. Ziemeļu Aurora izdzisa sociālistiskā realisma tumšajā naktī (50., 51. lpp.).

Latvijas nodaļā Pahmusa pievēršas šādiem autoriem: N. Istomins, T. Mežaka, A. Perfiļjevs, N. Belocvetovs, V. Tretjakovs, L. Zurovs, I. Cinnovs, P. Piļskis, M. Cviks, A. Zadonskis, V. Sinaiskis u. c. Latvijas nodaļā kļūdaini ievietoti V. Hofmaņa, kņaza

¹² Par J. Kļimovu sk.: Тименчик Р. К нашим иллюстрациям (О Е. Климове) // Даугава. — 1989. — № 5. — С. 125, 126.

F. Kasatkina-Rostovska vārdi, bet S. Minclovs, kurš dzīvoja Rīgā, ievietots Lietuvas nodaļā. Diemžēl ne visi autori atstājuši tik tiešām nopietnus un dziļus darbus. Ievietotie fragmenti dažreiz saturiski tik tiešām ir vāji jau krievu valodā, bet tulkojums angļu valodā tikai padziļina šo trūkumu. Grāmatā nekas nav teikts par tādām interesantām personām kā filozofi A. Veidemanis, M. Vaintrobs, jurists M. Lazersons, rakstnieks N. Rominskis-Doņecs, dzejnieks A. Formakovs un daudzi žurnālisti, kuri ir atstājuši interesantus rakstus.

T. Pahmusai ir jāizsaka pateicība par lielu un nopietnu darbu. Pats par sevi saprotams, ka apkopot visu milzīgo materiālu ir sarežģīts un grūts darbs.

Svetlana Kovaļčuka

PILSONISKĀS SABIEDRĪBAS VEIDOŠANĀS UN ATTĪSTĪBA LĪDZ 1. PASAULES KĀRAM

EPIZODES NO RĪGAS VĒSTURES

Redlich N. Riga, Geschichten aus der Geschichte. — Husum, 1990. — 157 S.

Rēdlihs N. Rīga. Ainas no vēstures.

Rīgas pilsētas vēstures pētniecība vienmēr ir saistījusi gan profesionālo vēsturnieku, gan arī vēstures interesentu uzmanību.

Referējamais darbs ir iznācis vācu studentu korporācijas «*Fraternitas Rigensis*» aprūpē nolūkā analizēt nozīmīgus un interesantus Rīgas vēstures notikumus.

Darba sagatavošanā izmantots samērā plašs avotu un literatūras klāsts, to skaitā ir nozīmīgi pašu vācbaltiešu pētījumi par Rīgas vēsturi.¹

Hronoloģiski grāmata aptver galvenokārt 19. gadsimtu, kad Rīgas pilsētas vēsturiskajā attīstībā noslēdzās pāreja no viduslaiku pilsētas veidola uz nākamo posmu, iegūstot modernas pilsētas iezīmes.² Darbā ir aprakstīts 1857. gada 15. novembra lēmums nojaukt viduslaiku nocietinājumu vaļņus, kas jaunajos apstākļos traucēja ne tikai sakaru veidošanos starp iekšpilsētu un Rīgas priekšpilsētām, bet bija arī viens no šķēršļiem Rīgas kā

¹ Piem.: *Hollander B. V. Riga im 19 Jahrhundert. — Riga, 1926; Lenz W. Die Entwicklung Rigas zur Großstadt. — Kitzingen a. M., 1954; Mettig C. Geschichte der Stadt Riga. — Riga, 1897; Pabst A. Der Hafen von Riga. — Riga, 1908; u. c.*

² Sk.: *Feodālā Rīga. — Rīga, 1978. — 310.—314. lpp.*

lielpilsētas attīstībā (4. lpp.). Interesi izraisīs arī apraksts par Rīgas pilsētas tirdzniecības tā sauktajiem nevācu amatiem (5. lpp.), kas plašākā aspektā atspoguļo viduslaiku cunftu amatniecības sairumu Rīgā 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē. Darbā ir raksturots 1812. gada karš un ar to saistītie traģiskie notikumi Rīgā (17. lpp.). Kaut arī tiešā karadarbība Rīgu nešķāra, taču pilsētnieki tās sekas izjuta ilgstoši. Ipaši smagi ugunsgrēkā cieta Rīgas priekšpilsēta, atnesot lielas ciešanas tās trūcīgajiem iedzīvotājiem.

Viens no interesantākajiem darbā iekļautajiem aprakstiem ir materiāls par Rīgas biržas komiteju (26. lpp.), kas kļuva par nozīmīgu Rīgas tirdzniecības organizatorisko centru, aizstājot Lielo gildi.

Rīgas iedzīvotāju sabiedriskajā dzīvē lielu lomu ieguva biedrības un organizācijas. Pie tādām piederēja arī Rīgas Literāri praktiskā pilsoņu savienība (*Literärisch-praktische Bürgerverbindung Riga*; 131. lpp.). To nodibināja 1802. gadā, un tā apvienoja vācu tautības iedzīvotājus. Apvienības uzmanības centrā atradās kultūras, izglītības jautājumi, kā arī atbalsta sniegšana vācu studējošai jaunatnei. Izmantojot apvienības atbalstu, 1823. gadā nodibinājās korporācija «*Fraternitas Rigensis*».

Darba noslēgumā ir ievietots apraksts par Rīgas ebrejiem — vienu no Rīgas daudznacionālā iedzīvotāju sastāva grupām (139. lpp.).

Helēna Šimkuva

SOCIĀLISTISKĀS KUSTĪBAS SĀKUMS LATVIJĀ

Hening D. Die lettische sozialistische Bewegung: Von den Anfängen bis zur Gründung der ersten sozialistischen Parteien. — Münster: Wilhelmsuniv. zu Münster (Westfalen), 1986. — 118 S.

Henings D. Latviešu sociālistiskā kustība: No pirmsākumiem līdz pirmo sociālistisko partiju nodibināšanai.

Vācijas Federatīvās Republikas jaunās paaudzes vēsturnieka Detlefa Heninga pētījums par Latvijas sociāldemokrātijas tapšanu ir viens no nedaudzajiem šādai tēmai veltītajiem darbiem Rietumu vēstures zinātnē. Autors, labs latviešu valodas pratējs,

ir centies pievērst vācu vēsturnieku uzmanību tiem procesiem Latvijā 19. un 20. gadsimta mijā, kas savā turpinājumā vēlāk izveidoja politiski tik ietekmīgo Latvijas sociāldemokrātiju un tās atzarus — Latvijas Komunistisko partiju un Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Autors it kā saka: meklējiet cēloņus pirm-sākumos.

Šis D. Heninga darbs ir viņa maģistra disertācija, kas Vestfāles Vilhelma universitātes Filozofijas fakultātē sekmīgi aizstāvēta 1986. gadā. Vēlāk autors izstrādājis doktora disertāciju par Latvijas Padomju valdību 1919. gadā.

Materiālus savai grāmatai D. Henings smēlis galvenokārt latviešu vēsturnieku publikācijās. Arhīvi nav izmantoti. Literatūra iepazīta dažādās Vācijas bibliotēkās un privātās grāmatu krātuvēs; viņam ir palīdzējis pazīstamais latviešu publicists Ādolis Šilde, kas disertanta rīcībā nodevis arī savu plašo mājas bibliotēku.

Ipaši bieži autors atsaucas uz J. Augškalna-Abersberga, F. Cieļēna, B. Kalniņa, A. Ezergaila, U. Ģērmaņa grāmatām un rakstiem. No pēckara gados Latvijā iznākušajiem darbiem visvairāk minētas atziņas, kuras satur L. Dūmas un Dz. Paeglītes monogrāfija «Revolucionārie latviešu emigranti ārzemēs. 1897—1919» (R., 1976) un krājums «Ceļa cirtēji» (R., 1982), ko arī sastādījušas šīs autore. Kā vēstures avoti izmantota Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) pirmā programma un statūti, Latviešu sociāldemokrātu savienības (LSDS) pirmais programma uzmetums 1905. gadā, revolucionārās lapiņas, raksti pē-tāmā perioda presē, atmiņas.

Iepazīt latviešu demokrātiskās un sociālistiskās domas sākumposma galvenos akcentus ir palīdzējuši F. Bergmaņa, P. Stučkas, F. Roziņa, J. Jansona (Brauna), J. Ozola, M. Valtera, E. Rolava u. c. publicējumi. F. Vesmaņa, V. Dermaņa, E. Veisa, K. Kasparsona, M. Valtera u. c. atmiņas savukārt ir devušas iespēju dziļāk izprast notikumus, atsevišķu personu lomu tajos. Autors ne vienu vien reizi atšķīris 1924. gadā Maskavā izdoto atmiņu un dokumentu krājumu «Proletāriskā revolūcija Latvijā». Viņa attieksme pret atmiņām gan dažkārt ir nekritiska, piemēram, 84.—86. lappusē, stāstot par domstarpībām Rīgas sociāldemokrātu vidū 1903.—1904. g., D. Henings uzticas E. Veisa liecībām no minētā krājuma, kas ir visai subjektīvas un cenšas attaisnot avantūristiskas, ekstrēmistiskas cīņas metodes.

Darbs sastāv no priekšvārda, ievada, 5 nodaļām, secinājumiem, izmantoto avotu un literatūras saraksta, dokumentālo tekstu pielikuma. Salīdzinājumā ar Latvijā līdz pēdējam laikam aizstāvētajām zinātnu kandidāta disertācijām noformējums te ir vien-

kāršāks, teksts īsāks, secinājumu mazāk, toties ir daudz citātu un zemsvītras piezīmju.

Priekšvārdā autors pārmet rietumvalstu pētniekiem, ka viņi Latvijas sociāldemokrātijas vēsturei lielu uzmanību nepievērš un tādejādi pietiekami neizprot ne 1905.—1907. gada, ne 1917. gada, ne 1937. gada eksplozijas Krievijā, bet it īpaši revolucionāros sprādzienus Latvijā. Latviešu ievērojamā loma lielinieciņsmā jāsāk pētīt no pirmsākumiem. Savukārt padomju vēsturniekiem tiek pār-mesta problēmu nepietiekama izvirzīšana. Šo trūkumu autori cenšoties kompensēt ar faktoloģiju un biogrāfiskām detaļām (6. lpp.), daudz ko arī šeit noklusējot.

Ievadā D. Henings īsā ekskursā ved savu lasītāju pa Latvijas vēstures labirintiem līdz pat jaunlatviešu laikam. Jāpiebilst, ka viņa attieksme pret jaunlatviešiem ir visai kritiska, pārmetot tiem rusifikācijas briesmu nenovērtēšanu. Autors uzskata, ka tikai Jaunā strāva pirmā brīdināja no iespējamās denacionalizācijas tautu, «kas tikko bija ieguvusi savu nacionālo paš-apziņu» (16. lpp.). Pēc mūsu domām, šis secinājums nav precīzs.

Pirmajā nodaļā «Latviešu sociālistiskās inteliģences izveidošanās» galvenā uzmanība veltīta laikraksta «Dienas Lapa» vietai un nozīmei latviešu inteliģences tapšanas procesā. 19. gs. 80. ga-dos ap šo avīzi pulcējās intelektuāļi, kuriem «jaunlatviešu kate-gorijas par nacionālo tirgošanos un domāšanu» vairs nedeva pietiekami aizrautīgus dzīves mērķus. Inteliģences priekšplānā iz-virzījās ļaudis, kas vairs nenāca no provinciālās Tērbatas univer-sitātes, bet gan ar plašāku pasaules redzējumu no impērijas gal-vaspilsētas Pēterburgas un Maskavas augstskolām (22. lpp.). Arī par šo autora atziņu būtu jādiskutē, jo viņa paša tālāk cildinātā latviešu studentu apvienība Pīpkalonija taču bija Tērbatas de-vums.

Pie Jaunās strāvas šūpuļa autors pirmkārt min P. Stučku, Raini un J. Jansonu (Braunu), saistot viņu darbību ar «Dienas Lapas» evolūciju marksisma virzienā. D. Henings periodizē: 1888.—1891. gadā P. Stučkas vadībā avīze pievēršas sociāliem jautājumiem Latvijā, 1891.—1895. gadā, Raina vadītā, tā kļūst par sociālistiskās domas paudēju, bet 1895.—1897. gadā, P. Stučkam atkal esot atbildīgā redaktora krēslā, avīze jau legāli pro-pagandē marksismu. D. Henings pievienojas to Latvijas vēstur-nieku ieskatam, kas apgalvo, ka 1896. gadā iezīmējās jaunstrāv-nieku šķelšanās «nelegālistos» un «legālistos», turklāt P. Stučka toreiz bija pēdējo skaitā. Legālisms traucēja Jaunajai strāvai pār-vērsties par organizāciju.

Nodaļā «Latviešu strādnieku kustība un Jaunā strāva līdz

1896. gadam» autors aizstāv uzskatu, ka strādnieku pulciņi Liepājā un Rīgā sākumā veidojās un darbojās pilnīgi neatkarīgi no jaunstrāvnikiem un tikai 1896. gada streiku gaitā izveidojās sakari ar marksistiski noskaņoto inteligenci, turklāt strādnieki mēģinājuši to ietekmēt (nevis otrādi) un pievērst radikālākai nostājai pret vietējo kapitālu un carisko valsts iekārtu. Taču uz to jaunstrāvnieki neesot atsaukušies (47. lpp.).

Autors apliecinā, ka ir informēts par M. Valtera vēlāk izteikto uzskatu, ka marksisma ietekme Jaunajā strāvā nemaz nav bijusi tik liela, vairāk gan aizrāvušies ar to kā «modes lietu». D. Henings šo viedokli nekommentē. Toties viņš atzīst, ka 1897. gada plašo arestu vilnis vienlīdz izpostījis gan jaunstrāvnieku inteligenci, gan strādnieku nelegālos pulciņus. Carisko iestāžu skatījumā abi virzieni tomēr bijuši vienlīdz bīstami.

Nodaļā «Latviešu sociālistiskā emigrācija» autors raksta, ka politiskās radikālās emigrācijas pirmais preses izdevums «Auseklis» (Bostona, ASV) paudis anarhosindikāliskus un lasaliskus uzskatus un tikai Vakareiropas Latviešu sociāldemokrātu savienība daļēji stāvējusi marksisma pozīcijās. 1900. gadā, tai sašķeloties «Sociāldemokrāta» grupā (F. Roziņš u. c.) un savienībniekos (E. Rolavs u. c.), radušās divas strāvas, kas gala rezultātā novedušas pie divu latviešu sociālistisko partiju izveidošanās. Viena no centrālajām atziņām D. Heninga darbā ir tā, ka latviešu sociālistu organizēšanās vēstures pirmo posmu nevar reducēt tikai uz LSDSP nodibināšanās izšķirošo nozīmi Latvijas strādnieku kustības likteņgaitās. Vēsturiski ļoti nozīmīga bijusi skaitliskajā ziņā daudz mazākās Latviešu sociāldemokrātu savienības tapšana, īpaši ņemot vērā turpmāko Latvijas nacionālo attīstību, jo pretēji LSDSP — internacionālistiski noskaņotai marksistiskai partijai — emigrācijā jau 1903. gadā radusies nacionāli domājošu sociālistu partija, liekot pamatus jaunam nacionālās kustības spārnam (65.—68. lpp.). Autors uzskata, ka īpaši nacionālistisks bijis E. Skubiķis, kas pratis ietekmēt arī E. Rolavu un M. Valteru. Savienībnieki savās nacionālajās prasībās gājuši daudz tālāk par jaunlatviešiem. Viņi mācījušies no austriešu sociālistu teorētiķu K. Rennera un O. Bauera darbiem, taču tie proponēja kultūrnacionālu autonomiju un nacionālā jautājuma parlamentāru risinājumu, lai tādā veidā saglabātu Austroungārijas impēriju, bet latviešu sociālisti savienībnieki cīnījās par revolucionāru risinājumu un Latvijas atdalīšanos no Krievijas, par savu nacionālo brīvvalsti (67. lpp.). Pētījumā parādīta arī savienībnieku vājā puse — aizraušanās ar terora taktiku. D. Henings uzsver, ka abas latviešu sociālistiskās strāvas bija radikālas, tās nepieņēma E. Bernšteina reformismu, tomēr viņa teorētisko darbu pamatprincipi Latvijā

noraidīti netika, jo dienas kārtībā toreiz bija pavisam citas problēmas un uzdevumi nekā Rietumeiropā.

Nodaļā «Pirmās sociāldemokrātiskās organizācijas Latvijā» autors dod savu skatījumu Rīgas sociāldemokrātu organizācijai, Baltijas Latviešu sociāldemokrātiskajai organizācijai (BLSDO) un patstāvīgajai Kurzemes grupai 1901.—1904. gadā, ceļā uz LSDSP 1. kongresu. D. Henings vērš lasītāju uzmanību uz būtisko atšķirību starp sociāldemokrātiskajiem pulciņiem Krievijā un Latvijā. Pirmie galvenokārt bija šauri konspiratīvi, bet otrie ātri «izgāja tautā», vispirms veicot propagandu, tad aģitāciju strādnieku un citu darbaļaužu vidū viņu dzīves un darba vietās, kur arī noritēja latviešu sociāldemokrātu pulciņu dzīve. Tādēļ jau 1904. gadā šajos pulciņos bija apmēram 2500 biedru. (Jāpiezīmē, ka 1903. gadā KSDSP rindās visā Krievijā un emigrācijā bija tikai 3500 biedru.) Vadībā izvirzījās jauna paaudze — J. Ozols, K. Zutis, V. Dermanis, J. Treimanis, A. Buševics u. c., kas darbojās strādnieku vidē. Autors tomēr apšaubā vairāku Latvijas vēsturnieku apgalvojumu, ka šīs paaudzes nodibinātā Baltijas Latviešu sociāldemokrātu organizācija (1902. g.) ir marksistiskās partijas pirmsākums. BLSDO, pēc viņa domām, bijusi tikai kustības koordinatore aģitatorisku mērķu īstenošanai un tās priekšgalā esošai Rīgas komitejai organizatoriska centra loma nav bijusi (77., 78. lpp.). Autors simpatizē latviešu sociāldemokrātu Kurzemes grupas darbībai, ko vadīja Pauls un Klāra Kalniņi. Īpaši svarīgi viņam šķiet tās panākumi amatnieku, skolotāju, skolēnu, laukstrādnieku un zemnieku vidū; uzsvērts, ka tā bija pirmā latviešu sociālistu kopa, kas guva ietekmi laukos. Vērtējot grupas sakarus ar Latviešu sociāldemokrātu savienību (faktors, kas kavēja latviešu sociāldemokrātu apvienošanos savā partijā), D. Henings norāda, ka šī sadarbība tika sarauta, kad Kalniņi nonāca Šveicē un tur tuvāk iepazīna savienībniekus, atklāja to nemarksismu, tādēļ norobežojās no tiem, un tas ietekmēja arī Kurzemes grupas nostāju Latvijā. Tā tiek noraidīta padomju vēsturnieku versija par Kurzemes grupas viedokļa maiņu sakarā ar J. Daniševska, R. Endrupa u. c. nākšanu grupas vadībā. Autors simpatizē arī Kurzemes grupas Rīgas filiāles, grupas «Uz priekšu» centieniem nepakļauties Rīgas komitejas diktātam un darboties autonomi. Viņš te saskata birokrātiskā centrālisma un demokrātiskā frakcionārisma pirmo sadursmi latviešu sociāldemokrātijā un izsaka nožēlu, ka mēģinājums «demokratizēt» topošo LSDSP beidzies neveiksmīgi (85., 86. lpp.). Taču šķiet, ka autors visumā nav izpratis šī konflikta motīvus un saturu.

Pēdējā grāmatas nodaļa «Pirmo latviešu sociāldemokrātisko partiju nodibināšana» veltīta LSDSP 1. kongresa (1904. g. jū-

nījs) un LSDS 1. kongresa (1905. g. decembris) sagatavošanai, norisei un nozīmei.

Autors akcentē atziņu, ka LSDSP bija suverēna, nacionāla marksistiska partija Krievijā, kas pilnīgi patstāvīgi formulēja savus stratēģiskos un taktiskos uzdevumus. Tā neatkārtoja ne boļševiku, ne meņševiku, ne Bunda uzskatus, bet bija oriģināla. Darbā sevišķa uzmanība veltīta P. Stučkas uzskatiem par LSDSP uzbūves principiem un attiecībām ar KSDSP. D. Henings atzīst, ka P. Stučka tolaik pacēlies pāri gan V. I. Ļeņina striktajam centrālismam, gan Bunda separatismam un aizstāvējis LSDSP nacionāli teritoriālu patstāvību (88.—90. lpp.). Kritiski vērtēta nacionālo prasību šaurība LSDSP programmā un atteikšanās no agrārās programmas prasībām. Šīs Latvijas sabiedriskās dzīves sadaļas bija spēcīgi akcentētas LSDS programmiskajos uzskatos, kur prasīta ne tikai kultūras autonomija un vietēja pašpārvalde, bet «latviešu tautas valdība», savs parlaments un konstitūcija, ko pieņemt Latvijas Satversmes sapulce. LSDS bija vienīgā partija Latvijā, kura jau pirms 1. pasaules kara izvirzīja nacionālpatriotiskas valstiskas prasības, — domā D. Henings.

Par latviešu sociāldemokrātu galveno nopelnu D. Henings atzīst sociālo problēmu izvirzīšanu nācijas dzīves un centienu priekšplānā. Reizē ar to «viņi rada [tautai] garīgo horizontu, kas sniedzas pāri Baltijas šaurajiem ietvariem uz Eiropu, vispirms uz Rietumeiropu» (95. lpp.). Sociāldemokrāti nodibināja starptautiskus kontaktus un guva politisku pieredzi, kura vēlāk ļoti ietekmīgi ielauzās Padomju Latvijas, Padomju Krievijas un arī Latvijas Republikas politikā.

Autors uzskata, ka tieši nesaprašanās agrārajā un nacionālajā jautājumā noveda pie latviešu sociālistu priekšlaicīgas sašķelšanās, kas galīgi notika 1917. gadā.

D. Henings nobeigumā iesaka vācu «ostforšunga» pētniekiem rūpīgi pievērsties nacionālkomunisma tendencei Latvijas Komunistiskajā partijā un atklāt tās vēsturiskās saknes, kas ļautu pareizāk saprast šī fenomena uzliesmojumus Latvijā 50. gadu beigās, 70. gadu sākumā un 80. gadu vidū.

Neapšaubāmi, D. Heninga darbs ir ievērības cienīgs. Tas ieņem savu vietu Latvijas historiogrāfijā, taču daudzas vietas darbā ir diskutablas. Rodas iespaids, ka autors pārspīlē un pat idealizē Latviešu sociāldemokrātu savienības lomu un ietekmi. Atsevišķi spriedumi par jaunlatviešu kustību un Jauno strāvu ir virspusēji, bez pietiekamas zinātniskas argumentācijas. D. Henings nav īsti sapratis, cik svarīga, varbūt pat izšķiroša nozīme LSDSP vēsturē bija tās organizatoriskajai uzbūvei, disciplīnai. Darbā ir arī neprecizitātes norādēs par atsevišķām personām, no-

tikumiem, piemēram, 2. lapaspusē Jānis Bērziņš (P. Kuzis) nosaukts par Viskrievijas Ārkārtējās komisijas priekšsēdētāja pirmo vietnieku, kas viņš nekad nav bijis.

D. Heninga darbu iepazīstot, vēlreiz nonākam pie secinājuma, ka Latvijā jātop jaunam pētījumam par sociāldemokrātiskās domas un darbības sākumposmu mūsu zemē, kas būtu objektīvāks, zinātniski pārliecinošāks un arī kritiskāks nekā visi līdzšinējie.

Leo Dribins

BALTIJAS TAUTU LITERATŪRU SĀKOTNE

Scholz F. Die Literaturen des Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung. — Opladen: Westdeutscher Verl., 1990. — 365 S.

Solcs F. Baltijas literatūras. To izveidošanās un attīstība.

Apjomīgās grāmatas sākotnējais uzmetums radies sakarā ar to, ka Frīdrihs Solcs bija uzņēmies 1985. gadā Ziemeļreinas-Vestfālenes Zinātņu akadēmijā nolasīt lekciju par tēmu «Baltijas literatūru izveidošanās un to attīstība laika telpā starp vietējo folkloru un Eiropas literatūru». Vēlāk viņš nolēma šajā tēmā iedziļināties pamatīgāk, un tā rezultātā tapa grāmata, kas iznākusi sērijā «Ziemeļreinas-Vestfālenes Zinātņu akadēmijas raksti».

Pirmoreiz tik detalizēti un pēc lielā mēra vienotas metodikas ir analizēta igauņu, latviešu un lietuviešu daiļliteratūras sākotne un vērtētas to kopīgās un atšķirīgās attīstības tendences.

Grāmatai ir priekšvārds (8.—10. lpp.), Baltijas valodu ortogrāfijas un izrunas skaidrojums (11.—13. lpp.), ievads (14.—22. lpp.), kurā iezīmēta Baltijas tautu attīstība kopš 18. gadsimta sākuma, īpašu uzmanību pievēršot tam, ka Baltijā, tāpat kā daudzās citās vietās Eiropā, pastiprinājās interese par senatni, folkloru, izveidojās nacionālās kustības. Plašāk aplūkota J. G. Herdera loma baltiešu folkloras popularizēšanā. Sniegtas demogrāfiskas ziņas par tautību skaita un īpatsvara izmaiņām, rusifikāciju līdz pat 20. gs. 70. gadu beigām. Atsevišķa nodaļa veltīta pirmo grāmatu iespīšanai baltiešu valodās. Uzsvērtā doma, ka to veicināja reformācijas un kontrreformācijas laikā notikusi cīņa par cilvēku prātiem starp protestantiem un katoļiem. Tāpēc sāka

iznākt reliģiskie teksti igauņu, latviešu un lietuviešu valodā, kā arī šo valodu gramatikas (grāmatā raksturotas lielākās publikācijas).

F. Šolcs min, ka pirmā iespīestā grāmata latviešu valodā bija «Katoļu katķisma» tulkojums, ko veica vācu jezuīts Pēteris Kanīzijs (1521—1597) un kas tika publicēts Viļņā 1585. gadā. Nākamajā, 1586. gadā Kēnigsbergā latviešu valodā iznāca «Mazā luterāņu katķisma» tulkojums. Sekoja daudzas citas grāmatas. Autors izceļ Georga Mancela (1593—1654) īpašo lomu latviešu valodā izdoto grāmatu gatavošanā, Ernsta Glika (1652—1705) veikumu Bībeles teksta tulkošanā latviešu valodā. Tālāk aplūkota Johana Georga Rēhehūzena latviešu valodas gramatika, kas publicēta 1644. gadā Rīgā, un citi darbi šajā jomā. Pirmā grāmata igauņu valodā iznāca 1535. gadā Vitenbergā (Vācijā), bet pirmā grāmata lietuviešu valodā — 1547. gadā Kēnigsbergā. Pēc F. Šolca domām, Igaunija, Latvija un Lietuvas daļa, kas bija Prūsijas sastāvā, no 16. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta sākumam attīstījās samērā līdzīgi (52. lpp.).

Viena grāmatas nodaļa ir veltīta tēmai «Baltijas zemes un tautas kā zinātniskās literatūras un dailliteratūras objekts» (55.—85. lpp.). F. Šolcs sāk ar antīko autoru izteikumiem un pievēršas galvenokārt vācu, poļu un krievu autoru viedokļiem un publikācijām 18. un 19. gadsimtā. Vairāk nekā 20 lapaspuses grāmata veltītas vācu un poļu valodā Baltijā publicētās literatūras raksturojumam un tās nozīmes skaidrojumam. Liela vieta ierādīta zinātniskajām un literārajām biedrībām, žurnālu un laikrakstu apskatam, kas iznāca vācu, igauņu, latviešu un lietuviešu valodā (109.—140. lpp.). Grāmatas 50 lapaspuses veltītas tam, kā tika vākti, publicēti un vērtēti igauņu, latviešu un lietuviešu folkloras teksti. F. Šolcs atzīmē, ka jau 17. gadsimtā ir publicēti atsevišķi baltiešu folkloras paraugi, taču to apjoms strauji pieauga 18. gadsimtā un it īpaši 19. gadsimtā. Autors rūpīgi izseko galvenajām igauņu, latviešu un lietuviešu folkloras publikācijām līdz 20. gadsimta sākumam.

Atsevišķā nodaļā aplūkoti Eiropas literatūras tekstu tulkojumi un lokalizējumi Baltijas tautu valodās kopš 18. gadsimta (191.—215. lpp.). Pēc šī visai apjomīgā Baltijas mūsdienu literatūras izveidošanās fona raksturojuma autors ķeras pie konkrētas analīzes. Viņš sāk ar nefolkloriskās «patstāvīgās dzejas» veidošanos. Autors raksta, ka jau 17. gadsimtā vācbaltiešu muižnieki un pil-sētnieki dažādiem ģimenes svētkiem mēdza rakstīt dzejoļus igauņu un latviešu valodā. Parasti tajos nopietnība savijās ar jokiem. F. Šolcs atzīmē Vecā Stendera u. c. vāciešu sasniegumus, dzejojot latviešu valodā, taču norāda, ka šajā jomā priekšplānā sāk iz-

virzīties latviešu cilmes autori, no kuriem kā pirmos viņš min Nerdzīgo Indriķi (1783—1828), Ansi Līventalu (1803—1878) un Jāni Ruģēnu (1817—1876). Protams, ir parādīts 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma izcilo latviešu dzejnieku izšķirīgais ieguldījums latviešu rakstītās dzejas izveidošanā. F. Šolcs aplūko arī jautājumu par folkloras mantojuma izmantošanas iespējām un mēģinājumiem Baltijas tautu jaunajā dzejā (262.—263. lpp.), parāda sarežģītās problēmas šajā jomā, kas saistītas ar folkloras un eiropēiskās rakstītās dzejas lielajām atšķirībām.

Citā nodaļā F. Šolcs aplūko Baltijas tautu episkās dzejas izveidošanos uz folkloras tekstos smeltu tēmu pamata. Viņš raksta, ka 18. gadsimta beigās Eiropas romantisko strāvojumu ietekmē veidojās liela interese par viduslaiku episko dzeju, pusaizmirstām pagātnes leģendām. Viņš raksta, ka visām Baltijas tautām, ieskaitot somus, nebija šādu savu pagātnes dzejojumu. Kompensējot šo trūkumu, Somijā romantiķi sāka meklēt šādu pagātnes vielu folklorā, un, izmantojot dažādus tās tekstus, Eliass Lēnrots (1802—1884) radīja eposu «Kalevala», kura pirmā isā versija publicēta 1835. gadā, bet papildinātā un pārstrādātā veidā — 1849. gadā. «Kalevalai», kā uzsver F. Šolcs, bija liela nozīme somu nacionālās apziņas attīstībā. Visai drīz tas radīja atbalsi arī Igaunijā. 1838. gadā Tērbatā izveidotā Igaunņu zinātniskā biedrība intensīvi sāka nodarboties ar savas tautas senvēsturi. Frīdrihs Roberts Fēlmanis (1798—1850), kas bija viens no tās izveidošanas iniciatoriem, 1839. gada sēdē uzstājās ar priekšlasījumu, kurā izvirzīja Kalevipoega (Kaleva dēla) sāgas ideju. Tās uzrakstīšanai viņš aktīvi vāca igauņu folkloras materiālus. Pēc viņa nāves šo darbu turpināja un nobeidza Frīdrihs Kreicvalds. «Kalevipoega» pirmizdevums iznāca atsevišķās burtnīcās 1857.—1861. gadā. Arī Latvijā tautiskās atmodas laikā tika meklētas aizmirstā varoņeposa pēdas folklorā. F. Šolcs atzīmē latviešu literātus, kuri rakstīja romantiski episku dzeju (Jēkabs Lautenbahs, F. Mālbergis un Auseklis), bet, protams, uzsver Andreja Pumpura eposa «Lāčplēsis» paliekošo nozīmi. F. Šolcs samērā plaši analizē tā saturu un māksliniecisko formu.

Taču Lietuvā, raksta Šolcs, netika veikti nekādi mēģinājumi izveidot nacionālu eposu, kas būtu balstīts uz folkloras tekstiem lietuviešu valodā (284. lpp.). Lietuvā tika izmantoti teksti poļu valodā, un Juzefs Kraševskis uzrakstīja trīsdaļīgu epu «Anafielas» (iznāca 1840.—1845. gadā), kura pirmā daļa «Witolorauda» kļuva īpaši pazīstama un iemīļota. So poļu valodā sarakstīto epa daļu lietuviešu valodā pārtulkoja Andrijs Vištelis, un tā tika publicēta 1881. gadā. Citu lielāku episku darbu 19. gadsimtā lietuviešiem nav.

Grāmatā aprakstīta arī patstāvīgas Baltijas tautu prozas un teātra izveidošanās. Beigu daļā izteikti vairāki viedokļi par Baltijas literatūru tālāko attīstību (daļēji līdz pat mūsdienām), mēģināts izdalīt kopīgās un atšķirīgās tendences šajā procesā.

Vērtējot grāmatu kopumā, rodas iespaids, ka F. Solcam nav bijis iespējams izmantot savā darbā vairākus pēdējos gadu desmitos veiktos pētījumus par Baltijas tautu literatūras tapšanu. Tā nav izmantoti Alekseja Apīņa darbi. Viņš ir publicējis ļoti nozīmīgus rakstus un grāmatas par latviešu rokraksta literatūru. (Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R., 1987. — 222 lpp.; Kikuļa Jēkabs. Dziesmas. — R., 1982. — 151 lpp.; u. c.), kas, piemēram, latviešu rakstītās dzejas sākumu ļauj datēt ar daudz agrāku laiku un paver iespējas salīdzināt iespīestās un rokraksta literatūras tematiku un māksliniecisko formu. Tomēr F. Šolca grāmata neapšaubāmi ir vērtīgs ieguldījums Baltijas tautu daiļliteratūras veidošanās zinātniskā apzināšanā. Tas paver plašākas perspektīvas salīdzinošu pētījumu veikšanai nākotnē.

Juris Prikulis

JAUNĀKĀS VĀCU STUDIJAS LATVIEŠU BRĀĻU DRAUDZES VĒSTURĒ

Sākot ar 18. gs. 30. gadu nogali līdz pat 20. gs. 40. gadiem, atsevišķi Latvijas novadi dzīvoja zem hērnhūtiešu brāļu draudzes zīmes. Sākotnēji reliģiskā kustība ātri pārtapa par sociālu un politisku parādību, kuras ietekme daudzās Vidzemes draudzēs bija tik respektabla, ka ir pamats runāt par vispārēju to hērnhūtizāciju.

Diemžēl šodien vēl joprojām negribam saskatīt un atzīt tās patieso vietu Latvijas vēstures grāmatā. Bet tieši ar brāļu draudzes starpniecību pirmo reizi Latvijas vēsturē uzstājās latviešu tauta kā nacionāla un politiska kopība, kas pāraugusi pagasta un baznīcas draudzes norobežotību. Brāļu draudzes kustība Vidzemē bija tas pirmais satricinājums, kura rezultātā starp Latvijas pamatiedzīvotājiem pamostas un garo un sarežģīto ceļu uz garīgo atmodu uzsāk pirmie nacionālās atmodas pionieri. Bez šīs kustības Latvija 19. gadsimtā nepiedzīvotu jaunlatviešus un garīgi kultūrālo pacēlumu. 19. gadsimta uzplaukums nevarēja rasties tukšā vietā, literatūras uzplaukums nebūtu bijis iespējams bez zināma izglītības un izglītības līmeņa sasniegšanas plašās iedzīvotāju masās. Dziesmu svētki ar polifonisku koru dziedāšanu nevarētu

raстies tautā, kura nav izgājusi zināmu muzikālās kultūras apguves posmu. Diemžēl reti tiek runāts par to kvalitatīvo lēcenu izglītības jomā, ko 18. gadsimta vidū veica Vidzemes zemniecība, — ļoti īsā laikā tūkstošiem zemnieku saņēma izglītības minimumu, kas gadsimtu vēlāk vēl nebija sasniedzams viņu šķiras brāļiem daudzās Eiropas valstīs; Krievijas impērijas robežās Vidzemes zemnieku izglītības pakāpe kopš 18. gadsimta līdz pat mūsu gadsimtam bija visaugstākā. Bet šis lēcens tika īstenots Vidzemes brāļu draudzes kustības ietvaros. Arī pirmais latviešu dzejnieks Ķikuļa Jēkabs nāk no hernhūtiešu vides. Tas pats lielā mērā attiecas arī uz daudziem citiem aspektiem — šī kustība atstājusi Latvijas vēsturē patiešām markantu sliedi.

Līdz ar to ir reāls pamats uzskatīt Vidzemes brāļu draudzes kustību par vienu no Latvijas vēstures nozīmīgākajiem notikumiem, tas pat ir vesels etaps tautas vēsturē.

Hernhūtiešu brāļu draudzes kustība ir viena no tām retajām parādībām vēsturē, kurai — sākot ar tās pirmsākumiem 18. gs. 20. gados un visu turpmāko laiku līdz pat šodienai — lielu uzmanību pievērsuši hronisti un vēstures pētnieki. Šajā sakarā pozitīvs moments ir tas, ka pati kustība ir darījusi visu, lai liecības par tās darbību neietu zudumā un pēc iespējas pilnīgāk saglabātos aiz arhīvu biežajām un drošajām sienām. Rezultātā Hernhūtes brāļu draudzes kustība var lepoties ar bagātām arhivālīju kolekcijām, laikabiedru un pagātnes pētnieku rakstudarbiem par to.

Tā kā liktenim bija labpaticies, ka šī kustība, sākot ar 1729. gadu, savu darbību izvērsa arī Latvijā un brāļu draudze kā reliģiska un sociāla vienība te pastāvēja līdz pat 1940. gadam, tad viss iepriekš teiktais pilnā mērā attiecas arī uz Latviju.

Līdz šim plašākais literatūras izvērtējums latviešu historiogrāfijā pieder Latvijas baznīcas vēsturniekam Ludvigam Adamovičam, un tās ir viņa «Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē».¹ Tajā apskatīti kā latviešu, tā cittautu pētījumi dotajā tematikā līdz 1928. gadam. Arī 30. gados L. Adamovičs ir aktīvi pievērsies Vidzemes brāļu draudzes vēsturei, publicēdams daudzas monogrāfijas un zinātniskus rakstus.² Diemžēl pēc 2. pasaules kara Latvijā šī tēma bija piemirsta, un tikai pētījumos par citām Latvijas vēstures problēmām, kas hronoloģiski sakrita ar brāļu drau-

¹ Adamovičs L. Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē. — R., 1928. — 1.—3. sēj. — 64 lpp.

² Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos // Latvieši. — R., 1932. — 2. sēj. — 48.—86. lpp.; Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710—1740. — R., 1933. — 660 lpp.; Adamovičs L. Latviešu leaugšana kristietībā. — R., 1939. — 135.—153. lpp.

dzes darbības laiku, tā dažkārt tika aplūkota. Šādu darbu starpā īpaši gribētos izcelt A. Apiņa³ un M. Svarānes⁴ pētījumus.

Hernhūtes brāļu draudzes dzimtenē Vācijā tieši šī gadsimta pēdējā ceturkšņa laikā ir tapuši vairāki nozīmīgi darbi šīs kustības vēsturē. Šajā rakstā izvirzīts uzdevums apskatīt paveikto, tādēļ arī publikācijai dots virsraksts, kas atbilst L. Adamoviča pētījumam historiogrāfijā, norādot tā specifiku — jaunākās vācu studijas. Rakstā apskatīsim četru autoru publikācijas.

Pirmkārt, Ķelnes universitātes vēsturnieka Guntrama Filipa (*Philipp*) pētījumi, kuru starpā sevišķu vietu ieņem monogrāfija «Hernhūtes brāļu draudzes darbība igauņu un latviešu vidū zemnieku brīvlaišanas laikā».⁵ Tas ir nozīmīgākais un pilnīgākais pētījums par kustības vēsturi Baltijā. Interesi var izraisīt arī cita šī vēsturnieka publikācija — «Saimnieciskā ētika un saimnieciskā prakse hernhūtiešu brāļu draudzes vēsturē»,⁶ kurā Latvijas reģions gan tieši netiek skarts, tomēr rakstā apskatītās problēmas ir aktuālas arī mūsu pētījumam.

Otrkārt, Hartmuta Beka (*Beck*) plašais apcerējums, kas veltīts brāļu draudzes misijas 250 gadiem, — «Brāļi starp daudzām tautām».⁷

Treškārt, Matiasa Haselblata (*Hasselblatt*) apkopojošais raksts «Hernhūtiešu brāļu draudzes Baltijas telpā»,⁸ kas publicēts 1987. gada «Baltijas gadagrāmātā».

Ceturtkārt, Hansa Valtera Erbes (*Erbe*) publikācija brāļu draudzes žurnālā par prohernhūtiski noskaņoto mācītāju Albrehtu Zutoru no Igaunijas.⁹

Tie, protams, nav vienīgie pētījumi par brāļu draudzes vēsturi Baltijā. Šai problēmai pievērsušies arī kļaida latviešu vēsturnieki. Te īpaši gribētu pieminēt Haraldā Biezā pētniecisko darbību,¹⁰ bet tā jau būtu cita raksta tēma.

³ *Apinis A.* Neprasot atļauju. — R., 1988. — 224 lpp.

⁴ *Svarāne M.* Jāņa Steinhauera prāvas pret Rīgas privileģētajiem namniekiem Rīgas un Pēterburgas tiesās 18. gs. // *LPSR ZA Vēstis*. — 1982. — Nr. 10. — 15.—34. lpp.

⁵ *Philipp G.* Die Wirksamkeit der herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung // *Forschungen zur intern. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. — Köln; Wien, 1974. — Bd 5.

⁶ *Philipp G.* Wirtschaftsethik und Wirtschaftspraxis in der Geschichte der herrnhuter Brüdergemeine // *Unitas Fratrum*. — Utrecht, 1975. — S. 401—463.

⁷ *Beck H.* Brüder in vielen Völkern: 250 Jahre Mission der Brüdergemeine. — Erlangen, 1981. — 584 S.

⁸ *Hasselblatt M.* Die herrnhuter Brüdergemeine im Baltischen Raum // *Baltisches Jb.*, 1987. — Bonn, 1987. — S. 138—171.

⁹ *Erbe H.-W.* Albrecht Sutor (1681—1758): Ein Lutheraner und Herrnhuter als Propst in Estland // *Unitas Fratrum*. — Hamburg, 1983. — S. 3—57.

¹⁰ *Biezais H.* Anfang und Krisis der Brüdergemeine im Baltikum // *Unitas Fratrum*. — Utrecht, 1975. — S. 177—194.

1. Šajā apskatā uzmanību vispirms pievēršsim G. Filipa monogrāfijai «Hernhūtes brāļu draudzes darbība igauņu un latviešu vidū zemnieku brīvlaišanas laikā». Tā ir iznākusi 1974. gadā Starptautiskās sociālās vēstures un saimnieciskās vēstures pētījumu sērijā. Grāmatas ievadā ir sniegtas vispārējas ziņas par brāļu draudzes darbību pasaules mērogā un raksturots diasporas darbs; tālāk ievērojama vieta ierādīta situācijas raksturojumam Vidzemē (gan latviešu, gan igauņu daļā) un Igaunijā, atsevišķi izdalot teritoriju (ģeogrāfiskais stāvoklis), iedzīvotājus, konstitucionāli tiesisko kārtību un sociāli ekonomisko struktūru laukos. Tikai pēc šāda izvēsta ekskursa autors ķeras pie pašas brāļu draudzes un tās problēmām. Atdarināšanas cienīgs ir monogrāfijas zinātniskais aparāts — pielikumi, literatūras saraksts un personu, vietu un lietu rādītāji.

Interesanta ir autora pieeja problēmas izpētei, tās redzējumam. Jau priekšvārdā G. Filips norāda, ka nekādā gadījumā neizceļ draudzes garīgi reliģisko autonomiju un tieši tāpēc igauņu un latviešu hernhūtiešu kustību skata ciešā kopsakarībā ar šo tautu saimniecisko un sabiedrisko attīstību — agrārājiem likumiem, zemnieku atbrīvošanu utt. (XIII, XIV lpp.).

Lai gan Vidzemes brāļu draudze organiski iekļāvās vispārējā hernhūtiešu kustībā, kas aptvēra Eiropu (Vāciju, Holandi, Angliju, Skandināvijas valstis, Ungāriju, Austriju, Šveici), Āfriku, Āziju un Ameriku (tās ziemeļu, centrālo un dienvidu daļu), tā, «pateicoties igauņu un latviešu reliģiskajai tautas kustībai, ko inspirēja Hernhūte, ieguva vienreizēju, ar pārējo diasporas darbību nesalīdzināmu raksturu» (52. lpp.).

G. Filipam jebkura sīkākā nianse, kas kaut kādā mērā varētu ietekmēt — veicināt vai kavēt — hernhūtisma izplatību Baltijā, ir uzmanības vērta. Tāpēc viņš pievēršas vietējo iedzīvotāju etnogrāfiskajām studijām, to mentalitātes izpētei, lielā mērā balstoties uz A. Hupeļa pētījumiem.¹¹ Tomēr te apriti guvuši arī jauni materiāli, kas agrāk nebija zināmi un kuru izcelsmi varētu raksturot kā hernhūtisku. G. Filips raksta: «Pretēji igauņiem viņiem [latviešiem. — G. S.] piemīt lielāks nemiers, latvietis ir viegli uzbudināms un tad ļoti viegli spējīgs izdarīt karstgalvīgus pasākumus. Tomēr latviešu daudz smalkākā kauna sajūta ļauj šai nācijai pacelties uz daudz augstākas civilizācijas un humānisma pakāpes, [..] nav citas tādas Eiropas nācijas, kas attiecībā pret latviešiem neizskatītos kā bezrakstura un neenerģiska, ieskaitot pat igauņus, kuri kopā ar viņiem nes to pašu jūgu» (56., 57. lpp.). Tajā pašā laikā nepieciešams norādīt, ka G. Filips ir objektīvs

¹¹ Hupel A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. — Bd 1—3. — Riga, 1774—1782.

un necenšas glaimot vieniem vai otriem, viņš saglabā neitralitāti. Iepazīstot katras tautas mentalitāti, vieglāk izprast tās rīcību attiecīgā situācijā, tās attieksmi pret hernhūtismu, tā idejām, kā arī pašu darbošanos kustībā.

G. Filips nav aizmirsis arī Baltijā dzīvojošos un sabiedrības augšslāņus veidojošos vācbaltiešus, kuriem bija būtiska nozīme šīs kustības izplatībā Vidzemē un Igaunijā. Pateicoties tieši viņiem, te ieradās pirmie misionāri un tika radīti pamati kustības veiksmīgai darbībai. G. Filips vācbaltiešus pielīdzina tādai īpatnējai vācu kopībai kā Elzasas—Lotringas vāciešiem (60. lpp.). Sajā sakarā tiek citēts francūzis A. Lerojs-Bolje, kurš 1872. gadā apceļojis Krieviju: «Baltijas provinces attiecībā pret kaimiņos esošo krievu Pleskavas guberņu veido kontrastu, kāds nekur citur neparādās tik atklānāti un uzkrītoši»; kā arī A. Hercens: «Tā ir kā dekorāciju nomaīņa teātrī...» (60. lpp.). Tik atšķirīga bijusi sabiedrība un zemes.

Tā kā brāļu draudzes darbība sakrīt ar zemnieku brīvīšanu, tad savu vietu autors ierāda zemnieku jautājumam un agrārai likumdošanai. G. Filips raksta: «Hernhūtiešu kustība ļoti cieši bija saistīta ar saimnieciskajām un sociālajām pārmaiņām, kuras 19. gs. pirmajā pusē igauņiem un latviešiem atnesa t. s. zemnieku brīvīšanu, jo starp «nacionālajiem» pirmajās rindās bija Hernhūtes piekritēji, kuri šo tautu emancipācijā soļoja priekšgalā kā paraug» (110. lpp.). Diemžēl nākas secināt, ka, kaut arī zemnieki, darbodamies kustībā, uzrādīja augstu sociālo aktivitāti, pati kustība palika pasīva un agrārajā likumdošanā neiejaucās, kaut arī tās ietekme uz oficiālo baznīcu un laicīgo varu bija vērā ņemama.¹² To atzīst arī G. Filips: «Ja mēs jautāsim par hernhūtiešu brāļu draudzes nostādni pret agrāro likumdošanu, tad vispirms mums jāsecina, ka nedz uz Pēterburgu, nedz uz landtāgu tieša ietekme netika panākta. Kā reliģiskas kustības nesēja tā nejutās tiesīga iejaukties augšslāņu uzdevumos, arī viņas kā apspiesto «nacionālo» pārstāvju pozīcijas bija diezgan apstrīdamas, lai tā varētu atklāti ieņemt konkrētu nostādni attiecībā pret šiem [agrārās likumdošanas] jautājumiem...»; un tomēr «netiešo ietekmi nedrīkst nenovērtēt» (145. lpp.).

Taču monogrāfijas galvenā uzmanība, kā tam arī jābūt, tiek veltīta pašai brāļu draudzes kustības izplatībai Vidzemē, respektīvi, Baltijā, tās darbībai un sekām.

Par Hernhūtes brāļu draudzes pirmsākumiem G. Filips raksta: «Hernhūtismam augsni sagatavoja Halles skolas ietekmēts pietisms, kas ieguva izplatību pat pāri Baltijai tālu Krievijā. Šī ga-

¹² Sk.: *Straube G.* Vidzemes brāļu draudzes un Krievijas iekšpolitika Baltijā (1817—1860) // *Latvija un Krievija.* — R., 1987. — 61.—65. lpp.

rigā kustība ietekmēja izglītotās zemes kārtas un pirmkārt dievbijīgos Vidzemes muižniekus un dažus mācītājus. Tie tad arī bija pirmie, kas Baltijā starp vāciešiem sāka pievērsties ikdienas dzīves problēmām un vajadzībām, kuras bija aktualizējušās sakarā ar Ziemeļu kara neaptveramajiem postījumiem, un vēlējās sekmēt zemā līmenī esošās baznīcas un dvēseles kopšanas darbu starp igauniem un latviešiem» (151. lpp.).

Vērtējams Vidzemes brāļu draudzes kustības nozīmi, vācu vēsturnieks atsaucas uz latviešu lasītājam mazpazīstamo N. Viksniņu, kurš uzskatīja, ka «hernhūtismu laikam varētu nosaukt par latviešu reformācijas kustību, jo 16. gs. Reformācija skāra tikai pilsētās, galvenokārt Rīgā dzīvojošos latviešus, bet laukos dzīvojošos neskāra»¹³, un pēc šīs Reformācijas tāpat kā līdz tai aizkristietiskās fasādes valdīja dziļi iesakņojušās pagāniskās dzīves paražas» (158. lpp.).

G. Filips savā monogrāfijā samērā detalizēti — cik to atļauj grāmatas apjomi un telpiskais sadalījums starp Vidzemes latviešiem un igauniem — atspoguļo brāļu draudzes kustības attīstību līdz 19. gadsimta vidum. Tomēr šķiet, ka te attiecībā uz atsevišķu periodu hronoloģisko robežu noteikšanu pieļauta kļūda, kas pārmantota no cita Vidzemes brāļu draudzes pagātnes pētnieka — L. Adamoviča, un proti, tā kustības posma, kas tiek dēvēts par «klusu gājienu», laiku, kad kustība Baltijā un visā Krievijas impērijā bija aizliegta, tomēr slēptākā vai mazāk afišētā formā turpināja pastāvēt.¹⁴ G. Filips šo periodu nobeidz ar carienes Katrīnas II apgaismības garā ieturēto darbību (167. lpp.), tomēr tas ir aplam — «klusais gājiens» turpinājās vēl pusgadsimtu un noslēdzās ar konkrētu dokumentu — Krievijas cara Aleksandra I «Žēlastības vēstuli» hernhūtiešiem 1817. gada 27. oktobrī, kamēr Katrīnas II 1764. gada 11. februāra ukazs faktiski attiecās tikai uz tā sauktajiem vācbrāļiem un uz hernhūtiešu koloniju pie Volgas — Sareptu, tā pamatuzdevums — veicināt vāciešu ieplūšanu Krievijā.

Tieši «klusā gājiena» gados pilnībā attīstījās un vadošo lomu kustībā ieņēma nacionālie (vietējie) kopu vadītāji — Vidzemes zemnieki. «Nevis mācītāji—laji, bet gan priesteri—laji, tie, kas baudīja vispārējo atzinību, dvēseļu kopēju amatu ieņemti spējīgākie «brāļi» un «māsas» bija sociētas nesošais pamats» (177. lpp.). Un turpat atsaucēs, kas G. Filipam bieži aizņem 2/3 līdz 3/4 lappuses, citēts: «Mūsu lielākie ļaudis un misionāri

¹³ Wihksninsch N. Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland. — Berlin; Riga, 1933. (Dissertation.)

¹⁴ Sk.: Straube G. Vidzemes brāļu draudžu kustības piekritēju skaita dinamika // LPSR ZA Vēstis. — 1988. — Nr. 6. — 52.—64. lpp.

ir piemērs tam, kas var notikt ar neizglītotu, neveiklu parastu jaunekli, kurš izbaudījis svēto žēlastību» (177. lpp.). Zemnieku aktivā līdzdalība kustībā, kāda tā vērojama latviešu un igauņu brāļu kopās, pasaules vēsturē uzskatāma par unikālu. G. Filips raksta: «Avotos mēs vienmēr gūstam apstiprinājumu, ka skolotāji un ķesteri bija kustības iniciatori un virzošais spēks, taču ir jāuzsver, ka «nacionālo palīgu»¹⁵ lielum lielais vairākums bija ierindas zemnieki. Mums baznīcas vēsturē nav zināms neviens piemērs, kur kaut aptuveni līdzīgā skaitā no zemniecības veidotos daudzskaitlīga, aktīva priesteru—laju kārta. «Nacionālie palīgi» bija visas kustības nesēji» (179. lpp.). Un turpat salīdzinājumam atsaucēs rakstīts: «Reformācijai Vācijā ir raksturīgs tas, ka liels skaits (apmēram viena trešdaļa) garīdznieku rekrutējās no skolotājiem un ķesteriem, bet pieplūdums no zemniecības tad un arī vēlāk — līdz pat 18. gs. — bija galīgi neievērojams.» Un vēl viens citāts: «Tas attiecas kā uz Bohēmijas brāļiem¹⁶, tā uz Somijas zemnieku mācītājiem, kur laji nekad lielā skaitā neizvirzījās. Tāpēc nav ko brīnīties, ka pat atzītākie pietisma pētnieki M. Smits un V. Janašs Cincendorfa minētos 1000 «nacionālos strādniekus»¹⁷ komentēja kā «šķietami pārspīlēti». Dati, kā liecina mūsu skaitļi, nekādā gadījumā nav pārspīlēti» (179. lpp.).

Liela uzmanība monogrāfijā veltīta kustības telpiskajai un skaitliskajai dinamikai (205. lpp.). Te gan jāatzīmē, ka G. Filips nav uzrādījis maksimālos datus, kas zināmā mērā ir saistīts ar viņam nepieejamajiem daudzskaitlīgajiem materiāliem Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā.¹⁸

19. gs. pirmajā trešdaļā Vidzemes brāļu draudzes kustība bija sasniegusi savus ofros ziedu laikus (pirmie — ap 1740.—1743. gadu) un līdz ar to izpelnījusies visasāko luteriskās baznīcas un laicīgās varas pretreakciju, kas būtiski ietekmēja kustības tālāko attīstību. Šo situāciju precīzi atspoguļojis G. Filips: «Ja 1832. gada baznīcas likums vēl viennozīmīgi nenoskaidroja luteriskās valsts baznīcas attiecības ar brāļu draudzi, tad nākamo gadu (1834. g. utt.) valdības likumi un baznīcas rīkojumi pilnībā bija vērsti pret hērnhūtiešu darbību. Ierobežojošo likumu un Vidzemes valsts baznīcas uzbrukumu iedarbības rezultātā brāļu draudzes saruka... It

¹⁵ «Nacionālie palīgi» (National-Gehülpen — vācu val.) — zemnieki, brāļu draudzes locekļi, kas noteiktā saiešanā pildīja zināmus pienākumus.

¹⁶ Bohēmijas brāji — viens no hērnhūtiešu brāļu apzīmējumiem; citviet sastopams arī apzīmējums «morāviešu brāji». Tas saistīts ar šīs kustības vēsturisko dzimteni — Morāviju un Bohēmiju Čehijā. Angliski kustībai dots «Moravian Church» nosaukums.

¹⁷ «Nacionālie strādnieki» (National-Arbeiter — vācu val.) — tas pats, kas «nacionālie palīgi».

¹⁸ Sal.: Straube G. Vidzemes brāļu draudžu kustības piekritēju skaita dinamika.

sevišķi pēc 1844. gada valdības rīkojuma «agrāk daudzskaitlīgi apmeklētie lūgšanas nami pilnībā panika»» (216. lpp.).

Dažviet historiogrāfijā sastopamies ar apgalvojumu, ka Vidzemes brāļu draudze sekmēja tā saukto konversijas kustību — latviešu zemnieku pāreju no luteriskās ticības pareizticībā, turklāt tieši hernhūtišķi noskaņotie zemnieki bijuši, pēc atsevišķu vēsturnieku domām,¹⁹ vieni no aktīvākajiem. Tas, ka šis uzskats ir pilnībā aplams, pierāda G. Filips: «Būtisku robu attīstībā iesita 40. gadu konversijas kustība. Mirkļi, kad draudēja sabrukt visas robežas [kas saturēja kustību. — G. S.], brāļu draudze vēlreiz ieguva plašas attīstības iespējas. Tomēr arvien vairāk priekšplānā izvirzījās politiskie un taktiskie apsvērumi. Isā laikā igauņu un latviešu brāļi atguva tikko jau pazaudētās robežas un kustība sasniedza vislielāko izplatību. Konversijas kustībai uz grieķu ortodoksālo baznīcu paralēli norisinājās brāļu kopu kustības restaurācija. Turklāt te garīgiem un dvēseles kopšanas motīviem vairs nebija izšķirošā loma, daudz lielāks spēks bija nacionālās un sociālās apziņas spēkiem, attiecībā pret kuriem «vācu strādnieki» parādījās kā pilnīgi bezspēcīgi. Garīdzniecībai, bet jo sevišķi laicīgajiem kungiem hernhūtiešu atdzimšana vēl joprojām bija tuva nekā viņu zemnieku atkrišana pie svešas, ārpus kārtas un valsts kontroles esošas baznīcas. Kā ziņoja Lindheimas iecirkņa diakons Freitāgs, «muižnieki pat pārvērtējuši saiešanu namu darbību pašreizējā laikā, jo uz lūgšanas nama klātbūtni tika likts tik liels akcents, ka viņi bija gatavi uz jebkādu upuri par labu to ierīkošanai»» (217. lpp.).

Diemžēl šis isais, bet spilgtais kustības uzplaiksnījums vēl vairāk saasināja pretrunas starp oficiālo luterisko Vidzemes baznīcu un hernhūtiešu kopām tad, kad konfrontācija ar pareizticīgo baznīcu bija pārvarēta.

G. Filips nešaubās, ka «hernhūtiešu kustībai bija izšķirīga loma igauņu un latviešu virzībā uz sabiedrisko un nacionālo emancipāciju. Brāļu draudze cita starpā šajā attīstības priekšpakāpienā uz neatkarīgiem valsts pilsoņiem bija vadītāja uz sociālo augšupēju. Avotos mēs vienmēr sastopamies ar apstiprinājumu, ka muižnieki un mācītāji, kad tiem bija nepieciešami laudis, kuri vispirms ir uzticami, tos meklēja starp [draudzē] uzņemtajiem. Daudzās muižās nodarbinātās amatpersonas, kā kalpotāji, uzraugi utt., arī brāļu kopās ieņēma vadošos amatus. Saskaņā ar 19. gadsimta sākumā pieņemtajiem agrārajiem likumiem baznīc draudžu sociālo iestāžu un zemnieku tiesu institūtu izveidē muižnieki labprātāk uzticēja jaunus uzdevumus vadošajiem hernhūtiešu saimniekiem, kuri bieži bija krietnākie un no alkohola neatkarīgākie.

¹⁹ Sk.: Snippe V. Luterānisms Latvijā. — R., 1977. — 128 lpp.

[..] Tā, T. Hāns ziņo par kādu 84 gadus vecu «nacionālo palīgu», kurš, pateicoties savai intelīģencei, iepēma visus zemniekam iespējamos amatus. Viņš bija piesēdētājs draudzes tiesā, apriņķa tiesā, rekrūšu iesaukšanas iestādē, zemnieku rentes bankā utt.» (250. lpp.).

Brāļu draudzes kustība jaunas vēsmas ienesa arī Vidzemes muižniecības vidē. Tā bija ne tikai aktīva kustības atbalstītāja un veicinātāja, bet arī veidoja zināmu piekritēju grupu. Jo sevišķi svarīgs ir G. Filipa spriedums, kuru viņš pārņēmis no J. Ekarta, un proti — «hernhūtiski noskaņotā muižniecība kā valdošās kārtas locekļi pirmo reizi ar apspiestajiem runāja patiesi brālīgi» (286. lpp.).

Katra parādība, katra kustība tikai tad ir izpētes vērtā, ja šajā pētniecības procesā tiek noskaidrota tās nozīme, ietekme, neskatoties uz to, vai vērtējumam ir pozitīvs vai negatīvs raksturs. Tas attiecas arī uz brāļu draudzes kustību Baltijā. Guntrams Filips raksta: «Hernhūtiešiem Baltijā bija izšķiroša ietekme uz atsevišķu igauņu un latviešu personību veidošanos. Personīgi pārdzīvotā ticības atklāsme šos cilvēkus padarīja brīvus un neatkarīgus, tā deva tiem pilnībā jaunu vērtību izpratni. Ticībā iegūtā pilngadība, kurai ceļu nolīdzināja audzināšana un izglītība kopā ar garīgo emancipāciju, nevarēja palikt bez iedarbības sociālajā laukā. Jau 18. gadsimta vidū izvirzītie pārmetumi, ka hernhūtieši radījuši šausmīgas nekārtības un satricinājumus visās kārtās, mazāk atbilst patiesībai kā bailēm, ka tie.. arī pilsoņu lietās bez sirdsapziņas pārmetumiem darītu ko līdzīgu un uzsāktu neatļautas lietas, tādējādi traucējot vispārējo mieru. Tomēr sociālrevolucionārās tendences, kuras, bez šaubām, bija hernhūtiešu kustībā, nespēja izvērsties tālākā attīstībā. Spēki, kas šajā jomā izvirzījās, piemēram, «nacionālpalīgs» Balodis, automātiski tika atdalīti no hernhūtiešiem» (325. lpp.).

Iepriekš jau tika runāts par to zemnieku sociālo un mantisko augšupeju, kuri bija arī brāļu kopu locekļi. Faktiski «līdz ar «nacionālajiem palīgiem» starp igauņiem un latviešiem veidojās vadītāju slānis, «aristokrātija», kuras ietekme izplatījās arī uz laicīgajām un saimnieciskajām attiecībām un draudēja pakļaut draudzi formālai garīgo teicēju aizbildniecībai. Vēl 1854. gadā mācītājs Jannaus varēja rakstīt ģenerālsuperintendentam R. fon Klotam: «Brāļu draudze veido pie mums neapšaubāmi tautas aristokrātiju, tai visur ir pirmais vārds, un tautas lēmumi lielā mērā atkarīgi no tās.»» (333. lpp.).

Interesanti un bagātīgu informāciju saturoši ir monogrāfijā ievietotie pielikumi. Tajos atrodami vieni no pilnīgākajiem saiešanu namu sarakstiem, to dibināšanas gadi un teritoriālais izvie-

tojums pa brāļu draudzes iecirkņiem, baznīcu draudzēm un muižām, piekritēju sadalījums pa saiešanām un distriktiem — iecirkņiem (1829. un 1839. g.) (385. lpp.).

Novērtējot kopumā Guntrama Filipa grāmatu, jāsecina, ka tā ir vērtīgs ieguldījums brāļu draudzes vēstures izpētē Baltijā.

Interesi izraisa arī otrs jau pieminētais G. Filipa darbs «Saimnieciskā ētika un saimnieciskā prakse hernhūtiešu brāļu draudzes vēsturē». Tā ievadā vēsturnieks raksta: «Zinātniskā diskusija par reliģijas ietekmi uz saimniecību kopš Maksa Vēbera reliģiski socioloģisko pētījumu parādīšanās, it sevišķi pēc viņa raksta «Protestantiskā ētika un kapitālisma gars», nav vairs apklususi. Kārļa Marksa izraisītā diskusija par reālfaktoru un ideālfaktoru kauzalitāti vēsturē atkal un atkal aktualizē par kapitalistiskās saimniecības un dzīves formas pamatu kļuvušā kapitalistiskā gara rašanās un garīgi reliģisko faktoru nozīmi. M. Vēbera tēzes izraisījušas arī saimnieciski vēsturiskus pētījumus hernhūtiešu brāļu draudzes vēstures pētniecībā» (401. lpp.). Tādējādi interesantus rezultātus mēs varētu gūt arī Vidzemes brāļu draudzes darbības izpētē, skatoties caur šādu redzes leņķi. G. Filips šajā rakstā nav tieši pieskāries Baltijai, bet neapšaubāmi balstās arī uz to pieredzi, kas iegūta, pētot Baltiju.

Šajā kontekstā jāņem vērā, ka brāļu draudzes dibinātāju kodolu veidoja amatnieki un visā tās turpmākajā attīstībā amatniecībai bija būtiska nozīme, jo daudzviet, izvērsot misijas darbību, tika dibinātas amatnieku kolonijas (403. lpp.). Hernhūtiešu ideoloģijā darbam, darba ētikai bija būtiska loma: «Darba ētikas reliģiskais pamatojums visskaidrāk tika izteikts sekojošajā Cincendorfa citātā: Darbs ir svēts un nepieciešams tādēļ, ka mēs dzīvojam, nevis tādēļ, lai dzīvotu, jo mūsu dienišķo maizi mums dod visas pasaules Uzturētājs un mūsu darbu mēs darām viņam» (405. lpp.).

Tieši tāpēc daudzviet hernhūtiešus aicināja pie sevis lielāku un mazāku valdījumu īpašnieki, ka viņi gandrīz jebkurā vietā mācēja attīstīt veiksmīgu uzņēmējdarbību (412. lpp.). Tā, piemēram, abi Sareptas brāļu draudzes priekšnieki 1790. gadā kļuva par Pēterburgas Brīvās ekonomiskās biedrības korespondentiem (413. lpp.). Arī viens no latviešu brāļiem — Skangaļu Jēkabs, kurš izpelnījies starptautiska mēroga atzinību hernhūtiešu kustībā, interesējās par uzņēmējdarbību un Ceistā (Nīderlandē) nodarbojās ar ziepju ražošanu (415. lpp.). Daudziem Latvijas vēstures interesentiem būs zināms Šteinhauera dzimtas vārds — arī viņi bija prohernhūtiski noskaņoti.²⁰ G. Filips norāda, ka tieši hernhūtieši bijuši tie, kas pirmie Eiropā sākuši tirgoties par cie-

²⁰ Sk.: *Svarāne M. Jāņa Šteinhauera prāvas.*

tām cenām (417. lpp.). Hernhūtiešiem bija vairāki lielāki tirdzniecības nami Krievijā, Maskavu ieskaitot.

Arī Vidzemē brāļu draudzes piekritēji zemnieki bijuši tie, kas ar savu centīgo un disciplinēto saimniekošanu ātrāk sasnieguši zināmu materiālo rocību, tādējādi paceļoties pār citiem savas kārtas pārstāvjiem. Šajā izpētes virzienā vēl būtu daudz kas darāms, lai noskaidrotu šīs savdabīgās kustības ietekmi uz Latvijas saimnieciskās dzīves attīstības vēsturi.

2. Kā apstiprinājumu arvien pieaugošajai interesei par hernhūtisma vēsturi nepieciešams minēt 1981. gadā sakarā ar hernhūtiešu brāļu draudzes misijas 250. gadskārtu kļajā nākušo H. Beka grāmatu «Brāļi starp daudzām tautām». Baltijas diasporai veltītajā nodaļā pamatā izmantoti materiāli no jau pieminētās G. Filipa monogrāfijas, taču ir jāuzsver atsevišķas šeit akcentētās problēmas, kas izceļas ar savu originalitāti. Baltijas diasporai veltītās nodaļas virsraksts ir šāds — «Baltija: diaspora vai baznīca?» (119. lpp.). Tas nozīmē, ka H. Beks ir uzsvēris Vidzemes un Igaunijās brāļu draudzes tendenci perspektīvā kļūt par vietējo iedzīvotāju nacionālo baznīcu un tikai luteriskās baznīcas pret darbība, kuru sekmēja laicīgās varas iestādes, liedza tai šādu attīstības ceļu: «Tas viss laicīgai un garīgai valdībai bija par daudz, lai tie to varētu pieņemt bez iebildumiem. Tika uzaicināti akadēmiski neizglītoti brāļi, lai sprediķotu no baznīcu kancelēm, un brāļu kopās tika noturētas sanāksmes, kuras nevarēja uztvert citādāk kā dievkalpojumus. Šīs darbības tendence uz baznīcisku patstāvību bija nepārredzama» (122. lpp.). Un tālāk: «No tās [hernhūtiešu darbības. — G. S.] varēja izveidoties patstāvīga baznīca, ja valdība to pieļautu.» Bet valdība to nepieļāva, kaut gan daļa vainas būtu jāuzņemas pašam kustības centram Hernhūtē. H. Beks raksta: «1857. gadā ģenerālsinode pilnībā izslēdza ceļu uz hernhūtiešu sevišķu ipatnību izteiktāku izpausmi. Sinode atcēla lozes pielietojumu, mazo pulciņu sanāksmes un iedalījumu klasēs Vidzemes brāļu draudzes diasporas kopās, kā arī aicināja līdzstrādniekus būt draudzīgās attiecībās ar baznīcas garīdzniekiem» (127. lpp.). Šis aspekts — brāļu draudzes darbība 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā — joprojām ir viens no vismazāk izpētītajiem posmiem Vidzemes brāļu draudzes vēsturē.

Kā jau tika norādīts, H. Beka apraksts par Baltijas diasporas vēsturi balstās uz citu pētnieku, pamatā uz G. Filipa darbiem, jo H. Beka grāmatas specifika ir sniegt pārskatu par hernhūtiešu darbību kustības vēsturiskajā attīstībā visā pasaulē, sākot ar 18. gadsimtu līdz mūsu dienām. Grāmata sniedz teicamu priekšstatu par hernhūtisma izplatību visos pasaules reģionos, par ipatnībām un problēmām katrā atsevišķā diasporā vai misijas iecir-

knī. Salīdzinot misijas darbību citviet, varam spriest par tām eventuālajām attīstības līnijām, kādas varēja realizēties noteiktos apstākļos arī Vidzemē, Igaunijā un Baltijā kopumā.

3. Nepieciešams uzsvērt, ka ārzemēs — galvenokārt VFR — ir augusi interese par brāļu draudzes kustību tieši Baltijā, par ko liecina pēdējos gados publicētie pētījumi un zinātniskie raksti. To starpā mums aktuāls ir M. Haselblata raksts «Hernhūtiešu brāļu draudze Baltijas telpā», kas ievietots 1987. gada «Baltijas gadagrāmātā». Kā apakšvirsrakstā ir norādījis tā autors, tas ir ekskurss vēsturē, respektīvi, jau publicēto pētījumu kopsavilkums. Tomēr gribas izcelt M. Haselblata doto vērtējumu hernhūtiešu kustībai — tā veicināja atbildības apziņas un pašapziņas augšanu, kā arī kļuva par igauņu un latviešu tautiskās un nacionālās attīstības pamatu, tajā ir «iemiesojusies **pirmā atklāti sabiedrībā atzītā latviešu un igauņu sociālā un nacionālā kustība**» (158., 159. lpp.). Tas norāda uz VFR vēsturnieku pozīciju attiecībā pret Vidzemes un Igaunijas brāļu draudzi, un proti — tās savdabīgās un nenoliedzami ietekmējošās lomas respektēšana, atzīstot vietējo pamatiedzīvotāju aktīvo un rezultatīvo darbošanos tajā.

M. Haselblata darba priekšrocība — koncentrētā veidā sniegts dažādu jautājumu secīgs izklāsts, neaizmirstot dot arī Vidzemes vērtējumu, savdabīgu laikmeta raksturojumu 18. gs. sākumā, kad te ieradās pirmie Hernhūtes sūtņi, parādīta pietisma kā hernhūtiešu ideoloģijas vēsture, kā arī Vidzemes brāļu draudzes vēsture.

Brāļu draudze savā darbībā pakāpeniski sāka izspiest oficiālo valsts baznīcu: «Nobriedušie kopu locekļi, kuri bija kļuvuši par brāļu draudzes locekļiem pēc aptaujāšanas ar uzņemšanas lozi, satikās — šķirti pēc dzimuma un vecuma — slēgtajās koru stundās. Blakus tām bija vēl daudzskaitlīgi apmeklētās svētdienas jeb četrpadsmitās dienas sanāksmes lūgšanas namos, kurās bija ļauts piedalīties jebkurai interesentam un kuras, izmantojot baznīcu dziesmu grāmatu, atradās vēl zināmā tuvībā ar valsts baznīcas iestādījumiem. Valsts (zemes) baznīcas mācītāji ar šo «paralēlstruktūru» rašanos un dzīvo un panākumiem bagāto (vācu) brāļu un nacionālo palīgu darbību vairāk un vairāk tika atspiesti aizmugurē» (150. lpp.).

To, ka kustības attīstība bieži bija vairāk pakļauta nerelīģiskiem aspektiem, apstiprina M. Haselblata dots tās raksturojums attiecībā uz 19. gs. pirmo pusi: «Otros ziedu laikus izraisīja atmodas kustība, kas sakrita ar pirmā gadsimta jubileju (tā tika svinēta 1836. gadā Jaunvelķos (*Neuwelke*)). Pēc nelielas lejupslīdes pirmajos nākošā gadsimta gados brāļu draudze atkal ieguva augšupejošu attīstību sakarā ar izvēršušos konversijas

kustību uz ortodoksālo baznīcu un pēdējo reizi pieauga (vairāk uz nacionāliem, sociāliem, nevis uz reliģiskiem pamatiem) līdz daudzskaitlīgākajai virsotnei 1850. gadā» (155. lpp.).

Un vēl viena doma, kas ir aktuāla ne tikai brāļu draudzes sakarā, bet arī plašākā kontekstā — visas Latvijas vēstures kop-sakarā: «Sakarā ar spēcīgo Tērbatas teoloģijas fakultātes ietekmi (profesori Filipi (*Philippi*), T. Harnaks (*Harnack*) u. c.) starp Vidzemes mācītājiem izplatījās baznīcas novirziens — stingrs konfesionāls luterānisms, kas necieta nevienu atšķirīgu kopību baznīcas klēpi» (161. lpp.). Līdz ar to brāļu draudzēm tika atņemta normālas eksistences iespēja blakus šim neiecietīgajam luterānisma virzienam. Vērtējot šo M. Haselblata izteikumu plašākā kontekstā, jāatzīmē, ka mācītājiem daudzās Latvijas vēstures notikumos bijusi būtiska un pat izšķiroša loma, kas historiogrāfijā vēl nebūt nav izpētīta. Turklāt konkrētajā gadījumā veidojās zināms paradokss — mācītāji bija tie, kas stāvēja pie hernhūtiešu kustības šūpuļa Vidzemē, bet viņi bija arī tie, kas kustībai, kāda tā bija Vidzemē, parakstīja nāves spriedumu.

4. Otrs pēdējās desmitgades laikā tapušais raksts «Albrehts Zutors (1681—1758)» pieder Hansam Valteram Erbem un veltīts konkrētai personai Baltijas brāļu draudzes kustības vēsturē. Kaut arī šis mācītāju kārtas aktīvais kustības piekritējs darbojās Igaunijas teritorijā, rakstā skartās problēmas nereti attiecināmas arī uz Vidzemes latviešu daļu. Sniedzot brāļu draudzes darbības vērtējumu, H. V. Erbe atzīmējis tās sociālo ietekmi uz Vidzemes un Igaunijas pamatiedzīvotājiem, jo īpaši uz izglītību, kas sekmēja viņu garīgo atmošanos un sevis kā nācijas apzināšanos (42., 43. lpp.). H. V. Erbe gan norāda uz pilnīgu sociāli revolucionāro tendenču izpalikšanu Baltijas brāļu draudzē vietējo iedzīvotāju vidū (21. lpp.), kam nevar piekrist. Turklāt pats šīs domas autors jau nākamajā rindkopā pakļauj savu izteikumu apšaubīšanai, norādīdams uz garīdzniecības un muižniecības pretdarbību kustībai, jo tā apdraudējusi sociālpolitisko kārtību Baltijā. Savukārt prohernhūtiski noskaņotā luterāņu mācītāja A. Zutora nopratināšana 1743. gadā, kas notika Vidzemes brāļu draudzes lietas izmeklēšanas komisijas darbības ietvaros un uz ko atsaucās H. V. Erbe, skāra problēmas, kas saistītas ar «sociālo iekārtu un pakļaušanos priekšniecībai» (35. lpp.). Te tika apšaubīta augstākstāvošo totāla tirānija pār zemākstāvošajiem.

Diemžēl ir nepieciešams norādīt uz atsevišķām hronoloģiskām neprecizitātēm, kādas ir pieļāvis H. V. Erbe. Tā, 16. lappusē viņš runā par skolotāju semināru Valmiermuižā, minot 1737. gadu kā tā dibināšanas datumu, kaut gan patiesībā tas tika atvērts gadu

vēlāk. 1737. gadā radās tikai ideja.²¹ Arī Jērakalna — Vidzemes hernhūtiešu centra — tapšanas laiks ir minēts aplams. 1741. gadā tas tikai ieguva šo nosaukumu, bet savu darbību bija uzsācis divus gadus agrāk.

Kā redzams, brāļu draudzes vēsture nav zaudējusi savu aktualitāti un interese par to neplok, varam pat apgalvot, ka tā pēdējā laikā augusi. Jācer, ka arī Vidzemē un Latvijā kopumā tā iegūs pienācīgu atsaucību un brāļu draudzes kustības atspoguļojums ieņems redzamu vietu Latvijas pagātnes hronikā.

Guido Straube

CITU TAUTU ATSPUGUĻOJUMS LATVIEŠU DAINĀS

Gāters A. Fremde Völker und Länder in lettischen Dainas. — Firenze: Nagard, 1984. — 79 S.

Gāters A. Svešu tautu un zemju atspoguļojums latviešu dainās.

Alfrēds Gāters (1921—1980) bija valodnieks un ārsts. Daudz rakstījis par salīdzināmās valodniecības, latviešu valodas un latviešu literatūras jautājumiem.

A. Gātera pētījums uzskatāms par izsmelšu materiālu sistematizējumu apskatāmajā jautājumā. Autors vērš uzmanību uz to, ka tautas dziesmās aplūkotas zemes un tautas, kam bija nozīme tālaika latviešu dzīvē, kā arī norāda uz realitātes atspoguļojumu un poētisma attieksmēm tautas daiļradē.

Visvairāk dainās pieminēta Vāczeme. Kā fantāzijas zeme, kā pretstats grūtajai ikdienai. Vāczeme ir mitoloģiska vieta, kur darbojas Saule, Pērkons u. c. Vāczemē nonāk arī mirušie vecāki un dzer tur Saules meitai kāzas. Ar Vāczemi saistās poētiski priekšstatī par greznību — skaistu meitu salīdzina ar Vāczemes magonīti, kaņepīti, kļiņģerīti, cielaviņu, lakstīgalu. Virietim dots apzīmējums — Vāczemes ozoliņš. Ir arī joka dziesmas, kur ar Vāczemes kumeļu vai kucēnu tiek salīdzināts cilvēks, kam izskatā ir kaut kas neparasts un nepieņemams. Ar Vāczemi saistās precību motīvs. Uz bagātu Vāczemi aizved māsiņu.

Latviešu folklorā ir dainas, kurās Vāczeme savu atraktīvo no-

²¹ Sk.: Straube G. Pirmais Valmieras skolotāju seminārs un tā audzēkņi // Literatūra un Māksla. — 1988. — 21. okt. — 16. lpp.

zīmi ir zaudējusi. Kā atzīmē A. Gāters, negativisms šajā ziņā saistīts ar vēsturiskiem notikumiem. Dainas stāsta par bāliņu, ko aizved un par zelta naudu atdod Vāc zemē, par kungiem, kas sacel karu, bet paši aiziet Vāc zemē.

A. Gāters norāda, ka tomēr vairākumā gadījumu Vāc zeme saistās ar skaistiem, pozitīviem priekšstatiem, turpretī tās iedzīvotāji — vācieši gandrīz vienmēr parādīti negatīvā nozīmē. Vācietim, velna bērnam, pārmet, ka viņš nācis šai zemē; grib viņam atdarīt nodarīto ļaunumu. Kāzu un precību motīvos vācietis parādīts izsmejošā gaismā.

Krievi un Krievzeme dainās nāk otrajā vietā aiz vāciešiem un Vācijas, taču dainās minēti retāk un tematiskā ziņā nabadzīgāk. Dainās runā par Krievu zemi, Krievzemi, krievu robežām, Krievmali. Visbiežāk krievi minēti sakarā ar kariem, sirojumiem. Krievam pārmet — «kam nokāvi bāleliņu», arī latvieši lielās, ka «krievu pili dedzināja» vai «krievu zemi dedzināja». Krievi, tāpat kā citas kaimiņtautas, minēti arī kāzu un precību dziesmās dažādās situācijās.

Kā pareizi atzīmē A. Gāters, runājot par prūšiem un Prūšu zemi, ir grūti noteikt, par kuru Prūsiju šeit runāts — vācu zemi vai seno prūšu zemi. Dainas, kurās piemin ļoti senus motīvus, ir attiecināmas uz senajiem prūšiem. Autors šeit īpaši piemin kara dziesmas ar mitoloģiskiem motīviem, kur ir sakarība prūsis—vells—jods. Ir dainas, kur Prūšu zeme it kā saplūst ar Vāc zemi, īpaši, kad uzsvērta greznība, tālumi; Prūšu zemi saista arī ar dzintarzemes motīvu. Prūšu meitas bieži minētas kāzu un precību dziesmās.

Dainās latvietim tuva ir bijusi arī Lietuva, Letava, Lietuvēja, Leišu zeme, Leišmale u. c. Dainās minētas leišu pilis. Dažreiz šajā kontekstā parādās arī fantastiski motīvi, kas ir alternatīvi Vācijas un Prūšu zemes tēlojumiem, piemēram:

Es redzēju Lietuvēja
Vaskiem pili mūrējot.

Atsevišķos gadījumos dainās par lietuviešiem parādās arī kara motīvs, piemēram, lūgumā Pērkonam:

Skaldi tiltu Daugavā,
Lai nenāca poļi, leiši
Manā tēvu zemītē.

Dažkārt dainas pauž arī pašu agresivitātes tieksmes:

Es šķītos Leišu zemi
Ar uguni dedzināt.

Taču visvairāk ar lietuviešiem saistītās dainas stāsta par laulībām un laulības dzīvi, īpaši par lietuviešu meitām.

Kopumā dainu sacerētāju priekšstats par lietuviešiem un viņu zemi ir neitrāls vai arī labvēlīgi cildinošs. Kā atzīmē A. Gāters, lietuviešu tematikas dainas izplatītas visā Latvijā, ne tikai rajonos, kas robežojas ar Lietuvu. Izņēmums ir dainas ar seksuāliem motīviem, kas atrodamas tikai Kurzemē un Zemgales rietumu daļā.

Citas tautas latviešu dainās minētas daudz retāk, piemēram, igauņi, libieši, somi. Kādā dainā minēti sāmi, kas, liekas, ir Sāmsalas ļaudis.

Kā norāda A. Gāters, atsevišķās dainās pieminēti arī dāņi, holandieši, turki, angļi, franči, nedaudz biežāk — precību kontekstā — zviedri.

Renāte Tavare

17. GADSIMTA LUTERĀNISMS UN GEORGS MANCELIS

Krēsliņš J. Dominus narrabit in scripturis populorum: A study of early seventeenth-century Lutheran teaching on preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius. — Stockholm, 1989. — VI, 255 p.

Krēsliņš J. Dominus narrabit in scripturis populorum: studija par septiņpadsmitā gadsimta sākuma luterānisma mācību par sprediķošanu un Georga Manceļa «Lettische lang-gewünschte Postill».

Grāmatu ar šādu nosaukumu Zviedrijā dzīvojošais jaunās paaudzes latviešu zinātnieks Jānis Krēsliņš 1989. gadā Stokholmas universitātē sekmīgi aizstāvēja doktora grāda iegūšanai.

Šim darbam neapšaubāmi būs nozīmīga vieta 17. gadsimta Latvijas vēstures izpētē.

Grāmatā ir priekšvārds (I—VI lpp.), ievads (1.—8. lpp.), četras nodaļas: *Rhetoricatsermus*: 17. gadsimta sākuma meklējumi luterāniskās sprediķošanas metodes jomā (9.—106. lpp.); Dieva vārda sprediķošana latviešu valodā (107.—148. lpp.); Luterāņu genera un Manceļa «*Lettische Postill*» (149.—192. lpp.); Virzoties uz stila teoriju: Manceļa «*Lettische Postill*» attiecībā pret

luterāņu mācības par *elocito* fonu (193.—214. lpp.); nobeigums (215.—218. lpp.). Grāmatas beigās ir trīs pielikumi — biogrāfiskā vārdnīca, vietu nosaukumu skaidrojošā vārdnīca un retorisko terminu vārdnīca (219.—230. lpp.), kā arī plaša bibliogrāfija (231.—255. lpp.).

Autora galveno domu kopsavilkums ir šāds. 17. gadsimta protestantisma vēsture vispār un luterānisma vēsture tajā skaitā pieder pie zinātniskos pētījumos mazievērotām problēmām. Šo gadsimtu bieži uzskata tikai par apgrūtinošu starpbrīdi teoloģijas vēsturē. Īpaši mazievērots 17. gadsimta luterānisma teoloģijas aspekts ir mācība par sprediķošanu. Viens no recenzējamās grāmatas mērķiem ir iepazīstināt ar literatūru, kurā tika aplūkoti 17. gadsimta sākuma luterāņu viedokļi par sprediķošanu. Nerautoties uz to, ka sprediķošanai ir centrālā loma tālaika luterāņu teoloģijas koncepcijā, apcerējumi par sprediķošanu — *methodi concionandi* — vēlākajos zinātniskajos pētījumos lielā mērā tika ignorēti.

Svarīgākie luterāņu traktāti par sprediķošanu 17. gadsimta pirmajā pusē nāk no luterāņu izglītības centriem — Vitenbergas, Rostokas un Jēnas universitātēm. Šīm universitātēm ir liela nozīme luterānisma teoloģijas attīstībā un ne tikai šajā sakarībā vien. Tās ir arī Ziemeļaustrumeiropas reliģiskās un kultūras elites intelektuālās sagatavošanas bāzes. Autors pēta, kā sprediķošanas idejas izplatījās šajā Eiropas daļā, īpašu uzmanību pievēršot Baltijas reģionam, kur viņš parāda vietējo intelektuālo tradīciju fona nozīmi. Autors uzsver, ka viena no interesantākajām 16. gadsimta beigu un 17. gadsimta sākuma luterānisma attīstības sastāvdaļām ir sprediķu tekstu krājumu izplatīšanās un jaunu literāru tradīciju veidošanās. Pirmais lielākais jaunradītais prozas darbs šajā latviešu valodā sarakstītās literatūras klāstā ir Georga Mancela «*Lettische lang-gewünschte Postill*» (1654. g.). Šis darbs vēlāk pārdzīvoja vairākus jauniespiedumus un pārstrādājumus un latviešu vidū pazīstams ar nosaukumu «Sprediķu grāmata». J. Krēsliņš pamatīgi analizē Mancela uzskatu veidošanos un viņa darbību dažādās dzīves sfērās, īpaši mācītāja, valodas jauninājumu autora un zinību vīra lomā.

Autors uzskata, ka Mancela dzīve un viņa «Sprediķu grāmata» parāda, cik lielā mērā jāmaina līdz šim valdošie uzskati par ideju izplatīšanos Ziemeļeiropā. Kaut arī lauku apvidi turpina palikt nomaljus no galvenajiem notikumiem t. s. kontinentālajā Eiropā, Baltijas pilsētas, īpaši Rīga, Jelgava, Tērbata un Tallina, atrodas daudz tuvāk centram un idejas izplatās daudz straujāk, nekā tas līdz šim ticis atzīts. Mancela grāmata «ļauj uzcelt tiltu starp šīm ļoti tālajām pasaulēm. Mancelis piemēro saviem sprediķiem ora-

tora mākslu, kas ir ļoti moderna tam laikam, un izmanto to, lai sasniegtu Baltijas reģiona tālus latviešu valodā runājošos nostūrus» (108. lpp.).

Jānis Krēsliņš pārliecinoši parāda novatorismu Manceļa grāmatas saturā un formā, analizē tās filozofiskās idejas un to pasniegšanas veidu. Autors izceļ domu, ka Manceļa sacerējums atspoguļo politisko, reliģisko un izglītības stāvokli Baltijā. Viņa grāmatā, kas rakstīta latviešu zemniekiem, ir daudz modernu tālaika Eiropas ideju. Skaļa «Spreidīku grāmatas» lasīšana ir mācību process, kurā tālaika latvieši saņem informāciju par pasauli un individa vietu tajā. Tajā pašā laikā Mancelis tiecas izraisīt emocionālus pārdzīvojumus, lai tuvinātos kristiānisma mācības būtībai, aicina individu mainīt sevi saskaņā ar to.

Aplūkojamais darbs neapšaubāmi prasa plašāku izvērtējumu, un tajā izdarīto secinājumu izmantošana būs vērtīgs ieguvums Latvijas vēstures problēmu pētniekiem.

Juris Prikulis

LATVIEŠU JURIDISKO TEKSTU VALODA 17. GADSIMTĀ

Kļava K. Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur lettischen Sprachgeschichte. — Stockholm, 1989. — 138 S.

Kļava K. Latviešu juridisko dokumentu valoda 17. gadsimta beigās.

Stokholmas universitātes rakstu krājumu sērijā «*Stockholm Studies in Baltic Languages*» publicēts Konstances Kļavas doktora darbs par 17. gadsimta beigu posma latviešu juridisko dokumentu valodu. Pētījumā vispusīgi analizēti vairāki 17. gadsimta beigu juridiskie teksti, īpaši «Sawadi Karra-Teesas Likkumi» (1696), arī «Muhso augstā un varrena Kehniņa taisni Sohdu-Likkumi. Behrno-Mužinašana» (1684), «Nahwes-Sohda-Likkums» (1699) un citi. Juridiskie teksti (likumi, protokoli, tiesu lēmumi u. tml.) latviešu literārās valodas vēsturē ieņem īpašu vietu, jo literārās valodas sākumposmā šis ir izplatītākais laicīgo rakstu paveids, turklāt tie pētīti samērā maz (ir atsevišķi A. Augstkalna, A. Svābes, A. Ozola pētījumi).

K. Kļava tekstu analizē izmantojusi teksta lingvistikas metodes, sistēmiski skatot morfoloģijas, vārddarināšanas un sintakses īpatnības, kas raksturīgas aplūkoto tekstu kopumam. Vairākās tabulās pārskatāmi aplūktas morfoloģijas un vārddarināšanas iezīmes, piemēram, pārskats par substantīvu galotnēm, par salikteņu un vārdkopu tipiem, par substantīvu un verbu prefiksiem. Parādītas atšķirības analizētajos tekstos, kā arī salīdzinājumam izmantoti vēlāko gadu juridiskie teksti, piemēram, «Strāpes likumi» (1894), «Sodu likumi» (1925), «Latvijas PSR Kriminālkodekss» (1962), līdz ar to sniedzot ieskatu gan visas literārās valodas, gan it īpaši juridisko tekstu apakšstila un juridiskās terminoloģijas attīstībā ilgākā laika posmā.

Plaša nodaļa veltīta sintakses parādību apskatam. Īpaši analizētas teikuma konstrukcijas 1696. gada tiesu likumos, izmantojot statistikas metodes. Apcerētas tādas raksturīgas 17. gadsimta tekstu īpatnības kā elipse, vāciskā vārdu kārtā, dubultās negācijas trūkums, kā arī gramatiskās sinonīmijas izpausmes dažādu periodu tekstos. Uzmanība pievērsta arī divdabju, pronomenu, prepozīciju un konjunkciju sintaktiskajām funkcijām.

Leksikas un leksiskās semantikas analizē autore īpaši pievēršusies leksiskajām vienībām, kas apzīmē vainīgo personu, nodarījumu un sodu (*Delinquent, Delikt, Sanktion*). Aplūkoti aizguvumi juridiskajā terminoloģijā: slāvismi, ģermānismi, somugrismi, arī lituānismi (*gelbeht, ispaudeht*). Konstatēts, ka no tekstos sastopamajiem 1443 vārdiem 183 jeb 12,7% ir nacionālie aizguvumi vai internacionālismi.

Īpašā nodaļā skarti tiesību un kara terminoloģijas aizsākumi latviešu folklorā, it sevišķi tautasdziesmās, un tās salīdzinājums ar oficiālo juridisko dokumentu valodu (analizētas leksēmas *likums, tiesa, sodīt, karš, karogs* u. c.).

Tekstu lingvistiskā analīze autorei ļauj secināt, ka tajos spilgti atklājas 17. gadsimta beigu latviešu literārās valodas īpatnības; lielas ir arī ortogrāfijas atšķirības. Tekstiem raksturīga terminoloģijas nestabilitāte, vairākums terminu ir aizguvumi vai kalkas.

K. Kļavas pētījumā gūstams arī plašs kultūrvēsturisks ieskats tiesu likumu saturā, atklātas faktiskās juridiskās attiecības starp dažādiem sociāliem slāņiem, sabiedrības sociālā un mantiskā struktūra 17. gadsimta beigās. Grāmatai pievienoti 17. gadsimta juridisko dokumentu fragmentu faksimili, kā arī gravīru reprodukcijas.

Ina Druvieta

VIDUSLAIKI

LIVONIJAS VĒSTURES LIELIE JAUTĀJUMI

Urban W. The Livonian Crusade. — Washington: Univ. Press of America, 1981. — 562 p.

Urbans V. Livonijas krusta karš.

Viljams Urbans, ASV Ilinoisas štata Monmuta koledžas mācībspēks, savā zinātniskajā darbībā ir pievērsies Livonijas krusta karu vēstures izpētei. Mums ir zināmas trīs viņa monogrāfijas par šo tematu.¹ Šajā referatīvajā apskatā būs analizēts 1981. gadā Vašingtonā iznākušais V. Urbana darbs «Livonijas krusta karš». ASV vēstures zinātnē vispār ir maz darbu par Baltijas reģiona viduslaiku vēsturi.

V. Urbans raksta, ka darbu pie šīs monogrāfijas viņš ir sācis Herdera institūtā Marburgā (VFR), saņemot arī vairāku Baltijas tautu emigrantu organizāciju atbalstu. Monogrāfijā izklāstīta galvenokārt viduslaiku Livonijas (t. i., mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorija) politiskā vēsture no 13. gs. 90. gadiem līdz 1561. gadam.

Monogrāfijas ievadā V. Urbans uzsver, ka izvēlētajā tēmā avotu apgušana ir visai sarežģīta. Lai iepazītos ar tiem un izstrādētu tos, ir jāzina ne viena vien svešvaloda. Tādēļ šajā darbā nav speciālas avotu analīzes un historiogrāfijas apskata. Monogrāfi-

¹ *Urban W. The Baltic Crusade. — De Illinois: Northern Illinois Univ. Press, 1975; Urban W. The Prussian Crusade. — Washington: Univ. Press of America, 1980; Urban W. The Livonian Crusade. — Washington: Univ. Press of America, 1981. — 562 p.*

jas autors aprobežojas ar īsām piezīmēm, izsakot savas domas par literatūru, dod nelielu bibliogrāfijas pielikumu. Autors augstu novērtē vācbaltu vēsturnieku publicētos avotus. Viņš uzskata, ka vācbaltu vēsturnieku «pūles, vācot un publicējot dokumentus, vēstules un hronikas, ir bijušas tik pilnīgas un precīzas, ka mūsdienu zinātniekiem paliek relatīvi maz darba...» (541. lpp.). Ilgu laiku šie avoti ir bijuši valdošie vēstures literatūrā par doto tematu. Tajos ir raksturots galvenokārt vāciskais elements Baltijas sabiedrībā, gandrīz pilnīgi izslēdzot citus elementus. Mūsdienās, kā apgalvo monogrāfijas autors, «šī skola ir gandrīz pilnīgi izmirusi» (541. lpp.).

Par viduslaiku vēstures tēmai veltīto padomju vēstures literatūru V. Urbans izsakās divos teikumos: padomju literatūra ir koncentrējusies vairāk uz arheoloģiju un sociālo vēsturi un tai pietrūkst humāniskā vispārinājuma. Piecdesmito gadu darbi atspoguļo šī laika attieksmi.

V. Urbana monogrāfijā ir minēts liels skaits vēsturisko avotu, tajā ir atsaucies gandrīz vai uz visām publikācijām par Vācu ordeņa un Livonijas ordeņa vēsturi, atsaucies uz literatūru par Livonijas landtāgu, Rīgas arhibīskapu, kā arī uz Livonijas un Prūsijas hronikām; relatīvi bieži V. Urbans atsaucas uz Novgorodas hroniku (tulkojumā angļu valodā). Monogrāfijā plaši izmantoti vācbaltu, kā arī mūsdienu VFR vēsturnieku darbi. V. Urbans ir iepazinies ar ārzemēs dzīvojošo igauņu, latviešu un lietuviešu pētnieku darbiem. Padomju vēstures literatūra izmantota visai skopī: ir tikai viena atauce uz V. Bernadska monogrāfiju par Maskavas lielkņazistes vēsturi 14.—15. gadsimtā,² kā arī dažas atsauces uz Lietuvas un Igaunijas vēsturnieku sacerējumiem.³

V. Urbana monogrāfija sastāv no 20 nodaļām. Tajā ir parādīta Vācu ordeņa un tā Livonijas atzara cīņa par kundzību pārcitiem feodālajiem spēkiem, pār Rīgas arhibīskapu, Rīgas pilsētu, kā arī ordeņa karš ar Lietuvu, Poliju, Pleskavu un Novgorodu, Maskavu no 13. gadsimta beigām līdz Livonijas feodālā konglomerāta sabrukumam un sadalīšanai. Atšķirībā no vācbaltu historiogrāfijas pārstāvjiem piemītošā «vietējā aromāta», provinciālās ierobežotības elementiem V. Urbans tiecas parādīt vairāk nekā divarpus gadsimtu Baltijas vēsturi uz visas viduslaiku Eiropas vēstures fona. Tik tiešām, Livonijas vēsture un Vācu ordeņa 14.—15. gadsimta vēsture savijas ar Vācu Svētās Romas impērijas, pāvesta varas, Skandināvijas zemju, Hanzas savienības, Polijas, Lietuvas lielkņazistes, Novgorodas, Pleskavas un Maskavas liel-

² *Бернадский В. Новгород и Новгородская земля в XV веке.* — Москва, Ленинград, 1961.

³ *Война литовцев с крестоносцами.* — Вильнюс, 1964; *История Эстонской ССР.* — Таллин, 1961.

kņazistes vēsturi. Tāda Livonijas lomas atklāšana viduslaiku Eiropas starptautiskajās attiecībās ir monogrāfijas autora novietate un veiksmē.

Savā pētījumā V. Urbans lielu vietu atvēl ilgās cīņas aprakstiem Livonijas varas pārstāvju starpā, sevišķi starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapu politiskās hegemonijas dēļ. Grāmatas autors šo cīņu nosauc par «pilsoņu karu» (29. lpp.). Sacerētumos sīki aprakstīta Livonijas ordeņa cīņa par virskundzību Rīgas pilsētā un tā uzvara 1330. gadā, parādīts, kā ordenis kļuva par Rīgas feodālo senjoru, kā pēc Grīnvaldes kaujas (1410. g.) tika iedragāts ne tikai Vācu ordeņa Prūsijā, bet arī Livonijas ordeņa politiskais stāvoklis. Speciāla nodaļa veltīta Salaspils līgumam 1452. gadā. Šajā līgumā bija noteikta divu feodālo senjoru (ordeņa un arhibīskapa) divvaldība Rīgā. Šī divvaldība saglabājas līdz Livonijas kara sākumam (1558. g.), neskatoties uz Rīgas rātes pretošanos un sadursmēm starp abiem senjoriem.

Visai pamatīgi ir izgaismota 15. gadsimtā Livonijas ordenī notikusī iekšējā cīņa starp diviem grupējumiem — starp tiem, kuri aizstāvēja ciešus sakarus ar Vācu ordeni Prūsijā (Reinas grupējums), un patstāvīgas politikas aizstāvjiem (Vestfāles grupējums). Analizējams feodālās nesaskaņas, V. Urbans Vācu ordeni un sevišķi tā Livonijas atzarā saskata savdabīgu «likuma un kārtības» nesēju, kas ieviesis organizējošus un disciplinējošus pamatus Austrumbaltijas tautu dzīvē. Pirmajā nodaļā, kurā ir aprakstīta Baltija 13. gadsimta pēdējā desmitgadē, autors uzsver, ka «vācu bruņinieki mēģināja radīt oficiālu vienotību...» (1. lpp.). Sava pētījuma noslēgumā viņš gan atzīst, ka Livonijas ordeņa bruņiniekiem bija trūkumi, viņu vidū bija sastopama korupcija, šķelšanās un nodevība (501. lpp.), taču «...krustnešu ordenim nekad neradās alternatīva, kas būtu bijusi noderīga Livonijas aizsardzībai un pārvaldīšanai» (504. lpp.). Šāda, varētu teikt, kategoriska nostādne ir visai tuva vācbaltu muižniecības konservatīvo vēsturnieku atzinumam. Pētījumā ne vienreiz vien ir izteikta koncepcija, ka ordeņa kundzība Austrumbaltijā bija optimālā iespēja šim reģionam attīstīties: «...lībiešu un latviskas izcelsmes iezemiešu sadarbība [ar krustnešiem] bija ļoti nozīmīga tāpēc, ka iezemieši baidījās no saviem ziemeļu un dienvidu kaimiņiem vairāk nekā no vācu kundzības» (1. lpp.). Apgalvojums, ka krustneši it kā būtu izglābuši vietējās Baltijas ciltis no iznīcības, saucas ar «kultūrtrēģerisma» koncepciju un papildina to. Līdzīgu nostāju propagandēja vācbaltu muižniecības konservatīvā spārņa vēsturnieki, piemēram, A. fon Tranzē-Rozeneks.

Monogrāfijā lietotajam terminam «iezieņieši» (*the natives*), kas ir sastopams arī vairākumā vācbaltu muižniecības vēstur-

nieku darbos (*die Eingeborenen*), zināmā mērā ir specifiska, kolonizatoriska piegarša, jo grāmatā taču ir runa par pamatiedzīvotājiem teritorijā, kuru ir iekarojuši krustneši.

Otru galveno V. Urbana pētījuma tēmu — Vācu un Livonijas ordeņu ārpolitisko darbību, to attiecību evolūciju ar Lietuvas lielkņazisti, Poliju, Novgorodu, Pleskavu, Maskavas lielkņazisti, Krievzemes valsti, mazākā mērā ar Dāniju, Zviedriju, Hanzas savienību un Svētās Romas impēriju — monogrāfijas autors izklāsta visai pretrunīgi. V. Urbans būtībā noliedz krustnešu politikas agresīvo raksturu Austrumbaltijā, pamato to kā tieksmi izplatīt katolicismu pagānu vidū, tā nostājoties pret ķecerisko, šizmatisko pareizticību. Kā apstiprinājumu šim domām autors min norādes uz dažādiem avotiem, kuros šos feodālos iekarojumus varētu iztulkot arī kā agresivitāti. Monogrāfijas autors raksta, ka «..žemaiši bija visnežēlīgākie karavīri Baltijas reģionā, kuri lepojās ar savu primitīvo pagānismu» (16., 208. lpp.). Šo domu autors pastiprina ar daudziem piemēriem par lietuviešu iebrukumiem Livonijā, par viņu cietsirdīgo rīcību, laupīšanas kāri u. tml. No otras puses, V. Urbans min ne mazumu faktu par ordeņa bruņinieku agresivitāti, kā arī sniedz piemērus, kas liecina, ka pagāniskie žemaiši un lietuvieši nemaz nebija tik primitīvi. Lūk, kā V. Urbans tēlaini raksturo Vācu ordeņa darbību pret Lietuvu: «Ordeņa Prūsijas nodaļa pilnveidoja karagājienu organizēšanu uz Lietuvu tā, ka tie atgādināja mūsdienu krāšņās tūristu vai medību ekspedīcijas, atšķirība tikai tā, ka toreiz ievērojamās vietas aizstāja Baltijas meži, bet laupījums bija cilvēki» (114., 115. lpp.). Citā vietā viņš uzsver, ka lietuviešu lielkņazi saskatīja krustnešos pēc viņu zemēm kārus iebrucējus un līdz zināmai robežai viņiem, t. i., vietējiem kņaziem, šajā ziņā bija taisnība (132. lpp.). V. Urbans vairākkārt piemin Vācu ordeņa centienus iegūt teritoriju starp Prūsiju un Livoniju, t. i., Žemaitiju, atzīst, ka ordeņa regulārie reidi uz Žemaitiju bija nežēlīgas cilvēku medības (132., 163., 168. lpp.), turpat norādot, ka lietuvieši ļoti nežēlīgā veidā atriebās ordenim (163. lpp.). Neskatoties uz to, ka V. Urbans savā darbā raksta par Žemaitijā un Lietuvā sastopamo primitīvismu, viņš uzsver arī Lietuvas ātro attīstību par daudz nacionālu paaugstpēriju (17. lpp.).

Zināmas pretrunas sastopamas arī V. Urbana spriedumos par ordeņa attiecībām ar Pleskavu, Novgorodu, Maskavu un Krieviju kopumā 14.—16. gadsimtā. Livonijas ordeņa karavīru daudzos iebrukumus Novgorodas un Pleskavas teritorijā monogrāfijas autors apraksta kā aizstāvēšanās rakstura pasākumus Livonijas aizsardzības nolūkā. Vienlaicīgi viņš min arī ne mazumu faktus, kuri runā par šo iebrukumu agresīvo ievirzi (98., 126.—128.,

269. lpp.). Atsevišķa nodaļa veltīta Maskavas attīstībai. Tajā norādīts uz krievu puses vainu apliecināšiem faktiem, kuru dēļ Livonijas ordeņa mestrs pasludināja embargo Novgorodas tirdzniecībai ar maizi un sāli; nosaukti arī citi ordeņa naidīgās rīcības gadījumi pret Novgorodu un Pleskavu. V. Urbans raksta, ka 15. gadsimta beigās un 16. gadsimta sākumā Livonijas ordenis gatavojās karam pret Maskavu, uzskatot Ivana III izdarīto Hanzas kantora slēgšanu Novgorodā par līguma pārkāpumu. Līdz ar to ordenis vairs neticēja lielkņaza solījumiem par miermīlīgiem nodomiem un draudzīgiem centieniem (406., 409. lpp.). Monogrāfijas beigās, rakstīdams par Livonijas kara sākumu, V. Urbans izsaka šaubas par krievu cietsirdīgo rīcību, kādu esot pieļāvuši Ivana IV karavīri, viņš uzskata, ka tā ir militārā propaganda no vācu puses (489. lpp.). Sakarā ar šo jautājumu autors raksta, ka «to, ka krievi nav bijuši bez cilvēciskām jūtām, pierāda viņu atsaucīgā administrācija iekarotajos rajonos un viņu piekoptā prakse apstiprināt muižniekiem (landholderiem) un tirgotājiem viņu līdzšinējās tiesības, atstājot tiem viņu īpašumus» (90. lpp.). Tāds vērtējums par Ivana IV politiku Livonijas kara sākumposmā vēsturiskajā literatūrā sastopams visai reti.

Trešais monogrāfijā izskatīto jautājumu loks ir saistīts ar dzimtbūšanas rašanos un attīstību Livonijā. Tiesa, šī problēma netiek analizēta tik sīki kā jautājumi par ordeņa valdīšanas gadiem Livonijā un par Livonijas ārpolitiku. V. Urbans savā monogrāfijā lieto terminus «dzimtbūšana», «dzimtcilvēki», taču reti (tikai trīs reizes) lieto terminu «feodāls». Raksturodams Livoniju 13. gadsimta beigās, viņš pareizi norāda, ka tolaik «... dzimtbūšana Livonijā vēl nebija vispārīga parādība» (5. lpp.). Tālāk seko paskaidrojums, kuru zināmā mērā var uzskatīt kā norādi uz dzimtbūšanas rašanās cēloni Livonijā: «Tās pastāvēšanu un lēno augšanu varēja veicināt gūstekņu noņemšana lielās muižās» (5. lpp.).

Par pamatiedzīvotāju apspiešanu V. Urbans raksta nodaļā, kas veltīta igauņu sacelšanās norisei 1343. gadā. Autors visai savdabīgi pamato sacelšanos, uzsvērdams, ka «rūgšanas sēklas pastāvējukurā sabiedrībā» (96. lpp.). Taču, apskatot šīs sacelšanās iznākumu un tās sekas, V. Urbans uzsver, ka zemnieku apspiešana noveda pie tā, ka viņu materiālais stāvoklis pasliktinājās tikpat strauji, kā pieauga lielo zemes īpašnieku un tirgotāju labklājība (96. lpp.). Interesants moments ir autora dots igauņu zemnieku sacelšanās salīdzinājums ar zemnieku cīņām Rietumeiropā. Šajā sakarībā viņš raksta: «Šī sacelšanās ļoti maz atšķiras no zemnieku sacelšanās Francijā un Anglijā. Šajās zemēs sacelšanās uzliesmoja gandrīz vienlaicīgi [ar zemnieku sacelšanos Igaunijā],

tikai tās bija nedaudz labāk ieplānotas un organizētas.» V. Urbans secina, ka Igaunijas zemnieku nežēlīgā apspiešana nedaudz vēlāk atviegloja dzimtbūšanas nostiprināšanos Igaunijā (104. lpp.).

Savu viedokli par dzimtbūšanas rašanos Livonijā autors pamatīgāk izklāsta nodaļā par krustnešu karadarbību Zemaitijā 14. gs. otrajā pusē. Viņš uzskata, ka krustnešu ilgajam karam bija nozīmīgs efekts, kuru «nevar precīzi izmērit», bet kura rezultātā «dzimtcilvēku skaitam zemē bija jāpalielinās» (168., 169. lpp.). Pēc grāmatas autora domām, dzimtcilvēku skaita palielināšanos veicināja gūstekņi, kurus krustneši sakāra savu reidu laikā Zemaitijā un pārdeva lielajiem zemes īpašniekiem. Zemes īpašnieki savukārt lika šos gūstekņus to brīvo strādājošo vietā, kuri bija nomiruši epidēmijās vai kurus bija nolaupījuši ienaidnieki (169. lpp.). Tātad dzimtbūšanas pastāvēšanas iespējas šajā teritorijā autors izskaidro ar gūstekņu darba izmantošanu. Taču V. Urbans neapstājas tikai pie šī izskaidrojuma, viņš mēģina dot juridisku pamatojumu jaunajām sociālajām attiecībām Baltijā. Tomēr šajā aspektā viņš vēl mazāk atklāj dzimtbūšanas objektīvos iemeslus. Tā, piemēram, V. Urbans izsaka pieņēmumu, ka par dzimtbūšanas avotu kalpo brīvo zemnieku jaunāko dēlu sociālā statusa pasliktināšanās, jo tieši šie dēli nemantoja zemi. Viņiem «bija jāņem apsaimniekošanā zemnieku mājas, balstoties uz dzimtcilvēku pienākumu noteikumiem, kā tas bija vispārpieņemts.. Eiropā» (169. lpp.). Šo bez mantojuma palikušo jaunāko dēlu pēcnācēji vēlāk vairs nevarēja pierādīt, ka viņi cēlušies no brīviem cilvēkiem, un rezultātā «viņus ieskaitīja dzimtzemnieku kārtā» (169. lpp.). Juzdams šīs konstrukcijas zināmu sadomātību, tās autors piebilst, ka diemžēl nav nekādu pierakstu, kas varētu precīzi uzrādīt līdzekļus zemnieku paverdzināšanai Livonijā. Var tikai konstatēt, ka «ieroču nesējs karavīrs izzūd un viņa vietu aizņem apspiestais un nelaimīgais dzimtcilvēks» (169. lpp.).

V. Urbans savā darbā apskata arī dzimtbūšanas jautājuma risināšanu 1424. gada landtāgā. Šajā sakarībā viņš norāda, ka «Livonijā dzimtbūšana bija vecs, taču ne visai plaši izplatīts institūts» (248. lpp.). Pēc monogrāfijas autora domām, līdz 1424. gada landtāgam šeit pastāvējusi gandrīz idilliska aina — iekarotāji vācieši pārtikuši no ikgadējam nodevām un no viņu rokās esošā tirdzniecības monopola; vasaļi bijuši vairāk ministriāli nekā zemes īpašnieki, viņu labklājība bijusi atkarīga no viņu fogtu dienesta ienākumiem, no nodokļu vācējiem un tiesnešiem, bet daudziem vasaļiem bijis arī ne mazums parādu (248. lpp.). V. Urbans apraksta, ka vietējie iedzīvotāji slēguši ar krustnešiem līgumus, kuros bija atspoguļotas vietējo iedzīvotāju tiesības un brī-

viņas, kādas viņiem tika dotas, ja viņi palika kristieši un kārtīgi maksāja nodokļus (248. lpp.). Monogrāfijā nav ziņu par to, ka krustneši bieži vienpusīgi pārkāpa šos līgumus, taču ir uzsverts, ka vietējos iedzīvotājus bija grūti iesaistīt muižu saimniecības sistēmā un ka iezemieši kopš neatminamiem laikiem ir dzīvojuši pēc izklaidus zemnieku sētu principa. Citviet V. Urbans norāda, ka šeit bija sastopami arī ciemi, taču «nebija praktiski iespējams pārvest uz dzīvi tajos visus zemniekus un izveidot muižu», turklāt «iezemiešu zemessardze bija nepieciešama visiem sekmīgiem karagājieniem» (249. lpp.).

Un, lūk, tuvojoties 1424. gadam, viss mainījās vai arī jau bija izmainījies, un proti, notika cilvēku, sevišķi karagūstekņu un pierobežā dzīvojošo dzimtu pārvietošana, turpmāk zemessardze vairs nebija tik nozīmīga, tā kā jau bija algoti karavīri, un krustnešiem vajadzēja vairāk naudas. Monogrāfijas autors it kā garāmejot piemin nozīmīgu dzimtbūtniecības attīstību veicinošu apstākli — labības cenas pieaugumu Rietumeiropā, sakarā ar ko attīstījās muižu apsaimniekošana, paplašinājās aramzemes platības (249. lpp.). Uzskaitot 1424. gada landtāga pieņemtos likumus jeb, pareizāk sakot, lēmumus, V. Urbans secina, ka «valsti ir atnākusi dzimtbūšana un tā sāk lēnām izplatīties» (249. lpp.).

Monogrāfijas autors pārmet, kā viņš raksta, «mūsdienu nacionālistiem», t. i., latviešu un igauņu vēsturniekiem, to, ka viņi negrib piedot vācu muižniecībai dzimtbūšanas ieviešanu Baltijā, lai arī tolaik — 15. gadsimtā — tā tika nostiprināta visur Austrumeiropā. Reālistiskāks ir V. Urbana secinājums par dzimtbūšanas pakāpenisku attīstību vairāk kā sociālekonomisku parādību un mazāk kā nacionālu parādību (249. lpp.).

V. Urbans uzskata, ka latviešu un igauņu vairākums kļuva par dzimtcilvēkiem 15. un 16. gadsimta mijā (432. lpp.). Ar Livonijas ordeņa pūlēm 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā iestājās miers un kārtība, paaugstinājās pamatiedzīvotāju, to skaitā arī latviešu un igauņu dzimtcilvēku, dzīves līmenis, lai arī tas vēl nesasniedza šeit dzīvojošo vāciešu labklājības un bagātības līmeni (469. lpp.), taču monogrāfijā nav atrodami pamatojumi apgalvojumam par igauņu un latviešu dzimtcilvēku dzīves līmeņa kāpumu 15. un 16. gadsimta mijā. Grāmatas autors uzsver, ka līdz Livonijas karam dzīves apstākļi Livonijā kopumā bijuši labi, taču pamatiedzīvotāju vairākumam šāds dzīves līmenis nebija sasniedzams. Viņš raksta, ka tas ir visvairāk diskutējamais jautājums Livonijas vēstures literatūrā, «tā ir kompleksa tēma, kuru pārāk daudzi ir pierādījuši ar pārāk nedaudziem faktiem» (469., 470. lpp.). Un vēsturnieku grūtības šajā ziņā slēpjas tajā apstākļī, ka Livonijā, tāpat kā vairākumā Eiropas valstu, bija vērojamas

lielas atšķirības, kā viņš raksta, «zemāko šķiru» stāvokli, tā ka katrs vēsturnieks var atrast piemērus sava viedokļa apstiprinājumam. Taču, pēc V. Urbana domām, ikvienam ir jāpiekrīt, ka iezemiešu tiesiskais un sociālais stāvoklis bija labāks līdz 1558. gadam, kad «karš izbeidza mieru un kārtību, likumību un taisnīgumu» (470. lpp.).

Interesanti, ka, no vienas puses, V. Urbans atzīst, ka zemnieku tiesiskā stāvokļa pasliktināšanās bija saistīta ar dzimtbūšanu un ka muižnieki izmantoja visas iespējas pakļaut brīvos zemniekus. Taču, no otras puses, autors idealizē Livonijas ordeņa valdīšanu, apgalvodams, ka «Livonijas ordeņa bruņinieku konservatīvismam, iespējams, bija tieksme vairāk aizsargāt zemniekus nekā kaitēt zemniekiem». Viņaprāt, pēc Livonijas kara sākuma un tam sekojošās ordeņa likvidēšanas vairs nepastāvēja «šķēršļi zemnieku pilnīgai ekspluatācijai» (471. lpp.). Monogrāfijā ir rakstīts arī par to, kā Livonijas kara sākumā zemnieki sacēlās pret saviem ordeņa kungiem un atbalstīja krievu karaspēka uzbrukumu, kā zemnieki bēga uz pilsētām (471., 491.—494. lpp.). Šie fakti ir pret-runā ar pētījuma gaitā konstatēto, ka Livonijas ordeņa bruņinieki centušies vairāk aizsargāt zemnieku tiesības un mazāk tiem kaitēt. Tālāk autors atgādina, ka igauņu zemnieku sacelšanās tika nežēlīgi apspiesta, un secina, ka zemniekiem tas nozīmēja lielu nelaimi, viņi «nokļuva gandrīz vai verdzībā, viņi tika pakļauti karavīru šķiras cietsirdībai un ekspluatācijai, attiecībā pret saviem pakļautajiem karavīri neievēroja piesardzību un saprātību kā viņu ordeņa priekšteči» (494. lpp.).

Apkopojot pētījuma rezultātā gūtos secinājumus par Livonijas ordeņa valdīšanu, V. Urbans atzīmē, ka latviešu un igauņu dzimtcilvēki atradās pakļautā stāvoklī, kas deva maz iespēju «privāti pārvietoties un sevi personiski pilnveidot» (504. lpp.). Tāpat autors secina, ka latvieši un igauņi it kā būtu atzinuši, ka krustneši aizsargājuši viņus no ārējiem iebrukumiem, atnesuši viņiem likumību un kārtību, taču pamatiedzīvotāji tomēr esot domājuši, ka šie sasniegumi bijuši apmaksāti par pārāk augstu cenu (504. lpp.).

Latviešu un igauņu paverdzināšana tiešām ir pārāk augsta cena, visai strīdīgs ir arī V. Urbana secinājums, ka latvieši un igauņi Livonijas ordeņa darbības rezultātā saņēmuši «likumību un kārtību».

Referējamā monogrāfija, kurā apskatīti arī citi jautājumi, izceļas ar bagātīgu vēsturisko faktu materiālu, tās autors izdarījis ne mazumu interesantu slēdzienu un trāpīgu piezīmi. Taču vienlaicīgi ir sastopama autora zināma nekonsekvence pētāmo jautājumu un faktu novērtēšanā. Izturēdamies kritiski pret vācbaltu

historiogrāfiju, monogrāfijas autors ir nekritiski pieņēmis dažas šīs vēsturiskās literatūras pamatatziņas: piemēram, viņš noliedz Vācu un Livonijas ordeņu agresīvo politiku, uzsver krustnešu kultūras un civilizācijas nesēju misiju, idealizē ordeņa lomu igauņu un latviešu zemnieku tiesību aizstāvībā pret feodālu pakļaušanas tieksmēm.

Kopumā V. Urbana monogrāfija «Livonijas krusta karš» bagātina vēstures literatūras klāstu par Baltijas viduslaiku vēsturi.

Samuels Levitāns

LIVONIJA STARP RIETUMIEM UN AUSTRUMIEM

Deutschland, Livland, Russland — ihre Beziehungen vom 15. bis 17. Jahrhundert. Beiträge aus d. Historischen Seminar d. Univ. Hamburg | Nordostdt. Kulturwerk. Von G. Pickhan... Hrsg. von N. Angermann. — Lüneburg: Nordostdt. Kulturwerk, 1988. — 204 S.

Vācija, Livonija, Krievija — to sakari no 15. līdz 17. gadsimtam.

Die Hanse und der deutsche Osten | Nordostdt. Kulturwerk. Hrsg. von N. Angermann. — Lüneburg: Nordostdt. Kulturwerk, 1990. — 169 S.

Hanza un vācu austrumi.

Laikā, kad Latvijā tās viduslaiku vēstures izpētē iestāties gadiem ieildzis apsākums, ar īpašu interesi jāseko tam, kas šajā jomā tiek darīts ārzemēs. Abi recenzējamie rakstu krājumi pārstāv vienu no nedaudzajiem Latvijas viduslaiku vēstures pētniecības centriem Rietumu pasaulē, tie ir šo grāmatu izdošanas iniciatora Hamburgas universitātes profesora Norberta Angermana un Līneburgas institūta «*Nordostdeutsches Kulturwerk*» sadarbības rezultāts.

Visupirms abās grāmatās imponē sastādītāju pieeja. Livonijas vēstures jautājumi tajos tiek atspoguļoti nevis kā šauri lokāla tēma, bet gan kā plaša mēroga vēsturisko procesu (Hanzas vēs-

tures, Austrumu un Rietumu attiecību) sastāvdaļa. Pirmais krājums ir zīmīgs ar to, ka visi tā autori — profesora Angermaņa audzēkņi — ir gados pavisam jauni zinātnieki, tārad pastāv iespējas katru pieteikto tēmu izvērst par plašāku pētījumu.

Abiem krājumiem raksturīgs plašs tēmu diapazons. Grāmatas «Vācija, Livonija, Krievija» septiņos rakstos ir apskatītas tēmas no Pleskavas un Livonijas attiecībām 15. gadsimtā (G. Pikhāna) un jautājuma par Livonijas nozīmi krievu attiecībās ar Hāsburgu dinastiju 15. un 16. gadsimta mijā (E. Vimmera) līdz Slēsvigas-Holšteinas Gotofas hercoga Ādolfa Livonijas kara laika aktivitāšu aplūkošanai (S. Tode) un Krievijas vēsturisko notikumu atspoguļošanai 17. gadsimta Livonijas hronikās (L. Špelge). Nez vai būtu pareizi gaidīt no jaunajiem autoriem kādus būtiskus atklājumus faktoloģiskajā ziņā. Raksti balstās galvenokārt uz publicētajiem avotiem un vēstures literatūru. To novitāte slēpjas citur — zināmas lietas tiek aplūkotas jaunā rakursā, tiek meklētas līdz šim nepamanītas kopsakarības. Šis apstāklis zināmā mērā kompensē dažviet jūtamo nepietiekamo zinātniskās izpētes dziļumu.

Krājuma «Hanza un vācu austrumi» (nosaukumā gan jūtama nodeva politizētai pieejai, tādēļ šo formulējumu nevarētu uzskatīt par īpaši izdevušos) autoru vidū turpretī ir ļoti prominenti Centrālās un Austrumeiropas viduslaiku vēstures pētnieki K. Fridlands, U. Arnolds, H. Večerka u. c. Kaut arī Livonija tiek pieminēta vairākos rakstos, tieši tās vēsturei ir veltīta N. Angermaņa apcere «Livonijas nozīme Hanzā» (97.—116. lpp.). Virsraksts ir ļoti zīmīgs. Pirms 50 gadiem P. Johansens izvirzīja problēmu «Hanzas nozīme Livonijā». N. Angermanis šo tēmu it kā apgriež otrādi un akcentē Rīgas, Rēveles, Tērbatas un sīkāko Livonijas pilsētu ieguldījumu Hanzas un visa Ziemeļaustrumeiropas reģiona attīstībā.

Abi krājumi ir vērtīgi ne vien kā izziņas avots zinātniekiem un vēstures interesentiem. Tie izraisa pārdomas par viduslaiku vēstures izpētes stāvokli Latvijā. Lai pārvarētu izveidojušos krīzi, ir jāpievērš lielāka uzmanība jaunu pētnieku profesionālajai sagatavotībai un jārada apstākļi viņu zinātniskajai darbībai. Tikai tad jauno medievistu līdzīga rakstura darbu krājums varēs parādīties arī Latvijā.

Ilvars Misāns

VALTERS FON PLETENBERGS UN VIŅA LAIKMETS

Wolter von Plettenberg — der grösste Ordensmeister Livlands / Hrsg. von N. Angermann. — Lüneburg: Nordostdt. Kulturwerk, 1985. — 1335 S.

Valters fon Pletenbergs — izcilākais Līvoniņas ordeņa mestrs.

1985. gada 28. februārī aizritēja 450 gadi kopš miris Līvoniņas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs — viena no ievērojamākajām personībām Līvoniņas viduslaiku vēsturē. Latvijā šis notikums pagāja nepamanīts, bet Vācijā tam par godu tika sarīkota gan piemiņas izstāde, gan arī publicēts zinātnisku rakstu krājums. Tā izdošanas iniciators ir Hamburgas universitātes profesors Norberts Angermanis. Grāmatā apkopoti sešu autoru raksti, tajā ietverti fragmenti no Baltazara Rusova un Johanna Rennera hronikām, Pletenberga biogrāfisko datu tabula un attēli.

Krājumu aizsāk Norberta Angermaņa raksts «Līvoniņa viduslaiku izskaņā». Te sniegts pēc apjoma īss, bet saturā visai bagāts Līvoniņas demogrāfiskais, ekonomiskais un politiskais raksturojums Pletenberga laikā, t. i., 15. gadsimta beigās un 16. gadsimta pirmajā trešdaļā.

Tā kā jautājums par viduslaiku vēstures hronoloģiskajiem ietvariem Latvijā joprojām ir atklāts, svarīga var izrādīties prof. Angermaņa atziņa par to, ka viduslaiku perioda beigu robeža Līvoniņā būtu velkama ap 1561. gadu, gan paturot prātā, ka kopš 16. gadsimta 20. gadiem Līvoniņa atradās uz jauno laiku sliekšņa, taču tas netika pārkāpts (9. lpp.).

Viens no ievērojamākajiem Vācu ordeņa pētniekiem prof. Udo Arnolds savā rakstā aplūkojis Līvoniņu kā Vācu ordeņa sastāvdaļu. Ar Vācu ordeņa centru Prūsijā Līvoniņu vienoja gan militāras un politiskas, gan arī ekonomiskas un psiholoģiskas saites. Arnolds izceļ Pletenberga nozīmi lielajā Vācu ordeņa politikā.

Baltijas vēstures pētīšanas vecmeistars prof. Manfreds Hellmanis sīkāk pievērsies jautājumiem par rīcības motīviem, kas izskaidro, kādēļ Pletenbergs, sākoties reformācijai, Līvoniņas ordeņa valsti līdzīgi Prūsijai nepārvērtā par laicīgu hercogisti. Kā galvenos autors izvirza divus cēloņus: Pletenberga konservatīvismu, ciešo saistību ar ordeņa tradīcijām un nepieciešamību saglabāt ordeni cīņai pret ārējiem ienaidniekiem.

Elke Vimmere sīki aplūko Pletenberga ārpolitiku austrumos

un raksturo ordeņa mestra militāros un diplomātiskos pasākumus, kas ļāva Livonijai nodrošināt ilgstošu mieru ar Krieviju.

Heinrihs Bose ir izpētījis, kā Pletenbergu attēlojuši 18.—19. gadsimta apgaismotāji un vēsturnieki, bet Mihaels Garlefs analizē Pletenberga tēlu kā literāro darbu varoni.

Tādējādi prof. Angermaņa vadībā izveidotais krājums rāda mums Pletenbergu un viņa laikmetu daudzpusējās sakarībās un izpausmēs, taču trūkst raksta par to, kāda vieta Pletenbergam ir latviešu vēsturiskajā apziņā.

Ilgvars Misāns

PIRMIE KATOĻU MISIONĀRI

*Studien über die Anfänge der Mission in Livland / Hrsg. von M. Hellmann. — Sigma-
ringen: Jan Thorbecke Verl., 1989. — 167 S.*

Studijas par misijas sākumiem Livonijā.

Pieci krājumā ievietotie raksti veltīti vācu katoļu misionāru darbības pirmsākumiem Livonijā. Autori savu materiālu sniedz kā vienotu Vācijas un Livonijas problēmu kompleksu, vienlaicīgi tiecoties to saistīt ar tālaika norisēm Vakareiopā. Daudz mazāk uzmanības tiek veltīts katoļu un pareizticīgo, vācu un krievu interešu sadursmei Livonijā, taču, ņemot vērā to, ka Latvijas vēsturnieki pēckara gados pārspīlēti pievērsās tieši Baltijas tautu un Krievijas attiecību pētīšanai, šī nepilnība neliekas tik svarīga.

Krājumā dots detalizēts pirmo divu Livonijas bīskapu — tolaik bīskapiju dēvēja par Ikšķiles bīskapiju Krievzemē — Meinharda (M. Hellmaņa publikācija un B. U. Hukera pielikums) un Bertolda (B. U. Hukera raksts) dzīves gājuma apraksts. Speciālistiem viduslaiku Latvijas vēsturē šo bīskapu darbība Livonijas teritorijā ir pietiekami labi zināma un visumā sakrīt ar vācu pētnieku vērtējumiem. Rakstu autori, tāpat kā Latvijas vēsturnieki, uzskata, ka Meinharda darbībai Livonijā bija izlūkošanas raksturs. Katoļu misionāri, ceļojot kā mierīgi sludinātāji, centās iepazīties ar teritoriju, veidoja pirmos atbalsta punktus Salaspilī un Ikšķilē, sagatavoja augsni nākamajam krusta karam Baltijā. Bīskaps Bertolds, Meinharda darba turpinātājs, aizsāka kvalitatīvi jaunu — krusta karu posmu Livonijā. Tādēļ Meinharda darbība

tiek aplūkots ne tikai kā hronoloģiski pirmais katoļu misijas darbības periods, bet arī kā īpašs posms Latvijas vēsturē.

Kā viens no galvenajiem krusta kara virzītājspēkiem Livonijā tiek parādīti vācu, sevišķi Brēmenes tirgotāji. Tirgotāju tieksme ievirzīt krusta karus sev vēlamā gultnē nav nekas jauns vai neparasts. Vēl Pirmajā krusta karā (1096—1099) aktīvi iesaistījās Tuvo Austrumu apgūšanā ieinteresētie Itālijas pilsētu Venēcijas, Dženovas un Pizas tirgotāji, bet 1202.—1204. gadā venēciešu tirgotāji faktiski kļuva par Ceturtā krusta kara vadītājiem. Tādēļ nav jābrīnās, ka krusta karos Baltijā aktīvi iejaucās šī reģiona izmantošanā ļoti ieinteresētie vācu tirgotāji. Tas vēlreiz apstiprina Livonijas un pārējās Eiropas procesu saistību un kopību. Karš Livonijā ir aplūkots kā vienotas krusta karu kustības daļa.

Atsevišķā problēmrakstā B. U. Hukers izskata līdz šim Latvijā nepētītu problēmu — mēģinājumu 13. gadsimta sākumā izveidot laicīgu monarhiju Livonijā. Tas ir šaurs, bet interesants un stridīgs jautājums, jo raksta autora rīcībā ir visai fragmentāras liecības. Kā norāda B. U. Hukers, 1211. gadā Livonijā ieradās un šeit līdz pat savai bojāejai 1229. gadā par ķēniņa godu cīnījās Hermanis fon Lipe. Savos tīkojumos viņš meklēja atbalstu vācu bruņinieku un firstu vidū.

B. U. Hukers raksta, ka iekarotāji veidojuši krustnešu valstis uz tiem pašiem principiem, kādi pastāvēja to dzimtenē. Faktiski visur, kur krustneši guva panākumus, sākās cīņa par virskundzību iegūtajās teritorijās: vispirms starp pāvestu, kurš tiecās savā varā pakļaut visus laicīgos valdījumus, un krusta karotājiem, tad starp krusta karā iesaistītajiem garīgajiem un laicīgajiem feodāļiem. Pēc Jeruzalemes iekarošanas 1099. gadā un Latīņu impērijas izveidošanas 1204. gadā virsroku guva laicīgie feodāļi, pakļautajās teritorijās nodibinot karalistes, hercogistes, grāfistes un ignorējot garīdzniecības pretenzijas uz reālo varu, bet Livonijā savukārt varu savās rokās izdevās sagrābt garīgajiem senjoriem un laicīgo feodāļu centieni izveidot karalisti beidzās neveiksmīgi — garīgie feodāļi negribēja sev blakus pieļaut nekādu laicīgo varu.

Par mākslas izmantošanu politikā raksta R. Šneiders, par pamatu ņemot Indriķa hronikā sniegtās ziņas par 1205. gadā notikušo ielas teātra izrādi Rīgā. Tolaik, pēc autora domām, pat teātris tika piemērots krusta kara vajadzībām. Tomēr, kopumā vērtējot, šī publikācija par ļoti šauro krusta karu posma teātra tēmu (jāņem vērā, ka par to ir ārkārtīgi maz laikabiedru liecību) būtībā atkārtro pētniekiem jau zināmos secinājumus. Tomēr ir labi, ka materiāls ir apkopots solidā publikācijā, jo šis jautājums ir tik šaurs, ka nav pamata cerēt uz lielāku pētījumu.

Krājumu noslēdz B. Jēniga raksts, kurā tiek aplūkota vācu katoļu pirmo misionāru darbība sakrālās celtniecības jomā. Kaut gan raksta virsrakstā ir runa par Rīgu, tomēr autors sniedz plašāku pārskatu, sākot ar Meinharda celtniecības darbiem Ikšķilē un beidzot ar bīskapa Alberta darbību Rīgā.

Celtniecība Rīgā tiek aplūkota saistībā ar vācu pilsētībūvniecības tradīcijām.

Sai problēmai uzmanību ir veltījuši arī Latvijas zinātnieki, piemēram, J. Straubergs un A. Caune, tādēļ B. Jēniga raksts var interesēt galvenokārt kā apkopojošs materiāls par pašu pirmo katoļu sakrālo celtniecības posmu līdz 1229. gadam (bīskapa Alberta nāvei). Tā, uzmanību var pievērst svēto aizbildņu izvēle, ceļot sakrālās celtnes Rīgā. 12. un 13. gadsimtā Vācijā bija ļoti populāri svētie aizbildņi — Sv. Marija, Sv. Jēkabs un Sv. Nikolajs. Lībekā, piemēram, bija Sv. Marijas, Sv. Jēkaba, Sv. Pētera un Sv. Nikolaja baznīcas. Līdzīgu ainu mēs vērojam arī Rīgas sakrālajā celtniecībā — tiek celtas Sv. Marijas, Sv. Pētera un Sv. Jēkaba baznīcas, bet Sv. Nikolaju mēs atrodam cisterciešu klosteri Daugavgrīvā.

Bīskaps Alberts ne tikai būvēja sakrālās celtnes vācu tirdzniecības pilsētu tradīciju garā, bet arī izveidoja Rīgu par stabilu vācu misionāru apmetni Livonijā. Viņš misionāru darbībai Livonijā piesaistīja to klosteru garīdzniekus, kuriem bija pieredze rietumslāvu cilšu kristīšanā 12. gadsimtā. Misionāru darbā iesaistījās nevis atsevišķi garīgo ordeņu mūki, bet gan tika veidotas mūku ordeņu stacionāras bāzes, ceļot klosterus un citas sakrālās celtnes. Tomēr Alberts bija tikai aizsācējs, galīgais viduslaiku Rīgas arhitektoniskais veidols noformējās jau pēc viņa nāves.

Leonīds Fedosejevs

PERIODISKIE IZDEVUMI

JAUNS BALTIJAI VELTĪTS ŽURNĀLS FRANCIJĀ «NOUVELLES BALTES»

Kopš 1988. gada februāra Francijā iznāk periodisks izdevums «*Nouvelles Baltes*» (Baltijas jaunumi), kurš informē lasītājus par:

- notikumiem Baltijā;
- Baltijas izcelsmes emigrantu dzīves aktualitātēm Francijā;
- atsevišķiem Baltijas vēstures aspektiem;
- Latviešu Tautas augstskolas Abrene darbību utt.

Salīdzinājumā ar pirmajiem numuriem ir pieaugusi materiālu kopa, kas veltīta Latvijai. Tas izskaidrojams ar to, ka redakcijas kolēģijā sākuši strādāt Žans Marks Šulcs (galvenais redaktors)¹, Astrīda Vītola (mākslinieciskā un tehniskā redaktore), Edvīns Vītols, Gijs Babonno, kuri regulāri gatavo rakstus par Latviju.

13. numurā, kurš iznāca 1991. gada maijā, ievietota statistiskā informācija par referendumu rezultātiem Baltijā, Igaunijas ārlietu ministra intervija par janvāra notikumiem Baltijā, par Helsinku universitātes studentes Tiu Grintāles stažēšanos Tartu universitātē, kur viņa apguvusi pat franču valodas žargonu. Edvīns Vītols rakstā «Jaunumi no Latvijas» apskata situāciju ziemas mēnešos Latvijā: naudas zīmju nomaiņu, cenu pieaugumu, darba ražīguma krišanos, konvertējamās valūtas kursa krasu pieaugumu. Pavērsiena punkts bija referendumu rezultāti, kurus aplicināt varēja 120 ārzemju novērotāju, to skaitā arī Francijas parlamenta pārstāvji.

¹ Žans Marks Šulcs, 1990/91. māc. g. franču valodas lektors Rīgas franču licejā.

Pēc raksta autora domām, tādus rezultātus veicināja divi faktori: 1) janvāra brutālie notikumi un 2) Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja A. Gorbunova lēmums noslēgt savstarpējo attiecību līgumu ar KPFSR prezidentu B. Jeļcinu, kur 3. pantā rakstītais nomierināja krievu minoritātes raizes par atstumšanu. Sajā pantā fiksēts, ka Latvija un Krievija viena otrai garantē saglabāt iepriekšējo pilsonību vai arī iegūt tās zemes pilsonību, kur viņi dzīvo pēc savas gribas un mītņu zemes likumdošanas. Protams, ka šis pants izsauca polemiku un neapmierinātību — īpaši radikāļu un latviešu emigrācijas aprindās, jo latviešu nācijai draud liels imigrantu pieplūdums, tā kā pretējais process, kad latvieši pieprasīs Krievijas pavalstniecību, ir nenozīmīgs. Nākotne parādīs, cik šis līguma pants ar deklaratīvu nozīmi būs nozīmīgs, jo jebkurā brīdī tas var radīt jaunas problēmas.

Žurnāla atbildīgā redaktora Morisa Guta-Līva (*Goutt-Liiv*) publikācijas pirmā daļa «Baltijas zemju sūtniecību juridiskais stāvoklis Parīzē» informē par Francijas Nacionālās asamblejas Baltijas pētniecības grupas priekšsēdētāja Pelšā (*Pelchat*) rikoto 15. maija sanāksmi, kurā piedalījās arī A. Gorbunovs. Sajā sanāksmē Pelšā paskaidroja, ka viņš saņēmis mandātu no trim Baltijas prezidentiem pārstāvēt franču tiesā šo valstu intereses. No mētra Spitzera secinājumiem par sūtniecību juridisko stāvokli izriet, ka

- 1) PSRS dienesti telpas aizņēmuši nelikumīgi;
- 2) sūtniecības atslēgas tikušas nodotas padomju pārstāvjiem no kādas franču politiskās partijas puses bez Francijas valdības ziņas, kura tika nostādīta notikuša fakta priekšā.

Īpašumu kadastrā to īpašnieki aizvien vēl ir Baltijas valstis. Tādējādi īpašuma problēmas nepastāv, jo Francijas Republika nekad nav pārstājusī atzīt Baltijas valstis. Nav arī juridiskās imunitātes uz nekustamajiem īpašumiem. Mētrs Spitzers reizē arī precizē, ka, pamatojoties uz Francijas likumdošanu, ja ēka tikusi mierīgi aizņemta trīsdesmit gadus, tad tas, kurš šo ēku aizņēmis, kļūst par tās īpašnieku. Tomēr pašreiz ir savākts pietiekami daudz pierādījumu no emigrācijā esošās valdības un pašreizējās valdības, lai varētu secināt, ka ēkas aizņemšana nav notikusi mierīgā ceļā. Tāpēc iesniegta prasība Parīzes Augstākajam tribunālam par to telpu atdošanu, kas pieder Baltijas valstīm.

Gijs Babonno turpina iesākto rakstu sēriju par neatkarīgās Latvijas naudas zīmēm un to vēsturi. Numura pielikumā dots ieskats latviešu literatūrā, ir atspoguļota arī mūsdienu latviešu rakstnieku un dzejnieku daiļrade (R. Ezera, A. Kolbergs, Ā. Elk-

sne u. c.). 13. numura nobeigumā dota neliela to darbu bibliogrāfija, kuros franču valodā dots Latvijas vēstures un mitoloģijas apskats (A. Švābe, M. Žonvāls, F. Žuē u. c.).

Andrejs Bankaus

«BALTIC BRIEFING» — JAUNS ŽURNĀLS PAR BALTIJU ANGLIJĀ

Anglijā ir sācis iznākt jauns žurnāls «*Baltic Briefing*», kas tulkojumā aptuveni nozīmē «Baltijas vēstis». Tā izdevēja ir Bredfordas universitātes Baltijas pētniecības grupa. Redaktori — Džons Haidens (*Hidden*), Tomass Leins (*Lane*) un Harolds Elletsons. Tas domāts uzņēmēju un valdības aprindām, kas ieinteresētas sadarbībā ar Baltijas valstīm. Žurnālā ir vairākas nodaļas, kurās tiek aplūkota Baltijas valstu virzība uz tirgus ekonomiku, politiskās problēmas, uzņēmējdarbības praktiskie jautājumi, Baltijas valstu ministru viedokļi. Lēmums uzsākt žurnāla izdošanu pieņemts pēc ilgāka sagatavošanās perioda. Šajā sakarībā minams, piemēram, tas, ka Bredfordā ir notikušas vairākas konferences, kurās piedalījās zinātnieki un Lielbritānijas uzņēmēji. Nodibināti arī sakari ar Baltijas valstu speciālistiem, kas palīdzējuši žurnāla tapšanā. Kā norādīts redakcijas ievadrakstā, žurnāla izdevējus mudinājusi arī vēlēšanās pārvarēt Baltijas neatkarībai nelabvēlīgos Maskavas «centra» centienus iztēlot notikumus Lietuvā, Latvijā un Igaunijā tumšās krīzes krāsās, noklusēt nozīmīgo progresu saimniecības veidošanā uz tirgus ekonomikas principiem.

Žurnāla pirmajā numurā pārsvarā ir materiāli no Igaunijas. Par Latviju ir ievietoti nelieli informatīvi pārskati. Tajos aplūkoti privatizācijas jautājumi (balstoties uz LU profesora Kalvja Torgāna materiāliem), sniegtas ziņas par Latvijas un ārzemju kopuzņēmumiem, ārzemju investētāju iespējām Latvijā, Rīgas komercbankas darbību, Latvijas eksporta potenciālu u. c.

Paredzēts, ka žurnāls iznāks trīs reizes gadā. Tāpat kā pirmajā numurā, arī turpmāk tiks ievietoti sludinājumi.

Juris Prikulis

JAUNS BALTIJAS VALSTU PROBLĒMĀM VELTĪTS ŽURNĀLS ZVIEDRIJĀ «BALTISK REVY»

1991. gadā Stokholmā zviedru valodā iznāca žurnāla «*Baltisk Revy*» pirmais numurs. Tā izdevējs ir Baltijas institūts, galvenais redaktors — šī institūta direktors Ivo Iliste. Jaunais žurnāls domāts tiem, kas interesējas par Baltijas valsti — Latvijas, Lietuvas un Igaunijas — vēsturi, politisko dzīvi, saimnieciskajām attiecībām, kultūru. Pirmajā numurā kopumā tiek atspoguļoti tie jautājumi, kā PSRS realizētās politikas rezultātā vēsturiski ir izveidojusies šodienas situācija Baltijas valstīs. Žurnālā ievietotie raksti paver iespēju retrospektīvi palūkoties uz Baltijas tautām traģiskajiem 1939.—1940. gada notikumiem, kā arī nesenaļiem centieniem un aktivitātēm atjaunot savu valstisko neatkarību.

Žurnāla redakcijas kolēģijā ir pieci pārstāvji no katras Baltijas valsts. No Latvijas — L. Briedis, M. Čaklais, A. Kļavis, Ē. Strods un M. Zālite.

Helēna Simkuva

PUBLIKĀCIJU SĒRIJAS SĀKUMS PAR TERORU PRET KRIEVIJAS LATVIEŠIEM

*Возвращение. Информационный сборник /
Сост. Н. Андреева, В. Штраус. — Москва,
1991. — Вып. 1. — 18 с.*

Atgriešanās. Informatīvs krājums.

Pēdējos gados līdz ar zinātniskās izpētes iespēju paplašināšanos Krievijas latvieši uzsākuši gatavot vairākas nozīmīgas publikācijas par savām likteņgaitām. Viena no iecerēm ir izdot informatīvo materiālu krājumu «Atgriešanās», kas būs daļa no Krievijas Latviešu biedrības un jaunizveidotās zinātniskās asociācijas «Latvieši Krievijā» darba šajā jomā. Krājuma veidotāji izvirzījuši uzdevumu apzināt līdz šim nezināmos Krievijas latviešus vai citu tautību Latvijā dzimušas personas, kas gājušas bojā represiju rezultātā padomju varas laikā Krievijā un citās PSRS sastāvā iekļautajās republikās ārpus Latvijas, un iepazīstināt ar tām plašākas lasītāju aprindas. Zinātniskās asociācijas «Latvieši Krievijā» vadītājs Vidvuds Strauss (1941. gada jūnijā deportēts, tagad dzīvo Maskavā, veic socioloģiskos pētījumus) izdevuma

ievadā uzsver, ka ar šo krājumu ir «uzsākts darbs, veidojot publikāciju sērijas, kas atgrieztu no aizmirstības komunistiskā terora upurus Padomju Savienībā» (3. lpp.). Ievadā teikts, ka krājums ir sastādīts, balstoties tikai uz oficiāliem datiem, kas iegūti no tiesu orgāniem, prokuratūras, VDK, PSKP komitejām t. s. rehabilitācijas pasākumu gaitā, balstoties uz PSRS Augstākās Padomes Prezīdija 1989. gada 16. janvāra dekrētu «Par papildu pasākumiem taisnīguma atjaunošanā attiecībā uz 30.—40. gadu un 50. gadu sākuma represiju upuriem». Izmantoti arī oficiāli materiāli par nošauto upuru masveida apbedījuma vietām, jo par tām un tajās apbedītajiem upuriem «beidzot atrasti» saraksti VDK arhīvos. Vērtīgu informāciju satur arī rehabilitāciju lietas par «piederību PSKP». Krājumā ievietotās ziņas ņemtas no oficiālām publikācijām presē 1989.—1990. gadā.

Represiju upuru vārdi un biogrāfiskās ziņas par viņiem sniegtas tādā redakcijā, kāda lietota avotu publikācijās. Šādi principi tiks ievēroti arī turpmāk. Sērijas pirmajā laidienā ievietotie dati par upuru biogrāfijām, arestēšanas un sodīšanas apstākļiem ir atšķirīgi pēc formas un uzziņas pilnīguma pakāpes. Krājumā iekļauts tā sastādīšanā izmantotais dažādu Krievijas bijušo autonomo republiku un apgabalu vietējo periodisko izdevumu saraksts. Tas apliecina, kādas potenciālas iespējas tēmas izpētē ir šīm parasti mazievērotām publikācijām. Krājuma veidotāji aicina visus, kuru rīcībā ir šāda rakstura informācija, sniegt ziņas, rakstot uz adresi:

123480, Москва, б-р Яна Райниса, д. 2, корп. 1, кв. 254.

Juris Prikulis

SATURS

Priekšvārds	3
-----------------------	---

Visjaunāko laiku vēsture un mūsdienu problēmas

Baltijas reģionālisms	5
Dabiskais un mākslīgais Baltijas reģions	6
Padomju varasvīri Baltijas integrēšanas darbā: plāni, metodes, rezultāti	21
Baltijas neoficiālā sabiedriskā doma Rietumu sociologu vērtējumā	33
Baltijas nācijas Rietumeiropas pētnieku skatījumā	42
Latvieši un impērija	71
Paverdzināšanas mehānismi	71
Latviešu pretestība	75
Jaunās iespējas	76
Vai Baltijas ceļš vedīs uz Ziemeļeiropu?	79
Pārmaiņas Baltijā — skats no Francijas	87
Mūsdienu vide Latvijā: cilvēciskās vides loma pilsētībūvniecībā un ainas simbolika	93
Papildinājumi grāmatai par visjaunāko laiku vēsturi Baltijā	96
PSRS aneksionistiskā politika Baltijā no starptautisko tiesību redzes punkta	104
Angļu slepenās operācijas VDK tiklā pēckara Baltijā	120
Holokausts Latvijā: historiogrāfisks apskats	122
Latvijas 20. gadsimta tiesību problēmas D. A. Lēbera darbos	136
Baltijas valstis Francijas un Anglijas sabiedriskajā domā un politikā (1900.—1990. g.)	145

Starpkaru periods

Par Latvijas un Polijas attiecībām	158
Par vācbaltiešu partiju parlamentāro darbību Latvijā un Igaunijā 20.—30. gados	161
Krievu emigrācijas literatūra Baltijā 20.—30. gados	174

Pilsoniskās sabiedrības veidošanās un attīstība līdz 1. pasaules karam

Epizodes no Rīgas vēstures	182
Sociālistiskās kustības sākums Latvijā	183
Baltijas tautu literatūru sākotne	189

Jaunākās vācu studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē	192
Citu tautu atspoguļojums latviešu dainās	205
17. gadsimta luterānisms un Georgs Mancelis	207
Latviešu juridisko tekstu valoda 17. gadsimtā	209

Viduslaiki

Livonijas vēstures lielle jautājumi	211
Livonija starp Rietumiem un Austrumiem	219
Valters fon Pletenbergs un viņa laikmets	221
Pirmie katoļu misionāri	222

Periodiskie izdevumi

Jauns Baltijai veltīts žurnāls Francijā «Nouvelles Baltes»	225
«Baltic Briefing» — jauns žurnāls par Baltiju Anglijā	227
Jauns Baltijas valstu problēmām veltīts žurnāls Zviedrijā (Baltisk Revy)	228
Publikāciju sērijas sākums par terorismu pret Krievijas latviešiem	228

ĀRZEMJU
LITERATŪRA
PAR
LATVIJU

1. laidiens

Redaktore I. Antēna

Māksliniece I. Jēgere

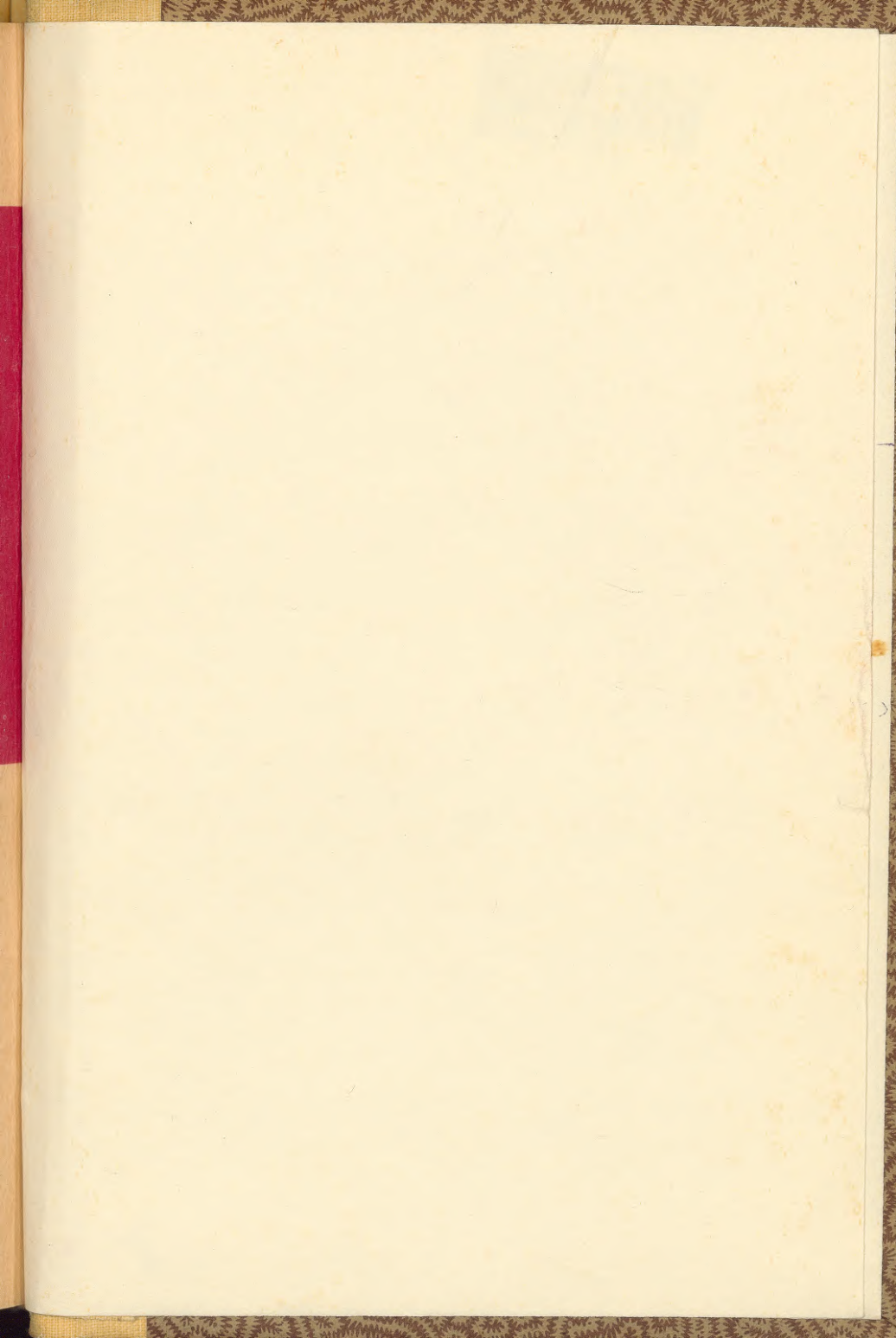
Mākslinieciskā redaktore I. Jēgere

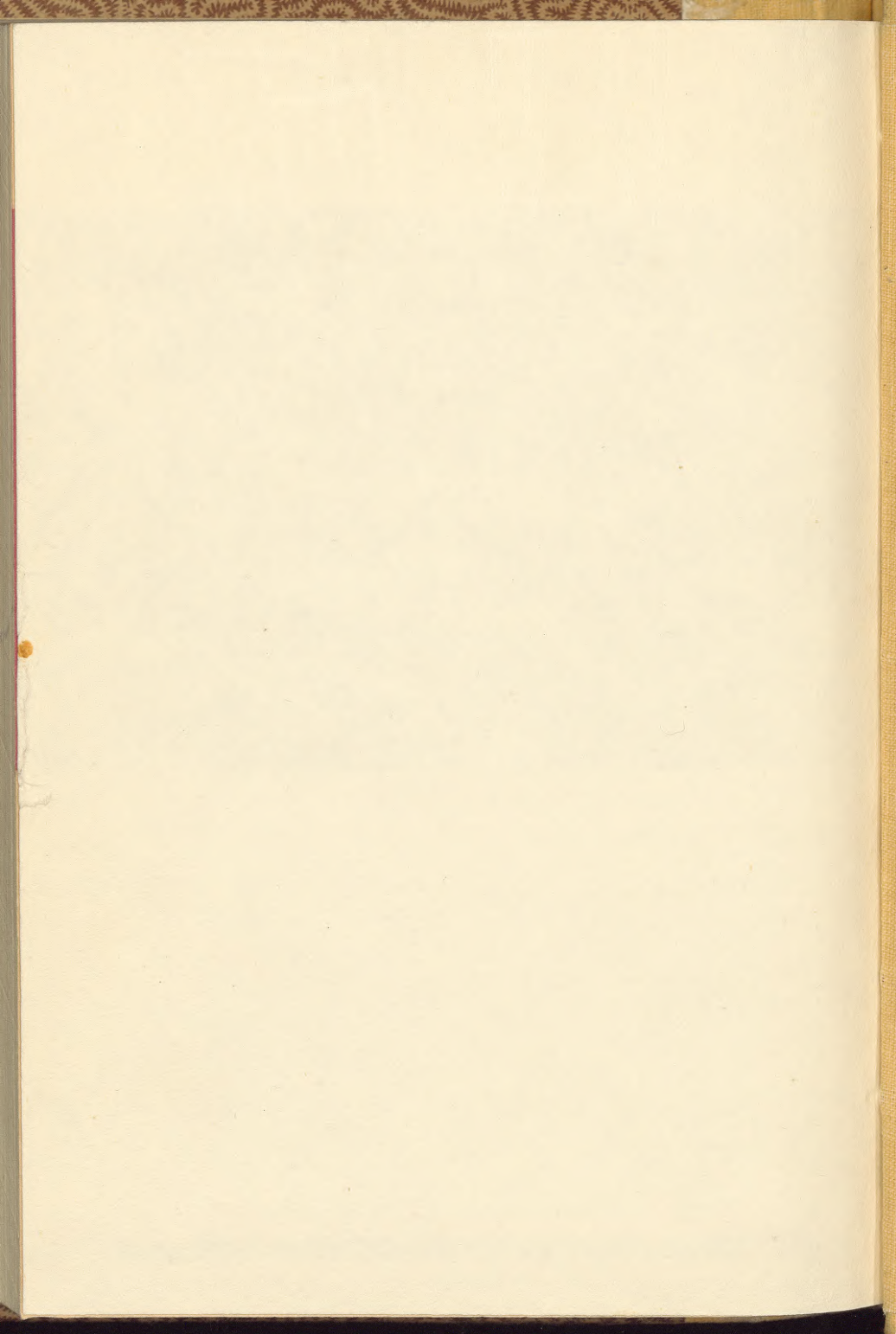
Tehniskā redaktore G. Šļepkova

Korektore I. Stašulāne

Nodota salikšanai 11.08.92. Parakstīta iespiešanai
14.12.92. Formāts 60×84/16. Tipogr. papīrs Nr. 2.
Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 13,49 uzsk.
iespiedl.; 14,85 izdevn. 1. Pasūt. Nr. 667. Izdevniecība
«Zinātne», LV 1530 Rīgā, Turgeņeva ielā 19.
Izdevniecības registrācijas apliecība Nr. 20250.
Valsts uzņēmums «Poligrāfists», LV — 1869, Rīgā,
K. Valdemāra ielā 6.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304017186

22